
VADEMECUM.
1886— DER —1893
NIEUWVAKKEN
8ste Jaargang.
REDACTIE:
Prinsengracht 30
AMSTERDAM.

ACHTSTE JAARGANG. 1893.

INHOUD.

Aflevering 1. **Schets-ontwerp voor een Schouw** door **P. Doorn Wzn.**, (met plaat). - **Een stadsgezicht te Gouda** door **C. Springer**, (met plaat). — Spoorwegstation te Philadelphia. — De scheeve toren te Saragosa. — Merkwaardige ontgraving. — Machinale houtbeeldhouwwerken. — Onze korte Nieuwjaarsgroet. — Prijsvragen.

„ 2. **Ontwerp van een societeitsgebouw** door **Th. van Harderwijk**, (met plaat en detailplaat.) Antinnonin. — Een museum te Nantes. — Het springen van een fabrieksschoorsteen. — Gebouwen van aluminium. — Voor vijftig jaren. — De arbeidsraad voor de bouwvakken te Amsterdam.

„ 3. **Ontwerp van een wachthuisje** door **E. Verschuijl**, (met plaat). — De Tuchersche brouwerij te Berlijn. — Patent zekerheids Dommekrachten. — Het gasgloeilicht. — Hijdraulische zandsteen.

„ 4. **Ontwerp van een Café-Restaurant** door **J. v. Reijendam**, (met plaat). — Een treurig verschijnsel in het bouwvak. — Tentoonstelling te Chicago. — De Haeusler'sche Houtcement dakbedekking — Een middel tegen de werkeloosheid. — Vragen gesteld door het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst. — Het nadeel van stof in de werkplaatsen.

„ 5. **Ontwerp Societeitsgebouw** door **W. J. Brandts** (met plaat). — Der Friedrichshof te Berlijn - Winkel-étalages van **J. J. Bruns Jr.** te Arnhem. — Het Stadhuis te Bolsward. — Waarschuwing aan onze ware bouwmeesters.

„ 6. **Concertgebouw. Bekroonde ontwerpen.** (Prijsvraag Engeland, met plaat). — Het Rijksdaggebouw te Berlijn. — Morlejsteen. — Portland-cement beproevingen. — Amsterdam's toestand. — De Edison's. — Mimeograaf.

„ 7. **Brug over den Amstel te Amsterdam** door **H. J. Walle Jzn.** (met plaat.) — Een kunstgalerij. — Het glasbranden. — Van Overal.

„ 8. **Raadhuistoren te Nieuwer-Amstel** door **Th. Molkenboer** (m. pl.). — **Centraal-Station te Amsterdam** (detail Middengedeelte) door **A. Hofman** (met plaat). — Een eigenaardig monument. — Smeedwerk van de firma Ed. Puls te Berlijn. — Utrechtsche Hydrozandsteenwerken. - Het Raadhuis te Bolsward. — Zweedsche deursloten en krukken. — De toren te Purmerend. — Een modelwoning.

„ 9. **Teekening van poortjes te Kampen** door **H J. van Dijk**. — Gemeentehuis te Schaerbeek. Nagemaakte kunstwerken.

„ 10. **Gemeentescholen te Amsterdam** door **H. J. M van Eijsden** (met plaat) — Dantzig. — Iets over het stichten van volksbadhuizen door **H. Wilting**. — Prijsvragen.—

„ 11. **Erker-directeurswoning** door **Th. Molkenboer** (met plaat). **Ontwerp van een gesmeed ijzeren bovenlicht** door **P. Doorn Wzn.** (met plaat). — Het doen springen van den domtoren te Berlijn. — Electrisch vuurwerk te Chicago. — Brandvrije bouwconstructien. — Petroleum- en gasmotoren. — Een nieuwe vinding voor steigers ter vervanging van de steigertouwen. — Verzekering voor werklieden. — Hout tegen bederf van stoom of kokend water te voorzien. — De spoorwegen over het algemeen. — Prijsvragen.

„ 12. **Ingang Maison Stroucken te Amsterdam** arch. **Ed. Cuypers** door **P. Herman** (met plaat). — **Decoratieve kunst van Hans Makart** (met plaat). — Keizer Wilhelm over de Duitsche Architectuur. — De tentoonstelling te Antwerpen. — Een klok van geheel nieuwe vinding. — De Laval's Turbinmotor. — Prijsvragen. — Spoorwegstation te Bucharest. — Een tunnel bij New-York.

„ 13. **Paviljoen „Van Houten" Wereldtentoonstelling te Chicago** arch. **Jules Hofman** te **Antwerpen** (met plaat). — IJzeren marquise ten dienste van het „Théâtre du Vaudeville" te Parijs. — Architecten-congres te Chicago. — Waar zal de wereldtentoonstelling in 1900 te Parijs worden gesticht. — Een gevaar voor de gezondheidstoestand te Amsterdam. — De sluizen bij Spaarndam. — Prijsvragen.

Aflevering 14. **Oude en nieuwe Torenspitsen** door **J. Kriegsman** (met plaat). — De burgerlijke bouwkunst in Griekenland. — De vijftig tons kraan in de steengroeven van Lérouville. — De Blounth deurdranger. — Verkeerd begrepen eigenliefde. — Het raadhuis te Bolsward. — Prijsvragen.

„ 15. **Schetsontwerp van een winkelhuis op den hoek van twee straten** door **W. J. Brandts** (met plaat). — **Ontwerp van een lichthouder** door **J. van Reijendam** (met plaat). — Het gebouw de Tribune, Nassaustreet, New-York. — Het gewicht der spoorwaggons enz — Van de Antwerpsche tentoonstelling. — De particuliere arbeidsraad voor de bouwvakken te Amsterdam opgericht. — Prijsvragen.

„ 16. **Woonhuizen te Bilbao** (arch. **M. A. de Neef**). — De verzending van brieven door electriciteit. — De Blackpool-toren in Engeland. — Verlichte fonteinen. — Spoorwegstation te Bucharest. — Tentoonstellingen. — Een nieuw stelsel van steigeren. — Brandkasten van cement. - Rijtuigen zonder paarden. — Machinale beeldhouwwerken. Loonsregeling. — Prijsvragen.

„ 17. **Het Raadhuis te Alkmaar**, door **Jan Boerma** (met plaat). — Iets over hooge gebouwen in de Vereenigde Staten van Amerika. — Een operagebouw te Parijs. — Een diepe grondboring. — Het nieuws onzer vakbladen. — Kunstvoorwerpen uit vroegeren tijd, door **P. Doorn Wzn.** — Het kanaal van Korinthe. — Onze detailplaten.

„ 18. **Ontwerp eener Kamerbetimmering met Schoorsteen**, door **S. W. van Leeuwen** (met plaat). — Een woonhuis aan de Botermarkt te Ipswich. — Gevelankers. — Gesmeed ijzerwerk, lantaarndrager aan het abattoir te Amsterdam. — Voor de tweede maal naar de Watergraafsmeer bij Amsterdam. — Prijsvragen.

„ 19. **Paviljoen T. X. de Breukelaar op de tentoonstelling te Antwerpen**, door **Jules Hofman**, bouwmeester (met plaat). — Het kasteel van Fontainebleau. — Woonhuis in Gross-Lichterfelde. — Een eigenaardige brug. — Gegalvaniseerde metalen dakpannen. — Werkeloosheid. — Steen-industrie.

„ 20. **Fragmenten van het Heilige Geest Gasthuis te Kampen**, door **H. J van Dijk** (met plaat). — Het Keizers-gedenkteeken op den Hohensyberg. — De nieuwe sluis te IJmuiden en het beursplan te Amsterdam van Dr. Cuijpers. — Prijsvragen.

„ 21. **Schets voor een wachthuisje Stoomtram**, door **A. en J. A. G. van der Steur** (met plaat). — Het monumentale gebouw ter gedachtenis van de Maagd van Orleans. — Een huis van staal en glas. — De Emmaus-kerk aan de Lausitzer Platz te Berlijn. — De beursbouw te Amsterdam. — De beeldhouwwerken aan den Amsterdamschen Schouwburg. — De tentoonstelling in het jaar 1900. — Diploma voor bouwkundig opzichter.

„ 22. **Woonhuis Amstelveld Amsterdam** door **J. Wesseling Gzn** (met plaat). — **Schoolgebouw te Gais, Zwitserland** door **A Koch**, architect (met plaat). — De luchtreis te Chicago. — Siameesche architectuur. — De internationale tentoonstelling te Antwerpen. — Bij de firma Becht & Dyserinck te Amsterdam. — Houtbestrating. - De bouwkunst achter het winkelraam. — Over de duurzaamheid der ijzeren bruggen. — Prijsvragen.

„ 23. **Ontwerp van een villa** door **P. Doorn Wzn.** (met plaat). — Ontwerp eener kerk, gesticht te Berlijn ter nagedachtenis van keizer Frederik. — Post- en telegraafkantoor te Liverpool. — Keukengereedschap van aluminium. — De kelderwoningen te Amsterdam.

„ 24. **Ontwerp van een Raadhuis** (met plaat). — De porceleinen fontein te Limoges. — Een schip van geheel nieuwe constructie. — Dubbele villa uit de kolonie Grunewald bij Berlijn. — Prijsvragen. — Misstand door reclameborden. — Houtverbruik in Amerika.

„ 25. **De Hagenpoort te Kampen** door **H. J. v. Dijk** (met plaat). — Woonhuis te Berlijn. — Bouwen in de lucht. — Het schilderwerk van ziekeninrichtingen. — Het hoofdgebouw der tentoonstelling te Lyon 1894. — Onderzeesche onderzoekingsmiddelen. — A. Racinet. — De firma Peck & Co. te Amsterdam. — Prijsvragen. — Vereeniging tot bevordering der bouwkunst te Groningen.

„ 26. **Kerstfeest-decoratie**, door **E. Unger** (met plaat). — De hygiëne in de bouwkunst. — Een zeer zonderlinge veroordeeling. — Wedstrijd van Handwerkslieden in Nederland met daaraan verbonden Tentoonstelling van Kunstnijverheid.

PIERRE KLEP,

IJZERGIETER.

Damrak 108 (Stille zijde). Amsterdam.

Levering in den kortstmogelijken tijd van alle Gietwerken voor het bouwvak.

Specialiteit in gewone PRIVAAT- en LIERNURLEIDINGEN.

Goedkoopst en meest gesorteerd MAGAZIJN van

BEHANGSELPAPIEREN.

DECORS IN ALLE STIJLEN

Spécialiteit in LINCRUSTA WALTON.

C. B. SCHNEIDER,

Leidschestraat 79 hoek Prinsengracht. Amsterdam

SPÉCIALITEIT in giftvrij ongevernist

GEZONDHEIDS-BEHANGSELPAPIER.

Monsters steeds op aanvrage te verkrijgen.

Druk van J. CLAUSEN, St. Jansstraat 40. Amsterdam.

Bij de Platen.

Schets-ontwerp voor een schouw.

door P. DOORN Wzn.

De kamerbetimmeringen vormen in den laatsten tijd een belangrijk deel onzer bouwkunst. Het ongezellige aan vele woningen eigen, waar een wit gepleisterde schoorsteenboezem overladen met de zonderlingste bloemen en vruchten, het eenige sieraad is, dat met het behangsel moet samenwerken, om een aangename kamer te vormen, wordt meer en meer verlaten en krijgt de binnenbetimmering even goed de eisch, als de gevel die het woonhuis van den openbaren weg afsluit.

Zulk een kamerbetimmering geeft ook onze plaat te zien, eenvoudig en in goede verhouding is het geheel gedacht en zal het materiaal benevens passende versiering in de vakken voor het behang opengelaten, dat niet weinig verhoogen.

Een Stadsgezicht te Gouda.

Teekening van C. Springer.

Bij de uitgave Geïllustreerde Bladen hadden wij dezer dagen een plaat, die wij gelijkelijk lieten opleggen voor onze inteekenaren op het Vademecum. Het is een eigen-

aardig stadsgezicht, een standje in een der buurten te Gouda. De typische gevels, zooals Springer ons in zoo menig fraaie teekening herinnert, geven vele fragmenten onzer oude kunst terug en is daarom de plaat ook voor bouwkundigen niet zonder waarde.

Uit den Vreemde.

Spoorwegstation te Philadelphia.

Gaven wij in vorige aflevering de projekten voor het station te Dresden, een geheel daarmede verschillende opvatting geeft een dergelijk gebouw te Philadelphia te zien. Het is het Pennsylvania-spoorwegstation gelegen in Broad-street. Het lage gedeelte aan de rechterzijde van de tekstfiguur behoudt de bestaande hoogte, de andere vleugel wordt overeenkomstig de aangegeven afmetingen opgetrokken, wat geheel met de Amerikaansche bouwwijze overeenstemt. Aan die zijde bevindt zich ook een platform waarop verschillende uitgangen uitkomen en waar de goederen worden aangevoerd. De baan is terzelfde hoogte, zoodat een spoedige overlading gemakkelijk is.

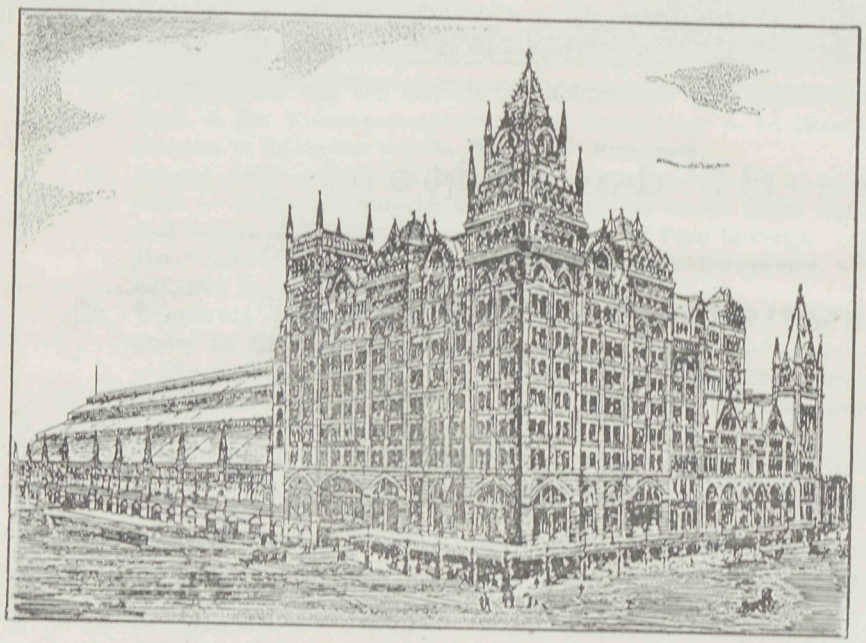

Het nieuwe Spoorwegstation in Broad-street te Philadelphia.

Aankomende en vertrekkende treinen zijn geheel van elkander gescheiden. Het gebouw biedt ruimte voor 200 kantoren, zoodat alles wat den dienst betreft hier bijeen onder dak kan worden gebracht. De overdekte ruimte waar de treinen onder zamenkomen is breed 307 en lang 707 Engelsche voeten, terwijl de hoogte 140 Eng. voeten bedraagt. Drie duizend ton ijzer zijn bij den bouw voor de overdekking gevorderd. Neemt men een en ander in aanmerking, dan kan men gerust vaststellen dat dit station behoort tot een dat de grootste verhoudingen heeft.

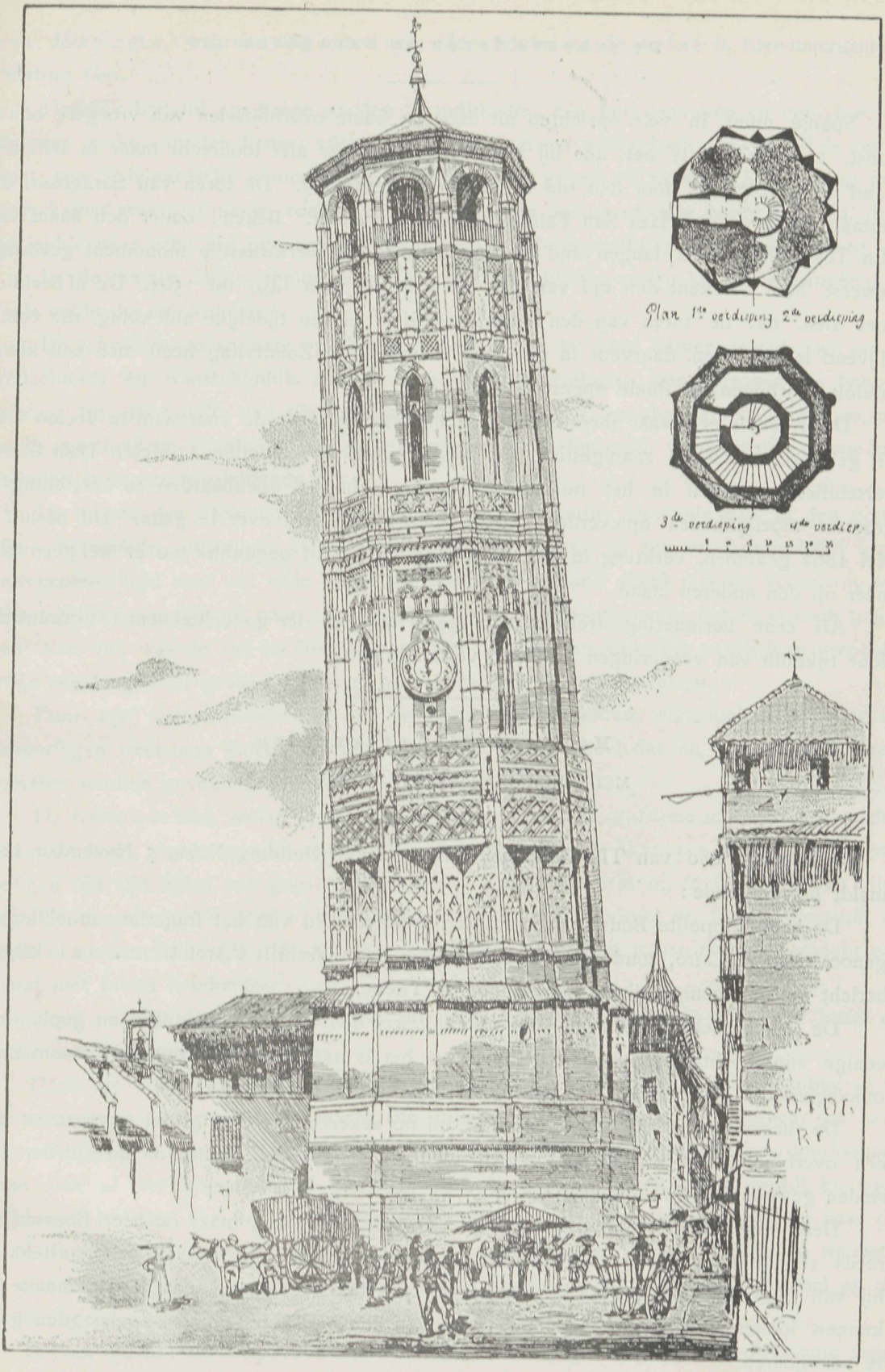

De scheeve Toren te Saragossa.

De scheeve toren te Saragossa.

Spanje munt in vele opzichten uit door de fraaie overblijfselen van vroegere bouwkunst. Opmerkelijk is het, hoe bij vele torens de bouw niet loodrecht maar in schuinen stand is gevolgd, of door den tijd zoodanig is overgeheld. De toren van Saragossa, die gestaan heeft op de Plaza San Felipe, behoort daaronder. Bekend onder den naam van »La Torse Nuova" is langen tijd de aandacht op dit merkwaardig monument gevestigd geweest. Men berekent den tijd van den bouw in de jaren 1497 tot 1504. De afbeelding doet zien, dat de toren van den spits beroofd is en een tijdelijke afdekking, die echter blijvend is geworden, daarvoor in de plaats is gekomen. Zonderling heeft men een kleine luiklok daarboven als finale opgesteld.

De toren is een waar meesterstuk van metselwerk, daar de voornaamste deelen allen uit gebakken steen zijn zaamgesteld. De hoogte is 70, de middellijn 13 Meter. Daar zich op verschillende punten in het middendeel talrijke scheuren openbaarden en herstelling de grootste moeilijkheden opleverde, besloot men tot sloopen over te gaan. Dit besluit in Mei 1892 genomen, verkreeg in Juni uitvoering en op dit oogenblik zal er wel geen steen meer op den anderen staan.

Als eene herinnering strekt onze bijdrage van een der gedenkteekenen, uitmuntende door rijkdom van versieringen en fraaie verhoudingen.

Merkwaardige ontgraving,

MEDEGEDEELD DOOR G. W. ESKES.

Aflevering 880 van The American Architect and Building News, 5 November 1892, meldt het volgende:

De heer Hippolite Boussac, een fransch architect, lid van het fransche oudheidkundig genootschap te Caïro, zond aan de redactie van het tijdschrift l'Architecture een belangrijk bericht omtrent eenige zijner opgravingen te Thebe.

De Thebensche grafsteden zijn tamelijk wel door en door verstoord en geplunderd, eenige zijn nochtans onontdekt gebleven en het is natuurlijk iets voor delvers om zulke onaangeroerde voorbeelden van bizondere bouwwijze te onderzoeken.

De heer Boussac bemerkte, terwijl hij op zekeren dag den grond opgegraven had, een overblijfsel van een muur aan den voet van een heuvel, waarin de meeste der grafsteden gewoonlijk zijn aangelegd.

Deze muurresten duiden gewoonlijk de grafsteden aan, maar de heer Boussac was reeds zoo dikwijls in zijne verwachtingen bij soortgelijke gelegenheden teleurgesteld, dat hij van plan was hierop geen acht te slaan, toen het hem opviel, dat het de moeite zou kunnen loonen een paar karvrachten zand van den tegen den muur opgehoogden grond te verwijderen.

Eenige voeten beneden de oppervlakte vond hij sporen van twee in den grond gele-

gen doorgangen, waarvan de eene naar den heuvel en de andere in tegenovergestelde richting liep.

Dadelijk had hij, om beide gangen te ontblooten, een kuil gegraven en ontdekte, dat de eene welke van den heuvel afliep, de ingang van een grafspelonk was, terwijl de andere naar een onderaardsche kamer leidde van ongewone groote en pracht. De toegang naar deze kamer was zeer nauw, zoodat hij op handen en voeten er door moest kruipen, doch zij leidde naar eene vrij overwelfde ruimte met schilderingen bewerkelijk gedecoreerd.

In de kamer lagen mummies en andere overblijselen verspreid, een onaangenamen reuk vulde de atmospheer.

De schilderingen en hare opschriften toonden aan dat deze kamer gewijd was aan de gedachtenis en waarschijnlijk aan de begrafenisplechtigheden van personen die behoort hebben tot de familie van (Pa-Neb), die met zijne vrouw, zes dochters en één zoon, alsmede verscheidene kleinkinderen op de wanden waren afgebeeld, verschillende vrome handelingen te samen verrichtende.

De meeste der schilderstukken toonden leden der familie biddende aan, of den goden offers brengende, maar een er van welke de heer Boussac in zijn brief gecopieerd heeft, vertegenwoordigd zeer wel eene handeling welke in verband stond met de verhuizing van elke ziel van zijn tijdelijk naar zijn eeuwig verblijf. Overeenkomstig het Egyptisch geloof van dien tijd, was de ziel na het verlaten van het lichaam van elke overledene verplicht, langs een langen en gevaarlijken weg naar de andere wereld te reizen.

Daar zijn slangenbezweerders en wichelaars te bevechten, wier spelen door sterkere bekooringen weerstaan moeten worden, en het is met dit doel dat nu de mummies steeds voorzien worden gevonden van verschillende soorten amuletten.

De trekkende ziel, nadat zij het bij de begravenis in de grafstede achtergelaten voedsel verbruikt heeft, wordt spoedig opnieuw hongerig en dorstig. Wanneer nu na verloop van eenigen tijd zijn lijden zoo goed als ondragelijk wordt, bemerkt hij in de verte een wilde vijgenboom (cycamore), onder wier takken een schoone vrouw zit, Nouit genaamd, de godin van het luchtruim, in de eene hand een kruik met water en in de andere een mand met brood houdende.

Nouit noodigt den eenzamen geest tot eten en drinken en biedt hem haar kruik en mand met hemelsch voedsel aan.

Heeft de nieuw-verkwikte geest standvastigheid genoeg gehad om het aanbod af te slaan, dan zal het nog in zijn macht zijn, mits de goden daartoe verlof geven, om naar de aarde terug te keeren, en opnieuw zijn doorgebrachte aardsche loopbaan te doorloopen, maar van af het oogenblik af dat hij Nouit's hemelsch voedsel nuttigt, wordt hij voor altijd een inwoner van het geestenrijk, en indien het hem al vergund wordt om naar de aarde terug te keeren, kan hij alleen verschijnen in een onzichtbaren vorm, en wanneer hij voedsel noodig heeft, vindt hij het slechts in de voorstelling van heilig voedsel op de schilderingen van grafmuren aangebracht.

In het geval van Pa-Neb's familie schijnt het, dat geen enkele van de vrome afgestorvenen genoegzaam voor de aardsche genoegens gaf om het aanhangen daarvan boven

de hemelsche te begeeren, en zijn zij voorgesteld in ruime mate voedsel uit Nouit's handen nemende, dat hun voor eeuwig van deze wereld afzondert.

Het is opmerkelijk dat de afbeeldingen, welke duidelijk, fraai geteekende en geschil derde portretten, zoo sterk de Joodsche gelaatstypen vertoonen ; ofschoon geen enkel randschrift bleef om de juiste datum van deze spelonk aan te geven, is deze omstandigheid alleen reeds voldoende om vast te stellen dat zij behoorde tot de regeering van een der vroegere nomaden-koningen van omtrent een duizend jaren vóór de christelijke jaartelling.

Er wordt verondersteld dat deze nomaden-invallers van Egypte, verwant waren aan de Israëlieten, en hunne onzekere positie, als overwinnaars te midden van een vijandig volk, noodzaakte hen tot het zoeken van bondgenooten onder hunne semitische verwanten. Een dochter van eene der laatste nomaden-koningen was de vrouw van Salomo, en de heer Boussac beweert dat wederzijdsche huwelijken tusschen Joden en Egyptenaren van hooge geboorte, in dien tijd, algemeen waren, en die weergegeven worden in het herhaaldelijk voorkomen van Joodsche gelaatstrekken op de schilder- en beeldhouwwerken der grafsteden.

Machinale houtbeeldhouwwerken.

Wij ontvingen dezer dagen een bezoek van de heeren Gerard Scheefhals en Co., gevestigd Kloveniersburgwal 66 Amsterdam, als vertegenwoordigers der fabrikanten Delaunoy Lefevre 53 Faubourg St. Antoine Parijs. Het doel was ons attent te maken op eene industrie, bestaande in het vervaardigen van machinale houtbeeldhouwwerken. De mededeeling wekte uit den aard der zaak niet dadelijk vertrouwen. Hoe zou het beeldhouwwerk machinaal kunnen gestoken worden. Juist de opvatting van den werkman brengt leven in de verschillende deelen, hij weet wat noodig is om het bevallig te doen zijn, de machine die deze gave mist, moet dus geheel doodenden arbeid leveren.

Een nader onderzoek bevestigde die meening niet. Wat wij te zien kregen van in hout gestoken versieringslijsten was zoo geacheveerd, dat zelfs een vakman onkundig hoe de samenstelling had plaats gevonden, de herkomst niet zou vermoeden. Ieder deel was zoo volkomen juist, de bladlijsten met zooveel zorg behandeld, de handen en verheven knopjes alles zonder eenige scheur, wat onder dergelijke machinale arbeid mogelijk is, dat wij inderdaad de zuiverheid der bewerking moesten toejuichen. Wat in deze echter de hoofdzaak is, het is de prijs die met den handenarbeid een gevoelige concurrentie aangaat.

Vooral voor meubelwerken zijn dergelijke gesneden versieringen van waarde. Ook voor onze binnenbetimmeringen. Het hout wordt door de fabrikanten bijgeleverd. Het gaat moeielijk hier al de genoteerde prijzen op te sommen, zij zijn velen. Gaarne zullen de heeren Scheefhals en Co. op aanvrage album, monster en prijslijst overmaken, doch die prijzen zijn zeer gering. Dezelfde firma vertegenwoordigt eene Duitsche fabriek, die in meer eenvoudige houtsoorten ook in grootere afmetingen hetzelfde werk verricht. Wij hebben daarvan modellen van eierlijsten gezien, die aanbeveling verdienen.

Voor onzen bouw heeft die industrie voor groot werk waarde. Het is nu maar voor het aanspijkeren te doen en blijft de fabriek steeds goed gekozene vormen toepassen dan

vervult zij werkelijk een tot heden bestaand gemis. Op deze wijze wordt het mogelijk te versieren waar anders de beurs gesloten moet blijven.

Als een enkel voorbeeld, een eierlijst hoog 0.03½ met inbegrip van het grenen hout kost per meter *f* 0.33 in eikenhout *f* 0.52, een prijs waartegen alle concurrentie wegvalt. Wij kunnen een ieder en vooral in de provincie waar het beeldhouwwerk schaars te verkrijgen is, aanbevelen zich van deze industrie op de hoogte te stellen. Ongetwijfeld zal er dikwerf gebruik van worden gemaakt. Voor onze werklieden is het geen aanwinst, maar wij leven in een tijd waarin de uitvindingen zeer snel loopen dat daarbij niet altijd aan hen gedacht wordt. Toch geeft het hun de gelegenheid zich van het eentoonige werk te kunnen ontdoen en op het meer kunstvolle zich toe te leggen zoodat de kunstnijverheid er door gebaat wordt. Het steken toch van meterlange lijsten vormt den kunstenaar niet.

Onze korte Nieuwjaarsgroet.

Ieder jaar heeft zijn bizonderheden. Dat had '92 ook voor ieder onzer. Toch is er reden tot dankbaarheid, dat het ons vergund is '93 weder te mogen aanvangen met moed voor de toekomst. Dat de vernieuwde samenwerking hecht moge zijn. Gaarne ontvangen wij de voorraad die ieder uwer zou kunnen bestemmen tot *plaat* of *tekstmededeeling*. Velerlei maakt de inhoud bemind. Al hebben wij somwijlen eens moeten afzien van de opname, van datgeen wat ons gezonden werd, men beschouwe dat niet als een blijvende weigering. Wat zwak is geweest kan sterk worden en de gelegenheid biedt zich opnieuw aan. Wanneer wij '36 naast '92 plaatsen, zijn wij lang dezelfde niet en zal ons doel zijn daar het goede te blijven trachten, waartoe onderlinge samenwerking wordt gewaardeerd.

Met den nieuwen jaarkring is toetreding van nieuwe inteekenaren mogelijk. Van deze premietrekking zijn nog slechts een paar nummers open. Maar de **volgende premietrekking wacht**, die in ieder geval ruimschoots de moeite loont. Een ieder zette er dus den rug onder en '93 kan bij uitbreiding van ons geheel meer geven dan wij tot heden nog bij machte waren. Wanneer in een klein land als het onze, waarin zoovele kleingeestigheden voortleven, steun wordt gemist, is alle arbeid onmogelijk. Met waardeering erkennen wij steeds dien steun in ruime mate te hebben ondervonden. Mocht het toekomstige oude jaar op dezelfde wijze afgesloten worden.

PRIJSVRAGEN.

Afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

Als 1ste Prijsvraag wordt uitgeschreven:

Het ontwerp van de behandeling der voorgestelde zijwand van een salon in een modern heerenhuis, dat in een der voornaamste straten van Amsterdam, ongeveer *f* 2400 huur doet.

De inrichting van den schoorsteen die tevens gelegenheid geeft tot het aanbrengen van spiegel, uurwerk en andere kunstindustriëele voorwerpen, zal op eigenaardige logische, karaktervolle en zinrijke wijze moeten worden behandeld, in verband met de hierbij aangeduide en thans zeer algemeenen vorm van circulatie-vulkachel die steeds van boven

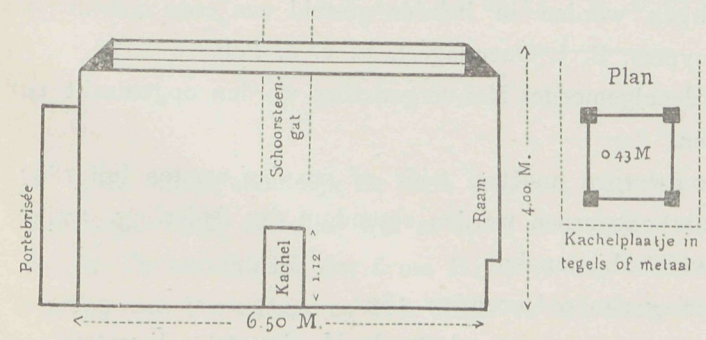

wordt gestookt (zie teekening.) Een houten betimmering langs den muur moet daarmede aansluiten. De plattegrond en de doorsnede van den schoorsteen en het aanzicht van den wand moeten op 1/10 der ware grootte worden geteekend. De teekening in lichtdruk van de kachel is op aanvrage bij den secretaris verkrijgbaar.

De keuze der materialen blijft aan den ontwerper. De zoldering is in pleister uitgevoerd. De behandeling der teekeningen is *vrij*.

Als prijs wordt uitgeloofd het getuigschrift der Afdeeling en *f* 50 voor het ter bekroning waardig gekeurde ontwerp.

Als 2de Prijsvraag wordt uitgeschreven:

Te ontwerpen voor een vrijstaande villa een schuifvenster kozijn in 1½ steens muur groot in den dag 1.23 bij 2.60 M., kozijnhout zwaar 0.12 bij 0.18 M., met 0.04½ M. kantelaaf, waarvan het onderraam om een groote opening te kunnen verkrijgen, door de bovendorpel heen moet schuiven. Vervolgens dat venster zoo met winterramen te beschermen, dat deze geen misstand in den gevel vormen en daartoe onder anderen een zoo diep mogelijken muurdag behouden.

De inrichting verder zoo te treffen dat des zomers de zonneblinden op de meest doelmatige wijze kunnen worden ingehangen.

Dit vensterkozijn te teekenen op schaal van 1/10 zoowel met de winterramen als met de zonneblinden en daarbij zoo noodig details te geven.

Als prijs wordt uitgeloofd het getuigschrift der Afdeeling en *f* 25 voor het ter bekroning waardig gekeurde ontwerp.

Algemeene bepalingen.

Art. 1. De medewerking aan deze prijsvraag is opengesteld voor de leden van alle afdeelingen van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

Art. 2. Alle ontwerpen ter mededinging moeten vóór of op 31 Maart 1893 vrachtvrij worden ingezonden aan het Bureau der Maatschappij (Marnixstraat 402.)

Art. 3. Het gewone schrift op de teekeningen en van de daarbij te voegen toelichtende beschrijvingen, mag niet door den ontwerper geschreven zijn.

Art. 4. Alle stukken moeten met een spreuk of motto geteekend zijn en vergezeld gaan van een brief, bevattende den naam en de woonplaats van den ontwerper.

Buiten op den brief moet het zelfde motto en een kenbaar teeken tot terugvordering gesteld zijn.

Art. 5. De ingezonden ontwerpen worden in handen gesteld van eene commissie, bestaande uit de heeren Jos. Th. Cuypers, B. J. Ouendag, J. E. v. d. Pek.

Art. 6. Het verslag zal vóór de algemeene Mei-vergadering worden opgemaakt en daar ter kennisneming gelegd worden.

Art. 7. De niet bekroonde ontwerpen moeten vóór of op den eersten Juli 1893 worden teruggehaald. De bekroonde ontwerpen worden eigendom der Afdeeling, welke deze aan de Maatschappij ter uitgave aanbieden kan.

Volgens besluit van de vergadering van 9 December 1892.

ARN. A. M. BRUNING, *Secretaris.*

SCHETSONTWERP VOOR EEN SCHOUW.

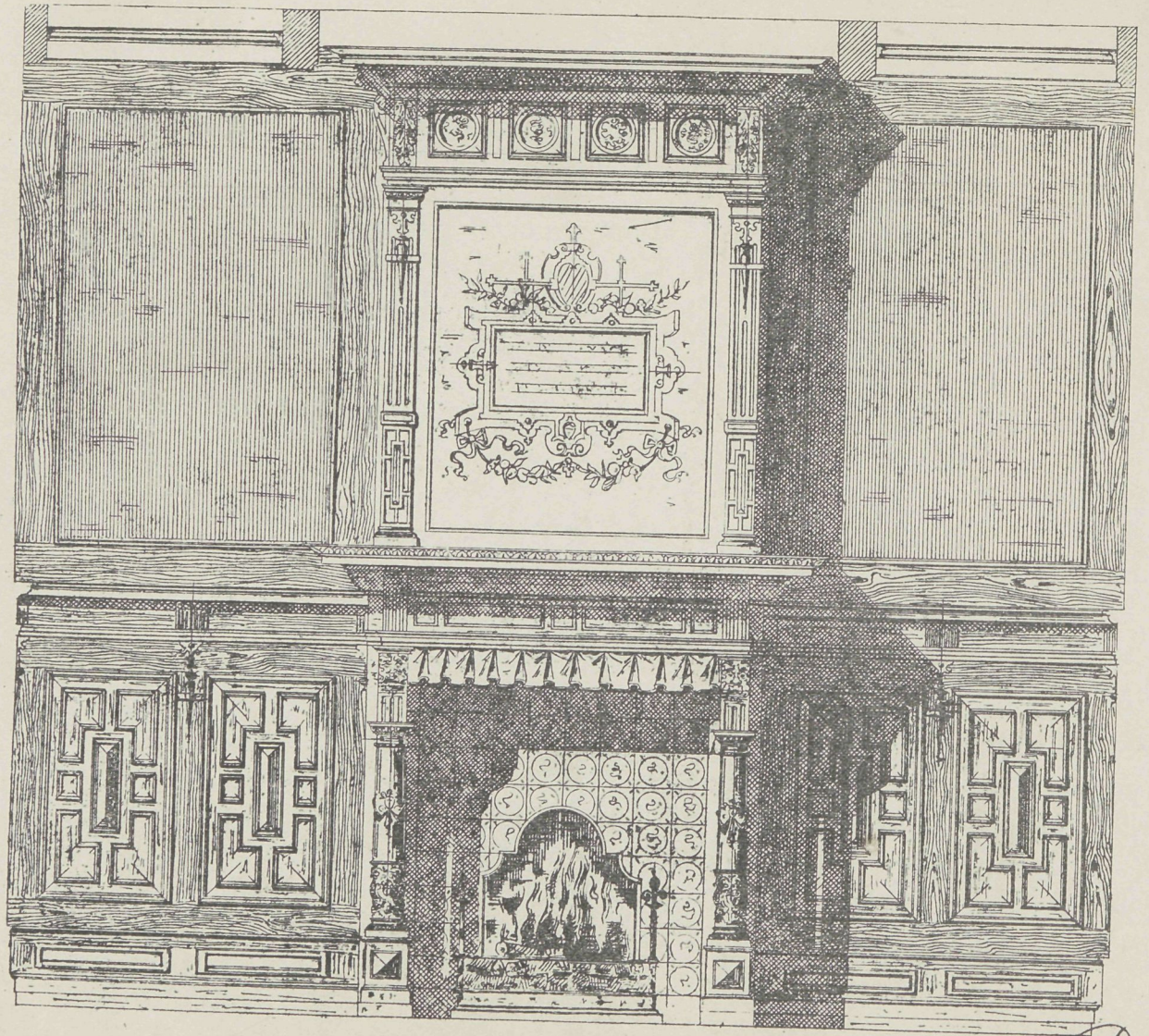

Vademecum der Bouwvakken 1893.
8e Jaargang.

Photo Lith. Wegner & Mattu Amst.

Vademecum der Bouwvakken 1893.
8e Jaargang.

EEN BUURTSTANDJE TE GOUDA.

Naar teekening van C. SPRINGER.

Afl. 1, Plaat A.

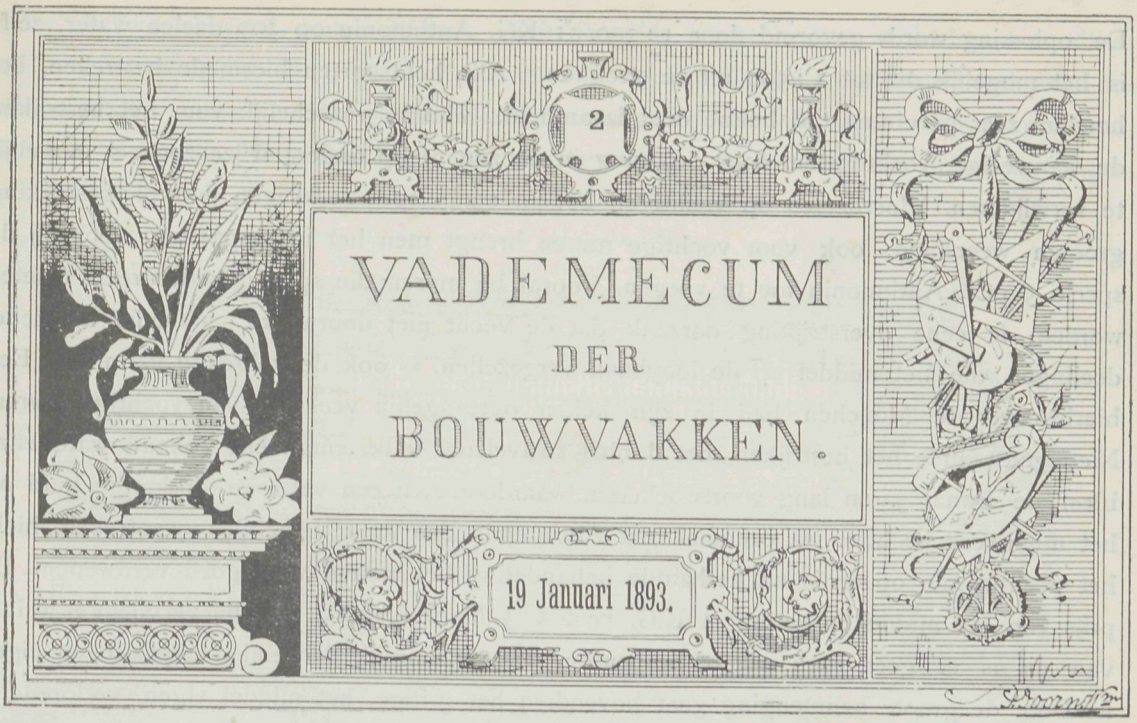

Bij de Platen.

Ontwerp van een Sociëteitsgebouw,

door Th. VAN HARDERWIJK.

Het ontwerp heeft gediend als antwoord op eene prijsvraag door de sociëteit Sic Semper te Utrecht indertijd uitgeschreven. Daar de planverdeeling voornamelijk betreft wijziging van bestaande toestanden, is deze natuurlijk van minder aanbelang. De gevels waren geheel vrij van opvatting en is de ontwerper daarmede zeer gelukkig geslaagd. Van het hoofdgedeelte zijn wij bovendien in staat een flinke detail aan te bieden, waardoor onze aflevering veel geeft dat belangrijk is.

Uit den Vreemde.

Antinnonin.

Het wordt moeielijk de serie vreemde woorden te onthouden, waarmede het aardrijk overstelpt wordt om alles wat er op is voor bederf te vrijwaren. Antinnonin is een middel dat in de verf-fabriek der firma Bayer & Co. te Elberfeld vervaardigd wordt volgens de vinding van Prof. Harz en von Miller te München. Het beschut tegen alle mogelijke aanwassen, en heeft zich in Zuid-Duitschland een zeer goede reputatie weten te verschaffen.

De oplossing wordt gevormd door 1 : 300. 1 KG. Antinnonin op 300 deelen water, zelfs is het mogelijk dit tot 1 : 500 uit te strekken. Alle houtsoorten hiermede bestreken, behouden zeer geruimen tijd hunne deugdzaamheid. Het is wenschelijk voor het bestrijken de aanwezige vochtdeelen door drooging in de zon of op andere wijze zooveel mogelijk te verwijderen. Vloerdeelen op vochtigen bodem aangelegd, verkrijgen door die bestrijking grooten weerstand, ook voor vochtige muren brengt men het in toepassing, door bij de specie 5 pCt. Antinnonin toe te voegen. Vooral bij muren die spoedig gedecoreerd moeten worden, is eene overstrijking oorzaak dat de vocht niet doorwerkt. — Onder de mededeelingen die het middel op de loopbaan vergezellen, is ook de volgende vermeld. Een bierbrouwer te München had in zijn kelder ontzaggelijk veel last van vochtige muren. Niettegenstaande het bestrijken met dubbel zwavelzure kalk, emailverf, kokend water enz., bleef de kwaal jaren lang voortwoekeren, waardoor zich een vette en slikkerige huid op het muurwerk hechtte. Na eenmaal met Antinonnin den muur te hebben overstreken, hield het vochtig zijn op en is na herhaalde behandeling het kwaad voor goed verdwenen. De prijs van het middel is gering, 1 K.G. kost 3.75 Mark (*f* 2.25), daarbij vervliegt er weinig van en is er geen reuk aan te bespeuren, wat gewoonlijk dergelijke toepassingen eigen is. Door de groote aanmenging gaat bovendien het giftige, het middel eigen, verloren.

Een Museum te Nantes.

Van de Fransche bouwmeesters is het bekend, dat zij goede plannenmakers zijn. De planverdeeling is bij hen gewoonlijk zoo symetrisch en zoo geriefelijk mogelijk en is het niet moeielijk hun werk daardoor steeds te herkennen. Van de gevels kan niet altijd hetzelfde gezegd worden, dikwerf zijn die eentoonig, en daar bij een plan, de verschillende afdeelingen ieder op zich zelf zijn ingesloten, dus niet gelijkelijk te overzien, vormt de geheel overeenkomende verdeeling geen schade. Bij de gevels is dat echter wel het geval. Men overziet het geheel en daar de beide helften veelal elk-

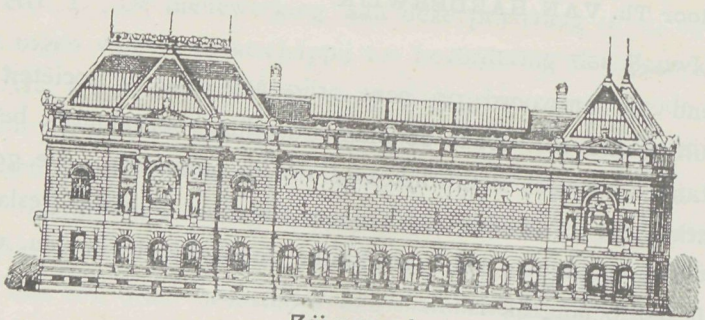

Zijgevel.

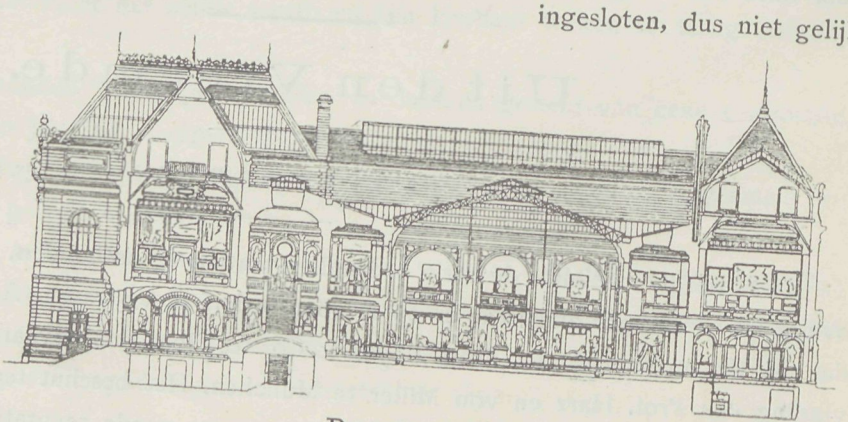

Doorsnede.

ander als twee druppels water gelijken, geeft diezelfde symetrie daar aanleiding tot soberheid. Afwisseling in de gevels maakt deze aantrekkelijk, te veel echter verbreekt de monumentale eenheid. Wij geven hierbij plans en gevel van een ontwerp voor een museum te Nantes. Ongeveer een jaar geleden werd tot dit doel een prijsvraag uitge-

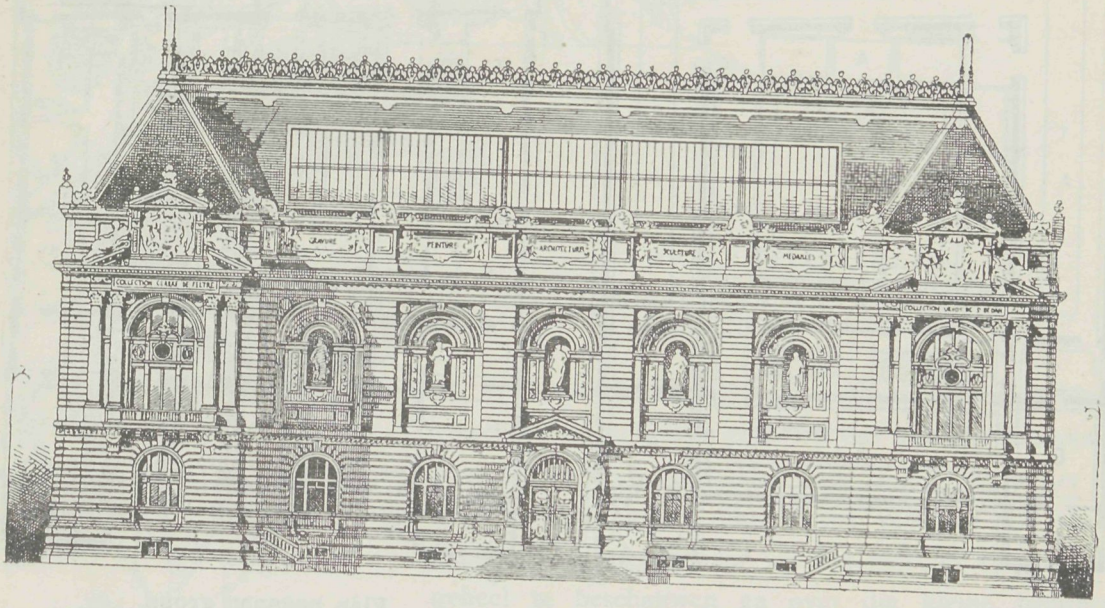

Voorgevel.

schreven en de eerste prijs toegekend aan den bouwmeester *C. Josso te Parijs*. Een terrein van 5.000 M. is er voor bestemd. Eenigzints scheefhoekig van vorm, wist de bouwmeester dit zoo te verdeelen, dat het de binnenverdeeling niet schaadt. De plannen zijn bizonder regelmatig. De verdeeling is als volgt:

Plan beganen grond.

A. Groote vestibule.
B. Galerij voor pleisterafgietsels naar de antieken.
c. Concierge.
d. Toezicht.
e. Bergplaatsen voor schilderijen.
F. Zaal voor gravures.
G. » » pastelteekeningen.
H. » » photographiën.
K. » » schilderijen.
L. » » beeldhouwwerken.

Plan eerste verdieping.

A. Schilderijenzalen.
B. Bizondere verzamelingen.
C. Loggia.

De gevel die er degelijk en monumentaal uitziet en volkomen het karakter voor een museum bepaalt, is fraai van verhouding. Door dat dien gevel niet te breed is, zal het

gelijkvormige minder schaden, en geeft alles een rustig geheel. Zijgevel en doorsnede zijn bovendien duidelijk te onderkennen.

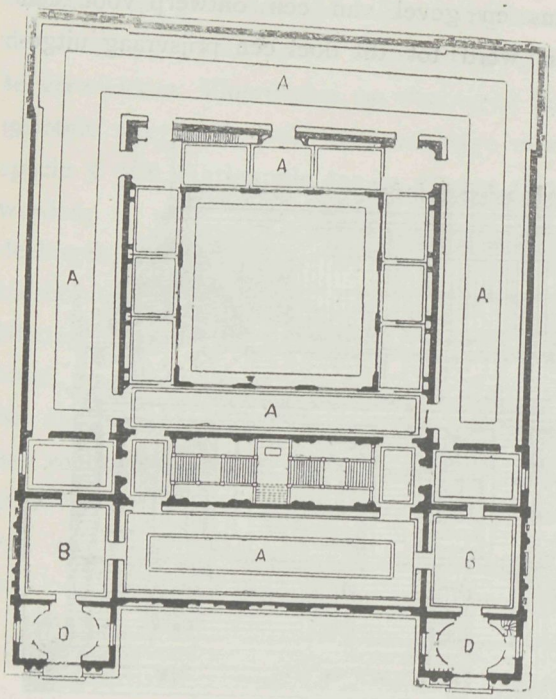

Plan eerste verdieping,

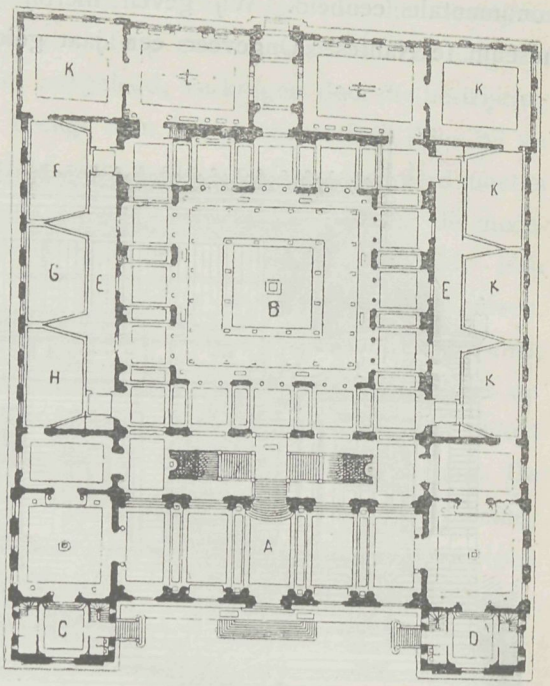

Plan beganen grond.

Het springen van een fabrieksschoorsteen.

Dynamiet en andere middelen worden hoe langer hoe meer tot gerief van moeielijke sloopwerken aangewend. Een belangrijk geval levert het springen van den 200 voet hoogen fabrieksschoorsteen te Gleschendorf, die was overgebleven van de gesloopte suikerfabriek en waartegen men opzag om het sloopen op de gewone wijze aan te vangen. Een afdeeling pioniers werd hiervoor bestemd. Op een gegeven sein vloog de massa hemelhoog uiteen en 400.000 metselsteenen lagen op een hoop bij elkander. Voor dit werk was 75 K.G. schietkatoen gevorderd. Geen enkel ongeluk viel hierbij voor en vormde deze opruiming zeker wel de meest goedkoope oplossing.

Gebouwen van aluminium.

Te Chicago bouwt men een huis van 16 verdiepingen op den hoek van twee wegen State en Madison, geheel van het nieuwe materiaal, aluminium. Voor enkele constructien worden inwendig ijzeren kolommen aangewend, doch is overigens aluminium het hoofdmateriaal. Op die wijze is het mogelijk, dat onze bestekprijzen spoedig vermeerdering te wachten zijn.

Voor vijftig jaren.

J. H. LELIMAN — 26 JUNI 1828.

Wij bouwkundigen hebben de eigenaardigheid, de verschillende uitgaven die op ons gebied verschijnen, allen bijeen te hebben. Dan eens is dit, dan weder dat voor ons belangrijk, dikwerf ook vertellen alle bladen hetzelfde of niets, maar wij zijn gewoon alles als een geheel te beschouwen en over die kleine bezwaren stappen wij gemakkelijk heen.

Zoo had ook dezer dagen *Architectura* en *Bouwkundig Weekblad* een zeer waardeerend woord over voor iemand, die bij alle bouwkundigen nagenoeg bekend is en waarvan elke jaarsvergadering der genootschappen in het bouwvak, die te Amsterdam bijeenkomen, wat weten te vertellen. Sommigen, die voor het eerst die vergaderingen kwamen bijwonen, zelfs niet altijd met volle toejuiching, doch dat is minder, dat weeft spoedig in en de nieuweling sluit zich bij de andere in het algemeene koor aan. *'t Zou wonder zijn als Leliman er niet wat aan toe te voegen had.* Leliman is bij jong en oud in die vergaderingen de populaire figuur, die men er ongaarne mist. Zijn niet aanwezig zijn brengt zelfs ongezelligheid mede, omdat zijn eigenaardige kout, opgewektheid vormt.

Wij willen niet herhalen wat anderen reeds geschreven hebben, hoe Leliman in 1843 het hobbelige pad der bouwkunst betrad. Alleen dat *'t is vijftig jaar geleden* en dat teekent genoeg, want in die vijftig jaren hebben allen hem leeren kennen en wel in dien zin, dat zij zich dit gaarne herinneren — Leliman is een eigenaardig man

in al zijne opvattingen — en hoewel zijne kunst niet die der jongeren is, — zoo heeft hij toch ontzaggelijk veel gedaan om den weg voor hen te effenen. Leliman ving zijn werkkring aan in een tijd, dat de kunst zoo in verval was, dat het moeielijk werd om een geschikte keuze tot opleiding te doen. Een groot deel, ja nagenoeg alles moest uit zelfvorming komen. Tetar van Elven zwaaide in die dagen te Amsterdam de scepter over het bouwkundig beheer en wij willen de gevolgtrekking van wat men toen en nu bouwt en leert, maar aan onze lezers overlaten, 't was de nacht bij de dag vergeleken. Instellingen zooals de Polytechnische School de laatste jaren steeds is geweest, waren vreemd, en op zeer onbeholpen wijze werden de schreden van de jeugdige bouwkundigen geleid op een weg die in dikke duisternis gehuld was. Te midden daarvan begon Leliman en hij werd veel. Dat zeggen wij met volle overtuiging.

Toen Architectura nog een jeugdige vereeniging was hebben hare leden het menigmaal bijgewoond, hoe ernstig Leliman de strijd aanvaardde tegen de platgelijste huizen en de gedoodekopte gevels, hoe menig geveltop, hij wist te denken en daardoor een geheel anderen geest onder de jongeren te brengen. Bij die ontwerpen had Leliman zijn eigenaardig karakter. — De geveltop, de winkelpui of wat ge tot onderwerp wilt, werden niet geput uit de motieven onzer rijke renaissance, zooals ons tegenwoordig streven is : neen op dien weg zocht Leliman het eigendommelijke en hij schiep zich in waarheid zijn eigen stijl. Ieder ontwerp van Leliman was te herkennen, want zijn versieringen en vormen droegen het kenmerk op dezelfde boom geënd te zijn. Dat streven werd door velen nagevolgd, en is in de hoofdstad bij verschillende gebouwen nog op te merken. Leliman lag daardoor den grondslag tot eigen denken, en wanneer de kunstrichting zich van hare boeien heeft ontdaan, dan voorzeker mag Leliman genoemd worden als de man die mede daartoe het eerst een krachtigen stoot gaf. Maar buiten dat al, de vele bekroningen getuigen het, wist Leliman een groote verdienste aan zijn ontwerpen bij te zetten. Zijn plannen zelfs waren onverbeterlijk. Blijkt dat ook niet reeds uit het feit, dat aan zijn theetafel, zooals wij Leliman hooren zeggen, het vijftien honderd zes en negentigste villa-ontwerp is vervaardigd. Al die ontwerpen hebben plannen, die met zorg zijn ineengezet en die elkander in niets gelijken. Een valsche dracht, of een muur die niet uit den bodem is opgetrokken, een deur die blind is, een nis die een raam moet voorstellen, al die onwaarheden die vele bouwmeesters noodig hebben, bestaan bij Leliman niet en dat geeft waarde aan zijn ontwerpen. 't Is een eenige collectie, waaruit te zien is, dat Leliman een geheel zelfstandig denker is. Maar ook als strijder voor de beginselen was hij onvermoeid. Wat nu een Maatschappij tot bevordering der bouwkunst, of de kracht van vele bouwkundige vereenigingen doet, deed vroeger Leliman alleen. Wie herinnert zich den strijd niet tusschen Ebenhaeser en N. O., de beide ontwerpen, waartusschen beslist moest worden voor een nationaal gedenkteeken, te 's Gravenhage op te richten. Vooral aan zijn streven is het te danken, dat het Willemspark dergelijke oplossing verkreeg. Dagen en nachten, groote sommen had hij veil om den strijd te aanvaarden voor een ontwerp, dat de zin van onzen tijd uitsprak, tegen een ander dat tot verschillende nagedachten aanleiding gaf.

Toen was Leliman in de kracht en door velen bewonderd, want hij was onvermoeid.

Zijn werkkring voor de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst, toen het secretariaat, een eere-ambt vormde, is groot geweest, en de goede regeling in den gang van zaken is veel van hem op administratief gebied uitgegaan. Zoo is Leliman geworden populair in iederen zin en bij velen bekend en gewaardeerd. Wij sluiten ons gaarne bij hen aan, wat de bouwkunst ons deed lieven, werd in zijne omgeving geboren, waarom wij meer dan ieder ander met erkenning daarop terugzien. Zij Leliman een diamanten herinneringsdag nog eenmaal weggelegd.

De arbeidsraad voor de bouwvakken te Amsterdam.

Even als elders geschiedt, is Amsterdam ook van een arbeidsraad ten dienste der bouwvakken voorzien. Uit het verslag der commissie-vergadering gehouden 12 Januari, blijkt dat de medewerking door H.H. patroons toegezegd, niet zeer ruim is, zelfs zoo gering dat het moedeloosheid onder de commissie vormde. Gelukkig echter waren niet alle leden afgeschrikt door de aanvankelijke teleurstelling en gaf hun kracht, de kracht tot vorming en goedkeuring der statuten. Wij voor ons gelooven, dat de raad in vele opzichten nuttig kan werken, het is toch ten allen tijde gebleken, dat een middelaar de veel gewenschte vriend is in vele kwesties, water en vuur vernietigen elkander en de kracht van beiden gaat verloren, als er een dam tusschen geworpen is, dan kunnen diezelfde krachten voor het maatschappelijke leven veel ten gunste uitwerken. — De weinige bijval in den aanvang kan door verstandig optreden in het eerste besliste oogenblik geheel gewijzigd worden, en de werkkring eensklaps algemeen erkend doen zijn als hoogst nuttig. Er is gewoonlijk zoo weinig toeval noodig om inzichten te wijzigen. De arbeidsraad wachtte dat oogenblik af; die tijd komt ook voor haar. Wij waardeeren het feit, dat men de hand aan den ploeg slaat om de misstanden in het bouwvak tusschen patroon en werkman bestaande, op te heffen. Zou het ook geen zaak zijn de misstanden die er onderling tusschen de vakgenooten zijn, met meer kracht te bestrijden. Zij zijn zoovelen. Wij hoorden onlangs een sterk verzet tegen het feit dat gemeente-ambtenaren voor partikulieren werken en nog wel in de hoofdstad, waar de bezoldiging voor hen verre van gering is. — Dat is een misstand, dat onmogelijk moest zijn. De ambtenaren hebben zoovele hulpmiddelen tot hun dienst, kunnen zooveel pressie uitoefenen, dat alle concurrentie daarop gefnuikt wordt, terwijl bovendien de verdienste ontnomen wordt aan hen, die de gemeentekas moeten helpen vullen, om de ambtenaren te onderhouden. Dat is een onzuivere toestand, die niet mag voortleven en waarop wij in vorige jaargangen bij herhaling hebben gewezen. Dat kan bestaan bij een plattelands gemeente, waar loon en werkkrachten ontbreken, maar niet daar waar van beiden genoegzaam is. Wellicht vindt de arbeidsraad in een anderen geest navolging. — Wij geven hierbij de statuten.

Art. 1. De arbeidsraad heeft ten doel, door samenwerking van patroons en arbeiders de belangen van al degenen, die hier ter stede of in de aangrenzende gemeenten het bouwvak beoefenen, te behartigen en door bevordering hunner onderlinge samenwerking tot verbetering van de in de bouwvakken heerschende misstanden te geraken.

Art. 2. Dit doel tracht hij te bereiken door:

a. het vereffenen van aan zijn oordeel onderworpen geschillen tusschen de verschillende categoriën van personen, het bouwvak beoefenende, en hier ter stede of in eene aangrenzende gemeente woonachtig.

b. het geven van adviezen, hetzij gevraagd, of ongevraagd, zaken of toestanden het bouwvak betreffende en het aangeven van middelen ter regeling en verbetering.

c. door alle andere geoorloofde en hem geschikt voorkomende middelen.

Art. 3. De raad wordt opgericht door patroons- en werklieden-vereenigingen van de bouwvakken te dezer stede of aangrenzende gemeenten, die tot dit doel willen bijdragen, ter onderlinge verdeeling der kosten.

Art. 4. Hij is samengesteld uit:

a. 12 leden, waarvan de helft patroons en de helft arbeiders moeten zijn.

b. een voorzitter, die noch arbeider noch patroon is.

c. een secretaris, tevens penningmeester, die noch arbeider noch patroon is.

De raad heeft het recht, zich adviseerende leden toe te voegen.

Art. 5. De leden worden gekozen door de contribueerende vereenigingen. De voorzitter en secretaris-penningmeester worden door de leden van den raad gekozen. Allen worden gekozen voor den tijd van 4 jaren; om de 2 jaar treedt de helft der leden en de president of secretaris-penningmeester af. Alle aftredenden zijn terstond herkiesbaar.

Het lot zal beslissen, wie de eerste maal op 1 Januari 1896 zullen aftreden.

Art. 6. De patroonsvereenigingen kiezen de patroonsleden
de arbeiders „ „ „ arbeidsleden van den raad.

Art. 7. Ieder, ook zonder lid te zijn van eene der contribueerende vereenigingen, is tot lid van den raad verkiesbaar, mits hij een tot het bouwvak behoorend bedrijf of ambacht uitoefene, en daarin minstens 5 jaar werkzaam zij geweest, minstens 2 jaar binnen Amsterdam of aangrenzende gemeente woonachtig is, en den 25 jarigen leeftijd bereikt heeft.

Hij, die tot lid van den arbeidsraad gekozen zijnde, ophoudt een tot de bouwvakken behoorend bedrijf of ambacht uit te oefenen, houdt tegelijkertijd op lid van den raad te zijn.

Art. 8. Een ieder kan zich, mits schriftelijk, in zaken tot den werkkring van den raad behoorende, tot hem richten. Gedurende zittingen van den raad kan deze toelaten, dat men zich daarover ook mondeling tot hem wende, mits de zaak terstond voor behandeling vatbaar zij.

Art. 9. Zoonoodig zullen de personen, teneinde hunne zaak voor te dragen, bij de behandeling daarvan ter vergadering van den raad opgeroepen.

Art. 10. De raad zal minstens eenmaal 's maands samenkomen.

Art. 11. Elk jaar wordt in de maand Januari eene algemeene vergadering gehouden, waarop van elk der contribueerende vereenigingen 2 afgevaardigden zullen genoodigd worden. Op deze vergadering wordt 1e door den secretaris-penningmeester verslag uitgebracht over het afgeloopen jaar, en tevens rekening en verantwoording gedaan van zijn geldelijk beheer. Het jaarverslag wordt aan de contribueerende vereenigingen toegezonden en in druk verkrijgbaar gesteld; 2e ze zoo noodig in de vacaturen in den raad, hetzij tengevolge van andere omstandigheden, voorzien.

Behalve de genoemde jaarlijksche vergadering der afgevaardigden, heeft de raad de bevoegdheid om ten allen tijde zulk eene vergadering te beleggen, en is daartoe verplicht, als twee der contribueerende vereenigingen haar verlangen daartoe aan den raad kenbaar maken met opgave van de daarin te behandelen voorstellen.

Art. 12. Bij stemmingen over personen moet de volstrekte meerderheid door den candidaat worden verkregen, om gekozen te zijn. Wordt bij de eerste stemming geen volstrekte meerderheid verkregen, dan heeft een vrije stemming plaats en beslist de gewone meerderheid.

Bij staking van stemmen over personen wordt binnen eene maand opnieuw eene vergadering uitgeschreven. Wanneer de stemmen wederom staken, beslist het lot.

Over zaken wordt mondeling, over personen schriftelijk gestemd. Staken de stemmen over zaken, dan heeft de Voorzitter eene beslissende stem.

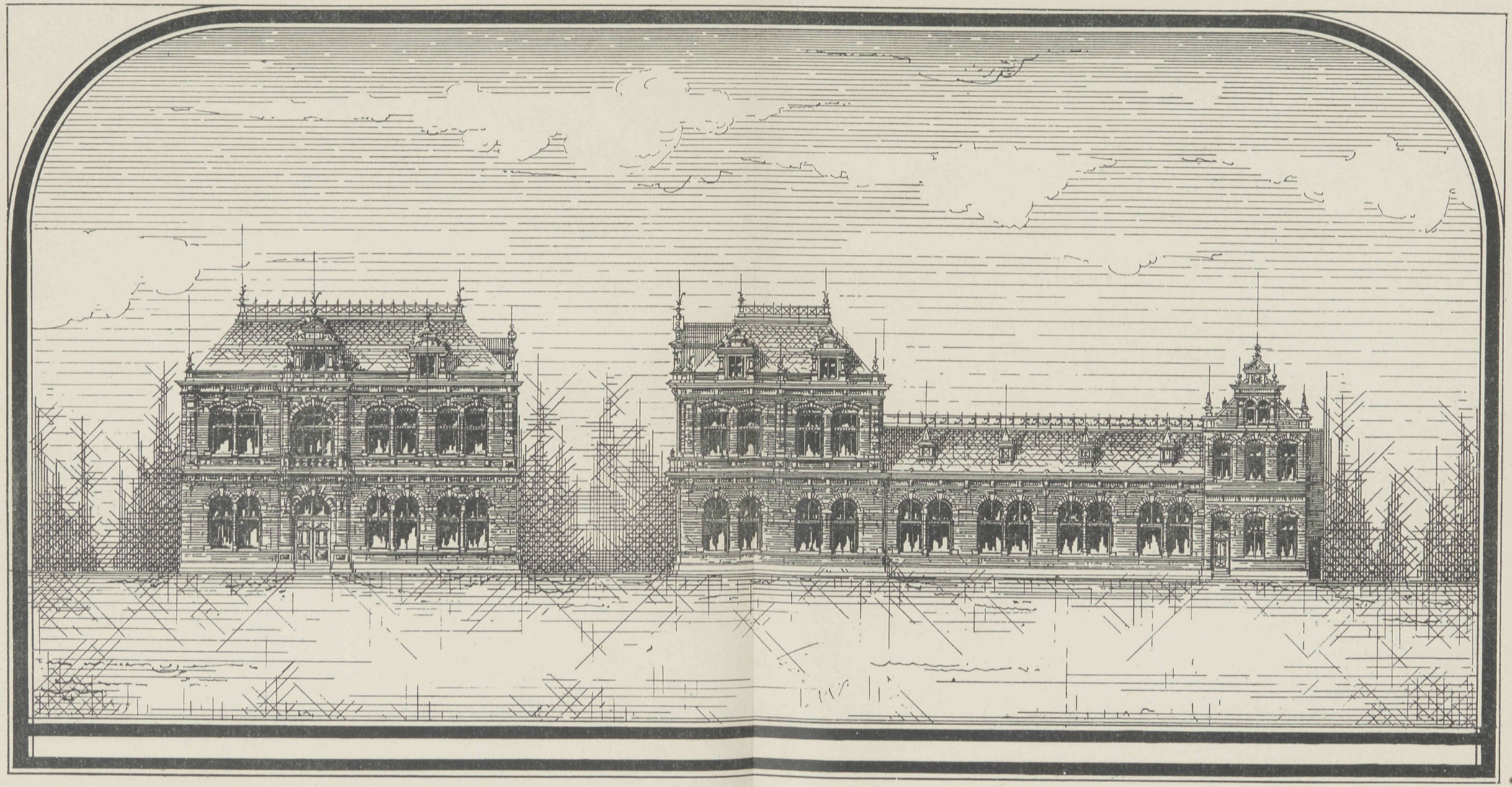

SOCIETEITSGEBOUW.

Photo Lith. Wagner & Mottu Amst.

DETAIL GEVEL.

Vademecum der bouwvakken 1893.
8e jaargang Afl. 2, Plaat 2.A

Th. van Klaarenwijk

Bij de Platen.

Ontwerp van een wachthuisje.
door **E. VERSCHUIJL.**

In het jaar 1892 werd een prijsvraag uitgeschreven waarvan dit ontwerp een de mededingenden was. De ontwerper heeft daarbij wel getracht eigenaardige opvattingen te vereenigen, waardoor alles een behagelijk aanzien verkrijgt. — Zoowel het materiaal, dat door kleur afwisselt, als het aanwezig zijn der gekleurde tegelvakken, maakt dat wanneer het ontwerp tot uitvoering kwam, het veler aandacht zou blijven trekken.

Uit den Vreemde.

De Tuchersche brouwerij te Berlijn.

In aflevering 15 van het jaar 1892 gaven wij eene korte omschrijving met tekstfiguren van de belangrijke en verdienstelijke decoratieve beschildering der gevels van de Tuchersche bierbrouwerij aan de Friedrichstrasse te Berlijn. Het is ons nu vergund een kijkje in het inwendige te nemen. De verschillende inrichtingen, waar men een oogenblik gezellig kan verpoozen, nemen steeds grooteren omvang aan. De ouderwetsche herbergen

zijn verdwenen, om plaats te maken voor koffie- en bierpaleizen van reusachtige grootte en geen stad verdient die naam meer, wanneer er niet een ruime keuze van dergelijke toevluchtsoorden kan worden aangewezen, terwijl bovendien niets geijkt is wat niet op zulke flinke schaal kan aangeboden worden. Dit begreep de directie der Tuchersche brouwerij en belangrijke verbouwingen waren daarvan het gevolg. Alles geschiedde echter op kunstvolle wijze. Wat men vroeger jaren het voorhuis noemde, is hier de in gangshalle of ontvangkamer. Daarin is geheel op Oud-Duitsche wijze de betimmering aangebracht en verleent de trap opgang naar de hooger gelegene verdieping.

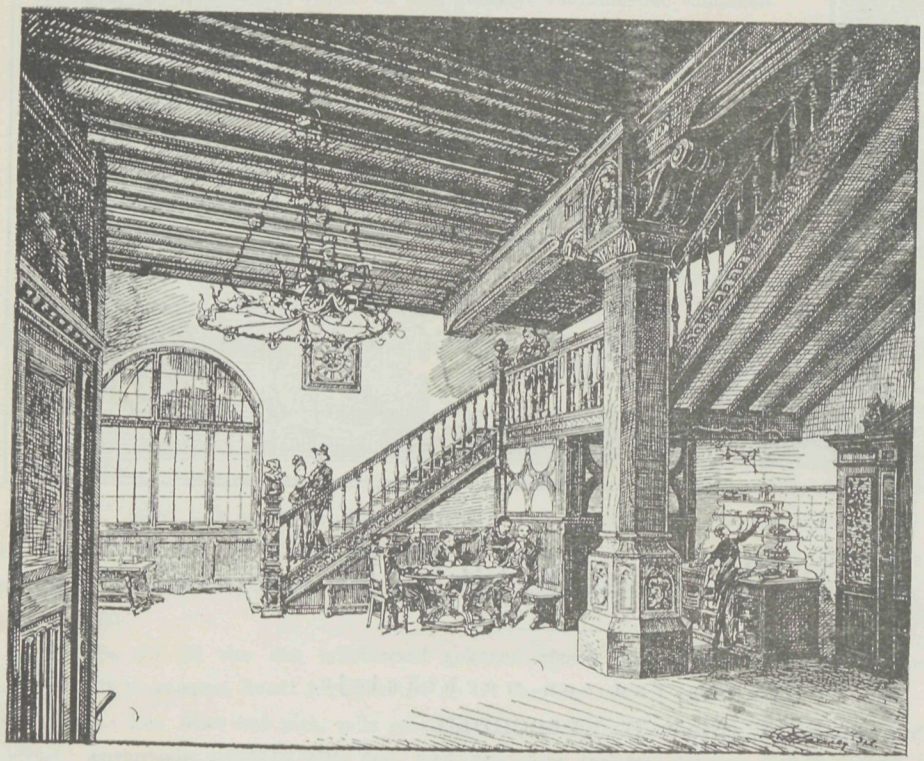

Voorgedeelte.

In die voorruimte is gelegenheid met het fabrikaat kennis te kunnen maken en vormt meubileering en indeeling een geheel alsof een der oude kneipen is terug getooverd.

Onder de trap bevindt zich de haard waarop het vleesch gebraden kan worden, en waarvan de lucht zich door de lokalen verspreid om eetgrage gasten te vormen. Hoe eigenaardig ook en in Duitschland meer toegepast, zou dergelijk gebruik bij ons zeker minder gewild zijn. Al het houtwerk is bruin en wit geschilderd, en maakt daardoor een gunstig effekt. Van uit dit voorgedeelte komt men in een tweede ruimte en daarna in een derde die geheel overwelfd en met kleur afgezet, een werkelijk verrassenden indruk maakt.

Het is hier de groote pleisterplaats voor de bierliefhebbers. De bonte kleuren door het geschilderd glas gevormd, verhoogen niet weinig het eigenaardige en het is geen wonder dat een dergelijke verheven aangebrachte bierkelder, alle bekoorlijkheid in zich vereenigt. Ook uit een architectonisch oogpunt is het merkwaardig waarom wij den aanblik gaarne door de tekstfiguur meer bekend willen maken. Die de grenzen wel eens heeft overschreden, weet hoe gezellig dergelijke halten op zijn tocht zijn geweest. De geheele Tuchersche inrichting wordt door verwarmings- en ventilatietoestellen op goede temperatuur gehouden. Om een denkbeeld te geven van de uitgebreidheid der stichting, kan

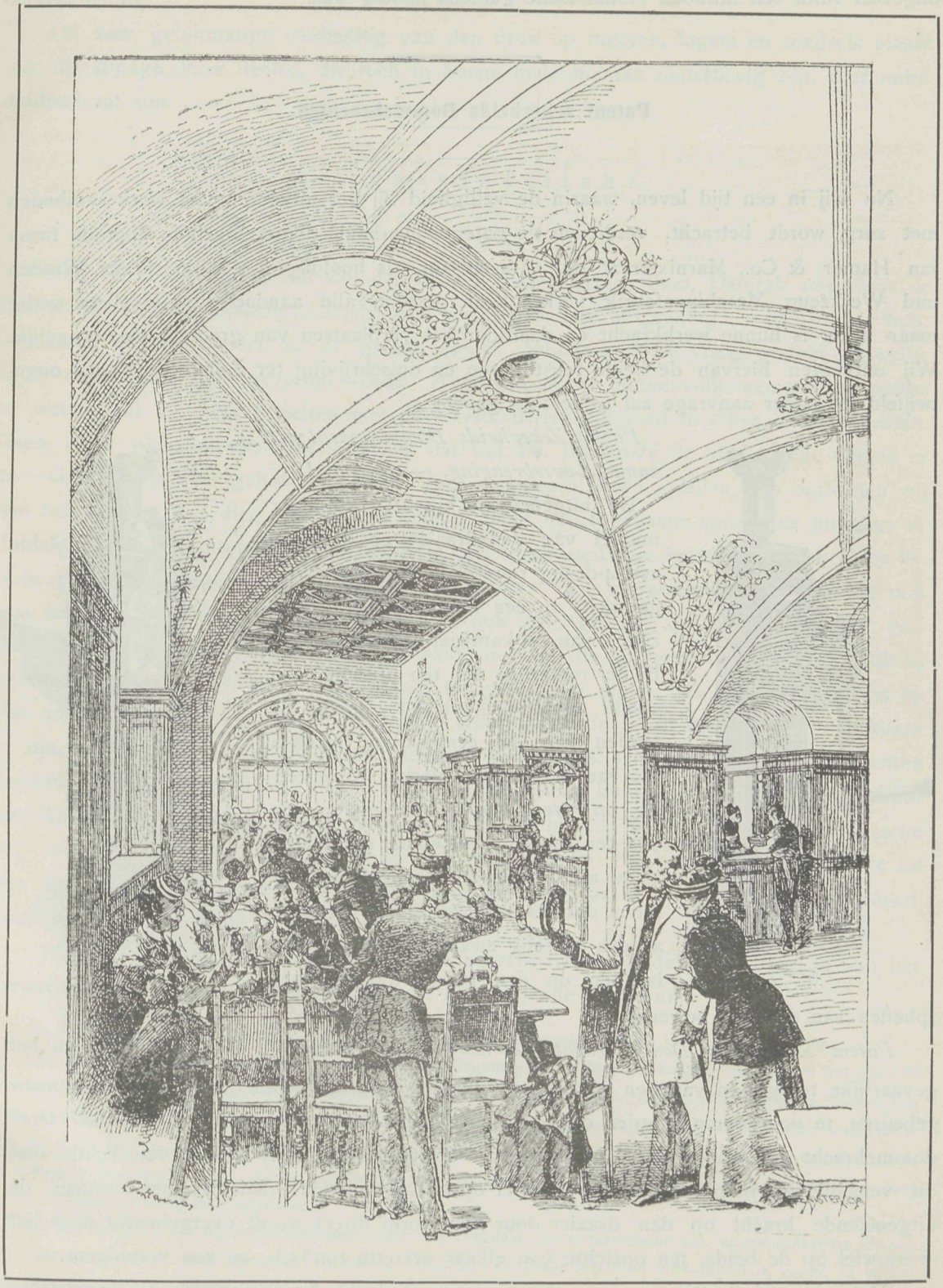

Bierhalle.

dienen dat daarvoor 1050 M² bebouwd terrein is ingenomen, waarvan 1.800.000 Mark of ongeveer ruim een millioen Hollandsche guldens noodig was.

Patent zekerheids Dommekrachten.

Nu wij in een tijd leven, waarin de veiligheid bij het uitvoeren van werkzaamheden met zorg wordt betracht, verdienen de patent zekerheids dommekrachten door de firma Jan Hamer & Co., Marnixstraat 402, Amsterdam, als hoofdagent der Bielefelder Winden und Werkzeug Maschinenfabrik verkrijgbaar gesteld, alle aandacht. Niet alleen veilig maar zeker is hunne werkkracht en daardoor het verplaatsen van groote lasten mogelijk. Wij ontvingen hiervan de beide tekstfiguren en omschrijving ter opname, hetgeen ongetwijfeld tot nader aanvrage zal aanleiding geven.

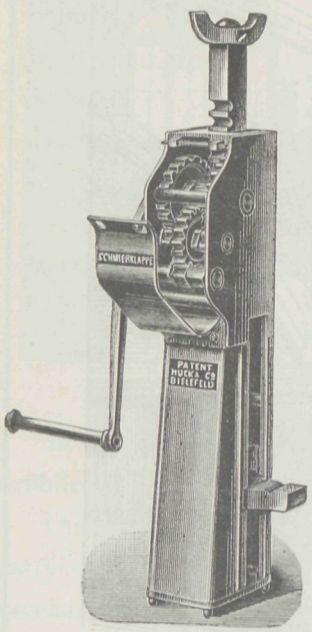

Figuur I.

Patent Zekerheids Dommekracht met kamwiel-overbrenging. — Figuur I.

De uitgeoefende kracht wordt door middel van den draaier, op wiens as een 4-deelig rondsel is bevestigd overgebracht op een kamwiel. Ter weerszijden van dit kamwiel ligt een rondsel. Beide rondsels, die ten opzichte van elkaar zoodanig geplaatst zijn, dat de tanden van het eene vallen tusschen die van het andere, werken wederkeerig op twee groote kamraderen die ook ten opzichte van elkaar denzelfden stand als die der rondsels hebben. Tusschen deze kamraderen ligt op diezelfde as een 4-deelig zwaar rondsel dat ten laatsten op den beugel loopt en het opheffen van den last bewerkt.

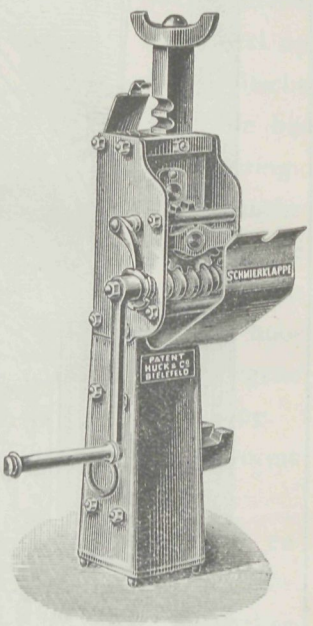

Figuur II.

Patent Zekerheids Dommekracht met wormwieloverbrenging. — Figuur II. Om het gevaarlijke terugslaan van den draaier, wat bij het nederlaten van den last zoude kunnen gebeuren, te voorkomen, worden ook dikwijls die met worm en wormwiel gebruikt. Deze dommekracht is van dezelfde constructie als hiervoren (figuur I) omschreven, echter met dit verschil dat in plaats van het rondsel op de as van den draaier en het kamwiel, de uitgeoefende kracht op den draaier door den worm direct wordt overgebracht door het wormwiel op de beide, ten opzichte van elkaar verzette rondsels, en zoo vervolgens.

Door de wederkeerige werking der hiervoren bedoelde beide rondsels op de eveneens verzette kamwielen, worden deze laatsten steeds vastgehouden, waardoor het doode punt

vermeden, en eene lichte volkomen stootvrije werking als ook eene verhoogde zekerheid bereikt wordt.

De zeer gelijkmatige verdeeling van den druk op raderen, lagers en rondsels maakt dat de slijtage dezer deelen, die toch in hooge mate hieraan onderhevig zijn, zeer onbe duidend zal zijn.

Het gasgloeilicht.

Een onzer annonces, die van den heer J. Selten, Amsterdam, Damrak 104, voor de Nederlandsche Gasgloeilicht-maatschappij, verdient nadere bespreking. Velen is het licht onbekend, enkelen weder in de groote steden hebben zich de vraag gesteld op welke wijze dat nieuwe licht gevormd wordt. Allen die er het hunne volkomen van wenschen te weten, zal de heer J. Selten met de meeste bereidwilligheid in elken zin voorlichten. Geen beter pleidooi voor het licht dan dat wat Dr. Bleekrode de afgeloopene maand er te 's Gravenhage over gehouden heeft. Voor een tiental jaren geleden, zoo ontleenen wij aan het verslag, had dien spreker het nieuwe licht de electriciteit voor zijne hoorders in duidelijken zin omschreven en gaf dat licht zelf in de zaal van het gebouw van K. en W. door proeven toegepast, het praktische antwoord. Hoe verrassend de mededeeling ook was en hoe hoog de waarde van het licht ook werd geschat, de strijd die met de gasfabrieken hierdoor aanvaard werd, gaf aanleiding dat de jonggeborene menigen druk te verduren had. Die strijd had echter een hoogst nuttige zijde. De gasfabrikatie was op den ouden roem voortgeteerd en begon vrij wel zooals alle zaken die gelooven onmisbaar te zijn, zoo te worden, dat zij eer slechter dan beter werd. Het ontstaan van concurrenten prikkelde er kwam naijver, nieuw leven en het goede kwam de gasfabrikatie daarvoor ten deel vallen. Een dier gevolgen is het gasgloeilicht, een licht dat met het electrische vrij wel denzelfden weg bewandelt; zoo kon dan ook Dr. Bleekrode, die eenmaal de lof van het electrische gloeilicht bezongen had, dit tien jaar later met een gerust gemoed doen voor het gasgloeilicht.

Wat is nu het gasgloeilicht. Wij herinneren ter verduidelijking daarvan aan het verslag in het Dagblad opgenomen, waarin het volgende voorkomt:

Spreker begon met het onderscheid duidelijk te maken tusschen een lichte en een donkere gasvlam.

Het lichtgevend vermogen ontleent een brandende kolom gas aan de vaste kooldeeltjes, die uit het gas zelf worden afgescheiden. Die vaste deeltjes bepalen de lichtkracht van het gas. Zoodra men echter de toevoer van lucht zoodanig regelt, dat het brandende mengsel van lucht en gas die vaste deeltjes volkomen doet verbranden, dan ontstaat wat men noemt een donkere vlam. Bij den Bunsenschen brander is nu de aanvoer van lucht door de trekgaten zoodanig geregeld, dat de kooldeeltjes niet geheel kunnen verbranden, maar op zoodanige temperatuur worden gebracht, dat zij licht uitstralen.

Spreker stond nu stil bij de verschillende typen van branders: de ouderwetsche z.g. vleermuisbrander die aan de vlam de gedaante geeft van een vleermuis, een vlam, die thans algemeen veroordeeld is, omdat zij bij het meeste gasverbruik het minste licht geeft. Zoo verbrandt men als voorbeeld: 14 liters per uur, terwijl men met 1½ l. hetzelfde effect, n.l. de lichtsterkte van één kaars, kan bereiken.

Een hoogere lichtuitstraling bereikt men met den brander van Argand, die de 14 liter per kaars van den vleermuisbrander reduceert tot 10 liter gas.

Zoo ver had men het gebracht toen het electrisch licht kwam en de gas-technici tot grootere krachtsinspanning prikkelde. Het publiek had betere lichtbronnen gezien, niet alleen het electrisch licht, maar ook de heldere petroleumvlam, en nu werd plotseling algemeen geklaagd over het slechte gas. Het ging er mee als met zoo vele andere zaken, die goed blijven en gewaardeerd worden zoolang er niet iets beters bestaat, waarmede men het oude vergelijken kan.

De bezoekers van Parijs en omstreken kennen het kasteel van Versailles en zijn beroemde spiegelzaal. In 1748 werd daar een feest gegeven en schitterde de zaal in het licht van 1500 waskaarsen. Toen in 1870, onder Mac-Mahon, daar weer een partij werd gegeven, waren voor de verlichting 5000 kaarsen noodig, en in 1883 had men voor de verlichting naar de eischen van die dagen 8000 kaarsen noodig. De behoefte aan licht is dus in die anderhalve eeuw vervijfvoudigd.

Sedert 1883 nu zijn er prachtige gasbranders geconstrueerd. Spreker herinnerde aan de verschillende systemen van intensiefbranders of regeneratieflampen, waarvan het hoofdbeginsel is dat het gas verwarmd wordt vóór het in de vlam komt, en de hoofdeigenschappen, dat de lichtkracht enorm wordt verhoogd, de verbrandingsproducten worden weggeleid, derhalve het luchtbederf verminderd, en bovendien een niet onbelangrijke besparing van gas wordt verkregen. De lichtsterkte van 1 kaars wordt hier reeds verkregen met 3½ à 4½ liter gas.

Na nog even op het nadeel van de regeneratiefbranders gewezen te hebben, dat zij, bij min zorgvuldig onderhoud, al licht roet afzetten, ging spreken over tot het gloeilicht van Auer. Het kenmerkend onderscheid van deze vlam en de vorige is, dat de eerste tot de hoogst mogelijke temperatuur wordt opgevoerd zóó dat alle kooldeeltjes verbranden en dat hun rol van licht uit te stralen hier vervangen wordt door een vuurbestendig voorwerp, dat de vlam licht doet uitstralen. Het zelfde beginsel heeft men vroeger reeds toegepast bij het Drummond's kalklicht.

Gebruikte Drummond een mengsel van waterstof en zuurstof, waardoor hij de vlam opvoerde tot een zoo hooge temperatuur, dat zij in staat was het daarin gebrachte vuur-bestendige voorwerp, hier de kalk, tot de gloeihitte te brengen — hier, bij het stelsel van Auer, heeft men niet eens zuurstof noodig, maar gebruikt er dampkringslucht voor.

De voorlooper van Auer was Clamond, die in de donkere gasvlam een magnesia-korfje bracht als lichtuitstralend voorwerp. Spreker ontstak dit fraaie licht, waaraan de eigenschap van het gasgloeilicht, dat het geen kool en dus geen damp en ook geen flikkering geeft, te herkennen viel, maar ook de negatieve eigenschap, dat het Clamond-gloeilicht te warm is.

De chemicus Auer te Weenen heeft in het metaal zirconium, dat met zuurstof de verbinding zirconaarde aangaat, een stof gevonden, die een zeer groot lichtuitstralend vermogen bezit. Hij brengt dit lichaam in den vorm van een kousje, van een uiterst fijn weefsel ten einde door de vlam tot een hooge gloeihitte gebracht te worden, in de donkere gasvlam en verkrijgt daardoor een licht dat die groote voordeelen in zich vereenigt: groote helderheid, zoo dat de kleuren tot haar recht komen evenals bij het electrisch licht; veel meer licht en veel minder gasverbruik; en — *last not least* — veel minder warmte. Behalve met cijfers toonde spreker de gasbesparing ten duidelijkste aan door het gas door den gasmeter te laten loopen eerst naar den Auer-brander en vervolgens naar den Argandbrander. De wijzer wees aan 78 liter in de minuut voor den Auerbrander en 185 liter voor den Argandbrander. En wat de warmte betreft, de gewone gasbrander produceert 900 warmteeenheden per uur, de Auerbrander slechts 170.

Deze laatste komt het electrisch licht in zijn voortreffelijke eigenschap van weinig warmte te verspreiden, al zeer nabij. Het gas-gloeilicht geeft n.l. slechts 3½ maal, het oude gaslicht 20 maal meer warmte dan het electrisch licht. Die eigenschap dankt het Auer-licht niet alleen aan het mindere gasverbruik, maar vooral aan het vermogen van de zirconaarde in gloeienden toestand om warmte in licht om te zetten.

Evenwel, waar licht is, is ook schaduw, en zoo ook heeft de Auer-brander zijn nadeelen, n.l. de broosheid van het kousje en de hooge prijs — een brander met het kousje kost *f* 9. Tegen het eerste kan men op zijn hoede zijn door voorzichtige behandeling, en evenals te Weenen zou men die behandeling kunnen overlaten aan de bedienden van den verkooper, die met de behandeling vertrouwd zijn. Wel vermindert allengs de lichtkracht van het kousje, evenals die van den kooldraad in de electrische gloeilamp, maar het kousje heeft dan ook 600

à 800 uren dienst gedaan en in dien tijd heel wat kosten aan gas bespaard. Zoo heeft men aan het Kurhaus in den afgeloopen zomer den aanleg van dit licht reeds geheel bekostigd uit de gasbesparing.

De reden van den hoogen prijs zal overigens wel zijn, dat de kousjes van zirconaarde voorshands nog niet gemakkelijk te bereiden zijn. Toch zijn er reeds meer dan 100.000 in omloop en heeft de toepassing van dit licht reeds invloed op de inkomsten van de gasfabriek te Weenen. Maar dat behoeft geen zorg te baren. Verminderde gaslevering heeft weer ten gevolge, dat men op het buizennet kan bezuinigen, en wanneer het fraaie licht ook in de straatlantaarns zal branden, waarmee Auer thans proeven neemt, heeft men van dien kant ook weer een voordeel.

Op dit oogenblik heeft het electrisch licht dit tegen zich dat het nog te duur is, nagenoeg 4 à 5maal duurder dan gas. In plaatsen waar men waterkracht kan benuttigen, is de productie goedkooper, maar daartoe heeft men niet overal gelegenheid, dan treedt het gasgloeilicht als een sterken concurrent op, dat bij nagenoeg gelijke lichtsterkte een enorm prijsverschil levert. Wij zien dan ook reeds de toepassing sterk toenemen en zal ongetwijfeld dit verbeterde gaslicht een goede toekomst tegengaan.

Hydraulische Zandsteen.

De Utrechtsche Hydro zandsteenfabriek zond ons dezer dagen een circulaire met begeleidende photographiën van uitgevoerde werken, waaraan wij grootere bekendheid wenschen te geven. De fabrikanten Van de Pol en Wickop zeggen omtrent het fabrikaat het navolgende:

Hydraulische of ook wel Hydrozandsteen is een voor Nederland geheel nieuw artikel, doch in vele landen sinds eenige jaren gepatenteerd en met goed gevolg toegepast.

Voor de uitvinder, de heer H. Hooldenstone, civielingenieur te Melbourne, diende als grondslag:

„*De wording der natuurlijke zandsteenen zooveel mogelijk na te volgen*".

De geologen verklaren het ontstaan der natuurzandsteen zóó, dat in de voorwereldlijke zeeën, het zand zich als een zwaar bezinksel nederzette en zich met andere bindende stoffen onder den invloed van een hooge temperatuur tot steenen vormde.

In denzelfden geest nu vindt naar de door ons gevolgde methode, de samenstelling van Hydrozandsteen plaats doordien wij materialen, dezelfde bestanddeelen bevattende als natuursteen, *zonder eenige bijvoeging van cement*, mechanisch en chemisch zoo in en op elkander doen werken, dat daaruit eene compacte massa ontstaat, *in eigenschappen volkomen gelijk aan natuurlijke zandsteen*

Belangrijk is hierbij dat de steen in iedere in de natuur voorkomende kleur en grootte kan vervaardigd worden, zonder dat zulks eenigen invloed op de kwaliteit uitoefent.

De in den natuursteen zoo schadelijke losse aderen en lagen, kwade steeën en ingesloten vreemde stoffen, komen in den Hydrozandsteen niet voor, terwijl de ondervinding leerde dat *deze steen veel minder aan groen worden onderhevig is dan de meeste natuurlijke zandsteensoorten*, wat vooral op het uiterlijk aanzien veel invloed uitoefent.

De Hydrozandsteen bevat geen in water oplosbare bestanddeelen, wat bij vele andere kunststeenen niet het geval is.

De Hydrozandsteen trotseert iederen invloed van het weder en *is inzonderheid volkomen tegen vorst bestand.* Bovendien heeft onze steen de eigenschap in de lucht steeds harder te worden, omdat de in den steen voorkomende

kalk en silicaten in de atmospheer langzaam in kiezelzure kalk overgaan, die zooals bekend is, bijna onvergankelijk is.

Sinds 1888 wordt de Hydrozandsteen dan ook in Australië, Amerika, Engeland en Duitschland, zoowel voor publieke als particuliere werken veel in toepassing gebracht, terwijl dit jaar ook in België octrooi voor deze uitvinding genomen is. In Duitschland treft men fabrieken er van aan te Aken, Keulen, Dusseldorf, Hannover, Ludwigshafen, Leipzig, Brunswijk, Berlijn en Munchen.

Van de in Hydrozandsteen uitgevoerde werken zijn ons uit persoonlijke ervaring bekend:

Te Keulen: Eene villa Sacksenring No. 44; eene villa Sacksenring No. 62–64; Eene villa hoek Vondel en Vorgebirgestrasze; Een woonhuis in de Vorgebirgst asze; Een woonhuis hoek Vorgebirg en Volksgartenstrasze; Een woonhuis in de Dagobertstrasze; Een woonhuis Hansaring (bij de spoorwegviaduct); Een winkelhuis in de Ehrenstrasze, naast het café „Am alten Oertchen". Te Berlijn: Een winkelhuis op den Kurfürstendamm (apotheek); Een winkelhuis Leipzigerstrasze tegenover de Mauerstrasze; Een winkelhuis hoek Leipziger en Mauerstrasze, rijk met beeldhouwwerken versierd en onder leiding van den architect Otto Mary.

De drie laatstgenoemde omvangrijke gebouwen werden door de Berlijnsche fabriek in minder dan één jaar tijds geleverd.

In bewerking zagen wij, een rijk gebeeldhouwde graftombe, besteld door Z. M. den Keizer van Duitschland.

Aangespoord door het kolossale succes der fabrieken in het buitenland, hebben wij het initiatief genomen, *dit voortreffelijke en goedkoope materiaal* in Nederland verkrijgbaar te stellen en zijn in staat, mede tengevolge van aanmerkelijke verbeteringen, door ons in de wijze van bereiding aangebracht, u een materiaal aan te bieden, dat en door zijn prachtige heldere kleuren en door zijn hardheid uitmuntend geschikt is voor alle *beeldhouw-, burgerlijke en waterbouwkundige werken.* Hydrozandsteen heeft het voordeel alle goede eigenschappen van natuursteen te bezitten en daarbij niet meer dan de gewone cementkunstzandsteen te kosten.

Hydrozandsteen kan door ons in drie vormen worden afgeleverd en wel in onbewerkte blokken op maat, in blokken waaraan de vormen in hooftrekken zijn aangebracht (zeer voordeelig voor steen- en beeldhouwers) en in volkomen afgewerkte steenen.

Uit onderstaande prijzen blijkt echter dat de in onze werkplaatsen geheel afgewerkte steenen het voordeeligst zijn, omreden dat zij in zachten toestand bijna geheel kunnen worden klaar gemaakt.

De prijzen worden per M3 franco spoor of scheepsboord Utrecht berekend als volgt:

Blokken op maat *f* 45.—; Blokken met aangesneden hoofdvormen *f* 50.—; Rechtkante banden. dekplaten, traptreden en stoepzerken, geschuurd en gefrijnd *f* 52.—; Gootsteenen, dorpels en neuten *f* 60.—; Geprofileerde gootsteenen, dorpels en banden *f* 65.—; Harde en zachte slijpsteenen in alle maten tot de grootte van 1 Meter voorhanden *f* 65.—

Alle bestellingen kunnen in den tijd van vier weken worden uitgevoerd en dat voor eene nauwkeurige en nette uitvoering zal worden zorg gedragen, behoeft wel geen verder betoog als wij hieraan toevoegen, dat de hoofdleiding in de fabriek aan een scheikundige en een architect is opgedragen, terwijl de steenen door bekwame steenhouwers worden afgewerkt.

Wij twijfelen dan ook niet of ons materiaal zal spoedig ook in Nederland met onverdeelden bijval worden begroet, te meer nu het een materiaal betreft dat tot bevordering van nieuw leven in de Nederlandsche industrie kan strekken en waarom men niet meer genoodzaakt zal zijn, den zandsteen uit het buitenland te betrekken.

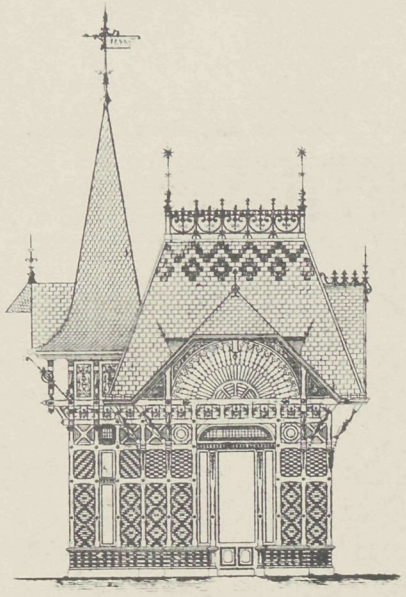

ZIJAANZICHT

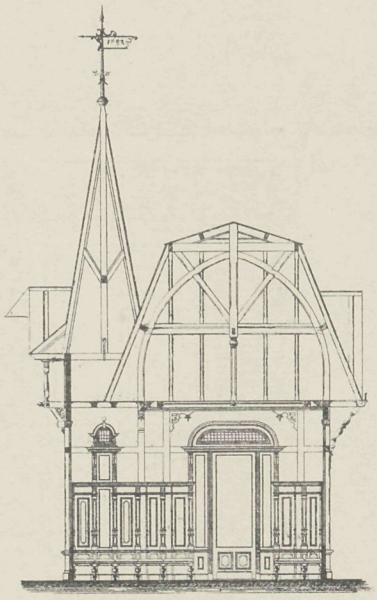

DOORSNEDE AB

VOORGEVEL

ONTWERP VAN EEN WACHTHUISJE.

Vademecum der Bouwvakken 1893.
8e Jaargang.

Photo Lith. Wegner & Mottu Amst.

Afl. 3. Plaat 3

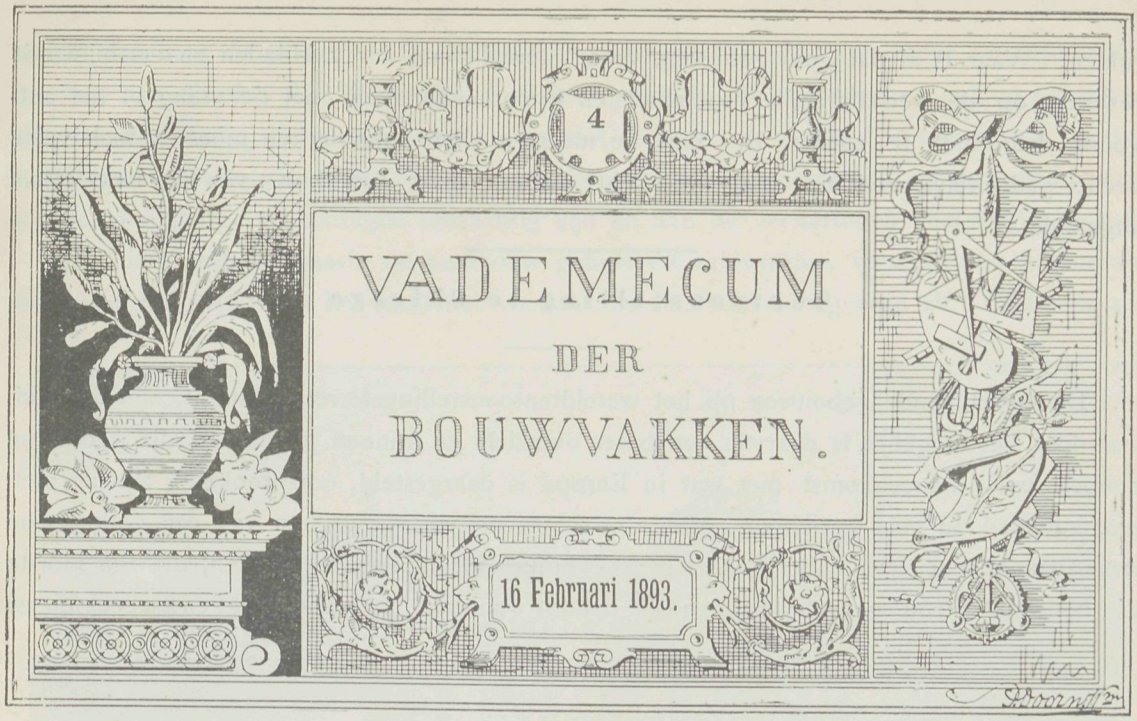

Bij de Platen.

Ontwerp van een Café-Restaurant,

door J. VAN REIJENDAM.

Een zeer goed geslaagd ontwerp is dat van een café-restaurant, op de plaat voorgesteld. Het plan is met zorg in elkander gezet en breekt met de gewoonte die meestal een regelmatig vierkanten vorm aanwijst. Doch juist die hoekige verdeeling gaf in den bovenbouw menig bezwaar, dat de ontwerper op werkelijk verdienstelijke wijze heeft weten te ontkomen. Alles vormt met elkander een geheel, dat wij gaarne hebben aanvaard om in onze uitgave te worden opgenomen. De heer Reijendam is geen onbekende voor ons, reeds vorige jaargangen herinneren aan zijn werk. De verdeeling van dit ontwerp is; dat zich in het sousterrein bevinden: de bierkelders, provisiekamers, verwarming-, linnen- en bodenkamers, bergplaatsen enz., en op de eerste verdieping restauratiezaal, slaap- en logeerkamers, waarvan de plannen niet op de plaat voorkomen. Op de Bel-etage is de restauratiezaal, woning voor den hotelhouder, keukens, vestibules enz.

Uit den Vreemde.

Een treurig verschijnsel in het bouwvak.

Van 1 October 1889 tot 30 September 1890 is alleen bij de in Berlijn uitgevoerde huizenbouw ongeveer 535 ondernemingen, een totaal van 30 millioen Mark verloren, dat is 18 millioen

gulden. Waar is al dat geld gebleven, vraagt terecht een der vakbladen en daarbij wordt gewezen op de verschillende voorschot- en hypotheekbanken, met de vraag of het antwoord daar niet te zoeken is. Van de meesten dier bouwwerken moesten toch velen slechts gedeeltelijk voltooid reeds verkocht worden door den drang van die corporatiën uitgaande.

Tentoonstelling te Chicago.

De verschillende gebouwen op het wereldtentoonstellingsterrein gesticht, zijn voltooid, waardoor het mogelijk is daarvan een beter overzicht te kunnen geven. Al die gebouwen hebben veel overeenkomst met wat in Europa is daargesteld, oorspronkelijk zijn zij niet, monumentaal in vele opzichten. Men zou echter mogen verwachten van een volk als de Amerikanen, dat over zulke geheel nieuwe hulpmiddelen kan beschikken, dat ten minste de bouwkunst zou gedeeld hebben in het lot van veel daar aanwezig en geheel nieuw

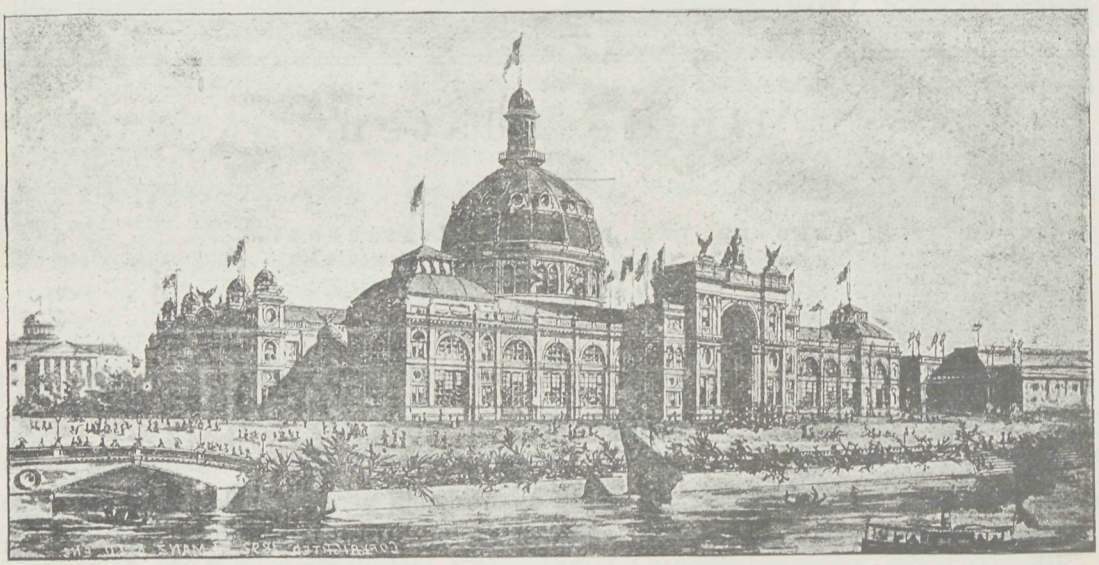

GEBOUW BONDSREGEERING.

van stijl en constructie zou geweest zijn. — Dat was juist wat de laatste fransche tentoonstelling zoo hoog in de schatting deed rijzen, vorm en vooral de constructie waren nieuw, en niet het gevolg van nabootsing. Iedere afdeeling kenmerkte zich door de meest geestige en kunstvolle opvatting. Ieder gebouw had afmetingen en vormen nog nimmer toegepast, daarbij waren de constructiën geheel nieuw en gaven bewijs hoe hoog de wetenschap in Frankrijk was gestegen en welke ervarene mannen tot haar gebied behooren. — Dat kunnen wij van de Amerikaansche opvattingen niet getuigen. Alleen dit : de grootte is ontzaggelijk, de oppervlakte is vier maal grooter dan die te Parijs en de gebouwen hebben verhoudingen die duizelingwekkend zijn. Als een voorbeeld dient, dat de muren van het hoofdgebouw 80 Meter hoog zijn en zich anderhalve kilometer uitstrekken.

A. In de eerste plaats het gebouw der bondsregeering. — De Italiaansche bouwstijl

leende daarvoor de motieven. De hoofdingang herinnert aan de Romeinsche Triomphbogen, de dom aan die van den St. Pieter; doch hoe gelukkig die bouwwerken ook op zichzelven zijn, de combinatie die zij hier vormen, is niet gunstig; de eenheid in elk gebouw noodig, zoekt men daarin te vergeefs, toch zal die hemelhooge entrée indruk op de toeschouwers maken, omdat de verhoudingen reusachtig zijn en aan de versieringen veel zorg is besteed.

B. Het gebouw waarin de landbouw gehuisvest zal worden, vertoont een kolonnade, kroonlijst enz., echter is het alsof het voetstuk in den bodem begraven zit. Ook hier zijn

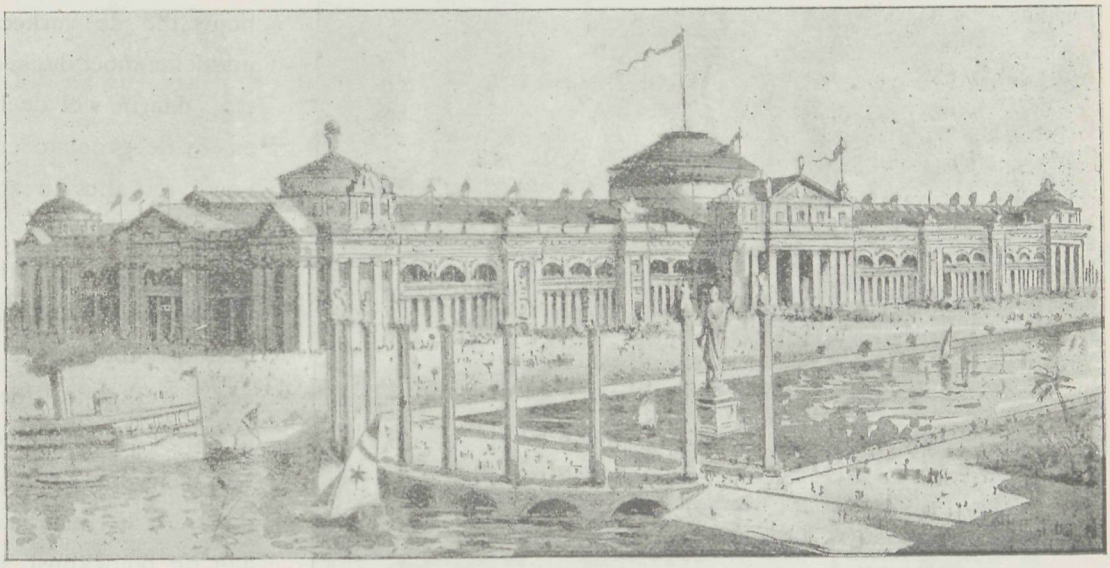

LANDBOUW.

vele onderdeelen die de beschouwing waard zullen zijn, maar is geenerlei nieuwheid van vorm daarin aangebracht.

C. Voor het verkeerswezen is een ontzaggelijke groote ruimte overdekt. Wij zeggen

VERKEERSWEZEN.

overdekt, want het is alsof de Amerikanen hebben willen te kennen geven, ge vraagt tegenwoordig na zoo veel snelheid, dat wat ge tegenkomt geen aandacht kan geschonken worden, waar alles wat hier vereenigt is daaraan herinnerd, zal de bouw die de verkeersmiddelen moet huisvesten, daarin wel deelen en is de grootste eenvoud bij alles in acht genomen.

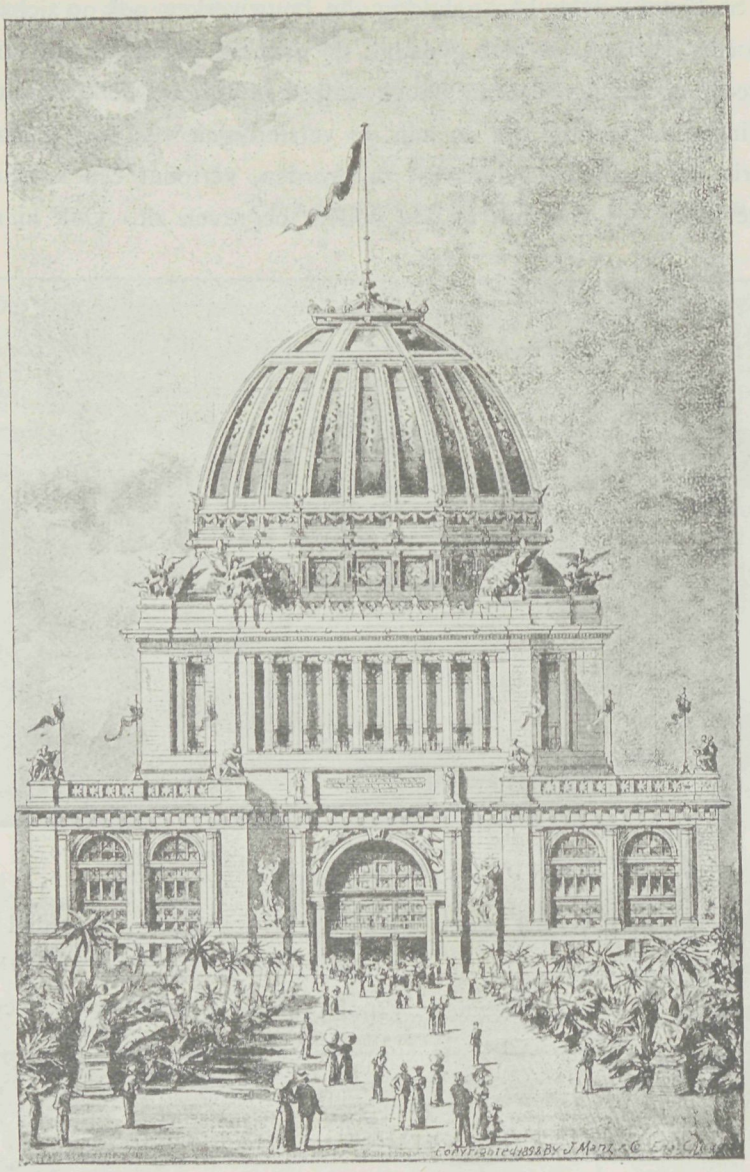

BESTUURSGEBOUW.

D. Een gunstige uitzondering maakt het bestuursgebouw, 't is een werkelijk goede greep die de bouwmeester daarvoor heeft gedaan. Al herinnert veel aan de bouwkunst, die reeds eenige jaren geleden in Frankrijk werd geliefd, 't blijft een goede en tevens monumentale opvatting die zich boven veel onderscheidt.

E. De visscherijtentoonstelling heeft een karakter dat ons meer als aan Amerika eigen doet denken. Op die wijze werden tot heden weinig gebouwen voor dergelijk doel zaamgesteld, en is het aan alles te zien dat gestreefd is naar iets oorspronkelijks, dat ook zoo in de werkelijkheid gezien, moet voldoen.

F. De electriciteit verkreeg een tempel, waarvan de zijgevel veel met de Engelsche bouwkunst overeenstemt, de voorgevel met den kolossalen ingang wijkt daarvan af. Dit gebouw zal ongetwijfeld met de vele torenspitsen een gunstige vertooning maken.

G. Het meest bescheidene maar lang niet het onverdienstelijkste is het gebouw voor het mijnwezen. 't Is een rustig en aangenaam geheel. Ongetwijfeld zullen al die gebouwen die wij nu ieder op zich zelf beschouwen bijeen gevoegd, het een aanvullen wat bij het

ander te kort komt en zal daardoor alles een merkwaardige verzameling vertoonen. —

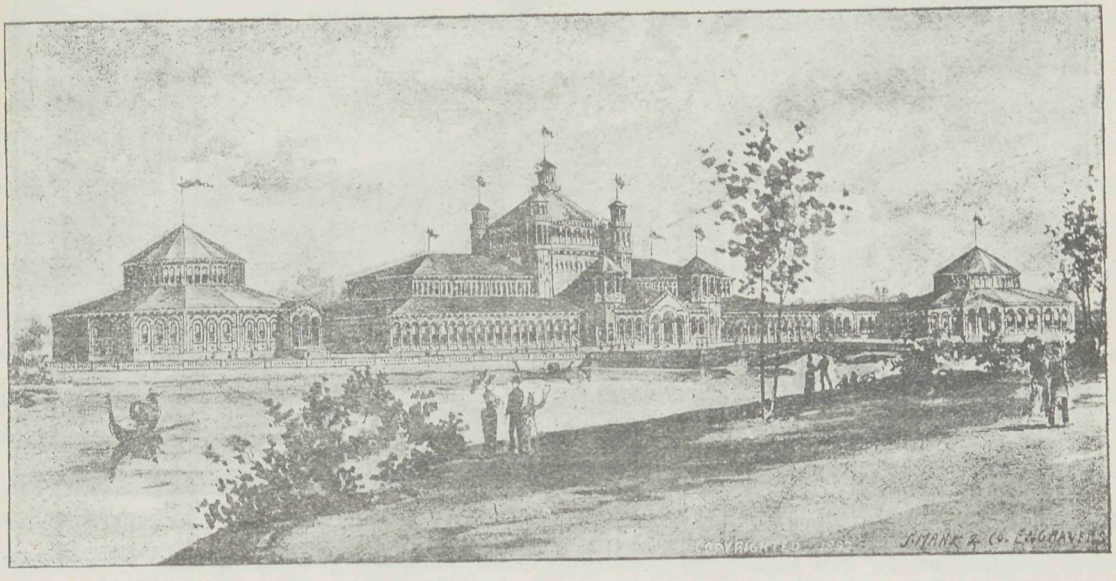

VISSCHERIJ.

Bovendien is de omgeving zoo vol afwisseling, dat veel wat wij in plaat opmerken, in de werkelijkheid in het niet verzinkt. — Toch ademt het geheel, zooals wij in den aanvang

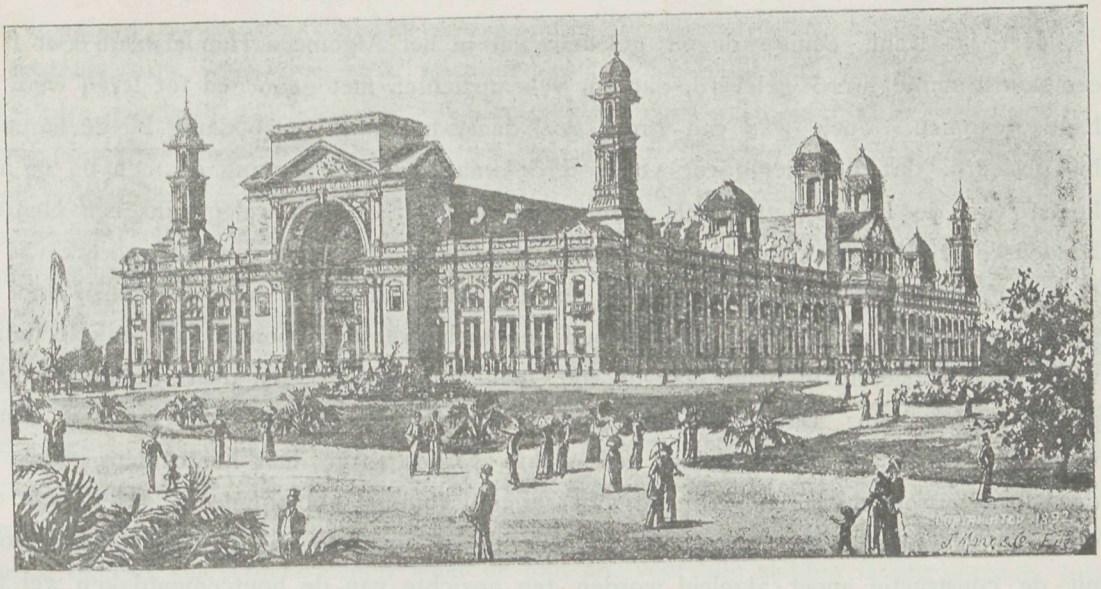

ELECTRICITEIT.

gezegd hebben, niet die geest van frischheid die van de Parijsche tentoonstelling afstraalde het zijn oude kennissen op verschillende wijzen gerangschikt, wat voor de deskundigen de waarde niet verhoogt. Hoe hoog de vindingen in Amerika gedacht, ook mogen ge-

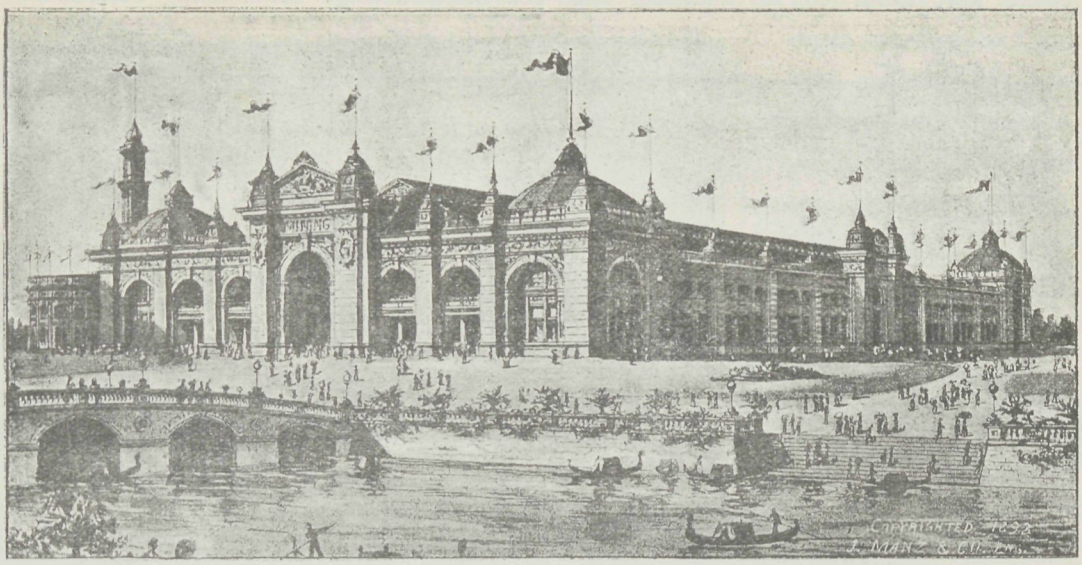

MIJNWEZEN.

plaatst worden, de bouwkunst behoeft nog veel tot haar veredeling en is in dit opzicht in Europa veel dat zich op gelukkiger wijze afteekent.

De Haeusler'sche Houtcement Dakbedekking.

Het is slechts eenige dagen geleden, dat in het Algemeen Handelsblad door I. G. een kunstpraatje werd geleverd, dat om vele opzichten met genoegen tot lezen werd ter hand genomen. Toch was een groot deel daarvan onjuist en zoodanig bij de haren er bij gesleurd, dat het het goede verduisterde waarmede het aanving en men bij de aankomst van de laatste letter zich afvroeg, wat heeft I. G. toch wel gewild, een pleitrede houden over de smakeloosheid van vele gebouwen, of een tegen het gebruik van de Haeusler'sche houtcement-dakbedekking, en die twijfelachtigheid deed de waarde van het geschrevene verdwijnen. De hoofdinhoud liep toch over de kroonlijst, die enkele huizen weder gaat versieren, in plaats van de zoo smaakvolle topgevel en daarbij sluiten wij ons gaarne bij hem aan. Dat vooral vind dikwerf zijn oorzaak (en dit kwam ons zeer onjuist voor) omdat achter die kroonlijst een vlakte verborgen is, met houtcement gedekt en de kap gewisseld door een verdieping met allerlei rommel geplafonneerd. Het komt ons voor dat de bouwmeester, hij moge de waarheid ook nog zoo huldigen dat iederen vorm uit de constructie moet afgeleid worden, ten opzichte van de houtcementdaken wel wat van den regel kan afwijken, zonder als leugenaar geboekt te worden. Men kan het een verkrijgen zonder het ander geheel op te offeren, dat wil zeggen: 1°. door die afdekkingen niet daar aan te brengen waar zij strijd gaan voeren met den goeden smaak; 2°. deze zoodanig te verbinden aan een hooger opgaand kapgedeelte dat al het overige naar eisch en stijl is behandeld.

Wij kennen van die gebouwen waar de kap van het voorgedeelte den topgevel afsluit, terwijl het achterdeel ten gerieve van den bewoner of de inrichting die ruimte noodig had, een vlak kapgedeelte met houtcement gedekt verkreeg, op die wijze zijn ook talrijke zinken dakbedekkingen achter een hoogere door leien gedekt verborgen.

Het moet al een zwak en weinig vindingrijk man zijn die dien eisch niet bevredigen kan. Maar buiten dat zijn er nog tal van andere inrichtingen, vooral bij het fabriekswezen, waar minder nauwgezet de stijl altijd voorzit, en bevredigd kan worden, waar juist een houtcement-dakbebekking ontzaggelijk groote voordeelen oplevert. Wat onze aandacht trok was dit, dat I. G., de bouwmeesters in staat acht om ter wille van het materiaal, vorm en stijl te vergeten, terwijl juist het geheel ondergeschikte materiaal er is om beiden te vereeuwigen. Voor zulke leer is een knap bouwmeester niet in de wieg gelegd en beleven wij gelukkig een tijd dat de keuze daarin niet moeielijk is. Het werk van stumpers zal toch wel in het geheel niet ter sprake kunnen komen, waar het de bevordering onzer kunst betreft.

Over het smakelooze der vormen in de wereld gebracht, als gevolg der aanwending van houtcement zal dan wel alleen dit vast te stellen zijn, dat dergelijke gevallen allicht voorkomen hebben dat nog grootere wanstaltigheden de plaats van de nu simpele kroonlijst hadden ingenomen — en hierin was de houtcement onwetend werkzaam ten algemeene nutte. Nu iets over het materiaal zelf, in de beschouwing met de portretten van de leveranciers opgenomen.

't Is een smerige pap en zoo al meer. Erkennen moeten wij het, dat de pap geen verleidelijk aanzien heeft, zooals men dat van pap gewoon is, doch de deugdzaamheid is boven allen twijfel verheven. Het houtcement is een artikel, wanneer het volgens den eisch gelegd wordt van de daarvoor geijkte ingredienten, dat zeer aan te bevelen is. 't Is deugdzaam. Alle werkingen waaraan het kapvlak blootstaat worden er bij gemist, bij zware hagelslag nagenoeg geen gehoor, bij stortregen geen lek, en als curiositeit bij gemis van een tuin zelfs zoo ge wilt den bodem voor zulk een tuinvlakte wat in Duitschland zelfs gebezigd wordt, tot het aanplanten van kool en anderszints. Wij hebben het houtcement zelf toegepast voor jaren geleden en tot op dit oogenblik is daarvan niet het minste onderhoud het gevolg geweest. Dat ook ondervonden anderen, vandaar dan ook dat men er bruggen mede wil gaan dekken, zelfs de schepen als tusschendek er van voorzien, omdat het alle waterslag keert. Zooals echter in iedere zaak heeft de concurrentie zoowel voor- als nadeel gebracht; het voordeel is het drukken op de prijs, waardoor het meer algemeen kan toegepast worden; het nadeel echter is gebruik van minder goede bestanddeelen, dan zijn alle mogelijke gebreken het lot van den verbruiker en met de verdiende bestraffingen wordt het artikel de deur gewezen. Degeen die dergelijke ervaringen opdeed, onderzoeke echter waar de fout zit, voor alle ziekten is een oorzaak. Juist deze redenen gaven ons aanleiding te wijzen op het verkeerde van beschouwingen als die door I. G. aan het publiek ter kennisname aangeboden; het vernietigd wat jaren lang door anderen met moeite werd verkregen en is dat publiek gewoonlijk geneigd daaraan een goed oor te verleenen. Evenmin als het opgaat alle architectuur als prulwerk te beschouwen, omdat enkelen er dat van maken, gaat het op, industriën die met moeite en

zorg tot een goede hoogte zijn gebracht en praktische resultaten hebben geleverd op die wijze achteruit te stellen.

Een middel tegen de werkeloosheid.

In onzen wintertijd dringt de zorg voor hen die zonder werk zijn tot menige zucht, ook tot het beramen van allerlei middelen om gebrek te voorkomen. Nemen wij aan dat allen die de werkeloosheid kunnen voorkomen, er zelf de schuld van dragen dat zij er is; de werkman dikwerf ter eenre, omdat hij zijn zorg voor zomer en winter niet verdeelde zooals had moeten geschieden, wil hij het nijpende van den winter minder gevoelen, de patroons en de werkgevers ter andere, die dikwerf zonder overleg den arbeid vormen en voltooien. Er is dezer dagen in de Amsterdamsche nieuwsbladen een klacht geuit, die, wanneer deze juist is, kan gerekend worden te behooren tot het werk van de laatstgenoemden. Het is te laat wanneer de winter daar is, om in alle behoeften eensklaps te gaan voorzien, de tijd tot beraad ontbreekt, de pressie is groot, en medelijdende handen moeten steunen, waar de arbeid machtig genoeg is zelf den trooster te wezen. Men neme zijn maatregelen in den zomer; evenals cholera en andere ziekten die ons aantasten, is de werkeloosheid een kwaal; die echter steeds wederkeert, maar waarvoor tijdelijk maatregelen tot bestrijding moeten genomen worden, ja nog meer, waarvan men zeker weet dat zij steeds in aantocht is. Vooral is dit het geval bij vakken die 's winters weinig geregelden arbeid toelaten, zooals metselen, steenhouwen enz. Omtrent het laatste zijn grieven en wel redelijke grieven ontwikkelt en wel omdat het Museum Lopes Suasso, dat achter het Rijksmuseum te Amsterdam wordt opgetrokken en waarvoor noodig is 250 M3. Oberkirchener zandsteen, die steen geheel voltooid uit de groeve getrokken wordt op een tijd, dat de nood sterk dringt arbeid te verleenen. Men maakt berekeningen dat op die wijze *f* 16.250 aan den werkman onttrokken is. Dat is zeer juist. De leverancier had een even goede winst in de grondstof zelf kunnen hebben, want altijd is het bewerken van steen geen winstgevend baantje voor hem of voor zijn tusschenpersoon die het onderneemt, dan had de zaak dus even goed kunnen zijn. De uitgaven zouden wel wat overschreden zijn geworden wanneer alles op de plaats zelf moest voltooid worden, maar het had juist in deze bange dagen een middel gevormd om nood te lenigen. Het is met weinig overleg door den bouwmeester in of buiten het bestek gezet of geregeld, die bij ervaring weet of moet weten welke nooden de winter medebrengt.

Bij een particuliere zaak kan dergelijke handeling van den bouwmeester misschien eenig hoofdbreken kosten, maar zelfs dan noch kan hij zich zonder het te moeten opofferen hierin zoo schikken, dat alle partijen bevrediging vinden. Bij een gemeente, wat eigenlijk een groote huishouding is die ons toekomt, mag dat volstrekt niet in gedachten komen, daar moeten directe en indirecte voordeelen beiden wegen en wij onderschrijven, het toont al zeer weinig begrip van de maatschappelijke en gemeentelijke toestanden, waar zulke storende fouten door de ambtenaren kunnen worden gemaakt. De klacht die alleszints gegrond is, verdient te worden gebracht daar waar zij tehuis hoort, om voor het vervolg herhaling

te kunnen voorkomen. *) Toen de winter in den afgeloopen jaarkring hard was, is echter reeds op hetzelfde gewezen en leert het thans met welke gevolgen, dat doet weinig hoop op verbetering geven. Wanneer echter dit punt, zooals er zoo velen zijn, de aandacht meer verwierf, wanneer in het warme getij maatregelen werden beraamd om bij de koude niet te verdrieten, wat zou van die werkeloosheid veel vervallen, misschien slechts alleen overblijven een deel voor hen, die veel aan het eigen ik te danken hebben, dat zij zonder zijn. Wij kennen de praktijk en zoo zijn er in Amsterdam en overal elders nog velen, die de zorg voor de jaargetijden in rekening van hun winst en verliesrekening brachten, dikwerf is dan werk tegen het najaar aangenomen tegen een prijs die geen prijs was, omdat het moest dienen voor hen die des zomers voordeel bragten, des winters voor nadeel te behoeden en zoo bleef goed volk aan de werkplaats gebonden. De band tusschen werkman en patroon is één, hunne belangen zijn zoo nauw verbonden, dat waar de een werkt zonder waardering van den ander, is het zeker, dat het een ontevredene en gestadig wisselende ploeg vormt. 1894 zal weder naar wij hopen een winter met zich brengen, want de winter is noodig als voorganger van den zomer, dat het laatste leergeld echter lang in het geheugen moge blijven en evenals de kraai zijn krijschend geluid van spaar! spaar! tegen het najaar verheft, ga het ons, de arbeid verdeeld en bespaard, opdat de goede dagen de slechten te gemoet komen, hier gehouden wat van ons geld wordt gesticht en verricht, en is de rechter die het vonnis strijkt onbekwaam of oppervlakkig, dan wijze men hem aan, opdat het gemor door hem gevormd plaats make voor de erkenning, dat men met beleid zijn oog op de toekomst gevestigd hield.

Men zorgt er voor de werkman uit de kroeg te houden, dat hij, wanneer hij valt, voor zijn ontwrichte leden verzekerd is, wanneer hij oud is voor de barre plaag, ook wel geld genoemd, niet bevreesd behoeft te zijn, is het dan zulk een kunst om het werk zoo te verdeelen, dat de balans in evenwicht blijft? Wij zeggen gulweg uit ervaring neen, maar er moet samenwerking zijn, dan kan het hamertje 's winters ja zoo vroolijk kloppen, wellicht nog vroolijker dan in de zomer wanneer de warmte het neervallen er van soms belet.

Zulke maatschappelijke bezwaren moeten, daar zij met gemak kunnen worden weggeruimd, het allereerst van de baan. De klagers in de nieuwsbladen hebben gelijk er aan te herinneren.

Vragen gesteld door het Bestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.

Wij werden dezer dagen verrast door een vragenbriefje waarop het volgende voorkwam:

In de latere jaren ziet men aan de gebouwen soms minder werk gemaakt van een sprekende *kroonlijst.*

Vrage, heeft zulk een kroonlijst eenige *verthetische* waarde; kunnen aan hare toepassing bezwaren zijn verbonden en zijn die bezwaren onoverkomelijk?

Daar de *verthestiek* eene tot nog toe onbekende kunstuiting voor ons was, verkreeg

*) Het deed ons genoegen dat de verschillende steenhouwerspatroons zich ditmaal bij de klacht aansloten en zich tot de Gemeenteraad hebben gewend.

een antwoord op die vraag nog al eenige kolossale bezwaren voor ons, of de zetter moet als sprekende met de sprekende kroonlijst, in het vuur der redeneering die fout gemaakt hebben, 't kan mogelijk zijn. — Vrage: waardoor kan dit zijn ontstaan gevonden hebben? Maar wat wij wel weten, dat is wat een kroonlijst is; wij hebben er zoo dikwerf voor gehad, in geval een kroonlijst den topgevel verving, dat die tijden nog niet geheel vergeten zijn, de bestraffingen hebben ten goede uitgewerkt, tevens om ons aan de kroonlijst zoo iets van een afkeer te doen krijgen. Een *sprekende kroonlijst*, die doet denken aan de reclamebiljet-uitdrukking van bijvoorbeeld »het levend sprekend menschenhoofd" was echter geheel iets nieuws en wij wisten niet dat de geleerdheid ook al tot die verworpelingen onzer kunst zoo was doorgedrongen. Een blinde deur kon er nog door, want wie zag ooit een ziende deur; 't is dus waarheid, maar een sprekende kroonlijst op de agenda van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst gebracht, waarlijk, het is fin de siecle en houden wij ons aanbevolen, wanneer bij een volgende feestviering de Chineesche schimmen zullen worden vervolgd, dan liever de sprekende kroonlijst te zien optreden. De zaal zal dan niet groot genoeg zijn. Edison's phonograaf in het duister gezet door zulk een eenvoudige huis finale die als de grootste schepping onzer aanvankelijke negentiende eeuwers geldt. Wat armhoutjes, friesen en lijsten en de bouwkunstenaar kan in discours met zijn eigen werk treden. Nu klagen wij nog.

Zeer terecht wees de heer J. Gosschalk in een degelijk gesteld stuk in de dagbladen, op al hetgeen in de Construction Moderne over de Maatschappij is gezegd, jammer maar dat de sprekende kroonlijst toen nog niet bij haar het levenslicht had gezien, wellicht hadden onze fransche broeders, te midden hunner Panama schandalen, er een genoegelijk oogenblik mede kunnen slijten. Zij mogen wel wat vertroosting hebben.

P. v. O.

Het nadeel van stof in de werkplaatsen.

Waar gehakt wordt vallen spaanders of stof, zoo ook waar geklopt, gezaagd en zoo al meer wordt gedaan. In enkele werkplaatsen is de stof zeer belangrijk, echter is niet alle stof even schadelijk. Hoe groot de hoeveelheid wel kan zijn, bleek bij een onderzoek in een der Duitsche fabrieken, waar jaarlijks 17.500 KG. stof wordt opgegaard. Dat trok vroeger door ramen en deuren naar buiten, kwam ook voor een groot deel in de longen der werklieden terecht. Daarom zijn alle verbeteringen in dit opzicht zoo bizonder te waardeeren.

Wat echter bij velen onzer als het minst schadelijk is geacht, behoort al mede tot de schadelijksten. Fijne steenstof hebben wij steeds gerekend als zeer slecht te zijn, deze valt zeer droog naar binnen en doet een prikkelend gevoel ons bespeuren dat het op ons invloed uitoefend. Toch schijnt het meer lastig dan nadeelig te zijn. Stof van houtzaagsel moet gebleken zijn almede tot het ergste te behooren. De deelen hechten zich aan de slijmvliezen, vormen daar opeenhooping en het gevolg is dat de ademhalingswerktuigen het moeten ontgelden.

De statistiek wijst dan ook veel kwijnende ziekten van dien aard aan bij personen, die in zagerijen steeds bezig zijn, of zooals vroeger het vak van loonzager uitoefenden. De houtstoffen zijn zeer licht en fijn en kunnen daardoor zich overal indringen en is het niet mogelijk, doordien zij zich gemakkelijk hechten, door hoesten deze te verwijderen. Wanneer, zooals Dr. E. Levy er in den laatsten tijd op wees, juist hierin een groot gevaar voor de werklieden zit, is het zaak in die werkplaatsen goed toe te zien, waar de wijze van bewerking veel houtstof produceert.

Ontwerp van een Café Restaurant

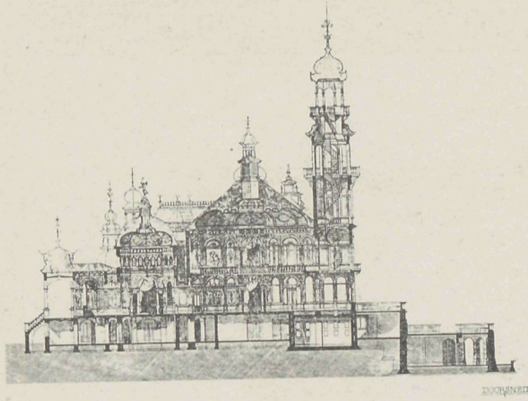

Doorsnede AB

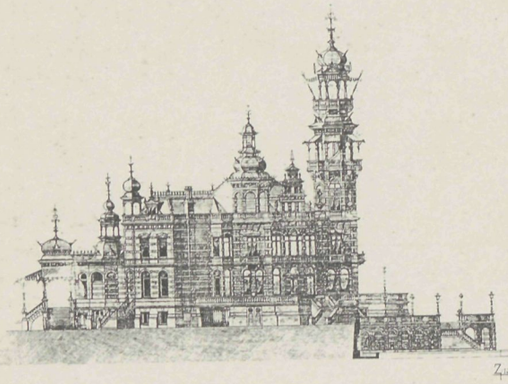

Zijgevel

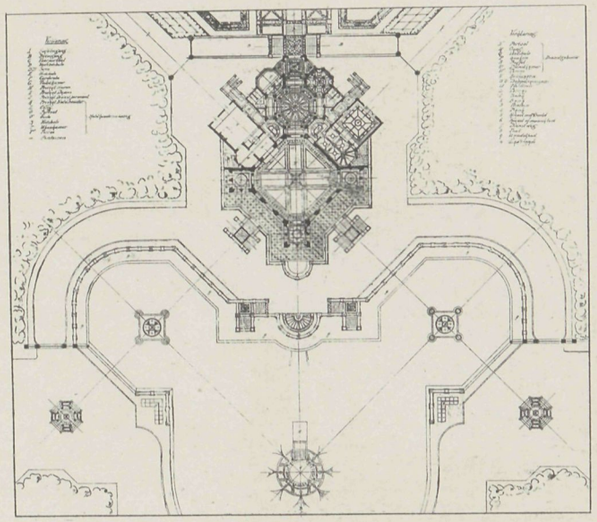

Plattegrond bel étage

Voorgevel

J. van Reyendam.

PHOTO-LITH: WEGER & MOTTU AMST:

Bij de Platen.

Ontwerp societeitsgebouw,
door W. J. BRANDTS.

De ontwerper geeft een hoekgebouw ingericht voor societeit.

Waar de nog al breede gevel eene goede ontwikkeling van den top belemmerde, wist hij dit bezwaar eigenaardig te overwinnen, zonder eenigen misstand te vormen.

Die opvatting geeft tegelijkertijd afwisseling, waardoor alles bijeen een goed geheel uitmaakt. De ferme wijze om de teekening te behandelen, verdient evenzoo waardeering.

Uit den Vreemde.

Der Friedrichshof te Berlijn.

Op nieuw een der bier- en koffiepaleizen, die in het buitenland de aantrekkingspunten vormen. Tot verduidelijking van de plannen dient dat de daarin aanwezige letters het navolgende verklaren:

a. Winkels en magazijnen. *b.* Café. *c.* Wijn-restauratie. *d.* Bierhalle. *e.* Koffiekeuken. *f.* Heerentoilet. *g.* Doorrid. *h.* Binnenplaats. *i.* Keuken voor de bierhalle. *k.* Billardzaal van het café. *l.* Speelzaal. *m.* Kantoren. *n.* Damestoilet. *o.* Bijzaal. *p.* Garderobe. *q.* Buffet.

r. Keuken. *s*. Woonkamer. *t*. Heerentoilet (eerste verdieping). *u*. Badkamer met closet.
v. Eetzaal. *w*. Bijzaal. *x*. Dienstbodenkamer. *ij*. Feestzaal.

Wij vinden er van vermeld: De gevelbreedte van het gebouw is 49.97 M. bij 43.63 M. daar de oppervlakte vierkant is ingenomen, vormt de stichting een der grootste van dien aard.

Het ontwerp is van den bouwmeester Reinhold Seelig voor de plannen en van den bouwmeester Hochgürtel voor de gevels. Op dit punt schijnt men in het buitenland zich gemakkelijker dan bij ons te verstaan, wellicht omdat de vraag er menigvuldiger is. De bierhalle groot 43 × 11.5 M. neemt het grootste deel, van het benedenplan in, de hoogte moest in evenredigheid zijn, waarom de opvolgende verdieping een geheel

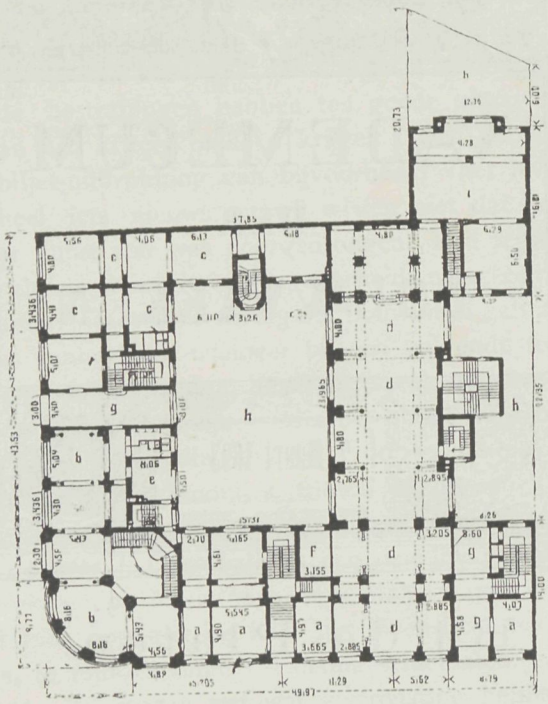

Verdieping gelijkstraats 5 M. hoog.

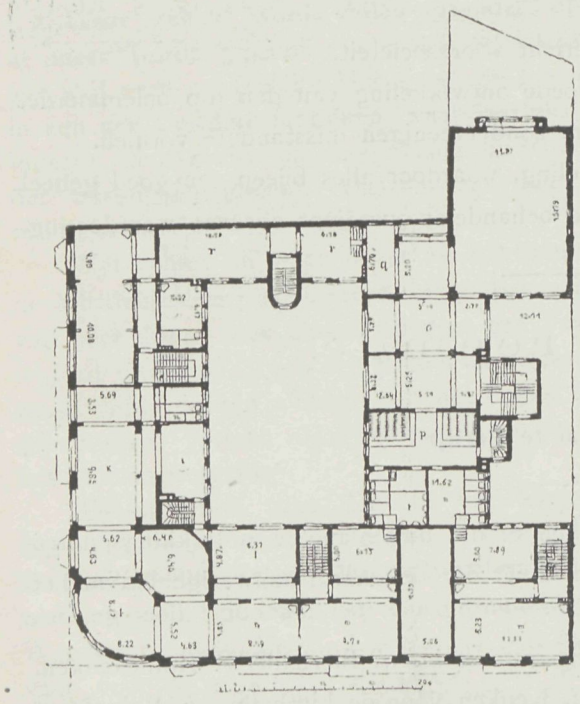

Eerste verdieping 3.9 M hoog.

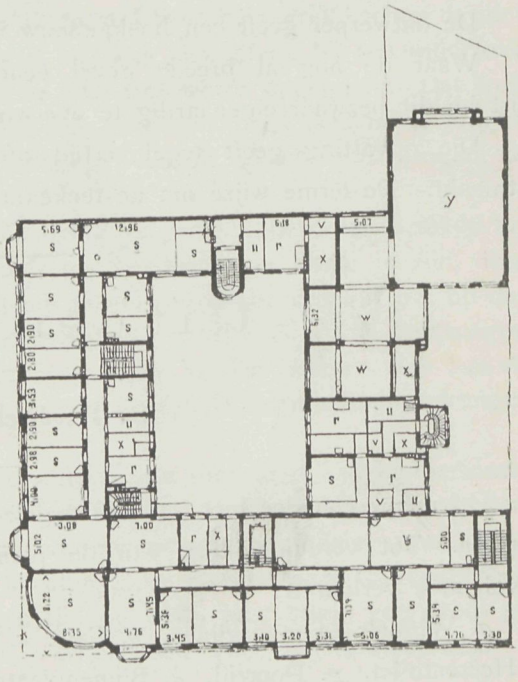

Tweede verdieping 3.9 M. hoog.

daarmede uitmaakt. Die verdieping bestempelen wij gewoonlijk met den naam van entresol, ook wel insteek.

De bovenverdiepingen zijn allen afzonderlijke woningen, die verhuurd worden en vormde het plaatsen der trappen zoodanig, dat deze de benedenruimte niet te veel doorbroken, voor de ontwerpers de meeste bezwaren. Zooals de plannen echter aantoonen, is de verdeeling daarvan van dien aard, dat het een het ander in geenen deele schaadt.

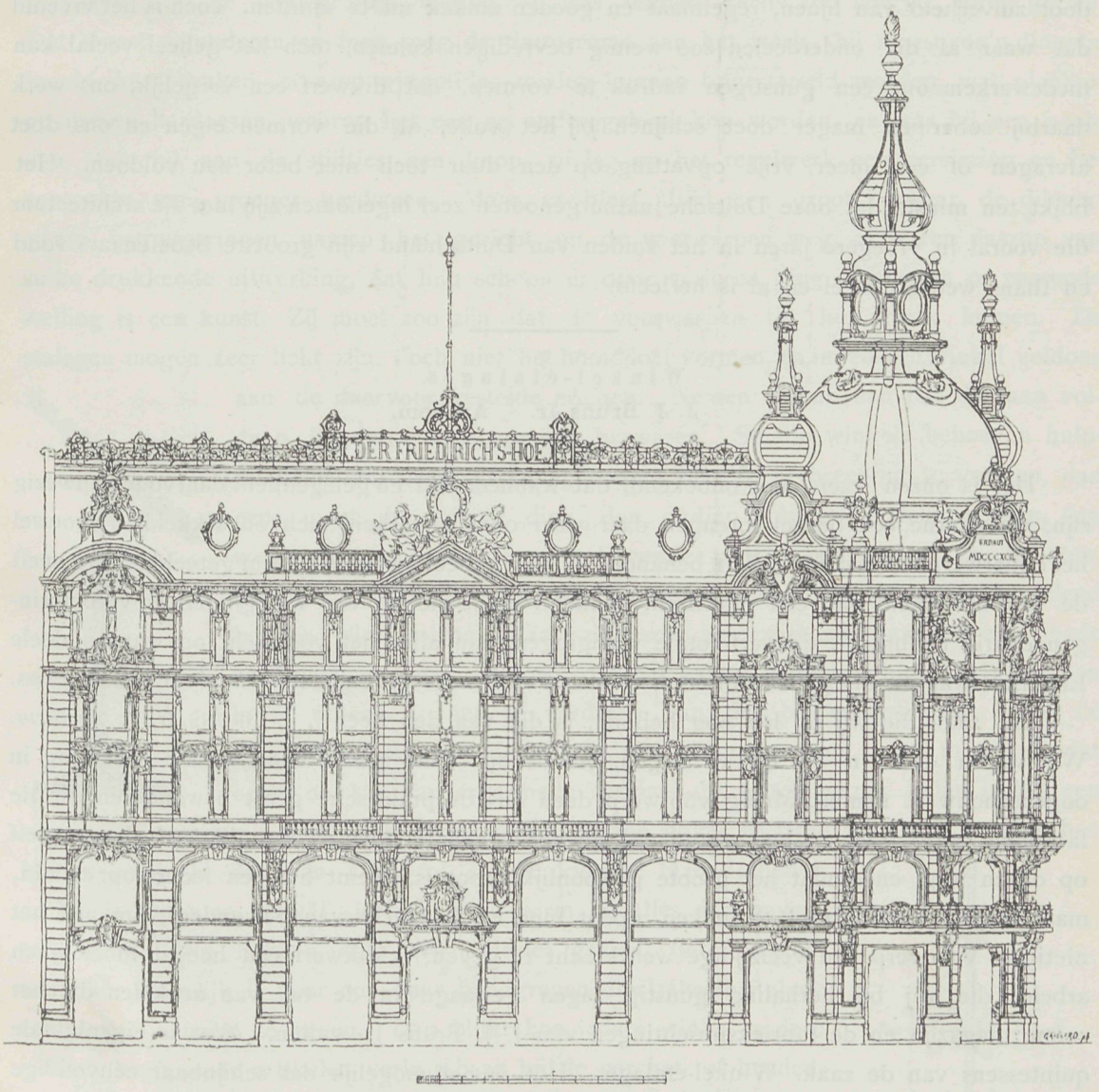

Gevel breed 43.63 M.

Waarom wij vooral het ontwerp een plaatsje inruimen, is om op het eigenaardige te wijzen, der architectuur die bij onze buren tegenwoordig zich het machtigst doet gelden. Het is de barokstijl die bij de nieuwe gebouwen meerendeels wordt nagevolgd. Is er aan dien stijl een zekeren rijkdom eigen, wat vooral de weelderige versieringen met zich brengen, toch is er veel dat tegen onze meer strenge opvatting strijdt. Consoles die in plaats van

te dragen moeten steunen, waarvan de kop benedenwaarts rust, de staart omhoog gaat, blijft altijd een zonderling en gezocht motief tot versiering. Balkon en raamversieringen, vol van allerlei vormen boven elkander geplaatst maken, zooveel lijnenspel, dat men onwillekeurig uitroept: de helft zou nog voldoende zijn geweest.

Zoo ook de torentjes waar de eene grillige lijn de andere vervangt en waardoor zooiets van een pruikenboel ontstaat. Alles draagt het karakter van weelde zonder juist door zuiverheid van lijnen, regelmaat en goeden smaak uit te munten. Toch is het vreemd dat waar al die onderdeelen zoo weinig bevredigen kunnen, toch het geheel veelal kan medewerken om een gunstigen indruk te vormen, dat dikwerf een vergelijk, ons werk daarbij sober en mager doet schijnen bij het volle, al die vormen eigen en ons doet afvragen of een meer vrije opvatting op den duur toch niet beter zou voldoen. Het blijkt ten minste dat onze Duitsche natuurgenooten zeer ingenomen zijn met die architectuur die vooral in vroegere jaren in het zuiden van Duitschland zijn grootste beoefenaars vond en thans weder geheel en al is herleefd.

Winkel-étalages.

J. J. Bruns Jr. — Arnhem.

Het is onzen lezers niet onbekend, dat wanneer tijd en gelegenheid daarvoor aanwezig zijn, wij gaarne een bezoek brengen daar waar onze nijverheid zich ontwikkeld. Alhoewel het onderwerp dat wij nu zullen behandelen, niet geheel op eigen bodem geteeld is, zoo geeft de vindingrijkheid van een praktisch, denkend man, die tal van wijzigingen en verbeteringen daarin aanbracht, dikwerf totale wijzigingen, aan alles het voorrecht om wat ten deele Engelsch was nu als genaturaliseerd voor een deel zelfs als eigene industrie te beschouwen.

De zaak die wij op het oog hebben, is die van den heer J. J. Bruns Jr. *te Arnhem.* Wij waren daar in de laatste dagen, om de op ruime schaal daargestelde inrichting in oogenschouw te nemen. Menig voorwerp deed ons de praktische geest bewonderen die de fabrikant bezit. Om in het groote een goeden greep te doen, 't ligt dikwerf als van zelf op onzen weg, en omdat het groote gewoonlijk groot is, neemt het een ieder voor zich in, maar om het kleine groot te maken, opdat men er de macht van bewonderd, om aan het nietigste voorwerp een veelzijdige werkkracht te geven, is dikwerf een hoogst moeielijken arbeid, die wij bij herhaling gunstig zagen geslaagd in de tal van artikelen die het ruime magazijn en de fabrieksinrichtingen van J. J. Bruns Jr. vullen. Wat is eigenlijk de quintessens van de zaak. Winkel-étalages. Hoe is het mogelijk dat schijnbaar eenvoudige onderwerp aantrekkelijkheid te verleenen. Die vraag stelden wij ons zelven en waren verrast van de, ja men zou gerust durven zeggen duizenderlei oplossingen die ons daar werden voorgelegd. Het is voor ons, bouwmeesters, dikwerf een der moeielijkste zaken, dikwerf is het artikel zoo veeleischend dat allerlei bochten en wrongen vereischt worden, willen wij de winkeliers eenigszins bevredigen. En is de een voldaan, de ander heeft weer nieuwe eischen, en zoo velerlei de magazijnen zijn, in zoo velerlei soort wisselt de vorm van etaleering ieder op zichzelf in honderden van onderdeelen.

Een parapluie of een doekspeld, een das of een handschoen, een horloge of een nogataart, ieder op zichzelf vorderen etaleering en ieder op hunne wijze. Ging men in vroeger dagen maar heen zoo als nog in onze achterbuurten wordt gedaan waar een zuinige kas alles beheerscht, en stapelde men het een op of achter het ander ; de winkelier leerde inzien, dat die pakhuisberging het publiek niet voldeed, zijn waar niet naar waarde deed schatten.

Men liep de winkelruiten voorbij, 't was immers reeds zoo lang te voren gezien. Dat moest veranderen en toen toog de timmerman aan het werk ; hij moest zoo'n dingetje in de kast maken, waarop pyramides zouden kunnen opgestapeld worden, wat plankjes op ijzeren kardoezen, waarop het een en ander gelegd kon worden, en was hij een genie dan stak hij aan de stijltjes een knop, of lag op het regelwerk een versiering en het eentonige van vroeger verdween. Maar er bleef altijd een groot bezwaar, de dikwerf zware betimmeringen namen het gezicht op de voorwerpen weg, of waren daarop van zulke drukkende uitwerking, dat hun schoon er door verloren ging. Etaleeren op passende stelling is een kunst. Zij moet zoo zijn dat de voorwerpen tot hun recht komen. De etalages mogen zeer licht zijn, doch niet het hoofddoel vormen, en in iederen winkel voldoen aan de daarvoor gestelde eischen. Nemen wij nu aan dat daaraan voldaan is, dan komen andere bezwaren. Smalle winkels behoeven hulpmiddelen om door etaleering oogenschijnlijk verbreeding te vormen, dan eens moet de etalage diep, dan ondiep kunnen gesteld worden, dan weder hangen, om de onderliggende voorwerpen geheel vrij te laten, dan weder staan, weder bij den een draaiend, bij den ander kantelend kunnen zijn, kortom, daar zijn zoo vele eischen waaraan een goede winkeletalage moet voldoen, dat het aantal werkelijk niet bij honderden is te tellen. Is het te vorderen van den bouwmeester dat hij op de hoogte zij van die detailbezwaren. Immers neen, want men leert dat eerst na tal van ervaringen speciaal dit terrein eigen. Dan is het een werkelijke verademing bij den fabrikant Bruns zijn anker te laten vallen en te zien hoe het mogelijk is dat van alles tot in de kleinste bizonderheden notitie is genomen, terwijl sierlijkheid in vorm bij alles den boventoon heeft. Wij hebben daar zoo velerlei gezien, dat het den winkelier mogelijk is door een paar handgrepen zijn geheele etalage een ander aanzien te geven. Dan blijkt hoe iedere winkel andere eischen heeft, voor artikelen verkrijgbaar bij de corchet- of hoedenmaker, welk een hemelsbreed verschil in vorm en zoo heeft een iedere zaak de zijne, doch vanwelken aard ook de voorraad van vormen biedt voor een ieder de gewenschte oplossing aan.

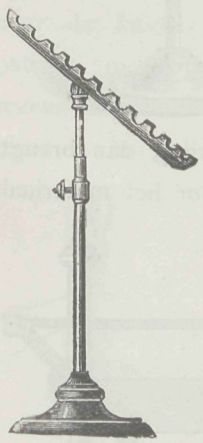

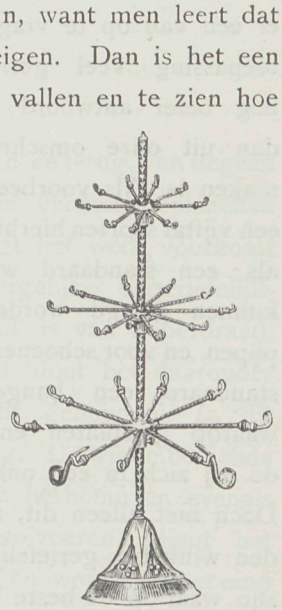

't Is bijna vreemd gezegd. Maar wanneer men de tal van vindingen beschouwd die op etaleergebied bij de fabrikant voorradig zijn, dan zou men in staat zijn te gelooven het volmaakte gevonden te hebben. Zoo nauw sluit alles in een, zoo heeft iedere stelling, ja ieder

onderdeel een gecompliceerde werkkracht, dat men in staat is aan alle eischen te kunnen

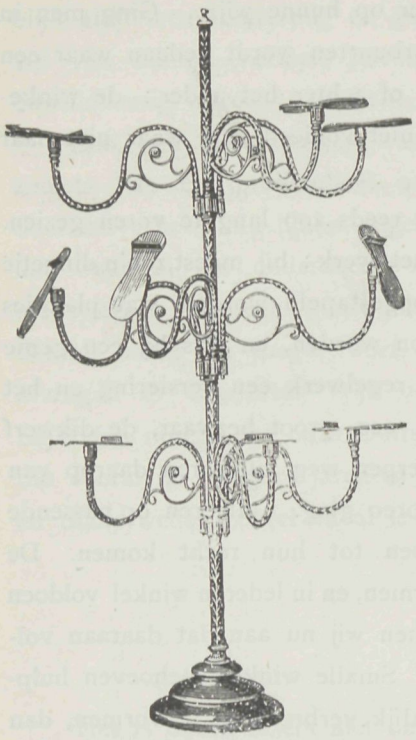

voldoen. Voor het verlengen is alles uitschuifbaar, voor het vallen van klemhaken voorzien, hier klept het omhoog daar draait het ter zijde, ook geheele onderdeelen waarop de etalage draagt worden op rails zonder eenige storing of zonder veel plaatsruimte te eischen voor of achterwaarts bewogen, er is in een woord in alles voorzien. Lichte en zware grepen door veeren gesloten, die het goed uit de winkelkast nemen waar de arm te kort is, en zoo meer. Voegen wij hierbij dat al de

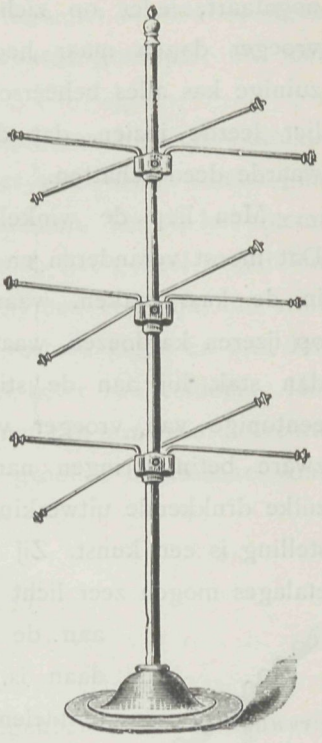

materialen van gepolijst koper of nikkel zijn, en van zeer zuivere bewerking, dan brengt dit als van zelf mede dat het fraaie wat bij de etalage gevorderd wordt, door het materiaal wordt bevorderd. Al de afbeeldingen der etalages zijn door den fabrikant in een lijvig boekdeel tot een geheel gevormd. Wij raden onzen lezers aan, er een van op te vragen, 't zal bij toepassing veel gerief geven en nog beter antwoord op de vraag dan uit onze omschrijving op te maken is. Als voorbeeld hebben wij een vijftal soorten hierbij opgenomen als: een standaard waarop roeden kunnen gelegd worden, een voor pijpen en voor schoenen, een gewone standaard, een hangende etalage waarop glasplaten en zoo wisselt de rij zich in een oneindige reeks. Doch niet alleen dit, aan alles wat den winkelier geriefelijk kan zijn om zijn waar op de beste wijze tentoon te stellen, wordt door den fabrikant voldaan, kleine instrumenten voor benaming en prijs,

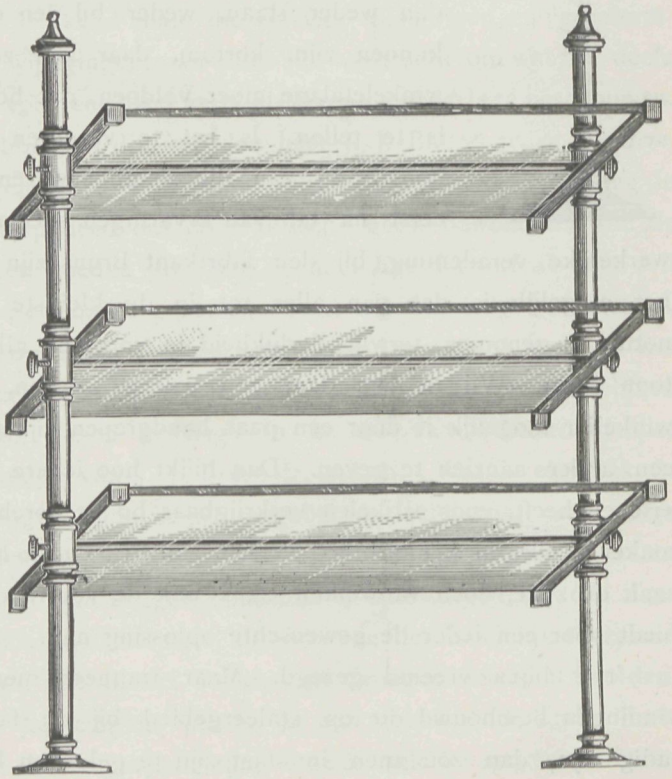

tal van haakjes met veelzijdige dienstverrichting, zij sluiten bij alles aan om gerief te bevorderen en inderdaad, wanneer iemand met voldoening wil etaleeren hij verzuime niet die meest volledige vraagbaak te raadplegen. De fabrikant Bruns is iemand die zich met energie op al het nieuw dat aangeboden wordt toelegt. Zoo zagen wij alles wat voor buffet-inrichtingen noodig is als bierpompen, ijskasten, koffiekannen enz. en van geheel fraaie bewerking. Ook dit is dikwerf een bizonder soort etalage die in onze stations vooral op gunstige wijze zich in den laatsten tijd doet kennen.

Zoo heeft ook de betaling in iederen winkel zijn bezwaren: of het geld komt op de dikwerf door de waren besmette toonbank, of, is het een zindelijk artikel, op de glasplaat van de etalage-kast terecht, het een brengt vet, het andere een gedurig gekrabbel met zich. Hiervoor zijn bakjes aanwezig met een plaat die op een hefboom rust; moet de winkelier ontvangen, hij drukt aan zijn kant tegen een beker zonder bodem aan het bakje verbonden en het geld valt hem door de opening in de hand; is er geld terug te geven de kooper doet eveneens en op die wijze wordt spoed en gerief verbonden. Een andere wijze van betaling is de controleerende kas, men werpt het geldstuk in de kas, een bel klinkt, en terwijl de kassier noteert wat hij ontvangt en terug betaald, schuift het geld naar de kassier en de letters van hem af onder de glasplaat. Op die wijze is het de patroon mogelijk het totaal der ontvangsten en uitgaven spoedig na te gaan en worden tevens abuizen en moeielijkheden voorkomen. Reeds meer bekend en ook op enkele plaatsen in gebruik is de toestel waarvan de afbeelding hierbij gaat. 't Is een spoor

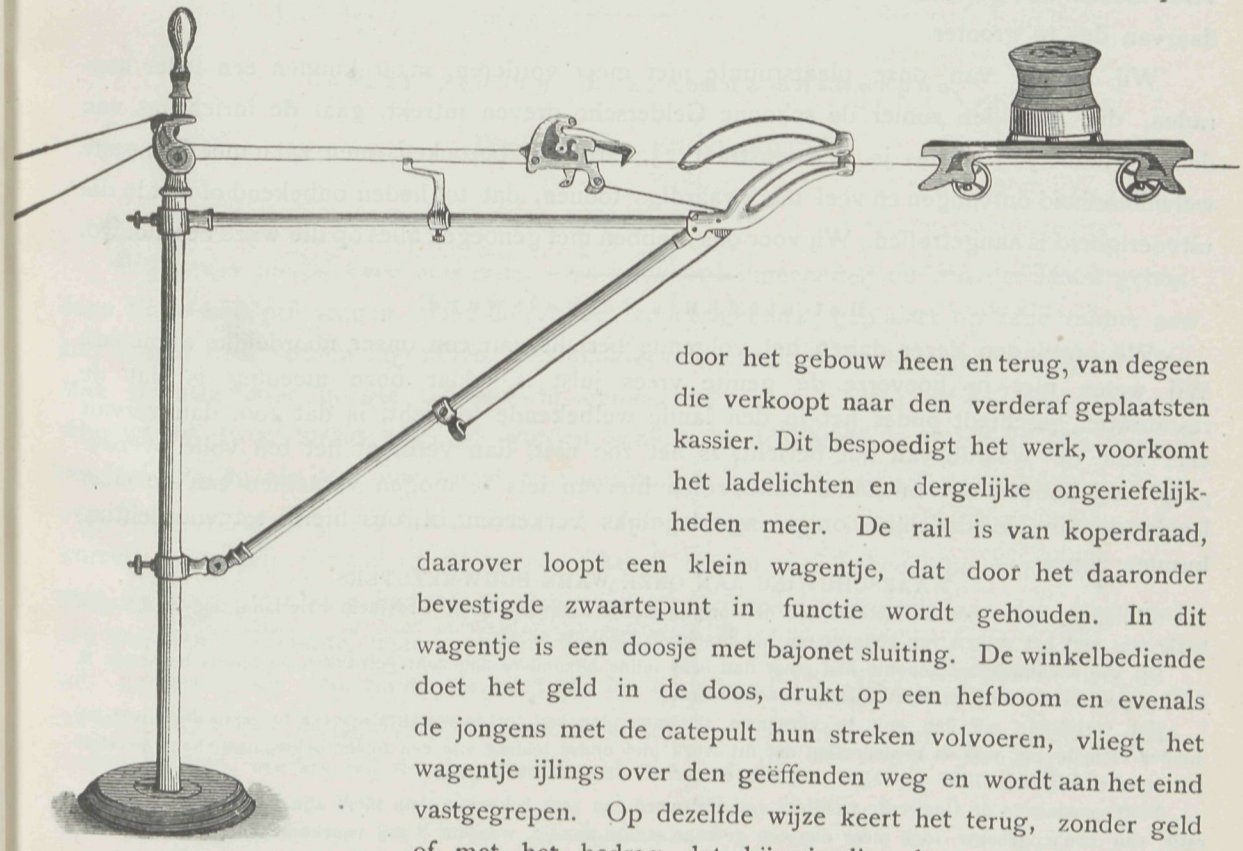

door het gebouw heen en terug, van degeen die verkoopt naar den verderaf geplaatsten kassier. Dit bespoedigt het werk, voorkomt het ladelichten en dergelijke ongeriefelijkheden meer. De rail is van koperdraad, daarover loopt een klein wagentje, dat door het daaronder bevestigde zwaartepunt in functie wordt gehouden. In dit wagentje is een doosje met bajonet sluiting. De winkelbediende doet het geld in de doos, drukt op een hefboom en evenals de jongens met de catepult hun streken volvoeren, vliegt het wagentje ijlings over den geëffenden weg en wordt aan het eind vastgegrepen. Op dezelfde wijze keert het terug, zonder geld of met het bedrag dat bij wisseling keeren moet. Om den

grooten afstand die zulk een werktuig kan doorloopen, zijn zij zeer aan te bevelen.

Wij willen verder nog enkele artikelen aanstippen, die in de fabrieksinrichting de bijzondere aandacht trokken, waar alles zoodanig is ingericht en met zorg geregeld, dat iedere aanvrage op dadelijke hulp kan rekenen, wat in onze zenuwachtige dagen, waarin alles gewoonlijk te lang duurt, een ware uitkomst vormt.

Het plaatsen van zinken letters doet de fabrikant op een nieuwere wijze. Letters boven op den nok bevestigd werden of allen verbonden of uit een plaat geslagen. Hier maakt men iedere letter van ronde zinken staven, waardoor zij groote deugdzaamheid hebben en worden zij aan een stang opgehangen waaraan zij beweegbaar zijn, dus voor iedere winddruk kunnen uitwijken, waardoor het gevaar van door storm afwerpen wordt voorkomen. Die letters zijn allen met opene binnenvlakken, waardoor zij zich tegen het luchtruim afteekenen.

Nog even de homacoustic aangestipt, een spreekbuis die de aandacht verdient en ook door den fabrikant wordt geleverd. Is het bij de spreekbuis noodig dat men na gedane waarschuwing aan het mondstuk het antwoord ontvangt, deze meer gecompliceerde inrichting maakt het mogelijk door verbinding van een afzonderlijke gehoorbuis. Op deze wijze voorkomt men tevens, dat de adem der met elkander in contact zijnde personen elkander kan bereiken. — Doch bovendien geeft een vernuftige wending aan de toestel gelegenheid verschillende verdiepingen er mede te verbinden. Dat deze verbeterde inrichting ook in vele moeielijke gevallen zelfs aan boord van schepen kan dienst doen, maakt de waarde daarvan des te grooter.

Wij mogen van onze plaatsruimte niet meer vorderen, maar kunnen een ieder aanraden, die van den zomer de schoone Geldersche dreven intrekt, gaat de inrichting van den fabrikant J. J. Bruns jr., Vossenstraat 73, Arnhem, bezoeken, men zal u met de meeste welwillendheid ontvangen en veel merkwaardigs toonen, dat tot heden onbekend of niet in die uitvoerigheid is aangetroffen. Wij voor ons hebben met genoegen alles op die wijze beschouwd.

Het stadhuis te Bolsward.

Wij ontvingen dezer dagen het volgende bericht van een onzer noordelijke abonnees. Wij weten niet in hoeverre de geuite vrees juist is, daar onze meening is dat de restauratie geschiedt onder het in den lande welbekende toezicht, is dat zoo, dan vervalt veel van de waarde van het bericht, is het zoo niet, dan verdient het ten volle overweging. Wij houden ons minzaam aanbevolen hiervan iets te mogen vernemen van die onzer lezers die in de dadelijke omgeving dagelijks verkeeren of ons hierin tot voorlichting kunnen zijn.

WAARSCHUWING AAN ONZE WARE BOUWMEESTERS.

Bij mijn jongste bezoek aan het zoo bekoorlijke stadje Bolsward in de Provincie Friesland, zag ik dat men bezig was met het maken van steigers om het prachtige stadhuis aldaar.

Dit zoo monumentaal gebouw had meer dan eens mijne bijzondere aandacht getrokken en steeds betreurde ik de meer en meer vervallen staat waarin het verkeerde.

Het verheugde mij dan ook te vernemen, dat men plan had tot de restauratie over te gaan, doch wat mij minder vreugde gaf, was de mededeeling dat dit werk niet onder leiding van een onzer bekwaamste bouwmeesters zou worden uitgevoerd.

Niettegenstaande de Gemeente-architect van Bolsward een zeer bekwaam man moet zijn, is er voor de restauratie van zoo'n gebouw toch meer dan een gewone studie noodig, waarom 't mij voorkomt een waarschuwende stem aan onze ware bouwmeesters toe te roepen.

EEN BEMINNAAR VAN KUNST.

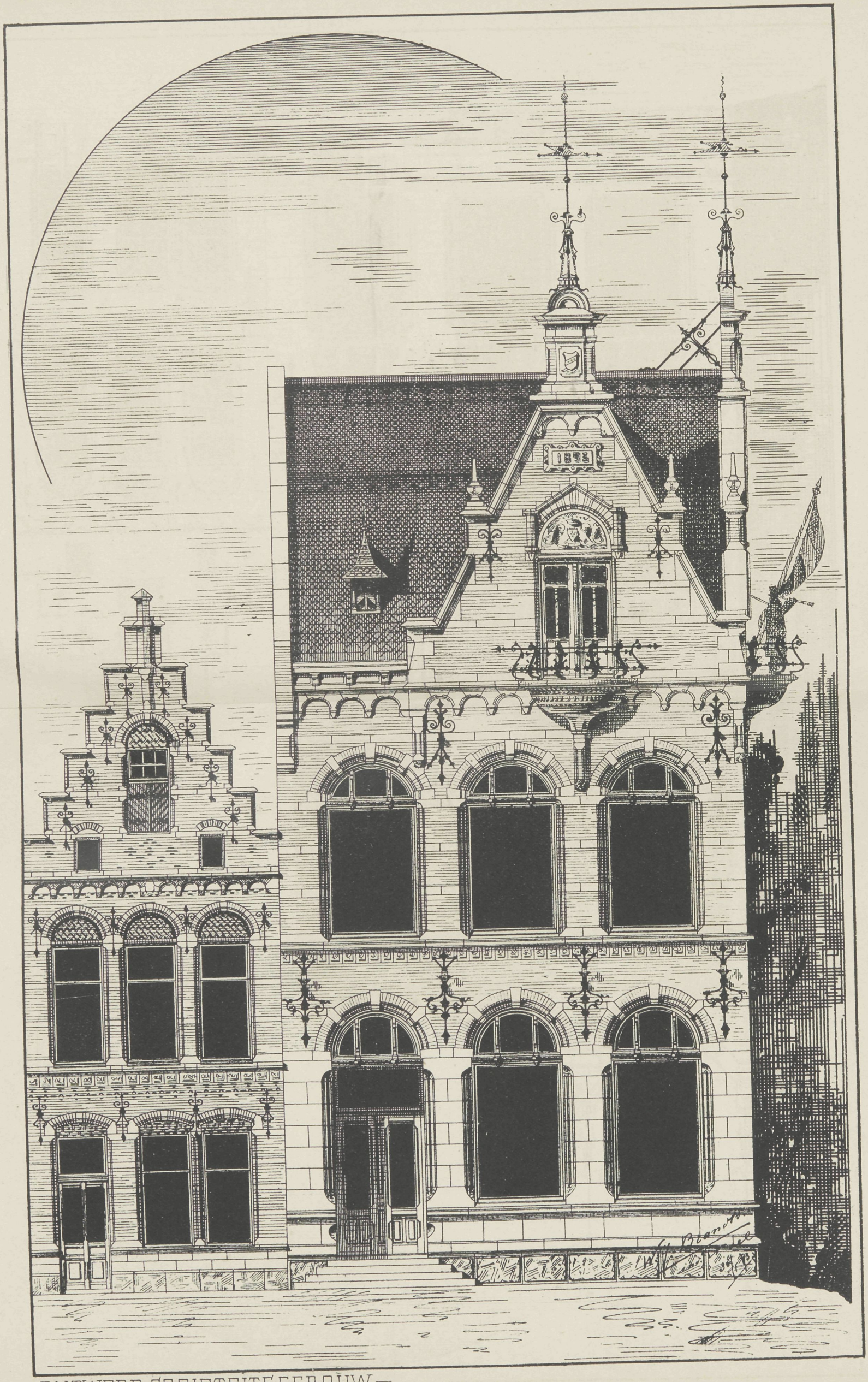

—ONTWERP-SOCIETEITSGEBOUW—

PHOTO-LITH: WEGNER & MOTTU AMST:

Bij de Platen.

Concertgebouw. Bekroonde ontwerpen.

PRIJSVRAAG. ENGELAND.

Wij geven hierbij twee ontwerpen, als antwoord ingezonden op een der laatst gehoudene Engelsche prijsvragen. Het betreft een concertgebouw, geplaatst op eene ruimte aan alle kanten door straten ingesloten. De hoofdgevel verkreeg daardoor zeer weinig breedte. Men trachtte door hoogte daaraan te gemoet te komen. Even als de Amsterdamsche schouwburg twee torens rijk zal worden, schijnt dit denkbeeld in Engeland niet vreemd om inrichtingen als deze van torens te voorzien, en zoo verkreeg ook de concertzaal, waarover het concours liep, bij het meerendeel der ontwerpen een toren. De beide bekroonden waren: eerste prijs Connal en de tweede Cheers, beiden zeer bekende bouwmeesters. Wanneer wij voor het kiezen hadden, zouden wij meer verdienste toekennen aan den gevel van den tweeden bekroonde, daar is beter aansluiting en meer geheel in te herkennen, terwijl de toren bij den eerste als uit twee los op elkander geplaatste stukken bestaat, en daardoor niet zeer behagelijk van lijnen is. Omdat beiden echter zeer eigenaardige opvattingen hebben, vinden wij de reproductie ook tot onderling vergelijk zeer geschikt.

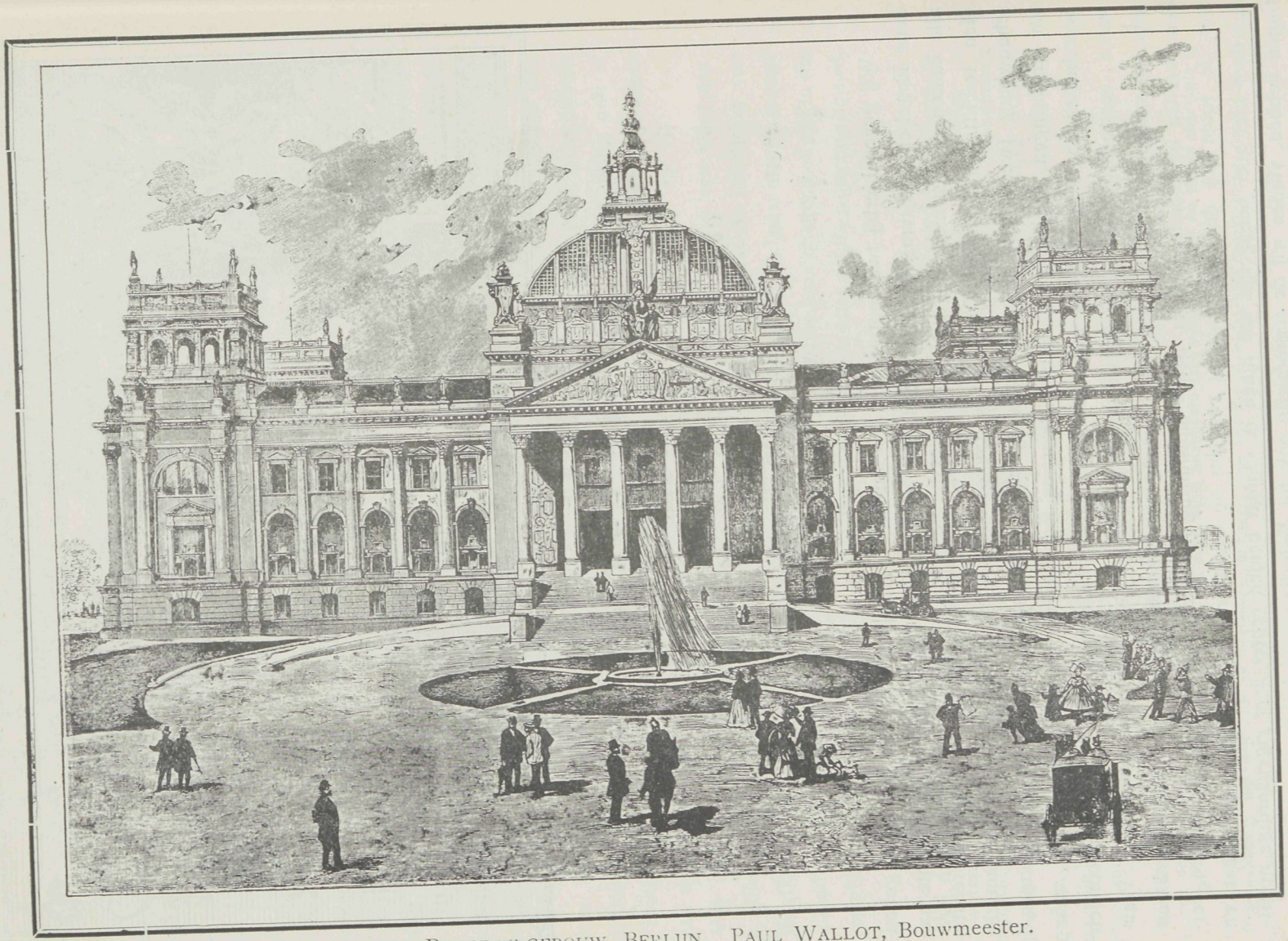

HOOFDGEVEL RIJKSDAG-GEBOUW, BERLIJN. PAUL WALLOT, Bouwmeester.

Uit den Vreemde.

Het rijksdag-gebouw te Berlijn.

Het rijksdag-gebouw nadert zijne voltooiing. Bekroond bij de daarvoor indertijd uitgeschreven prijsvraag, is het een der voornaamste bouwwerken, door den algemeen beken-

GROEP. GERMANIA. (Middendeel hoofdgevel.)

den bouwmeester Paul Wallot ten uitvoer gebracht. De bebouwde oppervlakte is 11.638 M², dat is 131⅘ M. lang en 88¾ M. breed. Na berekening is bij den bouw 15 millioen metsel-

steen en 14.000 M³. natuurlijken steen gebezigd. De gevels zijn in de stijl der Italiaansche renaissance opgetrokken, daarbij verrijkt met motieven ontleend aan de barokstijl.

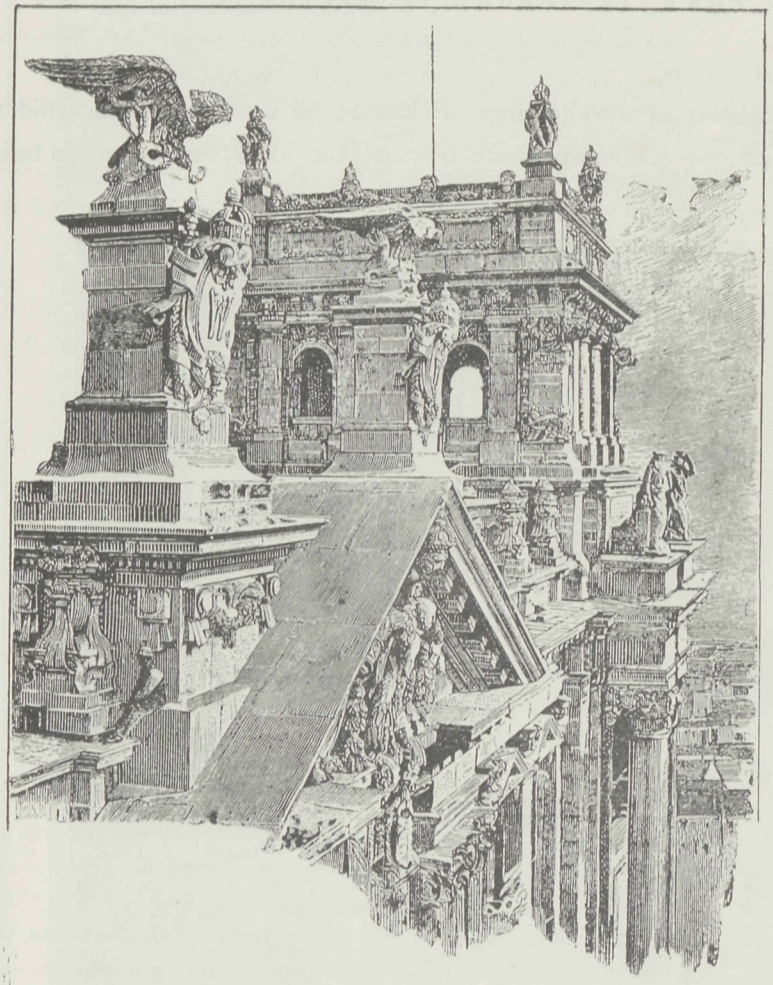

DETAIL ZIJGEVEL EN HOEKTOREN.

Onze figuur geeft een aanzicht van den hoofdgevel.

Valt hierbij weinig van de onderdeelen op te merken, een detail van een der hoektorens met een deel van den zijgevel geeft duidelijker te zien met hoeveel zorg alles is behandeld. De beeldhouwwerken nemen allen een groote plaats bij dezen bouw in. Op het middendeel van den hoofdgevel prijkt de groep vervaardigd door Reinhold Begas, voorstellende de Germania te paard en begeleid door twee geniussen. Deze groep moet zeer gelukkig zijn geslaagd en vormt een zeer monumentale bekrooning op het reusachtige frontispies dat het vooruitspringende deel van dezen gevel siert.

Morleysteen.

Wij ontvingen het navolgende schrijven van den Heer Armand van Wijlick te Brussel, met verzoek opname in de aflevering.

Volgens het Bouwkundig Weekblad „de Opmerker", d.d. 18 Februari l.l., besprak de heer J. A. van der Kloes, leeraar aan de Polytechnische School te Delft, in de vergadering van Architectura et Amicitia van 15 Februari l.l.: „De goede eigenschappen van hardsteen om dicht bij den grond aan te brengen, van zandsteen voor banden en blokken, terwijl de kalksteenen, als Savonnière, Morley, enz. als ondoelmatig door hem werden beschouwd.

Alvorens den heer van der Kloes bewijzen aan te halen, dat de Morleysteen doelmatiger is dan zandsteen, wil ik hem opmerken, dat de Morley een kalk-zandsteen is, waardoor hij zich van kalksteen, als hardsteen, en van zandsteen onderscheidt.

Heeft de heer van der Kloes wel ooit eenige ondervinding van den Morleysteen opgedaan? Deze vraag stel ik mij, wijl zijne uitspraak dienaangaande geheel onjuist is en hij er een oordeel over velt als ware hij het orakel van Delphi.

De ondervinding is de beste leermeesteres en, mij hierop baseerende, noodig ik hem uit te gaan zien:

1°. den Morleysteen gebezigd voor blokken, vlakke, geprofileerde en uitspringende banden, aan gebouwen die ongeveer 20 jaren oud zijn, waarvan er eenige vermeld zijn in mijn algemeen verspreiden prospectus;

2°. de vlakke banden van zandsteen in de gevels van het Henriette Hofje, Stadhouderskade No. 85 te Amsterdam, gebouwd in 1869, en den zandsteen, gebruikt voor ongeveer 20 jaren aan de H. Mariakerk te Aken.

De heer van der Kloes zal dan bevinden, dat de Morleysteen, in plaats van te zijn verweerd, harder geworden is; dat de vlakke zandsteenbanden van het Henriette Hofje verweeren, en dat de verweerde zandsteen aan de H. Mariakerk te Aken door Morleysteen vervangen wordt.

Verder noodig ik hem uit te gaan zien:

1°. den regenbak van 1.80 bij 0.80 bij 0.60 M. met randen van 0.12 M., in het Domein te Morley, uit Morleysteen gehouwen en die sedert negen jaren weerstand biedt aan de strengste koude, die aldaar dikwijls 25 centigraden bereikt;

2°. de kunstwerken uit Morleysteen, sedert onheuglijke tijden gebouwd op de rivier de Saulx;

3°. den Morleysteen gebruikt voor bruggen en sluizen, onder directie van den heer Louis Humbert Mongin, ingenieur van den waterstaat te Chaumont;

4°. den Morleysteen gebruikt aan het kanaal van de Marne naar de Saône, pl.m 3000 M3., waar dit materiaal voortdurend aan afwisselende temperatuur is blootgesteld.

(Mijn prospectus geeft attesten omtrent den regenbak en de waterwerken, hierboven genoemd.)

Een aantal attesten en brieven kunnen bovendien de uitspraak van den heer van der Kloes weêrleggen:

1°. een van den heer Ferd. Hompus te Antwerpen, van 26 Februari 1893, die verklaart gedurende 20 jaren met voldoening gebruik van Morleysteen voor gevels, zoo wat banden als lijsten betreft, te hebben gemaakt;

2°. van den stadsarchitekt van Alost, Jules Goethals, d.d. 20 Februari 1893, die verklaart, dat de sedert lange jaren door hem gebruikte witte Morleysteen, steeds aan de grootste koude weerstand heeft geboden, en dat de korrel van een fijnheid en regelmatigheid is die de fijnste bewerking toelaat;

3°. een van 10 Juni 1892, van prof. H. Schmid, die verklaart den steen aan bekende beeldhouwers te hebben voorgelegd, aan wie het materiaal zoozeer beviel, dat het niet onwaarschijnlijk zal zijn het in Weenen ingang te doen vinden;

4°. een van den Baugewerksmeister Joh. Miebach te Kalk bij Keulen, die verklaart, reeds meermalen Morleysteen verwerkt te hebben en deze zijn volle sympathie heeft, zoodat hij thans aanbiedingen voor levering van het materiaal inwacht, daar hij een eigen steenhouwerij opricht.

Hoewel de nationaliteit bij het verbruik van materialen dikwijls een groote rol speelt, dwepen de Duitschers met den Morleysteen (een Fransch materiaal). Daarvoor zijn bewijzen aanwezig, en vooral dit, dat aan de hoofdgevels van de nieuwe Gewerbeschule te Hagen in Westfalen ongeveer 200 M3. worden verbruikt. De ruwe blokken worden daartoe naar Aken verzonden, daar bewerkt, en dan naar Hagen gezonden.

Ik vraag nu: welk oordeel weegt het zwaarst, dat van heeren bouwmeesters, mannen van praktijk en ondervinding, of dat van den heer van der Kloes, die nog nooit een dennen heipaal heeft gezien.

Brussel, 2 Maart 1893.

ARMAND VAN WIJLICK.

Portland-cement beproevingen.

Wij hebben jaarlijks de gewoonte te voldoen aan het verzoek van den heer A. E. Braat te Rotterdam om de laatst gehouden beproevingen der Josson cement op te nemen. Gaarne volgen wij ook nu die gewoonte, waaruit men kan zien, dat de Naamlooze Maatschappij Niel on Rupell portland-cement fabriceert, die zich door bizonder goed gehalte onderscheidt vergeleken bij vele andere merken.

BEPROEVING. — Beknopte uitslag der Heeren SCHALKWIJK & PENNINK, Scheikundigen. — Rotterdam.
J. A. VAN DER KLOES, Leeraar aan de P, S. Delft. — KONING & BIENFAIT, Proefstation, Amsterdam.
ETABLISSEMENT NIEL on RUPELL, Niel bij Boom.

Letter.	DAGTEEKENING der PROEVEN.	WEERSTAND in K.G. per □ cM. UITGEDRUKT. 1 Deel JOSSON CEMENT: 3 Deelen NORMAALZAND.				FIJNHEID Rest op eene zeef met 900 mazen per □ cM.	Soortelijk Gewicht.	Bindtijd in uren.
		TREKKING na		DRUKKING na				
		1 + 6 dagen.	1 + 27 dagen.	1 + 6 dagen.	1 + 27 dagen.			
A	20 April 1892	—	23.37	—	—	6.67 pCt.	—	7.5
B	5 Mei 1892	15 85	20.40	173	222	6. — „	3.11	6.45
C	9 Mei 1892	—	21.20	—	—	5.6 „	—	6.5
D	30 Mei 1892	15 90	20.—	— —	— —	5.— „	3 10	5.—
B	8 Juli 1892	17.40	19.50	141.5	208 5	8.— „	3.13	4 25
B	10 Sept 1892	15.—	—	168.—	—	8.— „	—	7.30
B	8 Oct. 1892	16 40	20.30	154.—	229. -	9.5 „	3 14	7.—
B	8 Oct. 1892	15 70	19 55	135.—	218	8 — „	3 12	7 50
D	22 Dec. 1892	19.50	24 90	—	—	6.— „	3 09	4.50
D	22 Dec. 1892	17.10	23.10	— -	—	7.— „	3.06	5.—
	GEMIDDELD:	16.61	21.37	154.3	219.4	6.97	3.10	6.10

A is onderzocht door den J. A. VAN DER KLOES; B door den Heer KONING & BIENFAIT;
C „ „ „ „ SCHALKWIJK & PENNINK; D Etablissement NIEL ON RUPELL.

De uitkomsten doen duidelijk zien, dat de particulieren proefstations verschillend beproeven, en hoewel de **Josson Cement** bij het laagste cijfer nog 25 pCt. sterker breekt dan de Duitsche norm. voorschrijft, zou het toch wenschelijk zijn, dit overal aan dezelfde bepalingen onderworpen was.

Amsterdam's toestand.

Amsterdam stond eenmaal bovenaan in de rij der groote koopsteden. Al verdwijnt ieder jaar meer van het karaktervolle, toch is er nog veel overgebleven om te kunnen getuigen, hoe ervaren men in vroeger eeuwen in steden-aanleg was, zoo geheel verschillend met onzen tijd. Eigenaardig kronkelen zich de wegen, steeds nieuwe gezichtspunten opleverend. Het is dan ook niet te verwonderen, dat aan die huizen, geplaatst langs frissche waterwegen, met ruimte voor en achter, veel werd ten koste gelegd, en dat velen, al zijn zij dikwerf van wat al te strenge vormen, door ons nog met waardeering worden beschouwd. Dat het water onfrisch werd, sproot uit de gebrekkige maatregelen voort om in de zorg der faecaliënafvoer te voorzien. Maar ook dat nog had grootendeels voorkomen kunnen worden, wanneer krachtige strooming het schadelijke had naar buiten gedreven. Dat kan op nieuw verkregen worden. Al is de wijze waarop het thans geschiedt nog verre van afdoende, door uitbreiding der punten van aanvoer kan met behulp der stoomkracht zorg gedragen worden dat een snelle stroom de Amstelstad doorspoelt; gebeurt zulks, het zou de gezondheid zeer bevorderen. In de toekomst zien wij het tegemoet, want meer en meer zal de vraag naar waterverversching levendig worden en wat nu in den aanvang is zal de tijd volmaken. Dat alles kan geschieden zonder eenigen misstand te vormen. Wat echter niet meer te verkrijgen is, is, dat Amsterdam de plaats harer grootheid blijft behouden of deze kan herwinnen.

Wij zijn in de achteruitgang; kapitalen met weinig menschen verlaten de hoofdstad, veel menschen met weinig kapitaal komen er in. Dat vind zijn oorzaak eensdeels in de lasten, maar vooral ook, omdat de stad zoo bitter weinig tot veraangenaming biedt.

De uitbreiding van het zielental was kolossaal maar de nieuwe inwoners brachten niet zooveel welvaart mede, als zij die er waren steeds om zich heen hadden gevormd, door hen was Amsterdam geworden een koopstad van den eersten rang, begiftigd met allerlei instellingen op wetenschappelijk en filantropisch gebied. Nieuwe wijken werden er aan toegevoegd, maar hoe treurig zien zij er uit. Wandel als een uit velen de Govert Flinckstraat door, een oneindige steeg gelijk, wie zou gelooven dat dat een schepping onzer dagen is, waarin de gezondheidswetten zooveel van zich doen spreken. 't Zijn onafzienbare wegen, waar de lucht geen toegang heeft, waar water onbekend is. Op die wijze is Amsterdam vernietigd. Aan de eenige zijde waar geschikte uitbreiding mogelijk was heeft men haar door een stratenplan onmogelijk gemaakt, waarin alleen de slooper in staat is herleving te brengen. Is het te verwonderen dat bij zulke indeeling weg en huizen één geheel vormen, dat de godin onzer kunst onwillig is er haren tempel op te slaan en de architectuur in die wijken zoo goed als een vreemdeling is. Immers niet.

De schuld daarvan zit bij het gemeentebeheer, dat toonde niet berekend te zijn voor de taak, dat bekwaamheden raadpleegde verre beneden het middelmatige.

Als een tweede Wagenaar van Amsterdam een geschiedenis moet schrijven, wat zal die bedroevend zijn, in vergelijk bij de bestaande, waarlijk die schrijver is te beklagen. Amsterdam is de verzamelplaats geworden van barakken, heeft eene uitbreiding verkregen die haar tot eeuwige schande strekt. De buitenrand slecht; het goede in de binnenrand aanwezig steeds verminderende; waarlijk op die wijze gaat de hoofdstad tot de minste der zusteren behooren. Aan de Ykant omgordeld door een weg die dood en verderf in de toekomst spelt. Zoo leeft de hoofdstad voort, terwijl in iedere andere plaats ruime wegen en pleinen worden gevormd, terwijl groen en bloemen de weg vervrolijken, dikwerf een monumentale stichting het hare bijbrengt ter verhooging van het schoon.

Zie op Keulen, Hannover, Berlijn, ja zelfs op 's Gravenhage, Rotterdam en overal elders daar zijn ten minste wegen die niet geschuwd, wel bezocht kunnen worden. Amsterdam is arm aan dat alles. Dankbaar herinnert men zich dan Sarphati, die door het reeds gestichtte bewees wat hij van de stad heeft willen maken en die al zijn pogen op te weinig medewerking zag falen. Het eenige goede uit de laatste jaren is, dat, waar zijn hand het veld hielp ontginnen en de ruimte die Frederiksplein aanbiedt is een welkome rust, tusschen zooveel angstig opeen gepropte wijken. Wat had dat alles anders kunnen zijn, als die vingerwijzing was gewaardeerd geworden en opgevolgd. Ontneemt Amsterdam het Vondelpark en zijn laatste weelde is gevlogen. Zal tegen die alles vernietigende zucht ook dat bestand blijven? Hoe streng waren de bepalingen voor het bouwen in de Vondelstraat. Wat leverde die straat geen aangenaam verschil mèt ieder andere wijk. Wat is zij in de laatste jaren geworden een offer van de steeds meer en meer kracht verleende speculatiën die de natuur verdreef voor een aaneensluitende huizenrij en de Vondelstraat maakte tot een doodgewone weg. Wat is er geworden van een de Ruyterkade waar de gemeente een leerschool der kunst wilde vormen, waar premiën werden uitgeloofd voor de verdienstelijkste gevels, braakliggende terreinen en onbewoonde huizen geven het antwoord. Van al die kanten valt dus geen verbetering te wachten. Het Museumkwartier is de laatste

hope. Maar wat kan het voor vergoeding geven tegenover zooveel misdrijf. Immers niets. Wij staan voor treurige feiten. Nu krijgt het Jacob van Lennepkwartier zijn beurt. De gewone constructies zijn er aan het woord op de even geestig gedachte terreinverdeeling. Nog twee jaar en het is daar als overal elders.

Wandelt Amsterdam dan maar met de vreemdeling rond, ge kunt zeggen dat waren onze hoofdgrachten, onze rijke buitenkant, waarlangs de aanwezigheid der schepen zulke eigenaardige afwisseling schiep; 't is door den tijd gewijzigd, maar wij kregen er voor in de plaats *een nieuwe stad*, doch die zullen wij later wel eens zien, want ge schaamt u daar de vreemdeling te doen doolen. Neen, is er een stad die aan de onkunde is geofferd, 't is Amsterdam. Maakt een kunstschilder een onschuldig doekje met verf vol, heel de bent valt hem aan, 't is een prul, maakt de bouwmeester een gevel, ieder zegt er het zijne van, 't is copie, 't is leelijk en zoo meer, maar lui die de geheele stad bedorven hebben, krijgen niets, van al die standjes, waarlijk men zou sociaal willen zijn voor gelijkmatiger verdeeling in deze. Het ziet er met Amsterdam slecht uit en dat mogen wij wel eens meer gaan erkennen, al valt er bitter weinig aan te veranderen. Laten wij nog voorkomen wat kan, des noods ontruimen wat zoo onsierlijk gedacht is. Zoo kwam de bouwkunst in de hoofdstad tot haar bloei, zonder gelegenheid te vinden dat te kunnen toonen, want waar zal men zich onder die omstandigheden daartoe geroepen gevoelen. Vreemd dat ook de bouwkundigen onderling die het voorkomen van ongelukken wel hun belangstelling waardig toonen, zooals de laatste gehouden bijeenkomst over dat onderwerp bewees, voor dergelijke ongeluksvergrooting geen oog hebben om zich ten allen tijde krachtig te verzetten tegen toestanden die nooit geboren hadden moeten worden.

De Edison's Mineograaf..

De reeds zoo uitgebreide collecte graven is weder in aantal vermeerderd. Blijkens achterstaande annonce is bij de heeren Heyenbrock, Haselager & Co. verkrijgbaar de Edisons mineograaf, die zijn nuttige diensten aan heeren bouwmeesters aanbiedt. Een geschreven bestek kan er tot een vrij belangrijk aantal op vermenigvuldigt. Men schrijft met een stift (zonder het lastige radertje wat bij andere toestellen werd gebruikt) op geprepareerd papier en spant dat op een spanraam waarna men met een gummirol met inkt over het beschrevene rolt en de copieën afdrukt. Het is ook mogelijk kleine teekeningen hiermede op dezelfde wijze te behandelen, doch dan moeten die eerst op dat geprepareerd papier met de stift geteekend zijn. De prijs voor dergelijk toestel is f 30. De heeren Heyenbrock, Haselager & Co., Koningsplein No. 1 Amsterdam, geven gaarne alle mogelijke voorlichting, en is de toestel daar in werking te zien.

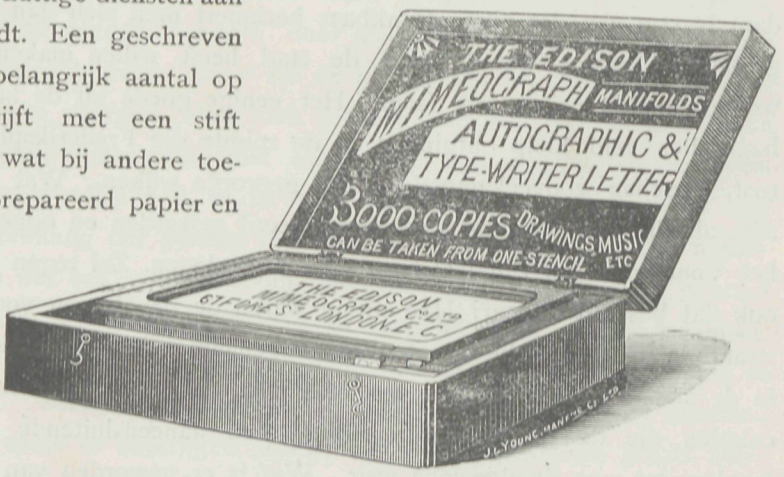

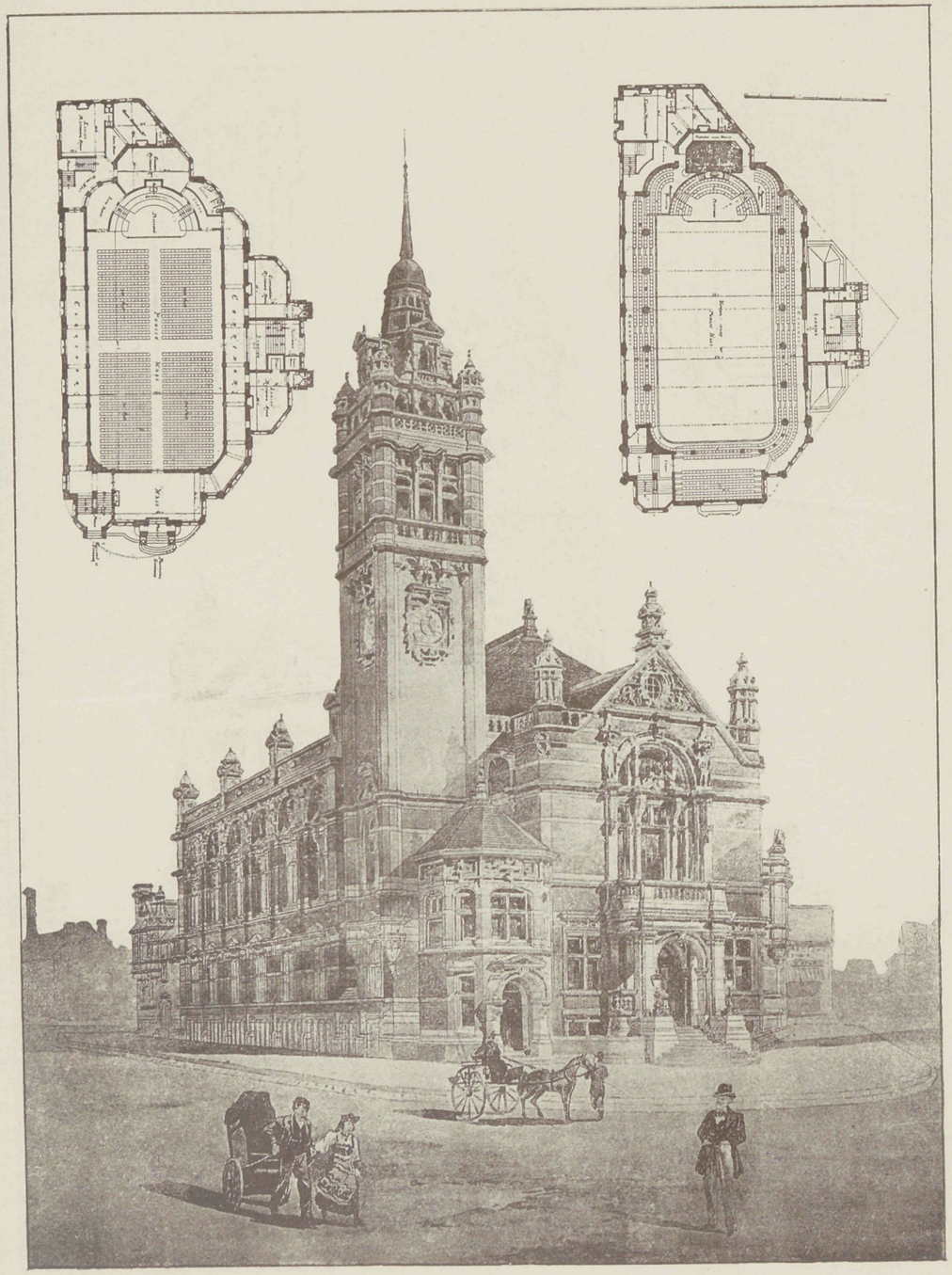

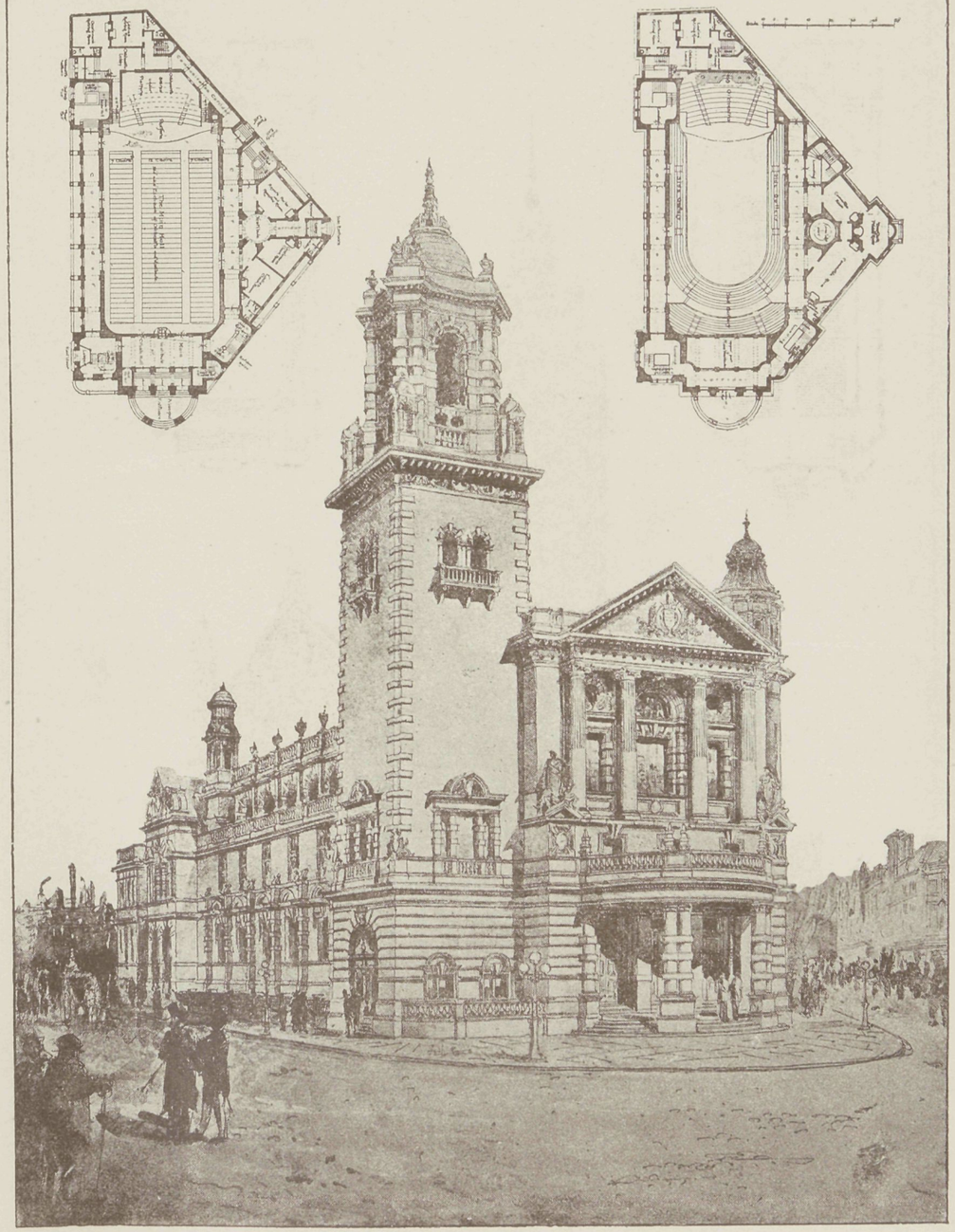

CONCERTGEBOUW.

(Walsall Town Hall.)

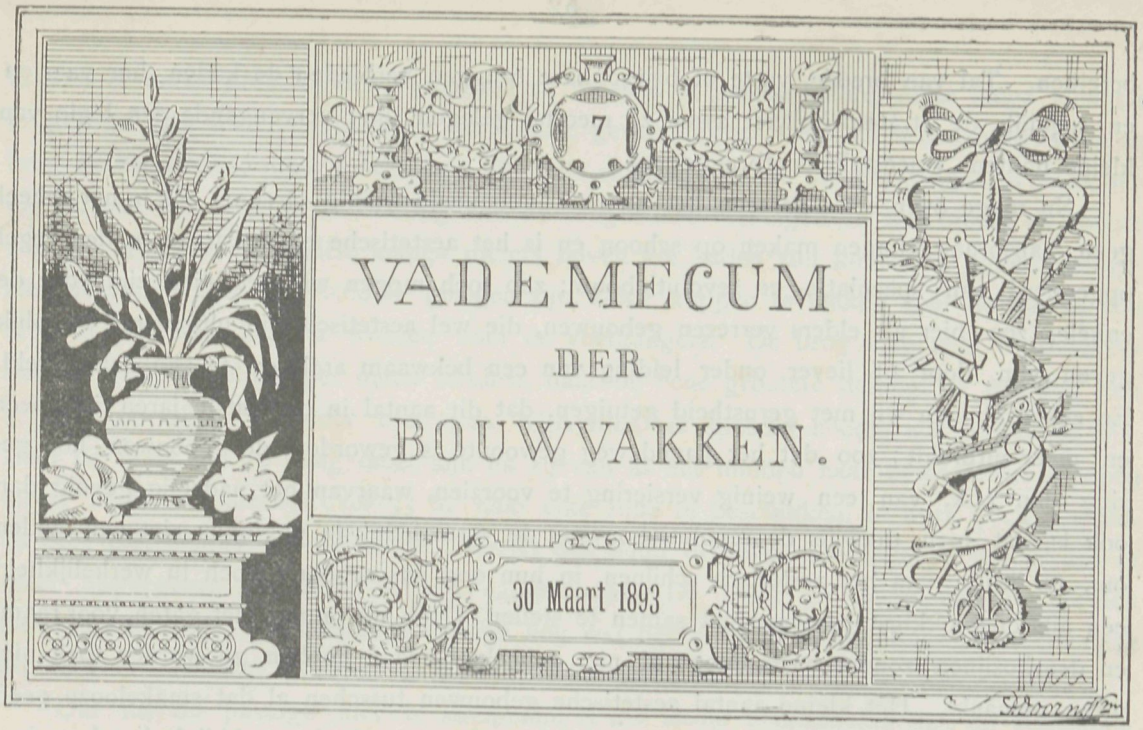

Bij de Platen.

Brug over den Amstel te Amsterdam,
door H. J. WALLE Jzn.

Zeker vindt men in de hoofdstad des rijks maar weinig inwoners, die niet opgemerkt hebben, hoe in de laatste tientallen van jaren de stad als het ware naar alle kanten verbazend is uitgebreid en veranderd. Groot is het aantal buitenwijken, dat van paadjes, laantjes en schilderachtige plekjes ontdaan, en door het dempen van slootjes, »wier zomergeuren, zeker niet altijd even aangenaam voor de reukorganen van bewoners en wandelaars waren", omgezet is in bouwterrein; »ingedeeld naar een vast plan van den stads-ingenieur J. G. van Niftrik en gewijzigd overeenkomstig de behoeften of andere omstandigheden" en thans reeds voor een groot deel geheel of gedeeltelijk bebouwd met woningen van drie, vier en meer verdiepingen. Welke blokken van woningen onderling gemeenschap hebben, door flinke breede straten, afgewisseld door pleinen of pleintjes, veraangenaamd door den aanleg van groote en kleine parken, hier en daar voorzien van kinderspeeltuinen. Een breede gordelweg (Ceintuurbaan), loopende gedeeltelijk binnendoor en gedeeltelijk langs de grens der gemeente, omsluit als het ware deze massa van gebouwen en beloofd »voor zoo verre nu reeds te beoordeelen is", voor de toekomst een gelief koosde wandelweg te zullen worden. 1) De vele slootjes die gedempt zijn, werden op geschikte plaatsen vervangen door flinke kanalen of vaarten; waardoor aan de scheepvaart gunstiger gelegenheid wordt aangeboden zich te verplaatsen en alle deelen der nieuwe stad zoo na mogelijk te

1) Men leze hierover onze hiermede geheel tegenstrijdige opvatting in vorige aflevering opgenomen. REDACTIE.

bereiken. Tal van breede, vaste of beweegbare bruggen verbinden de kaden dier vaarten en tegelijk de straten in wier assen zij meestal gelegen zijn; vervangende een legio van kleine houten- »meestal" voetbruggetjes.

Nu moge over het algemeen het nieuw bijgebouwde weinig of soms ook in het geheel geen aanspraak kunnen maken op schoon en is het aestetische en artistieke in den regel opgeofferd aan speculatie- en revolutiebouw; zoo toch mogen wij niet blind zijn voor de enkele, zoo hier als elders verrezen gebouwen, die wel aestetisch zijn uitgevoerd en blijk geven van, door of liever onder leiding van een bekwaam architect te zijn daargesteld. En zeker kunnen wij met gerustheid getuigen, dat dit aantal in de laatste jaren zich meer en meer uitbreidt; zoo dat het gaandeweg gewoonte is geworden, de gebouwen, hoe gering dan ook, van een weinig versiering te voorzien, waarvan het nadeelig gevolg dan ook is, dat men dikwijls de revolutiebouwers de vermakelijkste pogingen ziet aanwenden om, ter wille van het aestetisch schijnen, in hun oog iets schoons, doch in werkelijkheid een allerongelukkigst bouwproduct samen te stellen. Doch de muren met gaten, voor raam- en deurkozijnen zonder meer, moge al niet geheel afgedaan hebben, zij worden toch niet meer gemaakt. Het kleine aantal aestetische gebouwen tusschen al dat smakelooze geeft dan ook de rust en lichtpunten in deze massa, en doen ons innig goed bij de beschouwing.

De Ceintuurbaan onzer stad moge nog jaren vereischen, eer zij is wat men er van verwacht, en er zal nog heel wat aangelegd en gebouwd moeten worden, voordat de wandelaars in het algemeen er heen trekken om zich te verpoozen; zoo toch zal elk, die in den laatsten tijd een bezoek bracht in de buurt van het Sarphatipark of door de parkstraten van de Linnaeusweg naar den Amstel marcheerde, moeten bekennen, dat daar al heel wat tot stand is gebracht, waardoor deze weg bepaald wordt, en heeft dan zeker onwillekeurig gedacht of gezegd, hoe jammer dat men de straat nog niet doorgetrokken heeft, die langs de R. Kerk en den Amstel naar de Utrechtsche zijde leiden moet. Heel lang zal het evenwel niet meer duren, naar wij hopen, of zulks is geschiedt.

Aan beide zijden kan men dan langs de Ceintuurbaan den Amstel bereiken, en moet men gebruik maken van een roeibootje of stoompont om over den Amstel te komen en zijn weg te vervolgen. Ofschoon die tocht per boot nu weinig kostbaar is, zoo zullen toch velen liever den Amstel volgen en stadwaarts gaan dan overvaren, terwijl zij hunnen weg zouden vervolgd hebben in de richting van de Ceintuurbaan, indien zij dat hadden kunnen doen, onafhankelijk van een veerman. Er is derhalve behoeften aan eene brug daar ter plaatse en die behoefte wordt gaandeweg grooter niet het minst door dien de Amstelboorden steeds verder en verder bebouwd worden. Maar de Amstel is breed, op die plaats juist zeer breed, namelijk 110 M¹. en eene brug daar ter plaatse zou verbazend veel geld kosten daar men een zeer breede brug moet hebben; »namelijk *f* 500.000,— als zij niet te sierlijk, maar eenvoudig wordt uitgevoerd", omdat men kan rekenen op een zeer druk verkeer van personen, rijtuigen en trams. Het zou derhalve raadzaam zijn eene brug te maken, bijvoorbeeld van 20 M¹ breedte met aan weerszijden een trottoir van 3 M. breedte. Bovendien kan het geen vaste brug zijn; want daardoor zou de scheepvaart al te veel belemmerd worden; of indien zij zoo hoog werd gebouwd, dat de schepen met staanden

masten er onder door konden varen, zou zij òf eene te groote helling òf te lange vleugels krijgen en kan men bovendien in het laatste geval nimmer recht uit in de lengte as van de brug doorwandelen, maar moest men altijd de richting van de vleugels volgen en omloopen indien men den weg in de richting van de brug wilde vervolgen en wel, omdat de hoogte van de brug aan de kaden, eenige meters boven die kaden zou komen te liggen; aangezien de kaden zeer laag 0,60 + gelegen zijn. Door trappen te maken voor de einden zou hier in voorzien kunnen worden voor de voetgangers. De brug mag voor tramverkeer slechts 1,1 cM. helling per meter hebben, daar bij eene grootere helling, de paarden zich te veel afwerken waardoor een span bijpaarden al spoedig noodig zou blijken te zijn. Daar de brug 110 M¹ lang moet zijn en zij van af het midden naar beide oevers afloopen moet, heeft men slechts over 55 M¹ naar elke zijde te beschikken, of over 55 × 1,1 cM. = 60.5 cM. helling op die lengte. Het is dus beter of liever noodzakelijk, dat er een of meer beweegbare gedeelten in zijn aangebracht. De beste en meest aan te bevelen beweging zou zijn, basculeerende en dan nog wel het liefst door hydraulische kracht, daar dit de gemakkelijkste, geregeldste en snelste beweging is.

Om nu de passage niet te stremmen, is het weder noodzakelijk dat, de verdeeling van de beweegbare gedeelte zoodanig geregeld wordt, dat als er een gedeelte open is, er een ander gedeelte is dat de passage van personen, wagens, rijtuigen, trams enz. vrijlaat.

Ook moet zij zoo hoog gelegen zijn, dat de brug voor gewone schepen met liggende mast, niet altijd behoeft geopend te worden.

Het aantal doorvaartopeningen moet minstens drie zijn, namelijk voor komende en gaande schepen en voor die met staande masten; bovendien verdient het aanbeveling nog een of twee doorvaartopeningen meer te hebben, welke meer speciaal gebruikt kunnen worden voor roeibootjes, gieken enz. Deze openingen een wijdte te geven, zoodat men al voort roeiende in een giek gezeten er zonder hinder door zou kunnen varen, verdient zeker alle aanbeveling.

Aan alle bovengenoemde eischen en bezwaren heb ik getracht te voldoen of te gemoet te komen in bijgaand eenvoudig brugproject en gepoogd het aanzien toch monumentaal te doen zijn, zonder daardoor de kosten veel te verhoogen en heb ik rekening gehouden met wat gewoonlijk door de gemeente verlangd wordt.

Dit neemt echter niet weg, dat een dergelijke brug toch veel geld zou moeten kosten. Bovendien maakt de slappe ondergrond het noodzakelijk, dat men »alvorens aan het bouwen van de brug te kunnen beginnen" deze eerst voorziet, door er meerdere vastigheid aan te geven. Hiertoe is een zandstorting tot een hoogte van 5 M¹ + AP het meest geschikt. Wanneer men deze, van af de lengte as der te maken brug, naar links en rechts verbreedend in het water aanbrengd; steeds zorgdragende dat, de oppersende modder gelegenheid vindt zich te verwijderen en niet ingesloten wordt; terwijl baggermachines de overdadige massaas opnemen en vervoeren, dan zal na verloop van eenige maanden, het opgebrachte zand, diep genoeg in den bodem zijn weggezonken en met deze tot eene stabiele massa vereenigd, welke vrijheid geeft met gerustheid den arbeid aan te vangen; waartoe dan natuurlijk eerst het overdadige zand, het welk tot eene hoogte van 5 M¹ + AP

is onderhouden, tot 3,80 ÷ AP moet weggeruimd worden. Het hiervoor genoemde half millioen, is dan ook bepaald weinig te noemen en laat geen vrijheid, om beeldhouwwerken als anderszins in meerdere mate toe te passen als is aangegeven. Om daarvan eenig denkbeeld te geven, neem ik de vrijheid onderstaande staat van de noodige materialen te laten volgen, zonder nog in details te vervallen, en twijfel niet of het zal de lezers dan eenigszins duidelijk worden.

MATERIALEN, NOODIG VOOR EENE BRUG OVER DEN AMSTEL IN DE CEINTUURBAAN.

Aan eene te storten zanddam tot 5. M¹ + A. P., 5060 M², of pl. m. 42.510 M³ zand. Dat een jaar moet blijven liggen en op hoogte gehouden.

Op te ruimen zand pl. m. 25.300 M³.
» » » modder pl. m. 33.000 M³.

2150 Greenen heimasten van 13 M¹ of te zamen 27.950 M¹.
366 Kespen, te zamen lang 2954 M¹, zwaar 20/25 cM. of 148 M³
28 Schuifhouten, » » » 896 » » 18/25 » » 40 »
10 fondeeringvloeren, » » 1564.50 » dik 0.07 M¹ » 110 »
Totaal dennenhout. . . 298 M³

Metselwerk van klinkers in sterke specie 3942 M³.

Beton achter de landhoofden . . . . . 473 M³
» onder de asphalt bedekking 2284 M² of. . . . . 361 »
Totaal beton. . . 834 M³

Hardsteen voor bekleeding enz. . . . . 408 M³
» en graniet voor de balustrade enz. . . . . 293 »
Totaal natuurlijken steen. . . 701 M³

Gesmeed ijzer voor de leuningen. . . . . 12.542 K.G.
» » » geconstrueerde balken enz. . . . . 486.206 »
» » » aan klein werk. . . . . 9.604 »
Totaal gesmeed ijzer. . . 508.352 K.G.

Aan plaatijzeren bedekking . . . . . 5.287 K.G.
» 732 buckelplaten van 0.75 × 0.75 M¹. . . . . 15.738 »
» 468 » » 1.50 × 1 M¹. . . . . 30.420 »
Totaal vlakke- en buckelplaat. . . . 51.445 K.G.

Gegoten ijzer aan lijsten en krabbelijzers enz. . . . . 36.600 K.G.
» » » ballast voor de bascule. . . . . 46.000 »
Totaal gegoten ijzer. . . 82.600 K.G.

Getrokken ijzer aan balken, te zamen lang 585 M¹ of 38.030 K.G.
4 Stalen assen voor de bascules, elk 1120 K.G. of tezamen 4480 K.G.

Metaal voor pannen en voeringen 500 K.G.
Aan plaat-, stel- en gietlood 30.000 K.G.
Aan asphaltbedekking 2284 M² of 69 M³.

Voor de beweging der bascules zijn noodig 8 hydraulische toestellen (machines) met de pijpleidingen voor aanvoer en afvloeiing.

Globale berekening van de brug, hebbende een lengte van 110 M. en een gemiddelde breedte van 30 M. of een oppervlakte 3300 M².

Voor dergelijk betrekkelijk eenvoudig werk berekend men gewoonlijk 150 gulden per vierk. meter, wat derhalve voor deze brug zou geven 3300 × 150 of 495.000 gulden.

Uit al het boven omschrevene, zal het een elk gemakkelijk vallen te verklaren, dat men nog wel eenige jaren noodig zal hebben, alvorens het besluit genomen wordt, aan de behoeften van overbrugging van den Amstel te voldoen, vooral nu de geldmiddelen der Gemeente schaars zijn en de bezuinigingsmethode met kracht wordt toegepast.

H. J. Walle Jzn.

Uit den Vreemde.

Een kunstgalerij.

De strijd, hoe een Museum er eigenlijk uit moet zien, is nog lang niet geëindigd. De bouw van ons Rijksmuseum heeft de kwestie nog niet opgelost. Integendeel, 't riep nog meer voor- en tegenstanders in het leven.

Wij geven hierbij een Museum dat men in Engeland zal bouwen om er de rijke nalatenschap van Mr. Tate in te herbergen, terwijl er verder nog ruimte over is om ook andere verzamelingen daaraan toe te voegen. Het karakter, in dien bouw weggelegd, heeft veel in zich, dat wij als museumstijl zouden aanbevelen. Monumentaal, is het tevens bij de eerste oogopslag te zien dat het gebouw dient als bewaarplaats voor kunstschatten. Al de deelen zijn streng zonder overlading en toch rijkelijk van beeldhouwwerken voorzien. De koepelvormige midden- en hoektorens en de beide zijvleugeltorens sluiten zich aangenaam bij elkander aan. Ook het aanbrengen van de hoofdtrappen in de vestibule en den uitbouw daarvoor geeft een goede breking in de vele horizontale lijnen. Het is een alleszints fraai ontwerp.

De middenhal, waar boven het groote koepelgewelf, waardoor een aangenaam licht binnentreedt, moet een werkelijk schoon geheel vormen. De doorsnede doet zien welke volkomen harmonie er tusschen in- en uitwendig is. De bouwmeester, Mr. Sidney R. J. S. Smith,

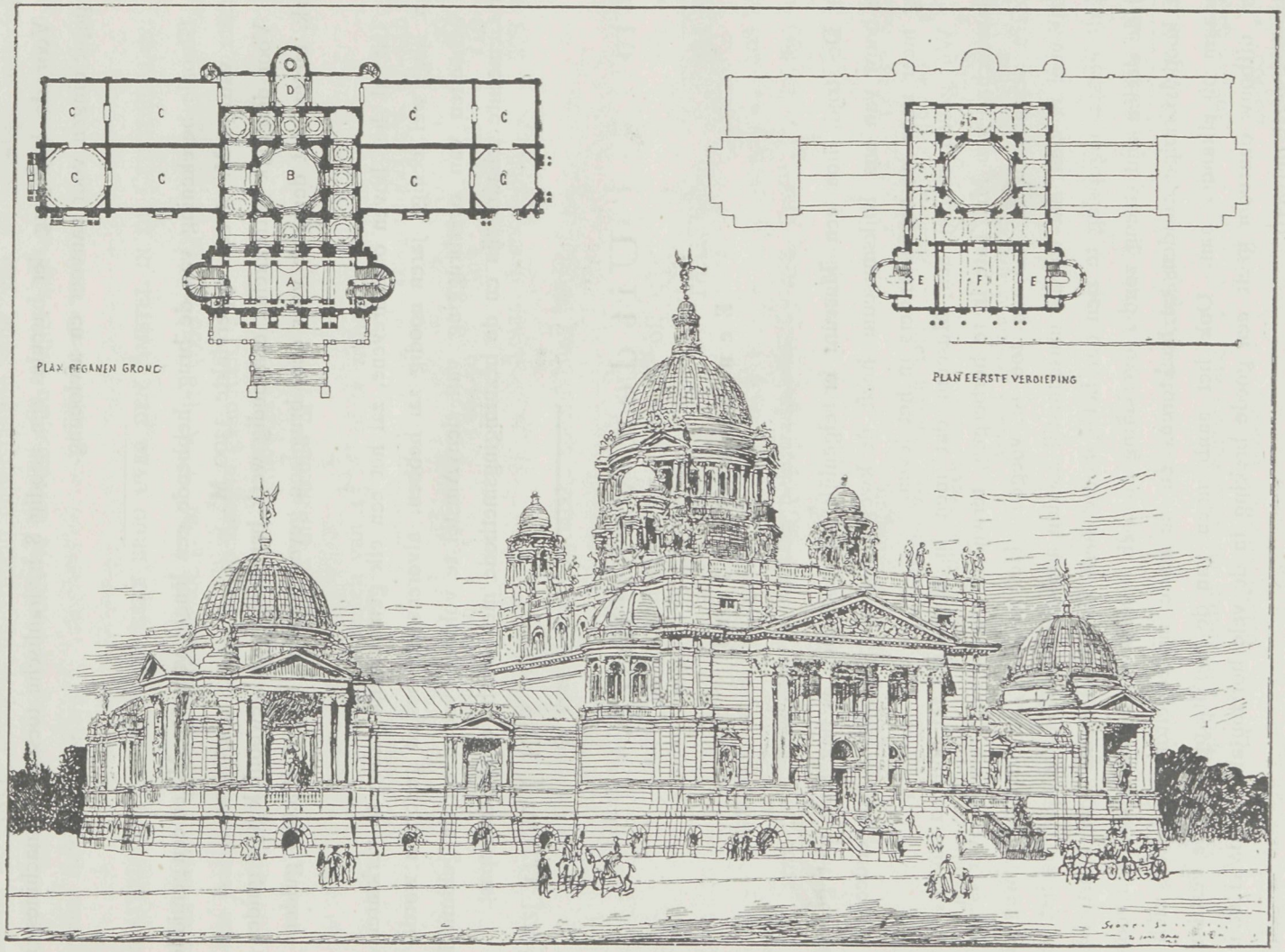

KUNSTGALERIJ IN ENGELAND.

leverde door dit ontwerp een zeer gelukkige monumentale arbeid, die na de uitvoering wint, omdat de rijkdom der materialen daaraan nog veel kan verhoogen. De indeeling is zeer geriefelijk; een klein renvooi laten wij volgen:

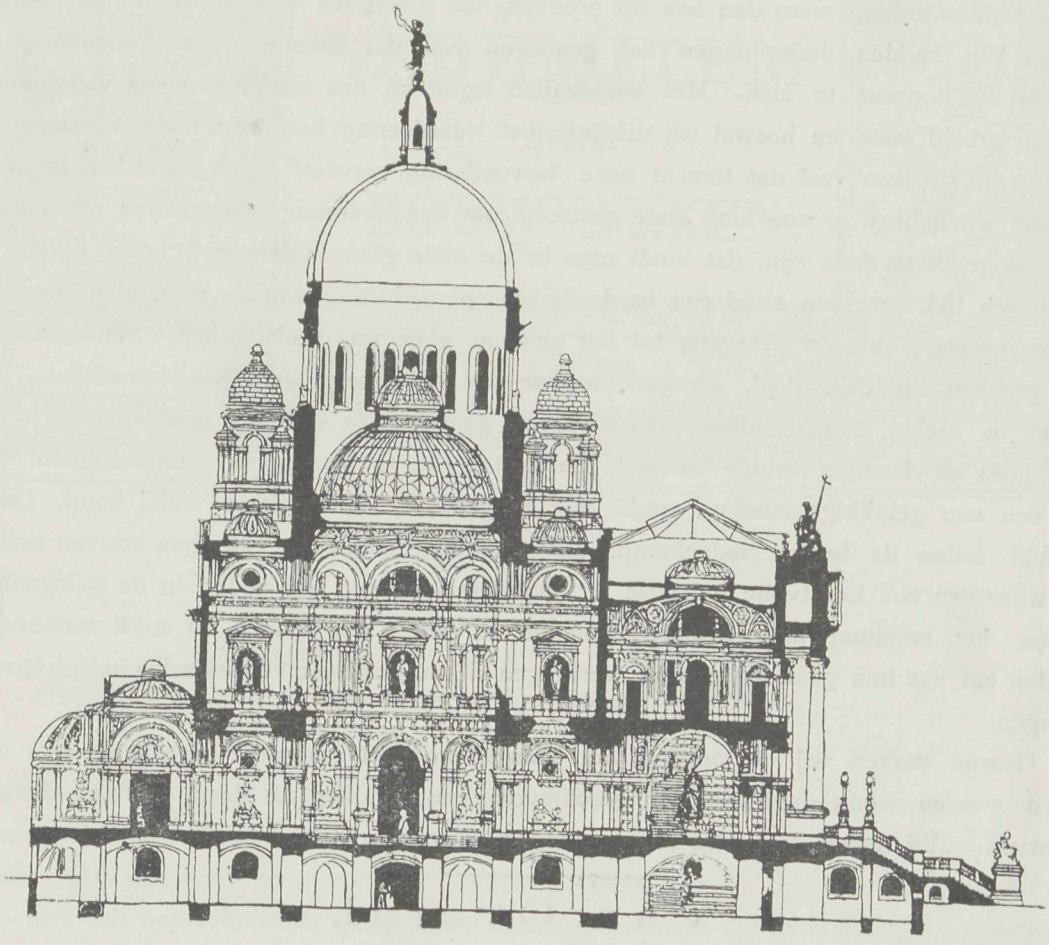

DOORSNEDE.

A. Vestibule.
B. Galerij voor beeldhouwwerken.
C. Schilderijenzalen.
D. Zaal voor etsen en platen.
E. Trapvestibule.
F. Groote zaal.

Het Glasbranden.

Wij leven in een tijd waarin de kleur dikwerf een groote rol speelt. Was voor een vijftig jaren terug weinig toon en overeenstemming in onze woningen, dat is gelukkig anders geworden, en een woning waar wij dat niet aantreffen, achten wij, en terecht, zeer ongezellig. De kleur wordt op velerlei wijze daar binnen gebracht. Een groote factor is het geschilderd gebrand glas. Meerdere toepassing deed grootere welvaart brengen bij

hen, die zich op die kunst hadden toegelegd, en dat weder strekt tot grootere zorg voor den arbeid, die tevens door de concurrentie geprikkeld, er op uit is steeds het betere te leveren, vergeleken bij datgene wat bestaat. Daarbij eischten kerkenbouw en vele groote inrichtingen in de laatste jaren veel, zoodat herleving in deze kunstindustrie is te bespeuren. Iedere tentoonstelling wees dan ook op proeven, die getuigden van voortdurende vooruitgang. Wij hadden dezer dagen het genoegen een der heeren Gebr. Sodenkamp te Utrecht ten onzent te zien. Met welgevallen legde hij ons eenige proeven van hunnen laatsten arbeid voor, en hoewel wij dikwerf met waardeering hun werk hadden beschouwd, hadden die proeven veel dat terecht onze bewondering verwierf. Ziet; zoo was de redeneering, wij hebben er zoo lang naar gestreefd om den overgang der kleuren zoo harmonieus mogelijk te doen zijn, dat vindt men in de oude glasschilderkunst, latere tijden, en ook onzen tijd, brachten altijd een harde of scherpe afsluiting van de eene kleur tegen de andere teweeg; ook de overgang tot het gewone glas was veelal schril. Wij troffen na vele proeven eindelijk doel, en wat daarvan ons als proeve werd aangetoond, was een model in zachte zamensmelting der kleuren; geen enkele kant die hinder deed, 't was alsof alles uit donzige vormen bestond, die ongemerkt, tot een geheel samensmolten. Het was een zeer gelukkige vinding, omdat wat zij geeft, de werkelijkheid nabij komt. Ongetwijfeld zullen de heeren Sodenkamp, die erkenning verdienen voor hun streven om op die wijze een zoo kunstvolle industrie te bevorderen, gaarne een ieder in de gelegenheid stellen, het resultaat hunner onderzoekingen te zien. Wij kunnen dit sterk aanbevelen, en dan zal het hun gaan als ons, de verkregen uitkomst zal een verrassenden indruk teweeg brengen.

Gaarne maken wij er melding van, van zaken met geringere beteekenis voor onze kunst worden soms dagbladen vol geschreven, een vinding als deze heeft er allereerst recht op. Wij hopen dat velen daarop mogen wijzen.

Van Overal.

SMEEDWERK VOOR CHICAGO's TENTOONSTELLING BESTEMD. – De welbekende firma Ed. Puls te Berlijn heeft een waar meesterstuk van smeedwerk gereed om voor de Amerikaansche tentoonstelling te dienen. Het is een middenhek met twee zijhekken, bestemd om in gemetselde of van gehouwen steen opgetrokken doorgangen te dienen. Het middenvak is breed 2.60, hoog 4.20 M., de beide zijhekken ieder 1.90 breed en 3.70 M. hoog. Het werk is vervaardigd naar het ontwerp van den bouwmeester A. Gleichauf. Zeer wordt de kunstvolle bearbeiding geroemd en zal ongetwijfeld de firma, die nergens een vreemdeling meer is, ook hiermede op de tentoonstelling welverdiende erkenning vinden.

LONDEN. — Een watertentoonstelling. Op het terrein van de Earl's Court in West Kensington zal deze zomer een belangrijke en ongemeene tentoonstelling worden gehouden. Het terrein wordt namelijk in een groote watervlakte herschapen, waarin een eiland. Die watervlakte zal van alles voorzien worden wat tot een waterexpositie behoort. Een waterval van 60 voet hoogte zal er onder behooren, allerlei vaartuigen, zoodat dit wel iets nieuws op tentoonstellingsgebied kan genoemd worden.

NIEUWE SCHOUWBURG ZITPLAATS. — In de vereeniging van Oostenrijksche ingenieurs heeft men een praktische vinding besproken, die bij brandgevaar ontzaggelijk nuttig kan zijn. Gewoonlijk bevindt zich ter zijde en op het midden het looppad. Gebeurt er iets, alles dringt zich na die openingen. Nu heeft men zittingen uitgedacht, die twee aan twee, de eene zitting rechts de andere links, omhoogslaat met rugverbinding en verdere annexe. Zoodra men zich verheft, vormen de twee plaatsen een loopgang van 1.10 M. en het publiek kan zich onmiddelijk verwijderen door de vele verkregen doorgangen. Deze werkelijk praktische vinding neemt veel ongerief weg. Opeenhooping toch alleen is de schuld der vele ongelukken en wordt dat op die wijze voorkomen.

ONTWERP

VOOR HIJDRAULISCHE BASCULEBRUGGEN OVER DEN AMSTEL IN DE CENTUURBAAN.

OPSTAND.

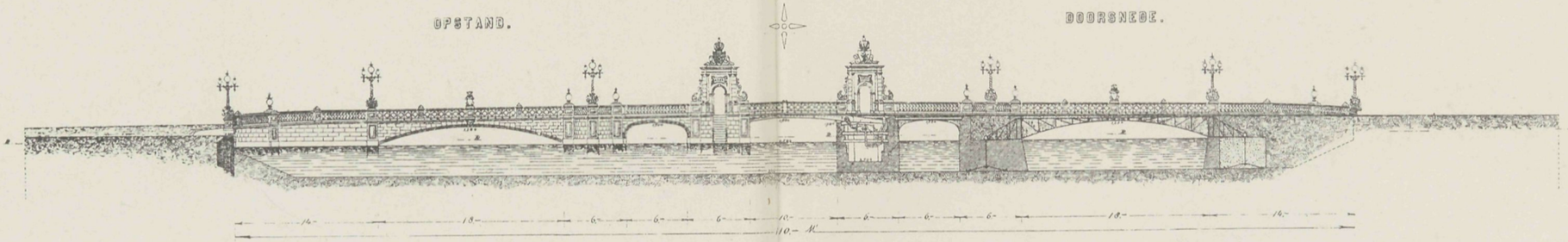

DOORSNEDE.

PLATTE-GROND.

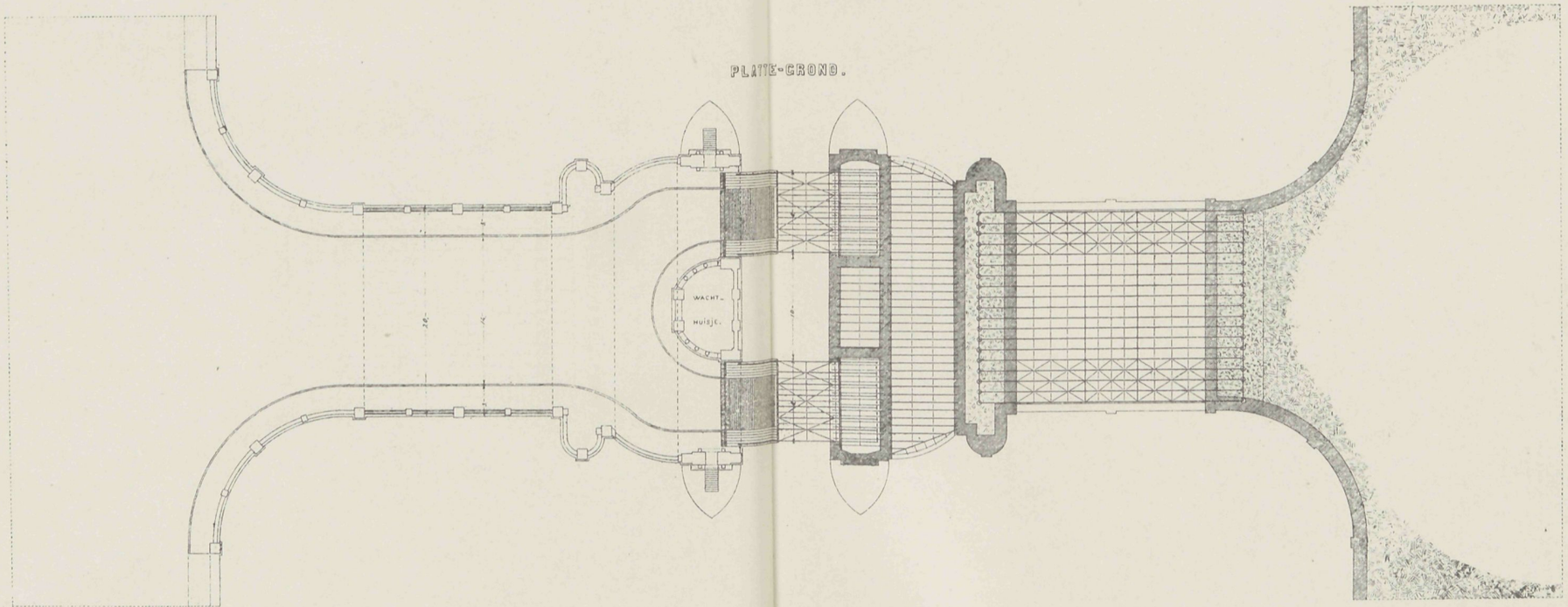

SCHAAL.

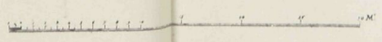

H.J. WALLE Egzn.
ARCHITECT.

PHOTO-LITH: WEGMAN & MOTTU AMST:

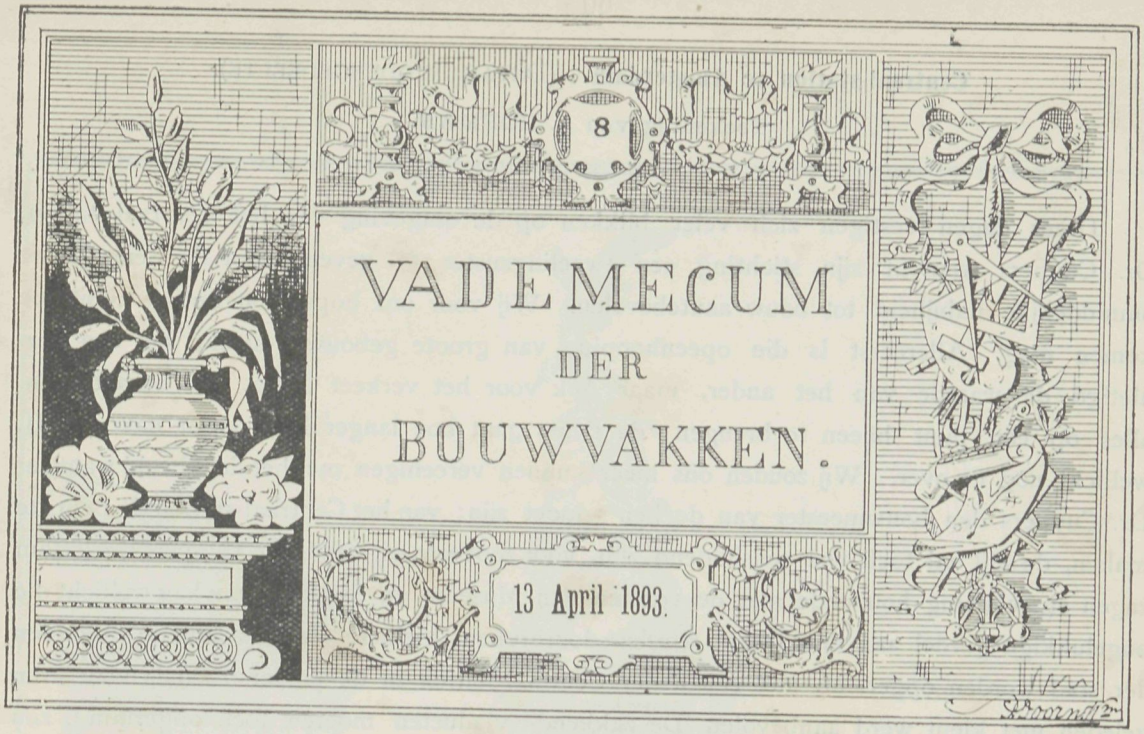

Bij de Platen.

Raadhuistoren te Nieuwer-Amstel.
Teekening van Th. MOLKENBOER.

In vele opzichten mag de hoofdstad naijverig zijn op de aangrenzende gemeente Nieuwer-Amstel. Daar is nog ruimte, nog een toekomst die Amsterdam helaas verspeeld heeft. 't Wordt nooit meer wat het geweest is, tenzij dat die buurman hulp gaf en door aanwinst van oppervlakte de gelegenheid werd gevormd in die uitbreiding een Amsterdam haar tijd waardig te stichten. Ook in de onderdeelen heeft Nieuwer-Amstel iets dat navolging verdient. Wij noemen daarvan het raadhuis. Laat de hoofdstad 's werelds achtste wonder onbehuisd, daardoor haar raadhuis ledig staan, behelpt zij zich in een groepeering van allerlei hokken en krotten, om in een binnenplaats gegroepeerd; Nieuwer-Amstel stichtte zich een nieuw raadhuis, dat voor hare eischen bevredigend is. Maar ook uit een architectonisch oogpunt, heeft dat raadhuis, vergeleken bij alles wat dat op dat gebied in den laatsten tijd verrezen is, verdienste; er zit iets in dat onze oude raadhuizen eigen was, en al zijn er enkele fragmenten of verdeelingen waar wij niet dadelijk mede kunnen instemmen, toch is het geheel niet zonder verdienste, zelfs teekent het zich pittoresk langs den Amsteloever. Begrijpelijk is het dan ook dat de vlugge teekenstift van den heer Th. Molkenboer, genoopt werd, een der meest afwisselende gedeelten terug te geven, waardoor wij de aandacht op het genoemd raadhuis kunnen vestigen. Ook de wijze waarop de teekening is zaamgesteld, verdient waardeering, los van lijnen, geeft het alles wat voor den vakman noodig is, om eene goede herinnering te bewaren.

Centraal-station te Amsterdam. (DETAIL MIDDENGEDEELTE).

Teekening van A. HOFMAN.

Dezer dagen vestigen zich veler blikken op de omgeving van het Centraal-station. Dr. Cuypers wenscht zijn stichting een tweelingzuster te geven, door de Beurs in de onmiddelijke nabijheid tot bouw aantebevelen. Wij voor ons hopen dat het er nooit toe komen mag. Allereerst is die opeenhooping van groote gebouwen slecht, het een vernietigd de waarde van het ander, maar ook voor het verkeer is het zeer onraadzaam, alles op een punt bijeen te brengen; de Beurs gaat hoe langer hoe verder naar het IJ, wellicht nog er over. Wij zouden ons meer kunnen vereenigen met het denkbeeld wanneer Dr. Cuypers den bouwmeester van de beurs moet zijn; van het Centraal-station de Beurs te maken, de stijl zal toch wel eensluidend zijn, voor zooverre wij steeds Dr. Cuypers werkzaam zagen en rekening houdende met de vormen van Museum en Station. Dan kan wellicht die ongelukkige gordel aan den IJkant worden doorbroken, kleinere stations aan de uiteinden der stad worden opgericht, met een ander Centraal-station in de polders, zooals voor jaren geleden met klem werd aanbevolen. De zakkende viaducten moeten toch opgeruimd, zou die combinatie ons niet kunnen ontheffen van den ongelukkigen toestand waarin onze stad zich daar genepen en vernietigd ziet. Maar een Beurs bij het Centraal station te stichten, moge het een ijdele droom blijven. Wij hebben ditmaal een detail van het Centraal-station, dat gebouw heeft zoovele verdienstelijke onderdeelen, dat zij altijd welkom zijn, vooral waar de vorm die die onderdeelen hebben, behagelijk is. Dr. Cuypers arbeid komt tot zijn recht, waar het juist die onderdeelen betreft, terwijl de samenvoeging veel van de harmonie doet verloren gaan, omdat die deelen zich te veel, ieder afzonderlijk blijven afteekenen.

Uit den Vreemde.

Een eigenaardig monument.

Onze afbeelding geeft een monument dat zich door zeer eigenaardige opvattingen kenmerkt. Zelden toch hebben wij zulk een grillige samenvoeging van lijnen aangetroffen, die niettemin een goeden indruk maakt. Het is een monument te stichten ter herinnering aan de doorboring der Alpen voor de spoorwegtunnel die Frankrijk en Italie vereenigt, het werk van Grundis, Grattoni en Sommeiller. 12 September 1871 werd de tunnel het eerst door een spoortrein officieel doortrokken. Jaren lang was men met het plan bezig geweest. Reeds in 1844 had de Belgische ingenieur Mans het mogelijk zijn aangetoond. Daarna hadden talrijke andere ingenieurs de zaak ieder op hunne wijze onderzocht en plannen daarvoor overgelegd. Jean Baptiste Piatti gaf de stoot, hij bewees dat het mogelijk was door uitboring en door middel van luchtdruk, de tunnel daar te stellen, terwijl voor aanvoer van versche lucht geregeld bij den arbeid gezorgd werd. Piatti getroostte er zich

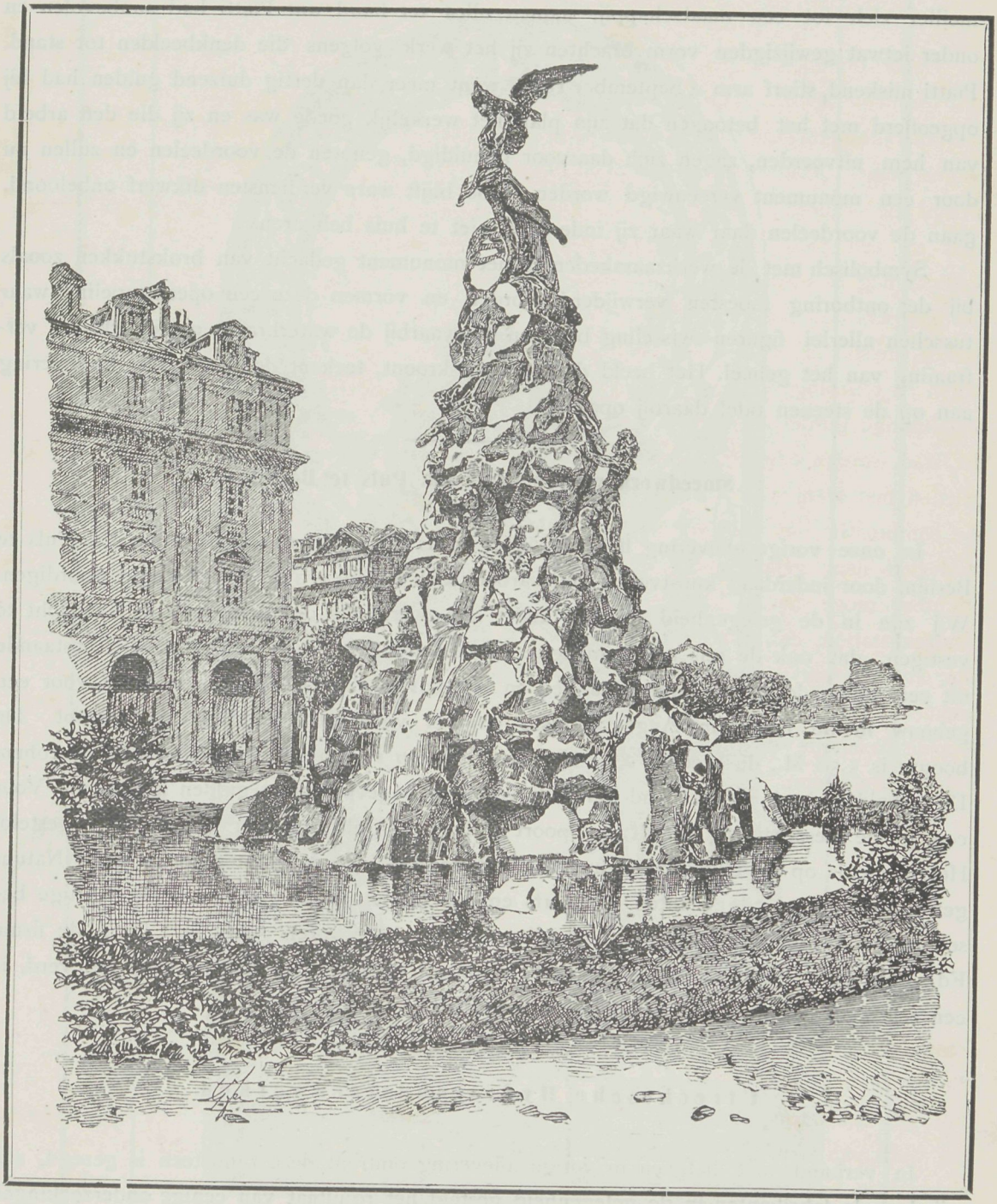

MONUMENT OP TE RICHTEN TER EERE VAN GRUNDIS, GRATTONI EN SOMMEILLER.

zeer vele zorgen voor, lag veel ten koste aan het maken van modellen maar mocht er niet in slagen zijn plan verwezenlijkt te zien. In 1854 vormde Grandis, Grattoni en Sommeiller zich tot een maatschappij, namen alles ter hand wat Piatti had aanbevolen en onder ietwat gewijzigden vorm brachten zij het werk volgens die denkbeelden tot stand. Piatti miskend, stierf arm 4 September 1867, want meer dan dertig duizend gulden had hij opgeofferd met het betoogen dat zijn plan het werkelijk goede was en zij die den arbeid van hem uitvoerden, zagen zich daarvoor gehuldigd, genoten de voordeelen en zullen nu door een monument vereeuwigd worden. Zoo blijft ware verdiensten dikwerf onbeloond, gaan de voordeelen daar waar zij inderdaad niet te huis behooren.

Symbolisch met de werkzaamheden is het monument gedacht van brokstukken zooals bij de ontboring moesten verwijderd worden en vormen deze een opeenstapeling waar tusschen allerlei figuren wisseling brengen en waarbij de waterkracht medewerkt tot verfraaiing van het geheel. Het beeld dat den top kroont, teekent de feiten ter herinnering aan op de steenen tafel daarbij opgesteld.

Smeedwerk van de firma Ed. Puls te Berlijn.

In onze vorige aflevering hebben wij er reeds op gewezen hoe de firma Ed. Puls te Berlijn, door inderdaad kunstvollen smidsarbeid, zich te Chicago zal laten vertegenwoordigen. Wij zijn in de gelegenheid op een ander kunstwerk van dezelfde firma de aandacht te vestigen, dat ook de reis naar Chicago zal aanvaarden. Het is de rozenpoort, bestaande uit een middendoorgang, twee zijvakken en een bovenvak. De poort is bestemd voor een gebouw in de Koningin Augusta-strasse en wel voor het Rijks-verzekerings-ambt. De hoogte is 5.50 M., de breedte 2.50 M. Het ontwerp is van den bouwmeester Rockstrohen. De arbeid geheel uit de hand verricht, vorderde ongeveer 3000 gulden aan loon. Voor een goede beschouwing wordt de poort geheel verguld en voor spiegelglas opgesteld. Het is zooals op de bijgaande figuur duidelijk te zien is, een meesterlijken arbeid. Natuur getrouw, klimmen de planten opwaarts en zou het moeielijk bij eene oppervlakkige beschouwing te gelooven zijn, dat dat alles uit ijzer is te voren gebracht. Heeft de firma Ed. Puls hare lauweren reeds dikwerf ingeoogst, hetgeen zij ditmaal heeft geleverd, is een zeldzaam geëvenaarden arbeid in onzen tijd.

Utrechtsche Hydrozandsteenwerken.

In verband met hetgeen in vorige aflevering omtrent deze zandsteen is gezegd, zijn wij door de fabrikanten in de gelegenheid gesteld, het resultaat van eenige onderzoekingen mede te deelen.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN.
J. A. VAN DER KLOES, Delft.

Materiaal Hydrozandsteen van de Utrechtsche Hydrozandsteenwerken Van de Pol en Wickop te Utrecht.
Roode Zandsteen, gemerkt L. van Essen, directeur der Ambachtschool en C. van Straaten, aannemer te Utrecht.

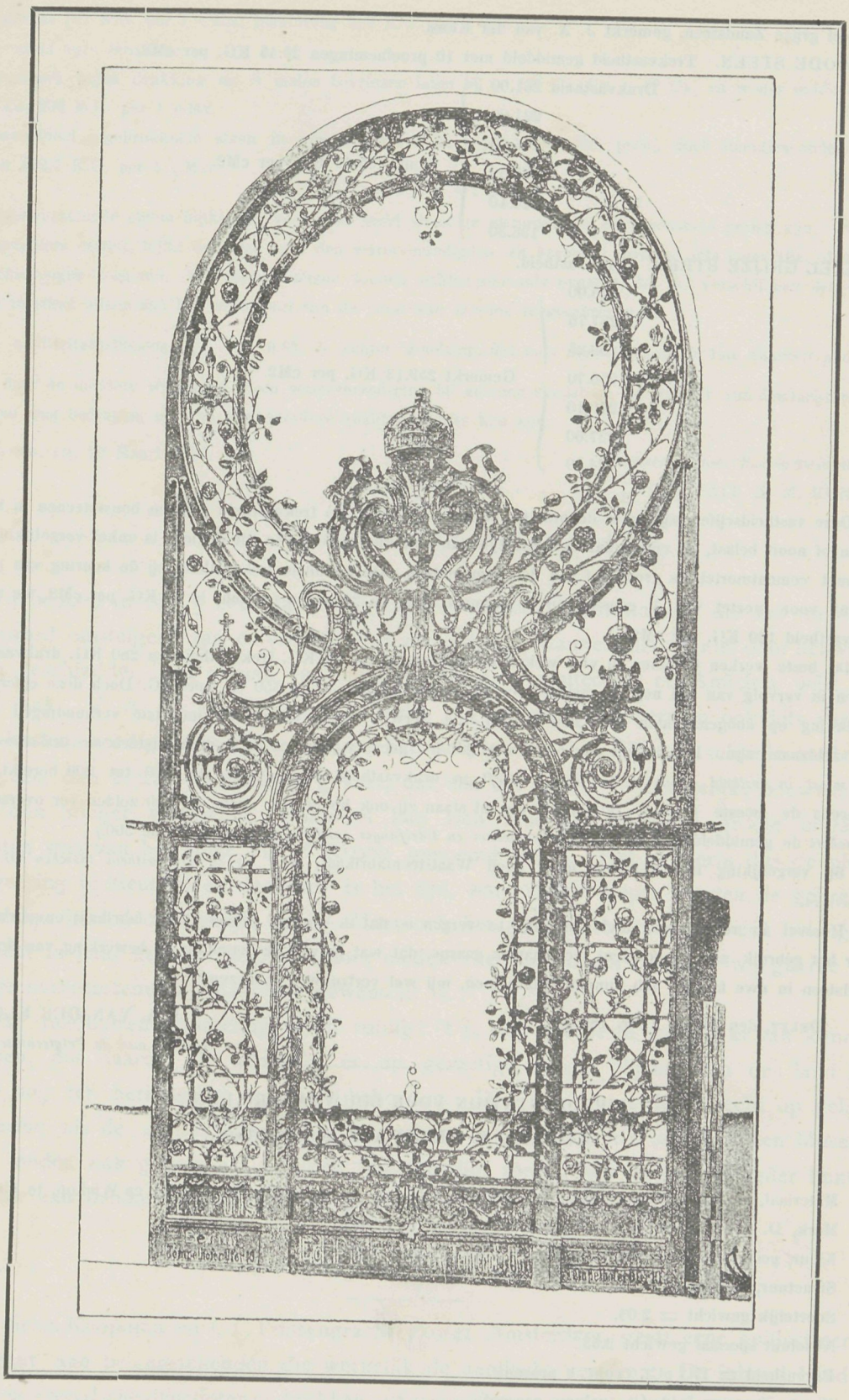

ROZENPOORT, VERVAARDIGD DOOR DE FIRMA ED. PULS TE BERLIJN.

Geel grijze Zandsteen, gemerkt J. A. van der Kloes.

ROODE STEEN. Trekvastheid gemiddeld met 10 proefnemingen 20.45 KG. per cM2.

Drukvastheid	261.00	
	221.00	
	256.00	
	233.80	Gem. 235.42 KG. per cM2.
	244.40	
	196.30	

GEEL GRIJZE STEEN. Drukvastheid.

320.00	
287.75	
258.25	
256.70	Gemerkt 259.13 KG. per cM2.
240.10	
227.00	
224.10	

CONCLUSIE.

Deze vastheidscijfers zijn voor de practijk *alleszins voldoende*. Op trekvastheid worden bouwsteenen in het werk zelden of nooit belast, en cijfers daaromtrent zijn dan ook niet bekend. In dit opzicht is enkel vergelijking mogelijk met cementmortel als grondstof van den cementsteen. De minimale trekvastheid bij de keuring van portlandcement voor mortel van 1 cement op 3 normaal zand na 28 dagen geeischt is 16 KG. per cM2., de minimale drukvastheid 160 KG. per cM2.

De beste werken bereiken in vier weken meermalen 20 tot 25 KG. trekvastheid en 280 KG. drukvastheid en nemen in vervolg van tijd nog in vastheid toe tot respectievelijk 30 en 350 en meer KG. Doch deze cijfers hebben betrekking op zoogenaamden normalen mortel 1 : 3, terwijl in de cementsteenindustrie verhoudingen van 1 : 5 niet zeldzaam zijn. Dit in het oog houdende lijdt het geen twijfel, dat de hydrozandsteen *met den cementsteen op zijn minst in vastheid gelijk staat*. Hij *overtreft* in drukvastheid den *tufsteen*, die 170 tot 200 bereikt, *overtreft* eveneens de meeste *Fransche kalksteenen*, die, al staan zij ook hooger ter naam, de 100 zelden ver overschrijden; hij *nadert* de gemiddelde vastheden der *Bentheimer en Udelfanger zandsteenen*, (om en bij de 300.)

Bij vergelijking met gewoon, maar goed Waalsteenfabrikaat, *staat hij in drukvastheid tusschen hardgrauw en klinkers in.*

Hoewel in redelijkheid niet van mij te vergen is, dat ik een mij geheel nieuw fabrikaat onvoorwaardelijk voor het gebruik zal aanbevelen, verklaar ik gaarne, dat wat ik van de bereiding en bewerking van den hydrozandsteen in uwe fabriek heb kunnen waarnemen, mij wel vertrouwen inboezemt.

DELFT, den 24sten Febr. 1893.

J. A. VAN DER KLOES,
Leeraar aan de Polytechnische School.

PROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN.

KONING & BIENFAIT, Amsterdam.

Materiaal, Hydrozandsteen van de Utrechtsche Hydrozandsteenwerken Van de Pol en Wickop, te Utrecht.

Merk, D. Kruijf en P. J. Houtzagers, architecten te Utrecht.

Kleur, geelachtig, overeenkomende met gewone zandsteen.

Structuur, homogeen.

Soortelijk gewicht = 2.03.

Absoluut speciaal gewicht 2.53.

Poreusheid = 17.7 pCt. (volume procent).

Water opname = 5.46 pCt. (volume procent).

Weerstand tegen drukking:

Waterzat 197 K.G. per 1 c.M2., luchtdroog 229 K.G. per 1 c.M2.

Weerstand tegen bevriezen:

Weerstand tegen drukking na 8 malen bevriezen laten bij —.13° Cs. tot —.6° Cs., en weder ontdooien bij + 30° Cs. 206 K.G. per 1 c.M2.

Hoeveelheid afgebrokkelde steen in gewichtsproces = 0 pCt. Dezelfde proef, doch steentjes onder water bevroren 192.7 K.G. per 1 c.M2.

CONCLUSIE.

Uit bovenstaande cijfers blijkt, dat voor deze soort steen de wateropname en poreusheid gering zijn. Wat de weerstandcijfers betreft, blijkt dat deze voor den waterverzadigden en bevroren toestand iets lager zijn, dan voor den luchtdroogen toestand. De eerstgenoemde komen echter zoodanig overeen, dat het verschil met den luchtdroogen toestand alleen aan het water, *niet* aan de vorst kan worden toegeschreven.

De qualiteitscoefficiens $\frac{192.7}{229} = 0.85$, is echter zoodanig, dat men deze steenen als 1ste qualiteit kan aannemen, daar de mindere weerstand tegen waterverzadiging bij gewone zandsteen tot 25 pCt van den luchtdroogen weerstand mag bedragen, eer van eene mindere qualiteit sprake kan zijn.

AMSTERDAM, 20 Maart 1893.

Proefstation voor Bouwmaterialen,
L. BIENFAIT, N. M. KONING.

Het Raadhuis te Bolsward.

Wij hebben in No. 5 een klacht opgenomen van een kunstminnaar, die het raadhuis te Bolsward omsteigerd zag en vreesde voor vernietiging, wanneer herstel niet door bekwame handen geschiedde. Het orgaan van het genootschap Architectura et Amicitia wijst ook op die zaak. V. A. K., die Bolsward bezocht, zag hetzelfde en vernam ook iets van de groote kosten, noodig voor restauratie en het weinige dat het Rijk als subsidie aanbood. Is dat juist, dan bestaat er waarlijk gevaar, dat een der meest verdienstelijke bouwwerken achter den steiger wegkwijnt. Bolsward kan zich moeilijk dergelijke groote uitgaven getroosten waarvan het cijfer als *f* 60.000 genoemd wordt. Het is hierin dus de plicht der regeering te steunen, en daarvoor is het tijd, want steeds dieper knagen de gebreken tot eindelijk herstel onmogelijk wordt. Maar ook het gemeentebestuur, dat een belangrijk monument in haar midden behoudt, moet medewerken, en onderschrijven wij gaarne dat spoedige overeenstemming daarvoor gewenscht is.

Onze raadhuizenverzameling wordt zuinig; 't is nog het beste dat wij er van kunnen aantoonen, dat daarom de aandacht er op gevestigd moge blijven, om ons land het weinige nog ter herinnering te doen behouden. De bouwkunst heeft recht op gelijke waardeering als de schilderkunst en kunnen hare fragmenten niet altijd in een Museum worden onder dak gebracht. 't Is ook niet noodig, zorgen wij slechts dat ieder hunner eigen dak kan behouden, dan blijft de geschiedenis in zijn geheel voortleven.

Zweedsche deursloten en krukken.

De firma Koopman en Co., Prinsengracht 739/41 Amsterdam, geeft eene geillustreerde prijscourant aan belangstellenden die werkelijk de aandacht verdient. De inhoud handelt enkel over Zweedsche deursloten en krukken, uitgevonden en gepatenteerd door N. G. Sörensen te Stokholm. Vele zijn de geriefelijkheden waarop gewezen wordt. *Geen veeren. Sterk en*

duurzaam. Nagenoeg geen wrijving of slijtage. Behoeven niet gesmeerd te worden. Verplaatsbare stijlplaat, ingeval de deur of stijl wijkt of zakt. Vaste handgreep wier stelling nooit verandert en bovendien sierlijk en gemakkelijk en ten laatste *het slot wordt geopend alleen door de kruk te omvatten, zonder dat eenige wending noodig is.* Voor velen onzer die de ondeugden van een slot hebben leeren kennen, bijna ongeloofelijk. Toch is de mededeeling volkomen juist. Wat maakt de sloten gewoonlijk slecht. Ondeugdzame constructie, zwakke veeren en zooal meer. De constructie is hier eenvoudig en soliede terwijl de zoo spoedig uit zijn humeur geraakte veer, niet aanwezig is, dat maakt dat bij hapering herstel door ieder vakman met eenige oplettendheid kan worden verkregen. De prijscourant geeft de sloten in hunne constructie te zien, waardoor een ieder zijn oordeel bevestigen kan.

Een tweede gerief is dat de krukken vast zijn. Het gedurige rammelen is dus vermeden. Het aangrijpen van de kruk doet een druk op het binnenwerk van het slot uitoefenen, voldoende tot opening. De krukken zijn in velerlei vorm aangegeven. Een gebruiksaanwijzing met duidelijke teekening geeft omtrent het slot alle mogelijke toelichting en daardoor laat zich zien dat al de deugden, waarvan gesproken wordt, werkelijk aanwezig zijn. Ongetwijfeld zullen deze sloten hun weg wel vinden; de prijs is niet hoog, tegenover het goede dat geleverd wordt. Het zou te veel plaatsruimte vorderen, meer uitvoerig een en ander over te nemen. De prijscourant geeft op alles nader antwoord en kunnen wij een ieder aanraden, die op de hoogte der vakgeriefelijkheden wil blijven: vraagt deze aan, 't loont de moeite.

De Toren te Purmerland.

De ongunstige berichten over den toestand van den Purmerlander toren houden aan, de helling wordt bij den dag sterker. Deze bedraagt thans reeds 1.40 M. De omliggende huizen zijn door de bewoners verlaten en is men waarschijnlijk reeds bezig met het afbreken van de spits.

Nederland heeft dus ook een korten tijd zich kunnen beroemen in het bezit van een scheeven toren te zijn geweest.

Een Modelwoning.

Chicago zal ook een modelwoning op de tentoonstelling hebben, waarop menigeen naijverig kan zijn. De electriciteit geeft daartoe het middel aan de hand. Dit huis bestaat uit 10 kamers. De verlichting is electrisch. De huisvrouw brengt de naaimachine door een electrische motor in beweging, terwijl in de warme dagen een waaijer haar verkoeling brengt door dezelfde beweegkracht. Een ijsmachine maakt dagelijks het noodige ijs, om de levensmiddelen frisch te houden. In den winter is de warmwaterleiding door het huis in de gelegenheid overal gelijkmatige warmte te brengen, en om nu de kamer niet den gezelligen haard te ontnemen is die aanwezig en ligt daarop een houtblok electrisch al brandend verlicht.

De oven is in de keuken verdwenen, de gedienstige geest heeft een groote tafel met marmeren blad tot haren dienst en onder iedere pan een electrische geleiding tot verwarming. Wasch- en spoelmachines bewegen op dezelfde wijze, alle kasten worden bij het openen der deuren electrisch verlicht, terwijl bij het sluiten het licht verdwijnt. Is het zomers warm dan zijn boven de ledikanten beweegbare vakken aanwezig die de lucht verkoelen, een heilzaam middel voor muskietenwering enz. Ja, zelfs als de man laat te huis komt en door den nevel het sleutelgat niet vind, kan moeder de vrouw, van af hare slaapplaats door het eenvoudig drukken op een knop, de deur doen openen. Wat een gerief, zou het niet al te gemakkelijk worden, om op die wijze voor goed en kwaad de deur der woning open te stellen. Dit is zeker dat de electriciteit bij machte is ons van vele bezwaren te ontheffen.

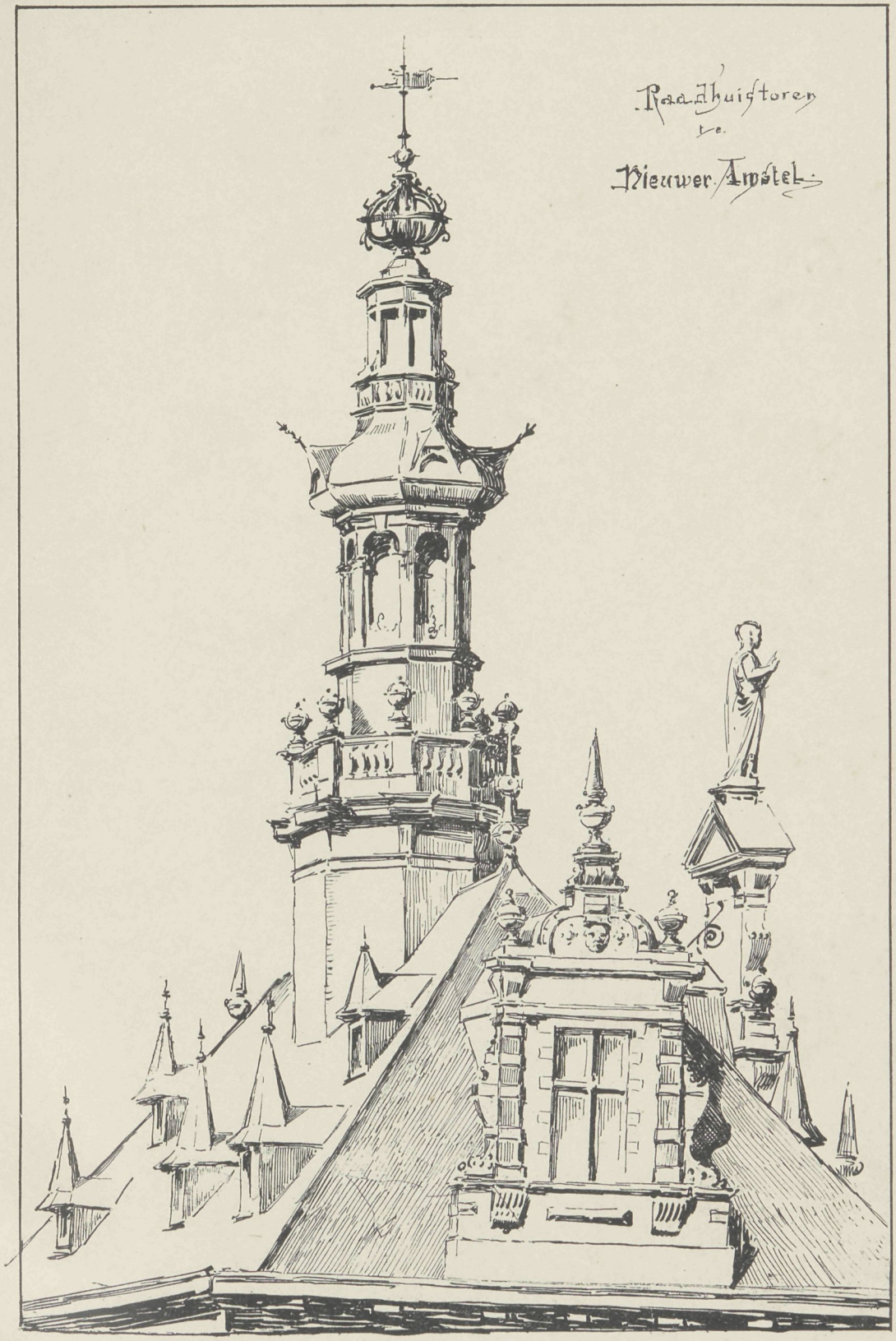

SCHETS VAN Th. MOLKENBOER.

PHOTO-LITH. WEGNER & MOTTU AMST.

CENTRAAL-STATION TE AMSTERDAM.

DETAIL MIDDEN-GEDEELTE.

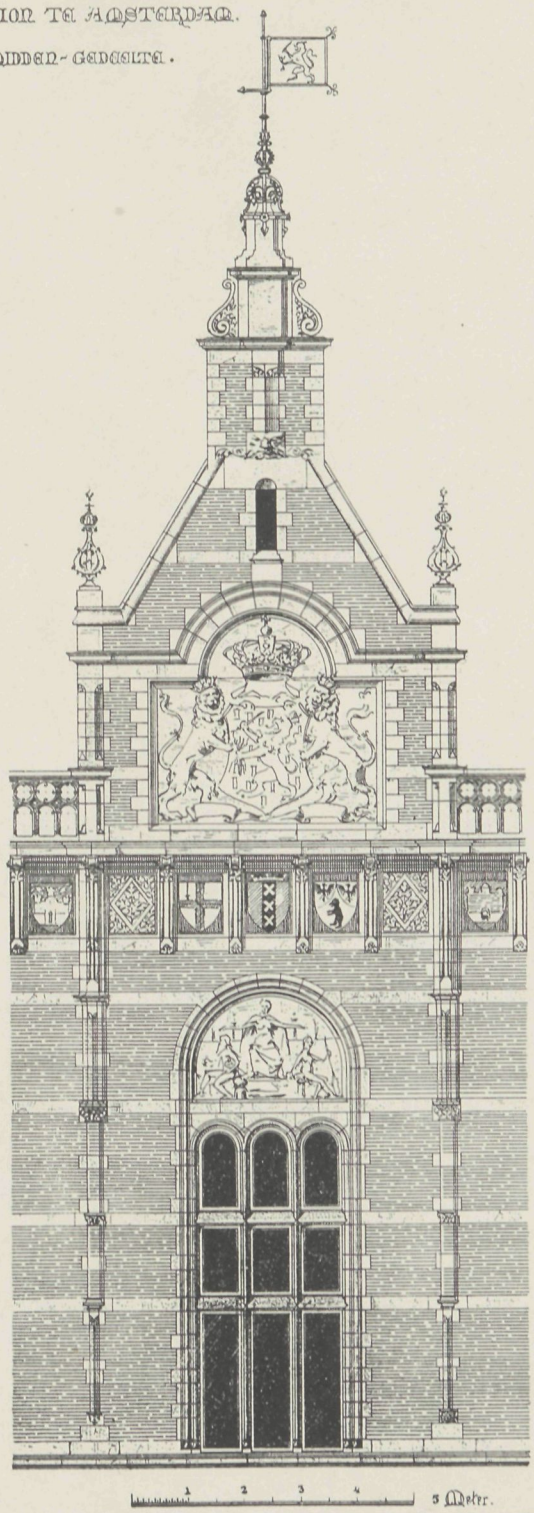

Teekening van A. HOFMAN.

Vademecum der Bouwvakken 1893.
8e Jaargang.

PHOTO-LITH. WEGNER & MOTTU AMST.

Bij de Platen.

Teekening van poortjes te Kampen.

Hoewel de poortjes waarvan bijgaande platen afbeeldingen geven, niet onder de schoonste kunnen gerekend worden welke door onze vaderen zijn gebouwd, meenden wij ze toch merkwaardig genoeg te vinden om ze in wijder kring bekend te maken, te meer omdat zij zichtbare overblijfselen zijn van ons in vele opzichten roemrijk verleden.

Het poortje dat toegang geeft tot de voormalige latijnsche school dateert uit 1631, toen het gebouw, dat deel uitmaakte van de uitgebreide kloostergebouwen, tot Latijnsche school werd ingericht. Het ijzeren hek, dat slechts gedeeltelijk is geteekend, werd in het zelfde jaar aangebracht. Tegenwoordig dient de school voor meer uitgebreid lager onderwijs.

Het andere poortje, op dezelfde plaat voorkomende, vertoont den toegang tot het Burger-Weeshuis en werd in 1627 opgetrokken. Op de cartouche van de bekroning staat:

J. C. D.
Mij heeft de wet
Alhier gezet,
Dat eer en deugt
In jonge jeugt
En vroom gemoet
Werd ingeplant
Tot goeden stant.
A°. 1627.

Het weeshuis, dat in de middeneeuwen tot klooster diende, heeft in den loop der tijden belangrijke veranderingen ondergaan, tot men het in de 17de eeuw tot weeshuis inrichtte. In het jaar 1719 waren wederom belangrijke herstellingen noodzakelijk geworden, zooals ons den steen boven den ingang meldt:

Dit overoud gestigt, een herberg voor de Weezen,
Werd met een zwaren val gedreigd, vrij binnenkort,
Of was misschien nu al ten gronde neergestort,
Ten waar Opzienderen vlijt en Vaderzorg, geprezen,
Hier niet gans tijdig, had door kunst en vlijt voorzien.
Men zal deez trouwheid in geheugen best bewaren
Door tijdmerk als men schreef, was zevenhonderd jaren
En duizend, boven het getal van negentien.

Zijnde toen ter tijd provisoren, de Heeren Burgemeesters Johan van der Wende en Johannes Tallius, en buiten-vaderen Roelof Egbertsen Storm en Albert de Haan als regerende.

In 1665 bouwde men het poortje van het Linneweversgilde, waarvan de profileeringen der basementen geheel verdwenen zijn. Het poortje versierd een steeg die naar de stedelijke werkinrichting voor arme en gebrekkige lieden leidt.

Het St. Geertruids- of *Boven Proveniershuis*, waartoe het volgende poortje toegang verleent is eveneens een zeer oud gebouw. Waarschijnlijk in den aanvang der 18e eeuw voor zieken gesticht, dient het tegenwoordig voor ouden van dagen, welke er kosteloos of voor een hoofdsom verpleging genieten.

Uit den Vreemde.

Gemeentehuis te Schaerbeek.

Het is voorzeker velen die een uitstapje naar Brussel maakten niet ontgaan, hoe in een der voorsteden zich een raadhuis bevind dat de aandacht ten volle verdient. 't Is te Schaerbeek waar de algemeen bekende bouwmeester M. van IJsendijck dit werk stichtte. Eenigzints hoog gelegen valt de toren reeds spoedig in het oog. De gevel in roode gebakken en in witte natuurlijke steen opgetrokken, is vol afwisseling zooals ook in onze tekstfiguren is te zien.

De planverdeeling is zeer regelmatig; wij vinden in de verdieping ter beganen grond of rez de chaussee:

1. Onderwijs, 2. 3. 4. Idem, 5. Trap, 6. W. C., 7. Wachtplaats, 8. Wachtkamer,

9. Lift, 10. Financiën, 11. Trap, 12. Controleur, 13. Eeretrap, 14. Ontvanger, 15. Belasting, 16. Rekenkamer, 17. Chef de Bureau, 18. Huwelijken, 19. Geboorte, 20. Ingenieur, 21. Idem, 22. Inspecteur vervoerwezen.

1ste Etage: 1. Militie, 2. Publiek, 3—4. Armwezen, 5. Diensttrap, 6. W. C., 7. Chef de Bureau, 8. Wachtkamer, 9. Secretarie, 10. Wethouder, 11. Burgemeester, 12. Lift, 13. Trap, 14. Eeretrap, 15. Wethouder Burgerlijken stand, 16. Wethouder Publieke werken, 17. Architect, 18. Opzichter, 19. Commies, 20. Teekenaars, 21. Voor verschillende doeleinden, 22. Gezondheidscommissie. (Zie pag. 70, 71).

Nagemaakte kunstwerken.

Nog nooit is de zucht tot verzamelen zoo algemeen geweest als in onze dagen. Bijna geen kunstvoorwerp is er, dat niet door liefhebbers of museums ijverig wordt gezocht en duur betaald. Men verzamelt niet alleen schilderijen van oude en nieuwe meesters, beeldhouwwerken in brons, marmer of gebakken klei, goud- en zilverwerken, maar ook porselein, meubelen en wapens zijn voorwerpen van een hartstochelijke verzamelwoede. Verhoogde vraag wekt verhoogd aanbod op, wanneer althans de voorraad ruim genoeg is. Nu is dit laatste met werkelijke oude kunstvoorwerpen niet het geval want natuurlijk is er slechts weinig uit vroegere eeuwen overgebleven en de gevallen waarin oude kunstwerken worden ontdekt, zijn thans nog maar uiterst zelden.

Onder deze omstandigheden was de verzoeking vrij verleidelijk om van het gebrek aan oude kunstvoorwerpen tegemoet te komen door ze te vervaardigen, d. i. ze met buitengewone nauwkeurigheid na te maken en dat nieuwe fabrikaat als oud in den handel te brengen.

Het fabriceeren dier schijnbaar echte kunstwerken wordt door behendige vervalschers uitgevoerd. Voornamelijk is het de schilderkunst, die het grootste aantal verzamelaars trekt, waarop de vervalschers zich met voorliefde toeleggen. Er heeft zich hierbij een bepaalde techniek ontwikkeld, die over verschillende hulpmiddelen beschikt om oude schilderijen zoo bedriegelijk mogelijk na te maken. Natuurlijk zijn de vervaardigers der schilderijen zelf schilders, die veelal door den nood gedreven of wel omdat zij daardoor een ruimere verdienste maken dan anders het geval zou zijn, dit beroep kozen. Doordat de meeste oude meesters zelf van hunne schilderstukken een of meer copiën maakten, wordt het handwerk aanmerkelijk verlicht. Heeft men nu na een bekend schilderij een doorgaans goed uitgevoerde copy gemaakt dan is het slechts de zaak dit oud te maken zoodat het als een origineel doek of een eigenhandige copy van den ouden meester zelf kan doorgaan. Om de nieuwe kleuren hunne frischheid te ontnemen, wordt het doek evenals een brood in den oven gezet en daar aan de uitwerking der hitte blootgesteld. Hierdoor krijgt het een droge, gebarsten oppervlakte, waarvan de barsten later nog met een naald worden vermeerderd en verdiept.

Met deze namaaksels kan men echter alleen den nieuweling bedriegen; om den ingewijden kunstkenner zand in de oogen te strooien zijn betere hulpmiddelen noodig.

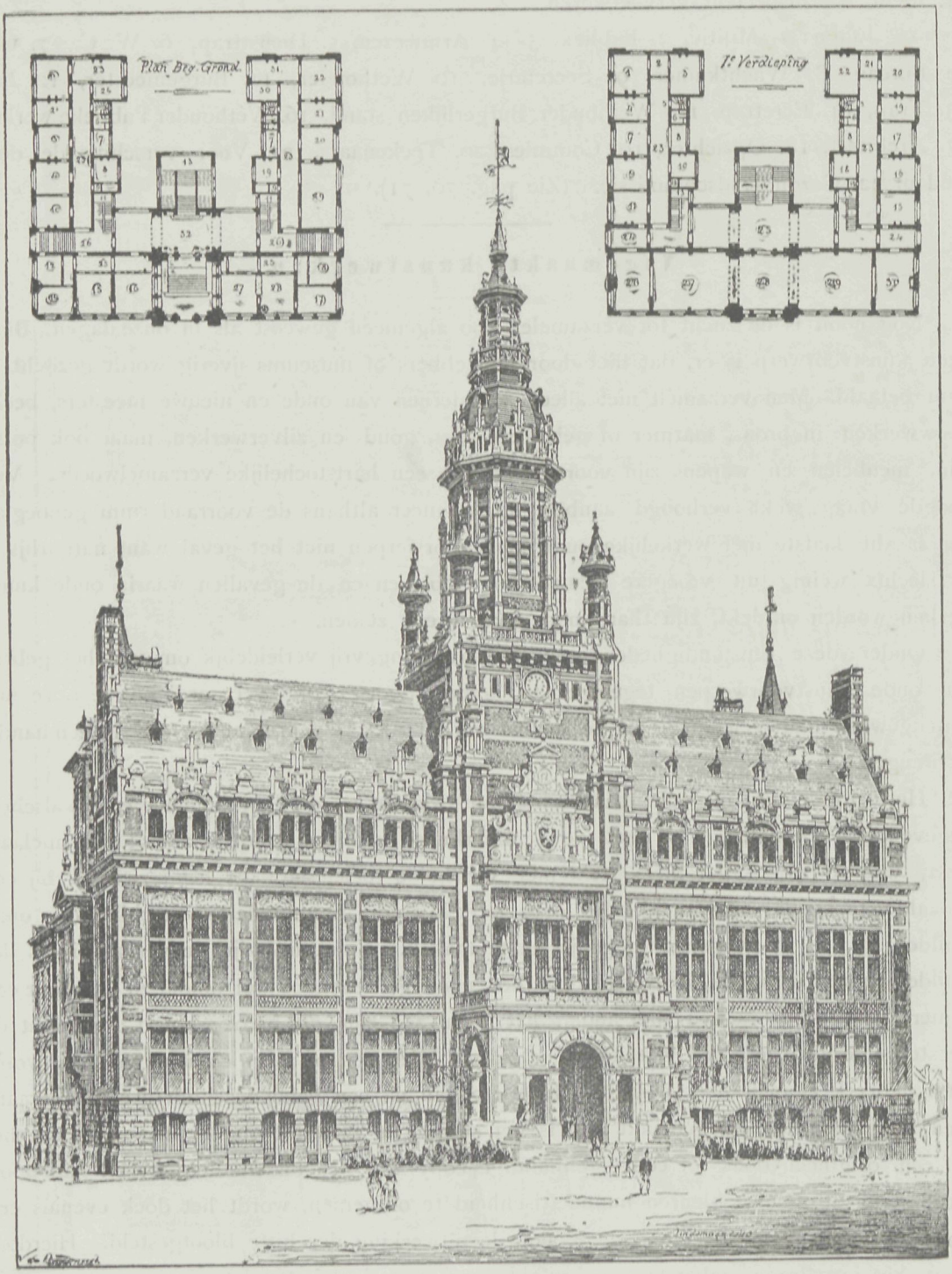

RAADHUIS TE SCHAERBEEK. — VOORGEVEL. — ARCHITECT M. VAN IJZENDIJCK.

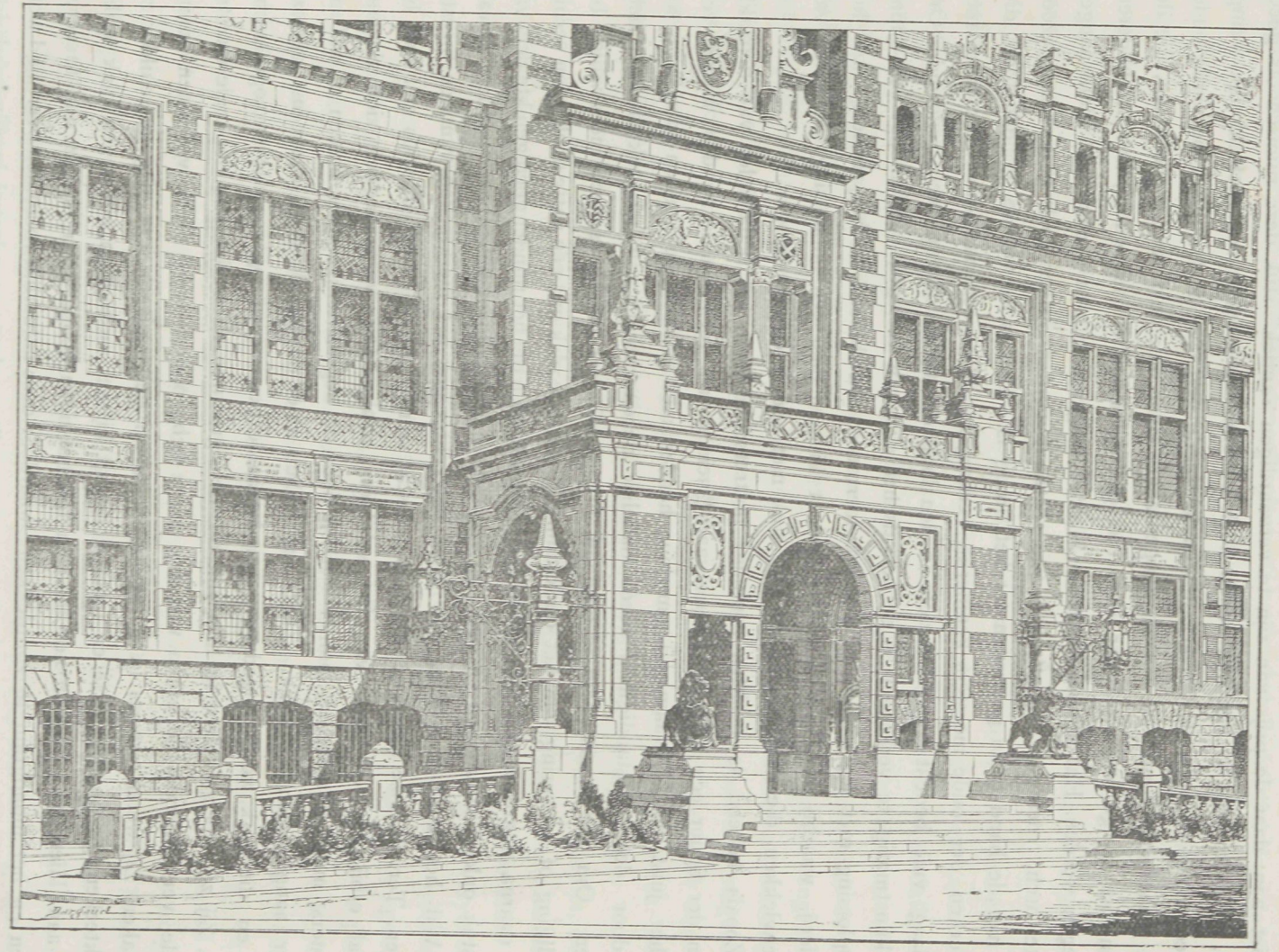

RAADHUIS TE SCHAERBEEK. — HOOFDINGANG. — ARCHITECT M. VAN IJZENDIJCK.

Allereerst wordt gezorgd, dat het linnen werkelijk oud is, omdat, afgezien van de wijze van beschilderen, ons fabriekmatig vervaardigd linnen den kenner dadelijk de vervalsching zou verraden. Om oud linnen te krijgen, komt het voor den vervalscher op eenige onkosten niet aan daar de prijs van zijn te vervaardigen »antiek" stuk deze ruimschoots goed maakt. Hij koopt dus van een ouden doch onbekenden meester voor betrekkelijk weing geld een doek en verwijdert daarvan voorzichtig de verf. Nu heeft hij het begeerde oude linnen waarop de copy kan worden aangebracht. Maar ook de fraaie, diepe tonen, die de werken uit vorige eeuwen door den tijd gekregen hebben moeten bij het beschilderen verkregen worden. Het middel daarvoor is eenvoudiger dan men denkt. Met melk aangemaakte asch, roetzwart en aftreksel van zoethout worden op het doek gestreken en zoolang met de hand er in gewreven tot het droog is. Dan is de warme, gouden toon, die de werken der oude meesters kenmerkt, verkregen. Maar een oud kunstwerk moet met een laag vuil bedekt zijn dat zich in den loop der tijden daarop heeft gevormd. Om deze kunstmatig te verkrijgen is de vervalscher evenmin verlegen. Hij mengt een dunne gomoplossing met sepia aan, bevochtigt hiermede een borstel en besprenkelt dan het schilderij, waarbij het hem evenzeer gelukt hier en daar een nabootsing te maken van vliegenvlekken, die de echtheid van het stuk niet anders dan verhoogen.

Zooals bekend is bezitten sommige portretschilders in het behandelen van bepaalde deelen der figuur een bijzondere kunstvaardigheid zooals veelal in de handen. Mist de vervalscher juist de bekwaamheid om bijv. handen niet of slecht te kunnen schilderen zoo zou door deze omstandigheid reeds dadelijk de onechtheid van het stuk aan het licht komen. Om die moeilijkheid te ontgaan, brengt hij daar ter plaatse een moedwillige beschadiging of verwering van het doek aan. Hij wrijft de plek met een natte doek in en vernist deze daarna waardoor zich schimmelplantjes ontwikkelen die het minder goed gelukte deel van het stuk onkenbaar maken en ook nog iets bijbrengen tot de onmiskenbare »oudheid" ervan.

Wil het doek oud zijn, zoo moet het echter ook het merkteeken van den meester dragen. Terwijl onze moderne schilders meestal voluit hunnen naam, dikwijls zelf met het jaartal erbij, in den hoek van het schilderij aanbrengen, vergenoegden zich de oude meesters met het teekenen hunner werken door de beginletters hunner namen of wel een ander aangenomen kenmerk. Zulk een teeken moet dus op de copy eveneens aanwezig zijn en dit werk wordt opgedragen aan bepaalde personen, zoogenaamde monogramschilders. Zij zijn specialiteiten in hun vak, die de signaturen en werkletters der oude meesters in de verschillende tijdperken van hun leven hebben bestudeerd en ze volkomen kunnen namaken. Zij weten precies in welke letters en op welke plaats deze of gene schilder zijn merkteeken gewoonlijk zette en meestal brengt hij het monogram onder een plek vuil of stof aan. Hierdoor laat men het aan den toekomstigen kooper over om het vuil te verwijderen en het monogram te »ontdekken" waardoor deze natuurlijk volkomen overtuigd wordt een echt kunstwerk te hebben gekocht en met zijn aankoop wonderwel in zijn schik is.

Langen tijd gold als een der zekerste kenteekens voor de echtheid van oude schilderijen de weerstand der kleuren tegen alcohol. De verf van oude schilderijen is n.l. zoo hard dat de alcohol, die men er op brengt, er niet meer op inwerkt, terwijl nieuwe kleuren

van moderne schilderijen erdoor worden opgelost. Maar ook tegenover dit oude en beproefde middel weten de vervalschers raad. Zij bedekken n.l. het schilderij met een laagje dun vloeibare lijm. Wordt nu later, nadat de lijm goed gedroogd is, de proef met alcohol gedaan, zoo loopt deze er als van een glasplaat af, omdat het vocht niet door de lijmlaag heendringt en dan de verf niet kan bereiken.

Behalve in Italië en Parijs vindt men vooral in België bepaalde werkplaatsen, waar men zich uitsluitend toelegt op het vervaardigen van onechte schilderijen. In België maakt men de werken der oude Hollandsche meesters na en van hier uit zijn dan ook in den loop der tijden reeds honderden Hobbema's, Teniersen, Mierissen, Metzu's, Ruysdael's en vooral van Goyen's de wereld in gezonden.

Dezelfde hooge ontwikkeling, die de kunst van namaken ten opzichte van oude schilderijen heeft bereikt, toont zij te bezitten op het gebied der porselein- en aardewerk-industrie en wel voornamelijk wat betreft de bekende schotels, vazen en medaillons van Franschen en Italiaanschen oorsprong, die wij als fayence en majolica kennen. Er ontbreekt niets aan de volmaaktheid dier namaaksels, noch de metaalglans, noch de diepe kleur van het blauw, rood of geel, noch de zuivere vormen van de daarop aangebrachte figuren. De imitatie naar antieke modellen wordt dan ook met de meeste nauwkeurigheid uitgevoerd en met de grootste zorgvuldigheid alle kenteekenen van ouderdom nagebootst. Men legt de voorwerpen op een mesthoop tot de oppervlakte barst of wel doet deze met geweld barsten, en giet er olie op om de barsten het nieuwe aanzien te ontnemen. Bovendien voorziet men ze van de verschillende merken der origineele exemplaren.

Niet minder handig dan de vervalschers in het namaken dezer oude kunst zijn, blijken zij het ook in het aan den man brengen van hun waar. Gedurende het reis-seizoen maken zij dikwijls de boeren medeplichtigen in het complot. In Bretagne en Normandie bijv. plaatst de handelaar eenige exemplaren van zijn namaaksels, die voor echt »fayence de Rouen" moeten doorgaan, bij de boeren, belooft hun twintig francs voor elken schotel die zij voor minstens honderd francs weten te verkoopen, en wacht nu kalm de dingen, die komen zullen af. Er komt nu allicht een Parijzenaar of ander vreemdeling, die de provinciën bereist, met den boer in aanraking en ongemerkt wordt hij in het vertrek gelokt waar de oude schotel boven den schoorsteen prijkt. De opvallend fraaie schaal trekt de aandacht van den vreemdeling; de boer speelt natuurlijk eerst de onverschillige en wil van het erfstuk van zijn grootvader niet scheiden, doch ten slotte kan hij het aanbod van honderd francs niet weerstaan en de liefhebber trekt, verheugd over zijn kostbare ontdekking, af.

Even slim gaan de vervalschers in Italië te werk. Hier of daar laat een handelaar een nagemaakt majolica-medaillon in een huis aanbrengen. Een gids, die in het complot is, voert terloops een kunstlievende Engelschman voorbij de woning en weet deze te vertellen, dat er afstammelingen van een beroemd kunstenaar wonen, die toevallig aan lager wal zijn geraakt en niet ongenegen zouden zijn het medaillon te verkoopen. De liefhebber betaalt het tienvoudige der eigenlijke waarde en voert den schat met een verklaarbaren trots naar zijn vaderland. Hij twijfelt geenszins aan de echtheid ervan, want hij is immers zelf op de ladder geklommen om het fraaie medaillon uit te breken!

Weinige dagen na zijn vertrek is op de zelfde plaats weer een medaillon te zien, die op de zelfde wijze een liefhebber in den maag wordt gestopt

Bij de thans heerschende mode om zijn kamers met oude meubelen te vullen, kon het ook moeilijk uitblijven, dat de vervalschers ook aan het namaken van meubelen van anderen stijl togen en dezen thans bij duizenden in den handel brengen, niettegenstaande het vrijwel is uitgemaakt, dat er zoo goed als geen werkelijk oude meubelen meer zijn. Bijna alles wat onder dezen naam wordt verkocht is oud of gerepareerd.

Voor gothische en renaissance — meubelen heeft de kunst der vervalsching een menigte hulpmiddelen tot hare beschikking. Met het sap van notenhout of aftreksel van walusten doppen wordt het hout oud gemaakt, met een zeer harden borstel de scherpe kanten van het fonkelnieuwe antieke stuk afgerond en het geduldig behandelen met modder en vuil vervangt het stof der eeuwen. Dat noemt men dan een meubel »oud en gebruikt" maken.

Voor meer ervaren kenners wordt de chemie ter hulp geroepen. Zoutzuur vreet de oppervlakte in en een mangaan verbinding geeft de antieke kleur. Een fijne boor of wel een schot zeer fijne hagel maakt het hout wormstekig.

De meeste vervalschers leggen zich toe op het aaneen voegen van oude en nieuwe brokstukken tot schijnbaar antieke meubelen. Uit een oud, lomp en vrij ruw afgewerkt meubel wordt door het gebruik van het hout en het samenvoegen met nieuwe deelen soms een geheel ameublement gemaakt. Een deur van een oude boerenkast wordt wat bewerkt, van schijnbaar oude gedraaide pooten voorzien en een prachtige antieke tafel is klaar. Een voormalige bruidskoffer, die ten slotte als haverkist dienst deed, krijgt een voetstuk, een bovenstuk met gedraaide zuilen en verandert daardoor in een antiek buffet.

Andere vervalschers koopen weer oud, wormstekig hout als afbraak uit gesloopte huizen op en laten daarvan meubelen maken die zij daarna toevallig door een liefhebber laten ontdekken. Een schrijnwerker in een Zuid-Duitsche stad had in een ruïne waarin nog enkele bruikbare en gedeeltelijk gemeubeleerde kamers waren, een vrij compleet antiek ameublement ontdekt. Hij liet het namaken en zette de nieuwe meubels in de plaats van de oude. Daarna eerst maakte hij zijn ontdekking bekend en vond er niet alleen spoedig een kooper voor doch bracht aldus in één jaar tijd zeven complete stellen dier »antieke" meubels aan den man. Voor de zittingen der stoelen, die primitief van Genueesch trijp waren, hadden oude overtrekken van rijtuigkussens gediend.

De kunstgrepen der vervalschers hebben tot gevolg gehad dat de manie, die niet lang geleden ten opzichte van het verzamelen van zoogenaamde antiquiteiten, bestond, even spoedig aan het afnemen is als zij is ontstaan. Men kiest dan ook de wijste partij als men zich niet waagt aan deze kostbare liefhebberij, tenzij men een werkelijk kenner is. Beter doet men, zich tevreden te stellen met hetgeen de nieuwe kunst oplevert dan het oude tienmaal duurder te betalen, en ten slotte toch tot de overtuiging te komen dat men beetgenomen is. Dit komt dan de tegenwoordige kunst en kunstindustrie ten goede.

POORTJES TE KAMPEN.

LATIJNSCHE SCHOOL.

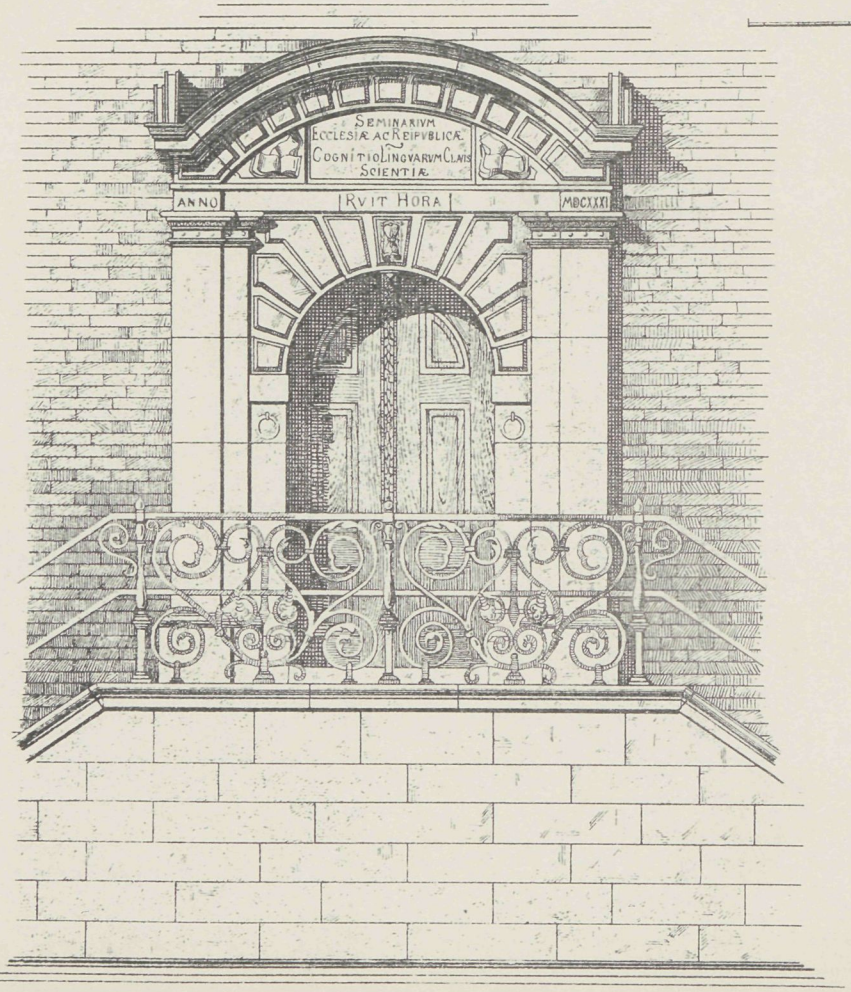

1M.

BURGER WEESHUIS.

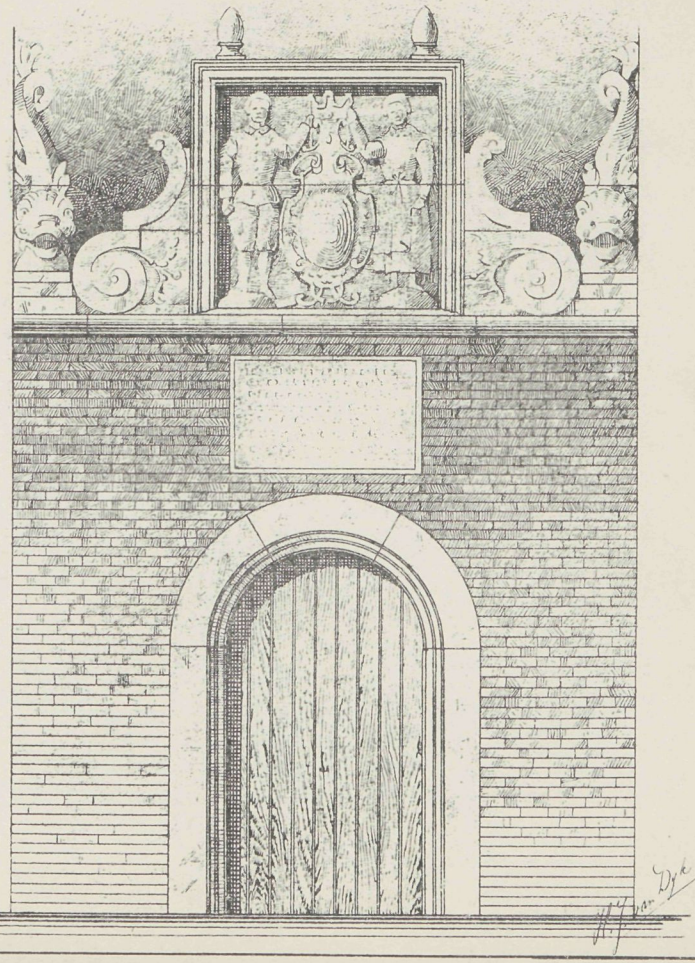

PHOTO-LITH. WEGNER & MOTTU AMST.

POORTJES TE KAMPEN.

VOORMALIG LINNENWEVERSGILDE.

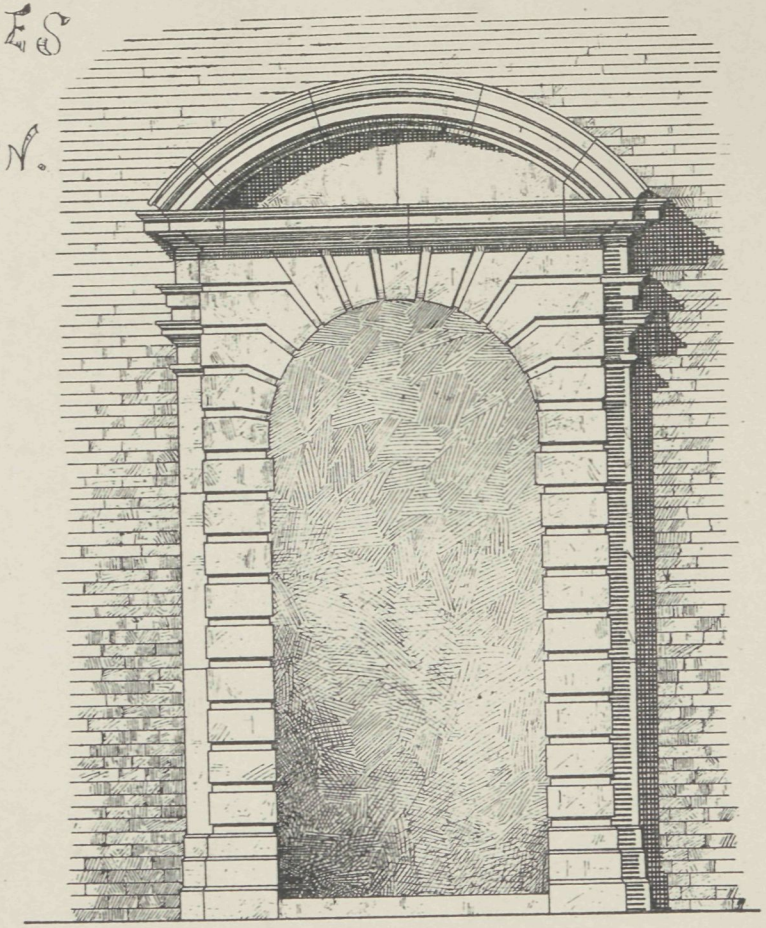

1M.

PROVENIERSHUIS.

H. J. van Dijk

PHOTO-LITH. WEGNER & MOTTU AMST.

Bij de Platen.

Gemeentescholen te Amsterdam,

naar een teekening van H. M. J. VAN EIJSDEN.

Amsterdam ondervind op onderwijsgebied een volslagen revolutie. Schoolgeld hooger, bouwkosten lager is het program waarvoor geleerd en gebouwd moet worden. De schoolgebouwen krijgen daardoor een steeds nuchterder aanzien, en ware het niet mogelijk, een boog dan hoog, dan laag te slaan, het zou er toe kunnen komen dat de schoolbouw zoo ontaardde, dat de revolutiebouwers, hun werk er bij vergelijkende, zouden kunnen zeggen, meesterstukken te leveren. Zoo verre zijn wij gelukkig nog niet, verhoudingen en goed aangebrachte metselsteenen vermogen ook nog iets; dan is het werk voor den bouwmeester wel niet gemakkelijk, maar slaagt hij, des te meer is waardeering zijn loon. Dat zou men van de Amsterdamsche scholen kunnen getuigen, die getrouw aan het bevel met weinig veel moeten vertoonen — en dat zeer bevredigend doen. Een tweetal gevels geeft onze plaat met de plannen van een dier scholen, die nagenoeg in vorm overeen komen. Deze gevels zijn gekozen uit een tijdperk voor de bloei onzer renaissance, maar juist die vormen zijn zeer geeigend om metselwerk tot recht te doen komen.

Uit den Vreemde.

Dantzig.

Dantzig was reeds in de 10de eeuw een bloeiende stad, de architektuur heeft er een tijdperk van grooten bloei gekend en is het aantal kunstliefhebbers die zich door de merkwaardige overblijfselen voelen aangetrokken en jaarlijksch de stad bezoeken, zeer aanzienlijk. De gebouwen in den laatsten tijd opgericht, zijn meestal in den geest dier oude kunst daargesteld en kunnen wij een paar zeer fraaie gevels daarvan reproduceeren. Het een is het gouvernementsgebouw waarvan de gevel een zeer goeden indruk maakt, zoowel door indeeling als door versiering. De hoek- en middentoren sluiten zich eigenaardig bij het geheel aan. Het andere is de spaarbank met daarover gelegen hoekgebouw. Zij vormen daar met hunne vele spitsen en fraaie topgevels, een uitmuntend geheel.

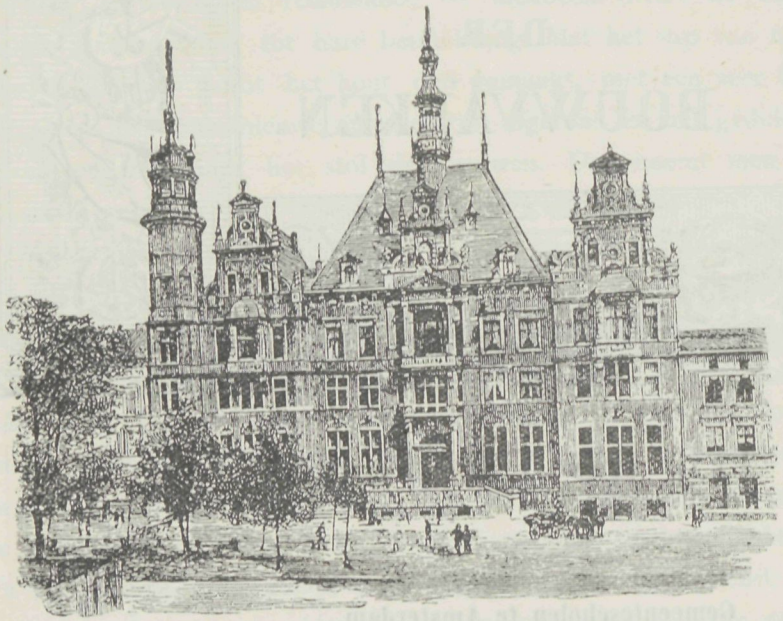

GOUVERNEMENTSGEBOUW.

Iets over het stichten van Volksbadhuizen.

door H. WILTING.

Meer en meer wordt de vraag gesteld om inrichtingen tot stand te brengen voor het reinigen van het lichaam. Treft men in de meeste plaatsen van het land badhuizen aan, zoo kunnen deze voor het meerendeel slechts bezocht worden door de meergegoeden. Nog maar te weinig is er gedaan om inrichtingen in het leven te roepen, die gebruikt kunnen worden door hen, die minder met de aardsche goederen bedeeld zijn.

De volkeren der oudheid erkenden reeds het groote nut van het reinhouden van het lichaam door baden, de prachtige badinrichtingen door opgravingen in Griekenland, Italië en Egypte weder te voorschijn gebracht, doen zien, dat daaraan zelfs een eerste plaats in of bij de woningen werd aangewezen.

De Fransche regeering heeft het vraagstuk der Volksbaden in het midden dezer eeuw,

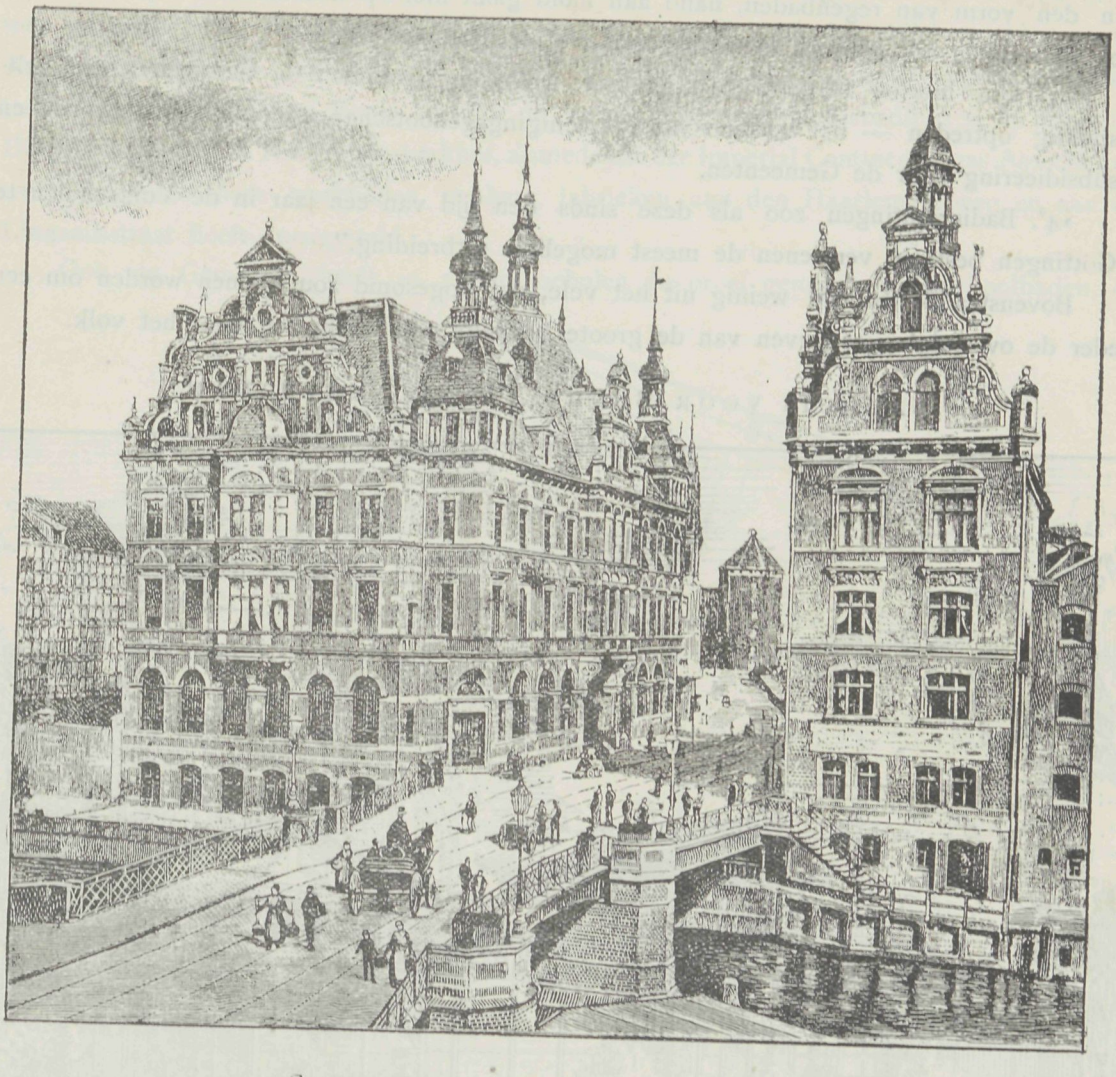

SPAARBANK TE DANTZIG. (Zie pag. 76).

weder op den voorgrond doen treden. In 1851 nl. besloot zij tot alle gemeenten des lands een uitnoodiging te richten om mede te werken tot het oprichten van badhuizen voor mingegoeden en om de gemeenten, die daarvoor geen finantieelen steun konden verleenen, tegemoet te komen in het bestrijden der kosten, werd een fonds gesticht ad 600.000 frs. Voor zoover bekend is, is aan die uitnoodiging geen gehoor gegeven.

In de 13de vergadering van de Duitsche Vereeniging voor openbare gezondheidsverzorging gehouden in het jaar 1886 te Breslau, is naar aanleiding van een rede uitgesproken door Dr. Lassar van Berlijn over Volksbaden en naar die uitgesproken door den opperburgemeester van Gottingen, den heer Meikel over schoolbaden, de volgende resolutie aangenomen.

»1°. Een gewichtig vraagstuk der praktische hygiene is, de reiniging van het lichaam »door middel van baden bij het volk ingang te doen vinden.

»2°. Voor dit doel moet het systematisch vermeerderen van badinrichtingen — en wel

»in den vorm van regenbaden, hand aan hand gaan met op doortastende wijze het volk »op te wekken om gebruik te maken van die inrichtingen.

»3°. Om hiertoe te geraken is de beste oplossing: wanneer de Gemeenten niet zelf»standig optreden — het vormen van Vereenigingsgenootschappen onder toezicht van en »subsidieering door de Gemeenten.

»4°. Badinrichtingen zoo als deze sinds den tijd van een jaar in de Volkscholen te »Göttingen bestaan, verdienen de meest mogelijke uitbreiding."

Bovenstaande is één weinig uit het vele, dat opgesomd zou kunnen worden om een ieder de overtuiging te geven van de groote behoefte aan badhuizen voor het volk.

BADHUIS VOOR BUURT YY TE AMSTERDAM.

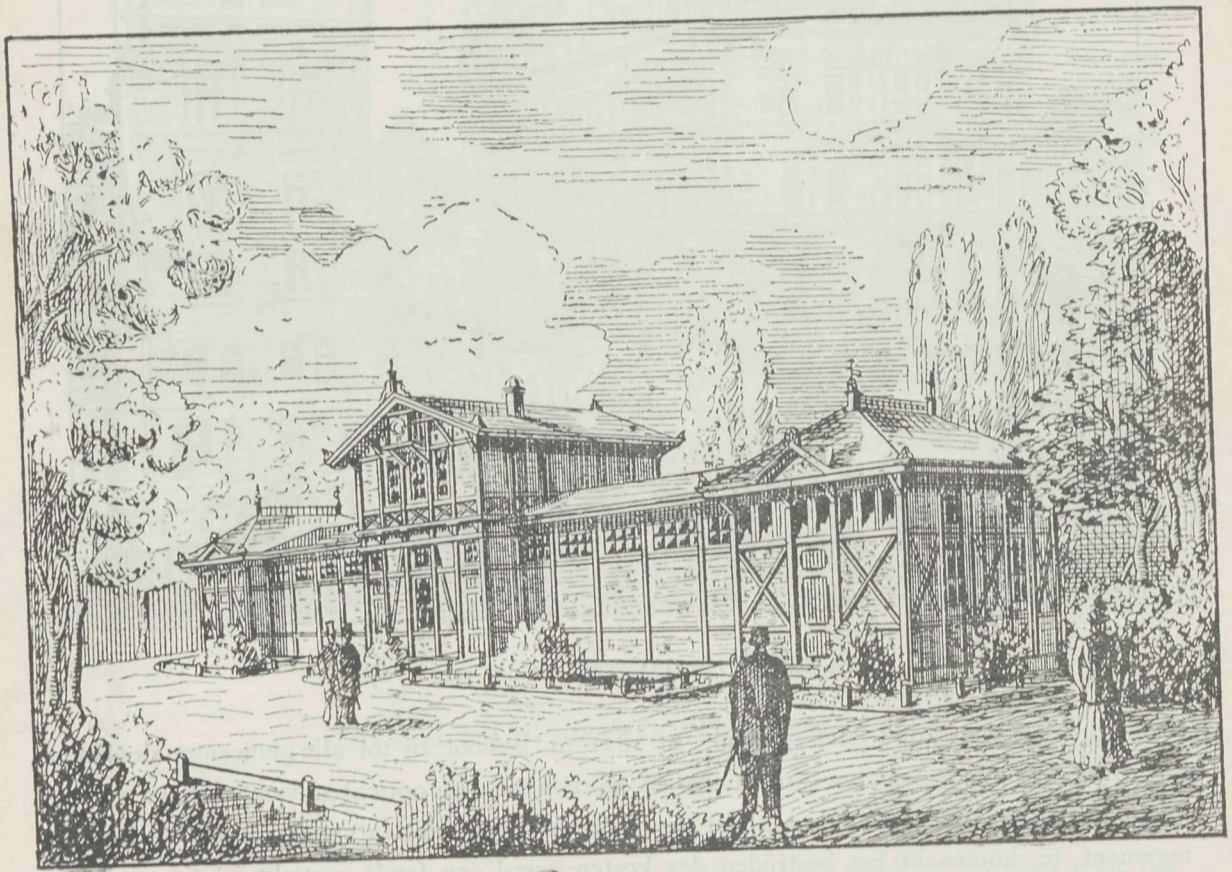

Plattegrond.

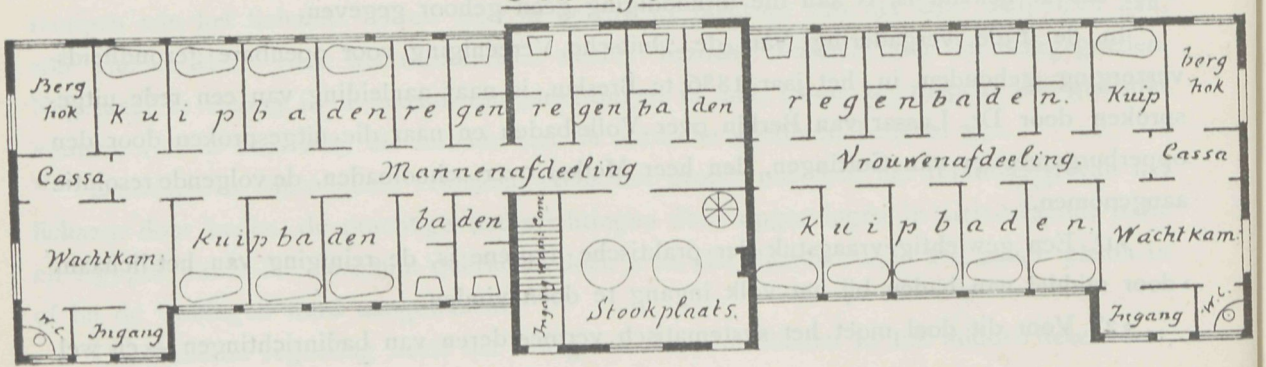

Deze overtuiging vindt dan ook meer en meer ingang. Reeds hebben zedelijke lichamen en invloedrijke personen pogingen in het werk gesteld om dergelijke inrichtingen tot stand te brengen en sommigen zijn geslaagd. Getuigen de hier ter stede opgerichte Volksbadhuizen van het Witte Kruis, en van de Vereeniging voor Volksbadhuizen op het Jonas Daniel Meijerplein en Karthuizerskerkhof, alsmede die der Imperial Continental gas Association, welke zij voor hare werklieden in hare fabrieken aan den Haarlemmerweg en aan de Linnaeusstraat heeft opengesteld.

Ook de Gemeente heeft in eenige scholen de proef genomen met schoolbaden, en

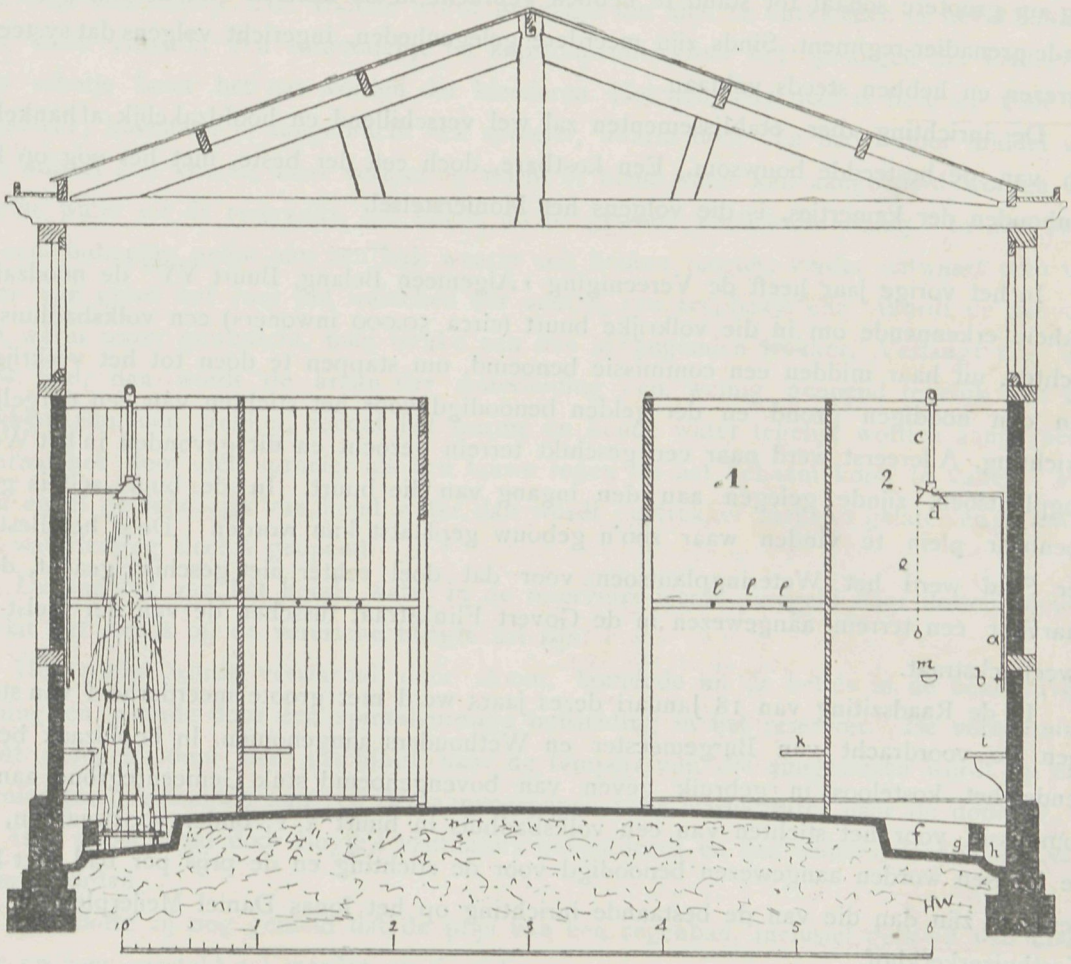

DOORSNEDE.

niettegenstaande de vele tegenkanting van de zijde der ouders en anderen ondervonden, kan de genomen proef als geslaagd beschouwd worden.

Een der hoofdvereischten voor het welslagen van zulk een onderneming is een bad te leveren voor den minst kostenden prijs en hiervoor is het systeem voor warmwater regenbaden als aangewezen. Voor een douche gebruikt men 5—10 liter water, daarentegen voor een kuipbad 200 liter, dus 20 maal meer, voeg daarbij nog de meerdere kosten van verwarming, dan kan men gereedelijk aannemen, dat de kuipbaden te kostbaar

zullen blijven om in de Volksbadhuizen te kunnen toegepast worden. Doch de vraag kan gesteld worden : Zijn de douches zoo afdoend als de kuipbaden ? Volgens Höffel, specialiteit op dit gebied, zijn ze niet alleen meer verfrisschend en versterkend dan de kuipbaden, maar ze reinigen het lichaam oneindig beter. »De physiologische werking op het lichaam »is een opwekkende, in geen enkel jaargetijde een verzwakkende."

Op de Algemeene Tentoonstelling tot voorkoming van ongelukken te Berlijn heeft dit systeem den prijs behaald, uitgeloofd door den Duitschen Brouwersbond. De hoofdofficier van gezondheid Dr. Münnich komt de verdienste toe, volgens dit systeem een badinrichting op grootere schaal tot stand te hebben gebracht in de kazerne van het Kaiser Frans Garde-grenadier-regiment. Sinds zijn meerdere gelegenheden, ingericht volgens dat systeem, verrezen en hebben steeds voldaan.

De inrichting dier etablissementen zal wel verschillend en hoofdzakelijk afhankelijk zijn van de besteedde bouwsom. Een kostbare, doch een der beste, met het oog op het reinhouden der kamertjes, is die volgens het Monierstelsel.

In het vorige jaar heeft de Vereeniging »Algemeen Belang, Buurt YY" de noodzakelijkheid erkennende om in die volkrijke buurt (circa 50.000 inwoners) een volksbadhuis te stichten, uit haar midden een commissie benoemd, om stappen te doen tot het verkrijgen van den noodigen grond en der gelden benoodigd voor het stichten van een dergelijke inrichting. Allereerst werd naar een geschikt terrein gezocht en dit gevonden in het Weteringplantsoen, zijnde gelegen aan den ingang van die buurt. In de buurt zelf is geen openbaar plein te vinden waar zoo'n gebouw geplaatst kan worden Door het Bestuur der Stad werd het Weteringplantsoen voor dat doel echter niet geschikt geacht, doch daarvoor een terrein aangewezen in de Govert Flinkstraat tusschen de van der Helst- en Sweelinckstraat.

In de Raadsziting van 18 Januari dezes jaars werd met groote meerderheid van stemmen de voordracht van Burgemeester en Wethouders aangenomen. In hoofdzaak behelzende het kosteloos in gebruik geven van bovengenoemd stuk Gemeentegrond aan de commissie voor het stichten van een volksbadhuis in buurt Y Y, onder voorwaarden, dat de fondsen worden aangewezen benoodigd voor de stichting en de prijs per bad niet hooger zal zijn dan die van de bestaande inrichting op het Jonas Daniel Meijerplein en het Karthuizerkerkhof.

De afbeelding tusschen den tekst is het ontwerp door de commissie voorloopig aangenomen en was voor den eventueelen opbouw in het plantsoen bestemd, doch is thans eenigszins gewijzigd voor het aangewezen terrein.

Aangezien hoogstwaarschijnlijk op zuinige wijze zal moeten gebouwd worden, zal het Moniersysteem niet kunnen worden toegepast. Het gebouw zal worden opgetrokken op een fondeering van beton of op palen — hieromtrent is nog geen beslissing genomen — van vakwerk op steenen voeting.

Voor den vloer, die om het tegenvloeien van het water te bevorderen, eenigszins rond zal worden aangelegd, zal beton worden gebruikt, gedekt door een laag asphalt.

De verschillende compartimenten voorzien van deuren, worden door houten schotten gescheiden. Zoo als de platte grond aangeeft, hebben de mannen- en vrouwenafdeelingen hunne afzonderlijke toegangen van de straat, wachtkamers en cassa's, uit welke laatsten de badmeester en meesteres het oog zullen hebben, zoowel op de badcellen als op de wachtenden in de wachtkamers. In het middengebouw treft men de stookplaats aan en op de bovenverdieping de ruimte voor de reservoirs, benevens de woning van den badmeester en der badmeesteres.

De badcellen zijn, behoudens de weinigen, ingericht voor kuipbaden, in tweeën gescheiden door een schotje. Het voorste wordt gebezigd om zich te ontkleeden en bevat behalve een vaste zitbank, een toilettafeltje en kapstokpennen voor het ophangen der kleederen. Het schotje belet het nat worden der kleederen. Het achterste deel is bestemd voor het regenbad; bovenaan is aangebracht een sproeier, waarin door den bader door middel van een dubbel stel kranen, naar verkiezing warm of koud water kan aangevoerd worden, het warme water uit de reservoirs, het koude uit de gewone Vechtwaterleiding. In den vloer is een indieping gelijk aan een bak waarin een houten rooster, verder ontwaart men een bank van groot nut voor het wasschen der voeten, een zeepbakje enz. Wordt de aanvoer van warm water gewenscht, men trekke aan den afhangenden trekker. Verlangt men een lauw bad, dan wordt de kraan der waterleiding een weinig geopend tegelijk met het trekken aan den trekker, zoodat het warme en koude water tegelijk worden aangevoerd, waarna het door den sproeier als een lauwe regen op het lichaam komt te vallen. Wil men enkel gediend zijn van koud water, dan wordt de trekker met rust gelaten en de kraan der waterleiding slechts geopend.

De aanvoer van het koude water in de reservoirs wordt geregeld door flotteurkranen, zoodat het steeds op de vereische hoogte zal zijn.

Het water wordt verwarmd door stoom, komende uit de ketels in de benedenverdieping en gaande door een spiraalvormige buisleiding in het reservoir. De verwarming wordt geregeld door den machinist naar de temperatuur, die aangewezen wordt op een thermometer, verbonden aan een der aanvoerpijpen voor warm water naar de douches.

Het gebouw zal door Boyle's ventilators geventileerd en des winters door stoom verwarmd worden.

Ten slotte zij nog gemeld dat de prijs van een regenbad, inclusief gebruik van handdoek en zeep, gesteld zal worden op 6 cent.

PRIJSVRAGEN.

Door het Genootschap Architectura et Amicitia worden voor het jaar 1893/94 de volgende prijsvragen uitgeschreven:

a. Een reclame-biljet voor een bouwkunst-tentoonstelling. Prijs *f* 50. Tijd van inlevering: 13 November 1893.

b. Een woonhuis op een onregelmatig terrein. Prijs *f* 75, premie *f* 25. Tijd van inlevering: 3 Januari 1894.

c. Een gebouw tot het houden van congressen, meetings en vergaderingen van werklieden-vereenigingen. Prijs *f* 125, premie *f* 50. Tijd van inlevering: 12 Maart 1894.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

De deelneming aan deze prijsvragen staat open voor alle leden van het Genootschap.

De ontwerpen moeten uiterlijk te 12 uur op den middag van den datum van inlevering voor de verschillende prijsvragen hierboven genoemd, vrachtvrij ontvangen zijn aan het adres van den heer C. W. Nijhoff, 1e Secretaris van het Genootschap „Architectura et Amicitia," American-Hotel te Amsterdam.

Alle ontwerpen moeten vergezeld zijn van een verzegelden naambrief, met vermelding van het motto, waaronder het project is ingezonden, en tevens voorzien zijn van een geheim teeken, tegen opgave waarvan het ontwerp later aan den vervaardiger zal worden teruggegeven. Daarenboven moet aan elke inzending een correspondentie-adres worden toegevoegd, om, zoo noodig, met den ontwerper in briefwisseling te kunnen treden.

De naam van den ontwerper mag op de teekeningen niet voorkomen. Wanneer aan bovenstaande bepalingen niet wordt voldaan, zullen de ontwerpen niet voor eene beoordeeling in aanmerking komen.

Aan de Jury wordt het recht toegekend om, ingeval geen volledige bekroning plaats vindt, de beschikbare gelden geheel of gedeeltelijk te verdeelen tusschen die ontwerpen, welke volgens haar oordeel op eene dergelijke belooning kunnen aanspraak maken.

De namen der Juryleden zullen binnenkort worden bekend gemaakt.

Programma's.

a. Een reclamebiljet voor een bouwkunst-tentoonstelling.

De bedrukte oppervlakte van het biljet zal groot zijn 1.00 × 0.75 M.; de ontwerpen moeten op ware grootte worden geteekend en, in beeld en schrift een duidelijke en in 't oog vallende aankondiging van eene bouwkunst-tentoonstelling bevatten.

De behandeling der teekening wordt vrijgelaten.

b. Een woonhuis op een onregelmatig terrein.

Het terrein wordt verondersteld te zijn gelegen aan een breede straat en aan drie zijden te zijn ingebouwd.

Het daarop te projecteeren woonhuis is bestemd voor éene familie en moet bevatten:

Op de begane-grond-verdieping ruime entrée, vestibule met trap naar de verdiepingen, spreekkamer, woonkamer, eetkamer met serre, toegang gevende naar den tuin, keuken, dessertkamer enz.

Op de eerste verdieping drie groote kamers, waarvan twee en suite en minstens twee kleine kamers.

Op de derde verdieping vijf slaapkamers, badkamer en trap naar den zolder. Verder op alle verdiepingen de noodige retirades, kasten en verdere gemakken.

Het maken van een sous-terrain is uitgesloten; kelderruimte met toegang van uit de begane-grond verdieping wordt verlangd voor de plaatsing van eene calorifère en voor de berging van brandstoffen, wijn, bier en provisiën, terwijl op den zolder twee bodenkamers worden gedacht.

Gevraagd worden de plannen van de drie hoofdverdiepingen, benevens een kelderplan, allen op de schaal van 1 à 200.

Een teekening van den voorgevel op de schaal van 1 à 50, benevens twee doorsneden op de schaal van 1 à 100.

De stijl wordt vrijgelaten, de teekeningen moeten in zwarte inktlijnen zijn behandeld.

c. Een gebouw tot het houden van congressen, meetings enz.

Het gebouw wordt verondersteld te zijn gelegen op een vrij terrein, aan éene zijde begrensd door een ruim plein.

Het gebouw moet bevatten:

a. Een groote zaal voor congressen etc., met pl. m. 3000 zitplaatsen, welke gedeeltelijk op een galerij kunnen worden ontworpen en een estrade, tevens kunnende dienen voor orkest, waarop 200 executanten kunnen plaats nemen.

b. Twee koffiekamers, ieder groot ongeveer 500 M2., grenzende aan de groote zaal.

c. Twee kamers voor ontvangst van sprekers, groot ongeveer 60 M2.

d. Twee zalen voor kleinere bijeenkomsten en vergaderingen, ieder groot ongeveer 200 M2. en elk met een aangrenzende bestuurskamer voorzien van 20 M2. oppervlakte.

e. Een leeszaal groot ongeveer f 300 M2. met boekerij van ongeveer 50 M2. oppervlakte.

f. Een ruime hoofdingang met loketten voor het nemen van plaatskaarten, loge voor den bureaulist, portiersloge, kantoor voor den administrateur, ruime garderobes enz.

g, Een woning voor den administrateur bevattende 4 kamers, keuken enz. Een idem voor den pachter der buffetten, bevattende 3 kamers, keuken enz.

Verder aan te brengen ruime retiraden voor mannen en vrouwen, trappen, corridors, nooduitgangen etc.

In de kelderruimte zijn bergplaatsen voor stoelen en tafels te ontwerpen, ruimten voor de centrale verwarming met annexe brandstoffenbergplaats, wijn- bier en provisiekelder, benevens ruime keuken, met bijkeuken, onder een der koffiezalen en in communicatie met het buffet in die zaal.

De lokalen, genoemd onder *d*, *e* en *f* kunnen op de verdiepingen worden ontworpen, de zalen voor de kleinere bijeenkomsten en de leeszaal moeten, behalve van uit den hoofdingang, ook bereikbaar zijn van uit afzonderlijke ingangen.

Gevraagd worden de plannen van alle verdiepingen op de schaal van 1 à 500; de gevel aan het plein (waaraan de hoofdingang moet gelegen zijn) benevens een zij- of achtergeyel op de schaal van 1 à 200; twee doorsneden eveneens op de schaal van 1 à 200, een detail van den voornaamsten gevel op de schaal van 1 à 25, benevens een perspectivisch aanzicht in de groote zaal.

Stijl en behandeling der teekeningen worden vrijgelaten; uit de inteleveren teekeningen moet de indeeling en samenstelling van het gebouw, zoo ook de constructie van kappen als anderszins, goed zijn te onderkennen.

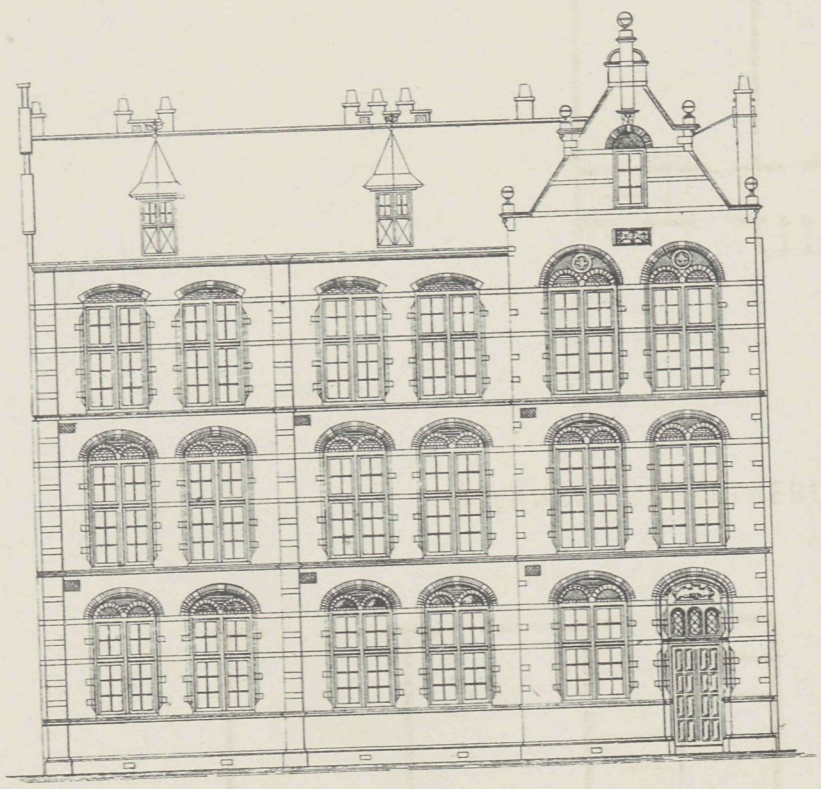

GEVEL COVERT-FLINCKSTRAAT.

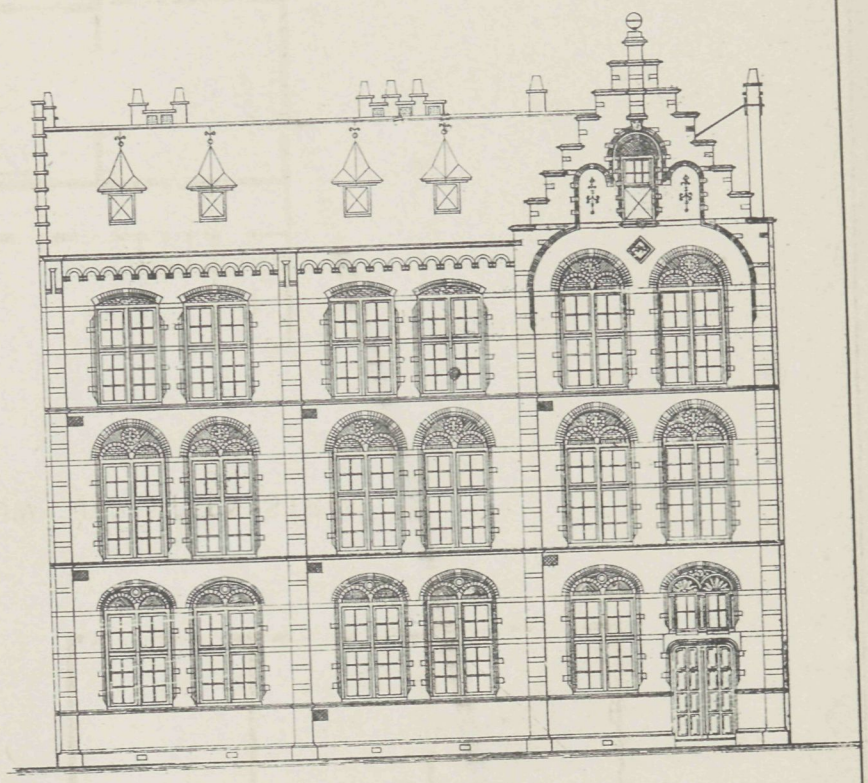

GEVEL JAN-STEENSTRAAT

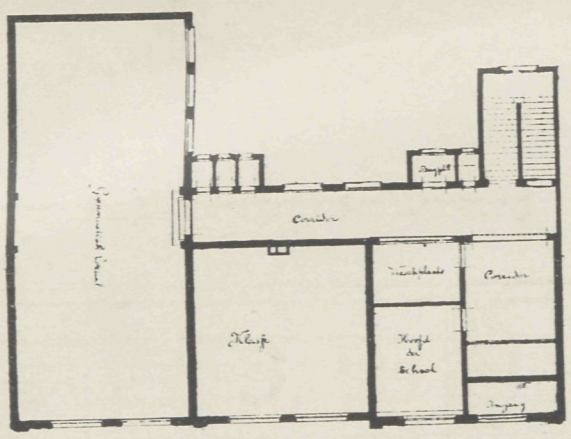

Beganen grond.

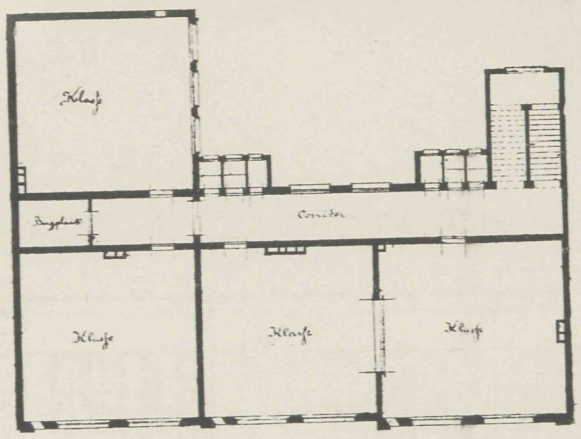

1ste Verdieping.

PLANNEN SCHOOLGEBOUW JAN-STEEN-STRAAT.

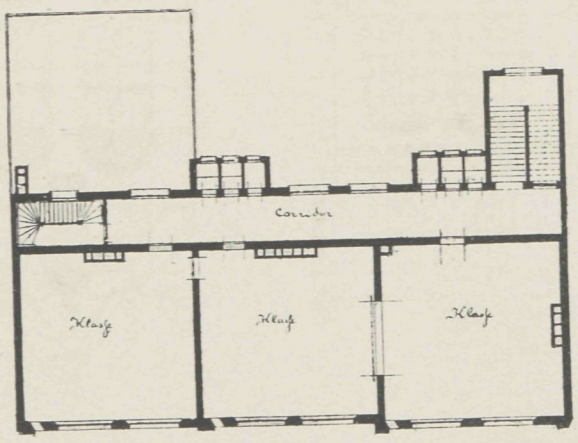

2de Verdieping.

PHOTO-LITH: WEGNER & MOTTU AMST:

Bij de Platen.

Erker — directeurswoning Rijksmuseum.

Teekening van Th. **MOLKENBOER.**

Het is niet gemakkelijk het goede dat wij op onzen weg in vele bouwwerken aantreffen, zoo weer te geven dat de indruk die wij er van ontvangen, ook gedeeld wordt door allen die niet de werkelijkheid maar de teekening er van aanschouwen. Wil dat het geval zijn dan moet de teekenaar volkomen hebben begrepen wat hij zag, dan moet de kleur en harmonie terug te vinden zijn in de lijnen, kortom dan moet het weergegeven zijn op eene wijze die de aandacht vraagt en, wij herhalen het, dat is een moeielijk werk, moeielijker dan bij den kunstschilder, waar zoovele middelen kunnen medewerken tot bevordering waar bovendien de natuur veel vrijer spel laat en veel minder getrouwe navolging vordert. Den heer Molkenboer, wij waren in de gelegenheid dit meermalen te doen zien, zijn die bezwaren geen beletsel en de fraaie teekening van de erker diecteurswoning rijksmuseum bewijst dit. 't Is een goed deel architectuur met uitnemend gekozen versiering, een brokje waardig om tot de geschiedenis te blijven behooren. 't Is weder een onderdeel zooals Dr. P. J. H. Cuypers er zoovelen heeft gedacht, bestudeerd met bewonderenswaardige nauwgezetheid en vol rijkdom van denkbeelden.

Ontwerp van een gesmeed ijzeren bovenlicht.
door P. DOORN Wz.

Wij hebben weder eenige goede details in vooruitzicht ter opname. Een daarvan bevat ditmaal gesmeed ijzerwerk. Waar het smidsvak zoo ontzaggelijk is vooruitgegaan heeft dergelijke detail nut en moet dus niet onwelkom zijn. De aangename groepeering der lijnen maken het bovenlicht geschikt tot een kunststukje voor den smid en vormt voor ons eene goede bijdrage op dit gebied.

Uit den Vreemde.

Het doen springen van den domtoren te Berlijn.

Een uitgestrekte ruïne, waar thans nog slechts een paar brokstukken van muren en een half dozijn gebroken zuilen staan, wijst de plaats aan, waar tot voor kort de Berlijnsche domkerk met zijn drie groenkoperen koepels stond. Toen men bij het sloopingswerk aan den toren kwam, die de grootste middelste koepel droeg, bleek het eerst hoe uitstekend

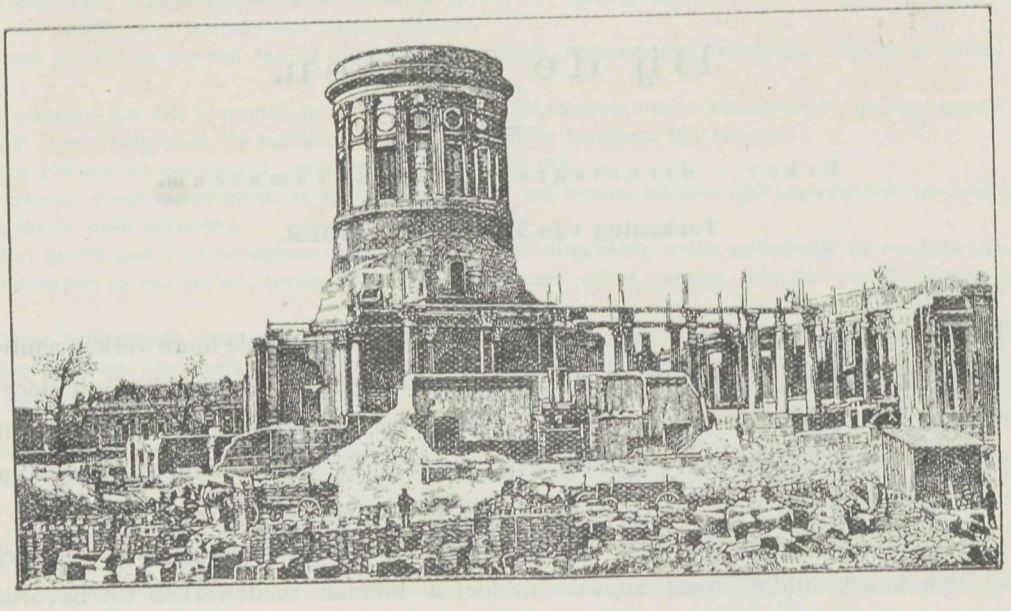

DE BERLIJNSCHE DOMTOREN VOOR DE VERNIELING.

de bouwmeesters uit vroegere eeuwen hun werk uitvoerden. De meer dan vijf meter dikke grondmuren konden slechts met behulp van dynamiet worden vernield. Den 8sten April van dit jaar werd de eerste poging daartoe ondernomen, met de noodige voorzichtigheid, doch — zonder resultaat. Degenen, die deze eerste mislukte proef hebben bijgewoond, zal het oogenblik onvergetelijk zijn, toen, na den verschrikkelijken knal, de geweldige stofwolk langzaam optrok, en al de duizenden nieuwsgierigen in ademlooze spanning het instorten der ruïne verwachtten, die zich een oogenblik zichtbaar scheen op

te heffen, doch daarna weder stond, onaangetast en even vast en stevig als voorheen. Deze kolossus, die zoo romantisch boven zijn omgeving van puin omhoog stak, leek een reuzengestalte uit vroegere heldentijden, die zich verzette tegen de aanvallen zijner belagers en — overwon. Een lang gerekte jubelkreet uit de samengepakte volksmenigte beloonde hem voor zijn heldhaftigen weerstand.

Ook den tweeden dag weerstond de reus de aanvallen zijner vernielers, toen zelfs de dynamietlading tot 140 KG. was opgevoerd. Alleen de scheuren in het muurwerk waren iets grooter geworden. Den volgenden dag zou voor de derde maal een poging tot het doen springen worden beproefd. Daar gebeurde plotseling iets onverwachts. Nog denzelfden dag waarop de tweede springproef had plaats gehad, en terwijl slechts weinige personen aanwezig waren, stortte eensklaps de toren ineen, als had hij er op gewacht

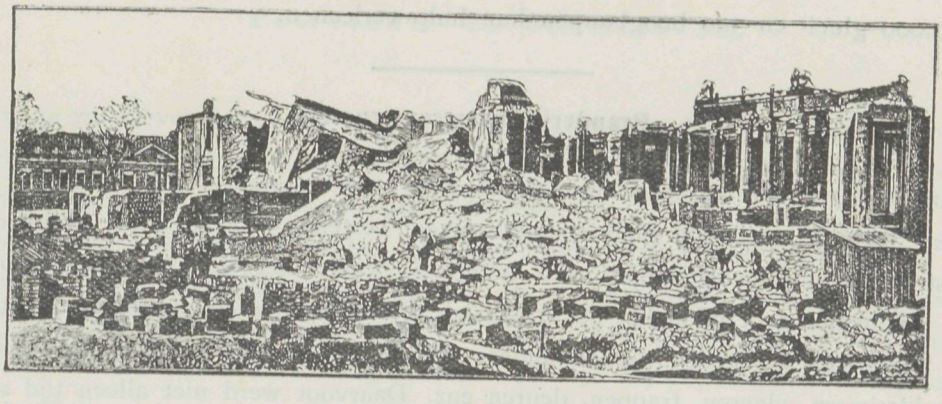

DE BERLIJNSCHE DOMTOREN NA DE VERNIELING.

eenzaam en niet in tegenwoordigheid van een nieuwsgierige menigte te sterven. Een geweldig gekraak en een stofwolk, die de geheele omgeving verduisterde, volgden, en toen deze laatste was opgetrokken, was van de plaats waar eerst de koepel gestaan had, niets meer te zien dan een groote hoop gruis en puin, waarboven enkele zuilen en brokstukken van muurwerk uitstaken.

De buitengewoon stevige fundamenten waren de oorzaak dat de pogingen tot het doen springen tweemaal vruchteloos bleken, en toch kon voor de derde springproef de lading onmogelijk worden verzwaard, omdat reeds bij de tweede proef eenige seconden achtereen een trilling van den bodem was voorgekomen als bij een aardbeving.

De Duitsche Keizer had gedurende de beide springproeven van af het achterbalcon van zijn paleis toegekeken en de werkzaamheden gevolgd.

Electrisch vuurwerk te Chicago.

Een nieuwheid op vuurwerk gebied zal de tentoonstelling te zien geven — Reeds is een welgeslaagde proef genomen in Harrison bij New-York. Men verhaalt er van dat de lichtwerking zelfs zoo sterk is, dat velen er niet tegen bestand zijn lang het te aanschou-

wen. Reeds te Frankfort had men op de electrische tentoonstelling proeven willen nemen, doch is dat geweigerd geworden. Even als een orgel bespeeld wordt, geschiedt de regeling van de lichteffecten. De pyrotechniker Champion uit Parijs heeft de leiding op zich genomen. — Tot hoofdfront van dit vuurwerk zijn 70.000 electrische gloeilampen aanwezig, die lampen kunnen zich op allerlei wijze bewegen en hebben bovendien verschillende kleuren. Op die wijze wordt alles wat een vuurwerk te zien geeft, door lampen nagebootst en heeft dit voordeel dat het stuk weder kan herhaald worden en gespaard blijft voor vernietiging. Om nu het noodige geknal niet achterwege te laten, worden kaoutchuk-ballons met lucht- en lichtgas gevuld, die op bepaalden tijd ontploffen en waarvan sommige knallen even als het geschut. Het voornaamste onderwerp is 60 meter breed en 40 meter hoog, het stelt de stad Chicago voor. De vrijheid zetelt onder aan de voorstelling en ontvangt; omgeven door de 44 uniestaten, de hulde van het heelal. Buitendien zijn er nog vele andere onderwerpen waarvoor 180.000 gloei- en 300 booglampen hun hulp verleenen.

Brandvrije bouwconstructiën.

Door de Duitsche verzekeringmaatschappijen tegen brandschade werd in het jaar 1889 een bedrag van 6000 gulden uitgetrokken, bestemd voor premiën, uittekeeren aan die constructiën of zamenstellingen van materiaal, welke het brandvrije bevorderen. De proeven te nemen met middelen op vrijstaande gedeelten, gaven gelegenheid het oordeel spoedig te kunnen vaststellen. Geheel anders was dat met materiaal dat ingebouwd wordt, zooals zolderingen, vloeren, trappen, deuren enz. Daarvoor werd niet alleen tijd vereischt, maar moest men tevens eene inrichting vormen, waardoor het bepalen van de waarde dier constructiën mogelijk werd. Een tot afbraak bestemd huis moest hiervoor dienst doen. Wij vinden onder de vele proefnemingen enkelen genoemd, die niet onbelangrijk zijn. De glasplaten van Friedrich Siemens te Dresden, die, zooals wij reeds in onze aflevering hebben besproken, bestaan uit draadwerk, waarop het glas in vloeibaren vorm wordt gegoten, zijn van 8 tot 20 mM. dik, de grootte gaat tot 80 × 120 cM. Deze platen zijn met ijzer omraamd en met cement aangestreken, waardoor alle openingen gesloten zijn.

Het oordeel is dat zij zich zeer goed bij de vuurproef hebben gehouden, het is echter raadzaam bij de toepassing brandbare stoffen er van verwijderd te houden. De platen toch nemen groote hitte aan en kunnen die weerstaan, echter is het mogelijk dat in de nabijheid geplaatste brandbare stoffen door die hitte kunnen ontvlammen. De gipsplaten der firma Mack genoegzaam bekend en overeenkomende met die welke ook hier te lande vervaardigd worden, werden zeer gewaardeerd, en als bepaald tegen het vuur bestand, beoordeeld. Als beschutting voor ijzer voldeden zij uitmuntend. Alleenlijk heeft het blusschen een nadeelige zijde, het water maakt de platen die kort te voren aan het vuur blootgesteld waren week van gehalte en treedt nu op nieuw vuur toe, dan werkt dat nadeelig omdat zij dan zeer gemakkelijk verschilferen en van elkaar springen. Het zou daarom wenschelijk zijn om de deelen welke op draad worden gevormd met nog sterkere specie te ver-

binden, die aan dit euvel weerstand biedt. De cementdeelen, stelsel Böhlen, voldeden in vele opzichten.

Constructiën volgens het stelsel Monier hadden den voorrang. Wel was hier en daar een kleine scheur aanwezig, of waren kleine gedeelten losgesprongen, maar had overigens alles volkomen voldaan. Ook de draagkracht had door den brand niet geleden. De trap werd met 1923 K.G. per M. belast en was geenerlei spoor van treding te bespeuren. Uit het onderzoek trad dan ook de Monierconstructie glansrijk te voren en zag zich eveneens een der prijzen toegekend. Bij dit onderzoek bleek op hoe weinig waarde vele middelen kunnen geschat worden die bij de geringste proefneming reeds krachteloos waren, niettegenstaande de reclame hiervoor in het werk gesteld hemelhoog van de deugd opgaf.

Petroleum- en Gasmotoren.

De firma Geveke en Co., technisch bureau te Amsterdam, is vertegenwoordiger van de Berliner Machinenbau Actien Gesellschaft, welke fabrieksinrichting petroleum en gasmotoren vervaardigd volgens het stelsel Kaselowsky.

De beide soort motoren hebben veel overeenkomst met elkander, alleenlijk is de een voor gas, de ander voor petroleum bestemd, die met gas werkt heeft de hulp en aanvoer van de gasfabriek noodig terwijl de ander zich zelf kan helpen en van de petroleum gas ontwikkelt in een daarvoor aanwezig toestel. Om van de petroleummotor zich een duidelijke voorstelling te maken dient de figuur No. 1 en duiden de letters de navolgende onderdeelen aan.

A. Ketel tot ontwikkeling van petroleumgas.

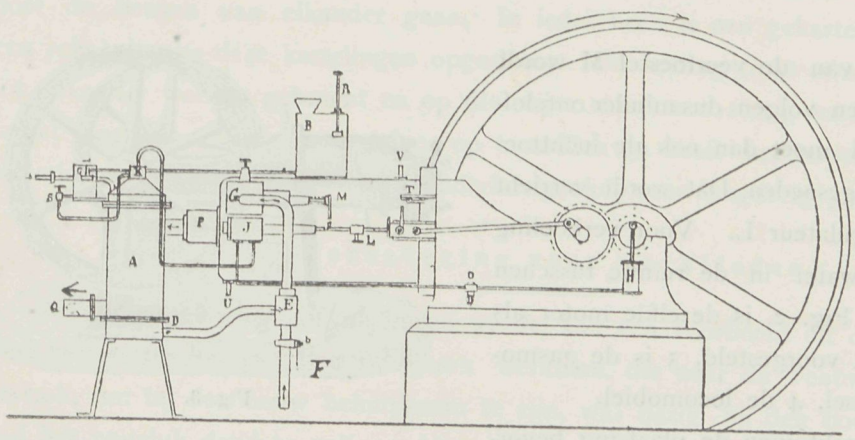

Fig. 1.

B. Vergaarbak waarin de petroleum opgenomen wordt en die zich van daar naar den ketel verwijderd.

R. Is een drijver om het peil der petroleum te kunnen aflezen.

C. Reservoir waarin de petroleum door middel van een kleine buis loopt van uit de vergaarbak en die van daar naar K een verstuivingstoestel gaat.

S. Dient om de hoeveelheid petroleum naar behoefte te regelen.

H. Luchtpomp ter opzuiging der dampkringslucht in verbinding met de krukas. De

dampkring wordt in de verstuivingsklep I geperst en gaat van daar naar K. Deze is zoo saamgesteld dat de luchtstroom de petroleum uit C opzuigt en als fijne stofregen in de ketel A overbrengt.

Even als bij de gasfabrieken op groote schaal geschiedt gaat het in de petroleummotor in het klein. De verdampingsketel stelt de retort voor, de petroleum, de steenkolen, de brandstof, anders de cokes, zijn de ontsnappende verbrandingsproducten. Deze producten komen door de uitlaatklep P tusschen de ketelommanteling, geven daar een deel der warmte af, voor het in gasvorm overbrengen der verdeelde petroleum en ontsnappen door de onder aangebrachte tuit.

De beide machines zijn in vier tempos. Petroleumdamp treedt tijdens het zuigen door de pijp onder uit den verdampingsketel en de inlaatklep G den cilinder binnen. Tegelijk gaat door F. de dampkringslucht en vermengen beide zich in de mengkast E. Is het een gasmotor dan treedt het gas door E in. Is dit geschiedt dan vangt de samendruk aan, daarna de ontbranding, waarna het werken begint. Door de afblaasklep P, de ketel A en de tuit ontsnapt de dampkring.

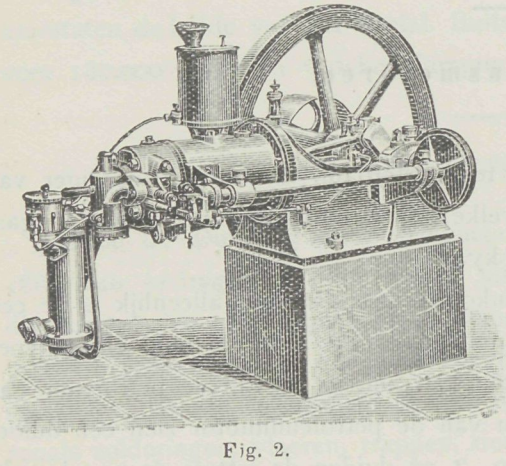

Fig. 2.

Een regelingsas is naast den cilinder geplaatst die door overbrenging door middel van een paar conische raderen slechts de helft van het aantal omwentelingen van het vliegwiel verricht. In alle vier de tijdperken moeten dus in- en uitblaasklep eenmaal geopend, welke kleppen in beweging worden gebracht door nokken op de regelingsas, die als hefboomen werken.

Door afsluiting van de veertoestel M wordt de snelheid geregeld en volgen dus minder ontploffingen. In dat geval moet dan ook de luchttoevoer van K naar I afgesneden. Dat wordt verricht door de tuimelaar-regulateur L. Voor verkoeling stroomt bij U het water in de ruimte tusschen cilinder en mantel. Fig. 2 is dezelfde motor als 1 doch perspectivisch voorgesteld, 3 is de gasmotor van hetzelfde stelsel, 4 de locomobiel.

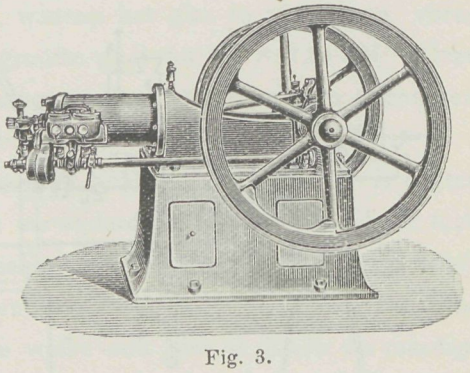

Fig. 3.

Wat bij deze werktuigen de plaatsing bevordert dat is dat zij door geen enkele bepaling van regeeringswege zijn gebonden. Overal kunnen zij bovendien geplaatst tot op hoog gelegene verdiepingen toe.

Evenals bij alle machines wordt de noodige zorg voor het onderhoud vereischt en bovendien omzichtige behandeling. Men overtuige zich dat B en C behoorlijk met petroleum gevuld zijn, opent de luchtkraan B en late de kraan a dicht. De verwarmingslamp A

wordt aangestoken, men plaatst die onder de ketel A, en verhitte daarna het gloëipijpje dat het roodgloeiend is, In 10 minuten tijd is er zooveel damp ontwikkelt dat de werking kan aanvangen, men overtuige zich of de riem op de looze schijf goed zit, zette de motor aan, lette er op dat kraan b dicht en a openblijft. Na de eerste ontploffing opene men langzaam b en stelle de reguleerkraan op maat. Vervolgens laat men het water intreden. Om de machine stil te zetten zette men den drijfriem op de losse schijf, sluit de beide kranen voor petroleumtoevoer, bluscht de lamp en sluit de smeertoestel voor de cilinder half en de koelwateraanvoer af.

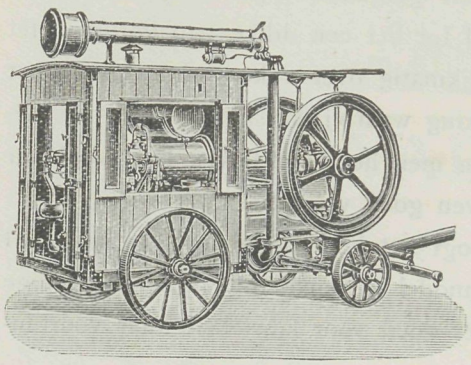

Fig. 4.

De hoogst eenvoudige inrichting dezer motoren maakt dat ook niet-deskundigen spoedig met de behandeling zijn toevertrouwd. Vooral goed onderhoud bevordert de werkkracht, en laat het zich aanzien dat bij de gebleken duurzaamheid velerlei de toepassing zal zijn. — Technisch bureau Geveke geeft gaarne alle mogelijke verdere inlichtingen, waarvoor onze ruimte te beperkt is. Nu wij in een tijd leven waarin de motoren zulk een onmisbare werkkracht vormen, kunnen wij aanraden bij aanschaffing zich nader van al het aangegevene te overtuigen.

Een nieuwe verbinding voor steigers ter vervanging van de steigertouwen.

De metselaar Fr. Träbert te Rathenow, heeft het aantal vindingen om de steigers te verbinden, weder met een vermeerderd. In plaats van touwen worden kettingen gebezigd. Een werktuig, veel overeenkomst hebbende met een nijptang, heeft bovenaan in ieder been een oog waaraan de ketting verbonden zit. Het aantrekken van de ketting doet de beenen van elkander gaan. In ieder been is een gekartelde zijde en wordt nu een schakel over deze kartelingen opgesloten. De ketting trekt strak doordien de beenen tot elkander worden gebracht en op die wijze wordt een stevig verband verkregen. Zoo is het mogelijk spoedig een steiger op te stellen en heeft het bovendien dit voor dat de materialen die aan weinig slijtage onderhevig zijn, voor langdurig gebruik geschikt blijven.

Verzekering voor werklieden.

Nu de verzekering zoo algemeen wordt, kan een voorbeeld uit den laatsten tijd doen zien hoe nuttig het is. Een Berlijnsch werkman, die naar de Tentoonstelling te Chicago vertrok, om bij den bouw behulpzaam te zijn, was bezig bij den bouw van den toren en had het ongeluk dood te vallen. Voor zijn vertrek had hij zich voor ongeval laten verzekeren en nu ontvangt zijn huisgezin de som van zes duizend Mark, ongeveer 3600 gulden. Dat het aantal ongelukken met doodelijke afloop te Chicago nog al belangrijk is geweest, blijkt uit de cijfers die de dagbladen noemen, zoo geeft het Handelsblad van 24 dezer het getal van ongeveer duizend aan.

Hout tegen bederf van stoom of kokend water te voorzien.

Daarvoor wordt als middel aangegeven 2 deelen gebrande gips en een deel fijne asbest, goed door elkander gemengd met ossenbloed tot het een dikke pap vormt. Het hout dat vooral droog moet zijn wordt daarmede gelijkmatig overstreken, waarna men het drogen laat. Na eenige uren volgt een tweede bestrijking waarbij wat lijnolie-vernis is toegevoegd. Om spoedige verharding te verkrijgen kan men het hout boven houtskoolvuur drogen, doch kan men met het drogen in de lucht even goed volstaan.

Men laat de stoom langzaam inwerken en droogt het hout op nieuw. Is het goed behandeld zoo vertoonen zich geen barsten. Het middel is eenvoudig en zonder eenige schadelijken invloed. Dergelijke houtbewerking is zeer goed voor fabrieken waar voortdurend een vochtige damp aanwezig is.

De Spoorwegen over het algemeen.

Hoe belangrijk het spoorwegnet is uitgebreid, kan uit de navolgende statistiek blijken : 1 Januari 1892 bedroeg de geheele omvang op den aardbodem 635.023 KM.; daarvan heeft Amerika 341.393, Europa 227.995, Azië 35.396, Australië 19.743 en Afrika 10.496 KM. Japan is in de laatste vijf jaren duchtig vooruitgegaan : in 1887 waren er 935 KM., tegen 2747 KM. in 1891.

In China heeft het spoorwegverkeer nog met groote bezwaren te kampen en is er nog niet doorgedrongen. Onder de Europesche landen heeft Duitschland 43.424, Frankrijk 37.946, Engeland 32.487, Rusland 31.071, Oostenrijk 28.066, Italië 13.186 KM. Het meest bezet er mede is België, dat 5307 KM. heeft, dat is 18 KM. op 100 Qkm. vlakte inhoud.

Wanneer men de uitbreiding raadpleegt dan valt jaarlijks vermindering van aanleg te bespeuren. In 1888 werd gebouwd 23.570, in 1889 22.247, in 1890 21.062 en in 1891 slechts 18.038 KM. Men begroot de kosten over de geheele aarde op 81 milliard gulden.

PRIJSVRAGEN.

In den aanvang van dit jaar werd door het bestuur der Rotterdamsche Diergaarde een prijsvraag uitgeschreven voor het ontwerp van een administratiegebouw en een hoofdingang met portierhuisje en afsluithekken aan de Diergaardelaan te Rotterdam. De jury bestond uit de heeren G. J. de Jonge, directeur der gemeentewerken, Henri Evers, hoofdleeraar aan de Academie van Beeldende kunsten en Technische wetenschappen en het hoofdbestuur, benevens den Directeur der Diergaarde. Het resultaat was dat de 1ste premie werd toegestaan aan den heer C. N. van Goor te Rotterdam, de 2de aan de heeren H. A. Reus te Dordrecht, M. Brinkman en D. B. Logeman te Rotterdam, terwijl aan het ontwerp, ingezonden onder het motto 1 Mei, een eervolle vermelding werd toegestaan.

Het bestuur heeft het voornemen den bekroonden ontwerper met de uitvoering te belasten met een honorarium van 5 pCt. der bouwsom, gaat dat niet door dan ontvangt de eerste premie *f* 1200, de tweede *f* 600, en moeten zij daarvoor hunne ontwerpen afstaan. Het is voor den heer van Goor, die zich in den laatsten tijd meermalen bij concoursen onderscheidde, een streelende voldoening opnieuw deze belangrijke erkenning te hebben verkregen.

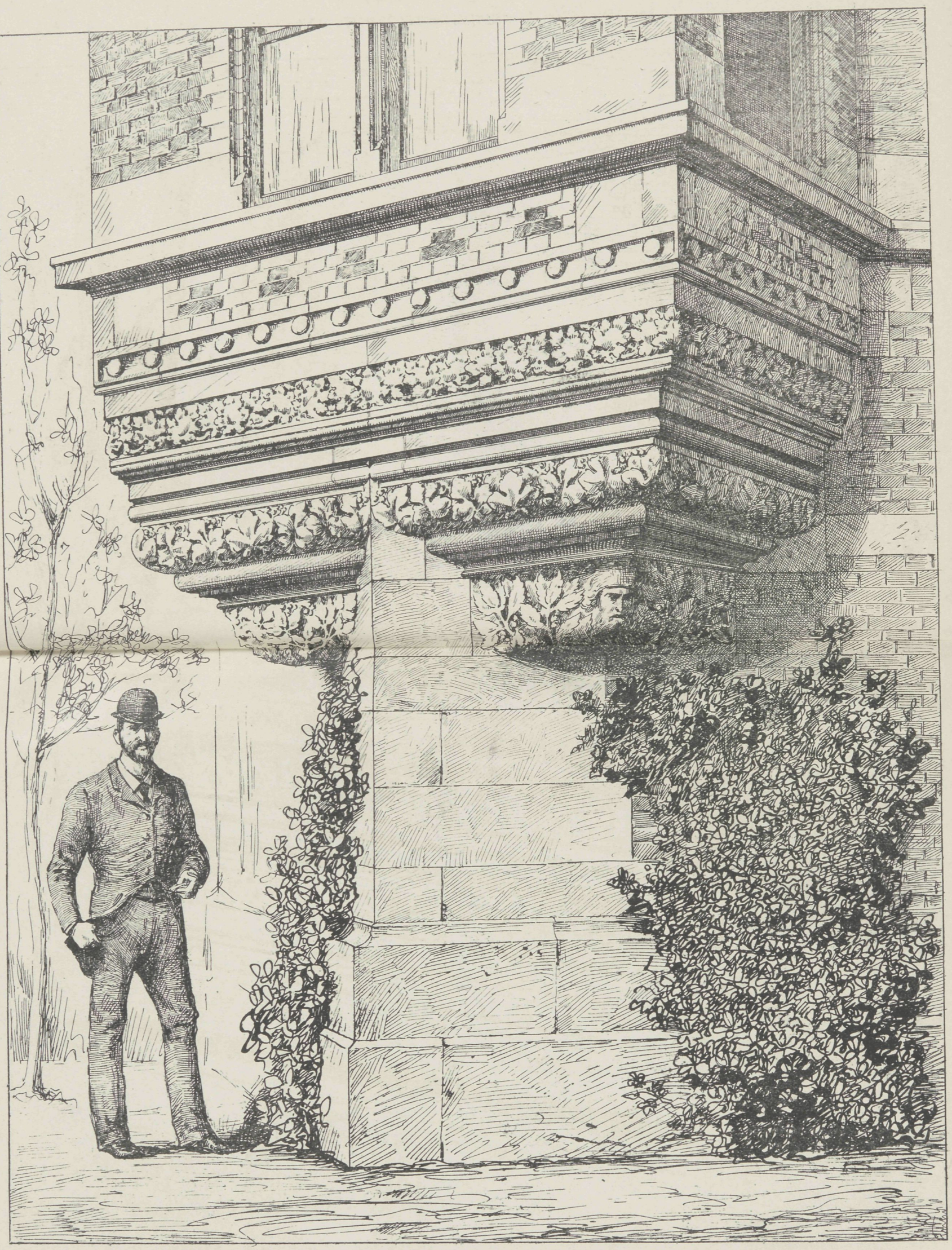

ERKER DIRECTEURSWONING RIJKSMUSEUM.

Teekening van Th. Molkenboer

PHOTO-LITH: WEGNER & MOTTU AMST:

ONTWERP V/E GESMEED IJZEREN BOVENLICHT.

Vademecum der bouwvakken, 1893.
8e jaargang Afl. II. Plaat 13a

Photo-lith. Wegner & Mottu, Amst.

F. Boorn Wm

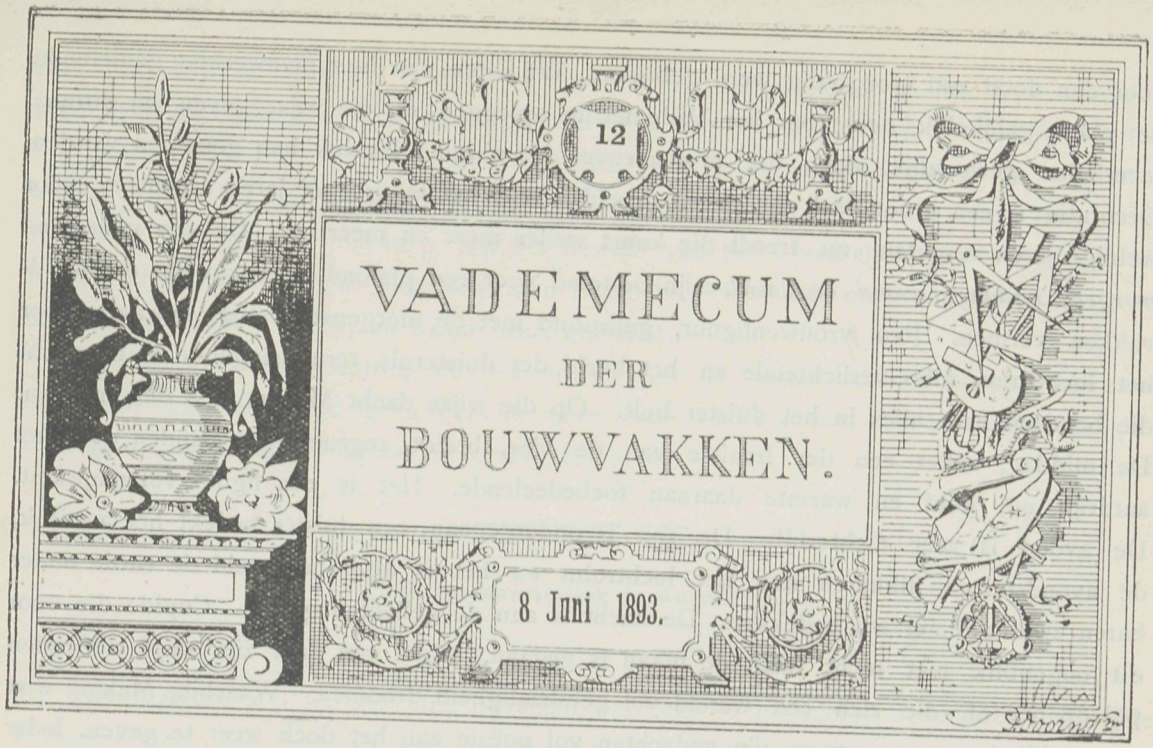

Bij de Platen.

Ingang Maison Stroucken Amsterdam,
Architect Ed. Cuijpers.
Opgemeten en geteekend door P. HERMAN.

Onder een der aantrekkelijkste nieuw gebouwde straten te Amsterdam en hun aantal is zoo gering, onderscheidt zich de Marnixstraat, tusschen Leidschegracht en Plein. De bouwmeesters Ed. Cuijpers, Spakler, Schill en Haverkamp, vonden er ieder op hunne wijze gelegenheid, werkelijk verdienstelijke gevels op te richten. Daar is smaak in dat buurtje waardoor het gezellig is en de aandacht van menig vreemdeling trekt. Daaronder onderscheidt zich de gevel van Maison Stroucken met zeer goede details, waarbij de bouwmeester getoond heeft dat hij het kleine groot weet te maken door er de aandacht aan te schenken die het verdient. Volgaarne plaatsen wij de zoo flink geteekende opmeting die daarvan het bewijs levert.

Decoratieve kunst van Hans Makart.

Zamenwerking is oorzaak dat de maatschappij meer genieten kan. Wat een niet mogelijk is, kunnen velen en het genot komt allen ten goede. Daaraan dachten wij, toen de laatste aflevering der uitgave Geïllustreerde Bladen moest verschijnen. Een der platen vormde een keuze uit de decoratieve kunst van H. Makart, een kunstenaar overal bekend, die in korten tijd zijn naam vestigde en waarvan het te betreuren is dat de werkkracht

door den dood zoo vroegtijdig werd gebroken. Wij lieten, van die zamenwerking genietende, de plaat gelijkelijk ook voor het Vademecum opleggen, op die wijze geven wij ditmaal meer dan gewoonlijk, doch dat is een euvel dat nimmer kwalijk kan genomen worden. Decoratie is een groot deel van onzen arbeid. Was het in vroeger jaren algemeen, voor weinige jaren vergeten, nu treedt die kunst weder meer en meer op. De vier paneelen: *morgen, middag, avond* en *nacht,* zijn bestemd voor een plafond, waarvan dat de hoofdvakken vormen. Een vrouwenfiguur, gekroond met de morgenster, stijgt opwaarts door het luchtruim, alles verlichtende en het beeld der duisternis, terugdringende in de nacht die beneden haar alles in het duister hult. Op die wijze dacht Makart zich den morgen. De middag, zeker een der fraaiste van de vier, breidt zegenend de handen over het aardrijk uit, licht en warmte daaraan toebedeelende. Het is een figuur vol majesteit. De avond is zeer dichterlijk. De zon is ondergegaan, een duister bedekt het aardrijk, de avondsterren flikkeren aan het luchtruim en het is alsof het beeld de aarde onder haren zwaren sluier wil bedekken. De nacht is aan de geliefden gewijd. Cupido die voor dit oogenblik met recht naar de maan is gegaan, schiet van daar zijn altijd treffenden pijl op hen af, die zich een wereld vol gelukzaligheid droomen. Waarlijk, Makart wist meesterlijk te groepeeren en zijn gedachten vol poëzie aan het doek weer te geven. Ieder onderwerp is fraai en kleurenrijk; gevat tusschen de lijsten die de vakverdeelingen van het plafond insluiten, moeten zij een ongemeenen indruk op den beschouwer maken.

Uit den Vreemde.

Keizer Wilhelm over de Duitsche Architectuur.

In het paleis Cafarellli te Rome ontving Keizer Wilhelm bij zijn laatste Italiaansche reis een deputatie van Duitsche kunstenaars. Na zijn goede wenschen te hebben geuit over het tot stand komen van een eigen Vereenigingsgebouw voor de te Rome vertoevende Duitsche artisten ging de Keizer ongeveer als volgt voort: »Ik zou wenschen dat alle kunstenaars en met name onze architecten Rome eens meer nauwkeurig aankeken. Zij konden er veel leeren en in Berlijn zag het er dan ook wat beter uit. De moderne Duitsche architectuur heeft ons verscheidene parten gespeeld. Van het gedenkteeken aan de Porta Westfalia die de Keizerin zeer terecht de bijenkorf noemt, tot aan de eerste huizen van Berlijn zijn alle bouwwerken ware voorbeelden van menschelijken wansmaak."

Een bijzonderen nadruk legde de Keizer op zijn afkeerende critiek aangaande het nieuwe Rijksdaggebouw. Hij verklaarde het ontwerp voor het toppunt van wansmaak en betreurde het dat de architecten in Duitschland meer te zeggen hebben dan de kunstenaars. Ook omtrent den bouw van verschillende kerken in Berlijn zeide de Keizer onverholen zijn meening. Het heet dan ook dat op zijn bevel het ontwerp voor de Keizer Wilhelm-Gedachteniskerk gewijzigd is in dien zin dat de toren de hoogste van Berlijn moet worden; in bouwkundige kringen is men echter van gevoelen dat de toren daardoor

veel te slank zal worden. Evenmin vindt de meening des Keizers, dat de in aanbouw zijnde Roomsche kerken in stijl moeten overeenkomen met de middeleeuwsche kerken aan den Rijn, veel bijval. Het verschil van inzicht met de meest toonaangevende architecten kwam echter het duidelijkst aan den dag bij de verbouwing van de Witte zaal in het Keizerlijk paleis. Het ontwerp van het bestuur van het Pruisisch bouwwezen keurde de Keizer af en raadpleegde den bouwraad Ihne, die echter niet op monumentaal maar op decoratief gebied een zekeren naam heeft gemaakt.

Het verschil van opvatting des Keizers met die der meest bekende bouwmeesters was dus sinds geruimen tijd geen geheim meer, maar was nog niet zoo onverholen aan het licht gekomen als thans bij de toespraak te Rome.

De tentoonstelling te Antwerpen.

Het heeft en niet ten onrechte bij velen wel eens de gedachten doen ontstaan, of die tentoonstelling, zoo kort vallende op die van Chicago, wel voldoende waarborg tot welslagen geeft. Na enkele bladen berichten, schijnt hiervoor geen vrees noodig, de commissie toch heeft zich in betrekking gesteld met vele Europeesche industrieelen wier goederen thans in Amerika aanwezig, bij de terugreis Antwerpen zullen aandoen om daar op nieuw uitgeladen te worden ten behoeve der tentoonstelling aldaar. — Veel wat dus te Chicago te zien geweest is zal men te Antwerpen terug kunnen vinden. Zijn die berichten juist, dan kunnen in 1894 onze naburen zeker van succes zijn, daar dan veel interessants zich daar zal vereenigen, en deed de commissie met die handeling een praktische daad.

Om deze redenen zijn dan ook reeds een groot aantal plaatsruimten ingenomen. De geheele oppervlakte, die het tentoonstellingsruim inneemt, is 30 H. De groote galerij zal ongeveer 1 K.M. lang zijn.

Een klok van geheel nieuwe vinding.

In onze dagen ziet men het zonderlingste dikwerf gebeuren. Wat vroeger onmogelijk scheen of voor een verdichtsel zou gehouden worden, is thans een alledaagsche zaak. Onder de feiten rekenen wij de bloemenklok op het Trocadero te Parijs. Onze tekstfiguur geeft de klok te zien, geheel en al door de natuur gevormd en door het menschelijk vernuft eigenaardig gegroepeerd. De grootte is 10 M. diam. De cirkelvormen waarin de cijfers voorkomen, bestaan uit verschillende laagblijvende planten, die een sterk kleurcontrast opleveren, waardoor de cijfers goed uitkomen. De wijzers welke boven die planten ronddraaien, zijn eveneens bedekt met lage planten, zoodat van het mechanische gedeelte niets zichtbaar is. Dit gedeelte is onder den grond geplaatst en is de constructie duidelijk uit de afbeeldingen op te maken. De werking geschiedt door waterkracht.

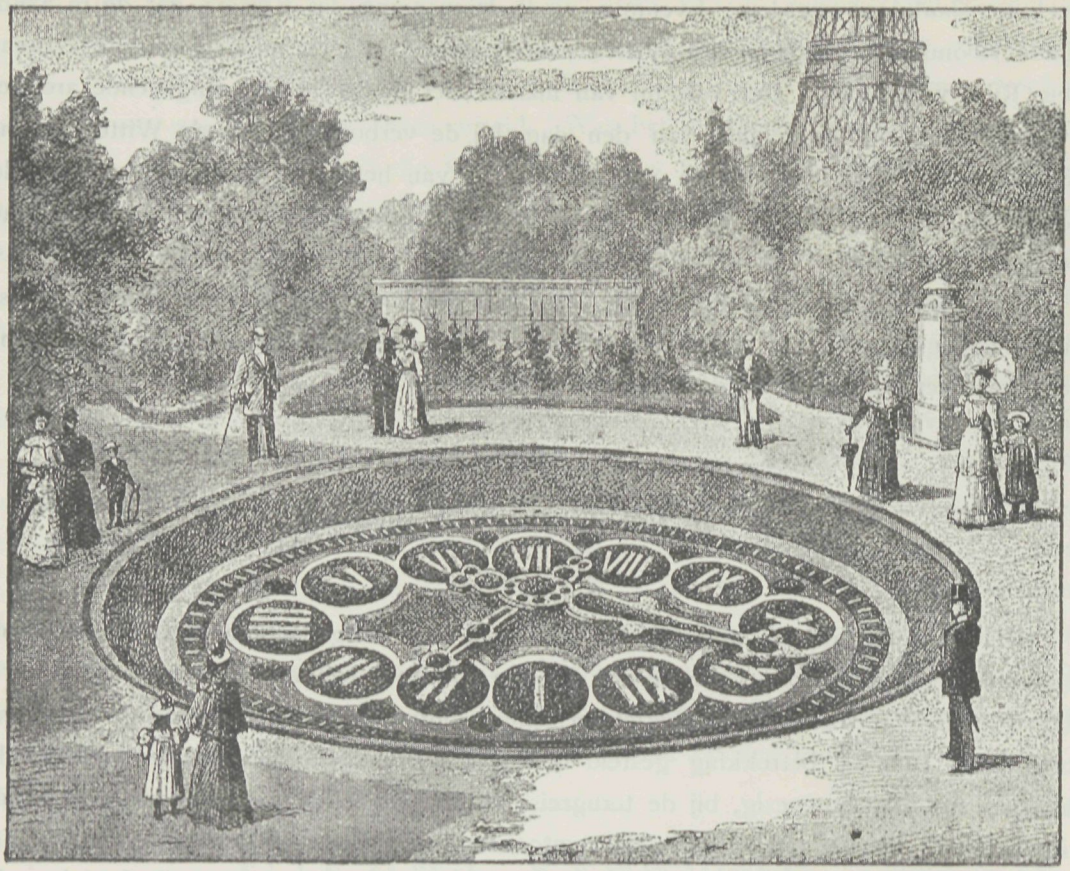

DE BLOEMENKLOK OP HET TROCADERO TE PARIJS.

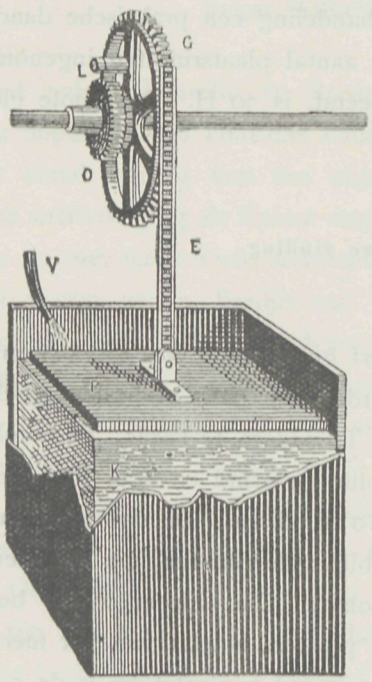

Reservoirs.

A en B zijn de reservoirs waarin P rijst en daalt. De stang E voorzien van tanden grijpt in het rad G, vanwaar de werkkracht overgaat op de raderen L en O. Vult men A, zoo rijst P. Van zelf gaat die beweging over op E, waardoor ook het rad G verzet wordt. Van L gaat het verder op O. Is nu A tot een bepaalde hoogte gevuld, dan wordt de verdere toevoer afgesloten, de afvoer in B buiten werking gesteld en de toevoer geopend. Zoo gaat de inhoud van A tot B over. Is B op maat, dan geschiedt de werkkracht in geheel tegenovergestelde richting. Al die werking gaat over op de stang en vandaar op de wijzerhouders. Van de wijzers heeft de minuutwijzer nog eene inrichting die het uur en halfuur door klokslag aangeeft. De wijze waarop alles werkt moet zeer bevredigend zijn.

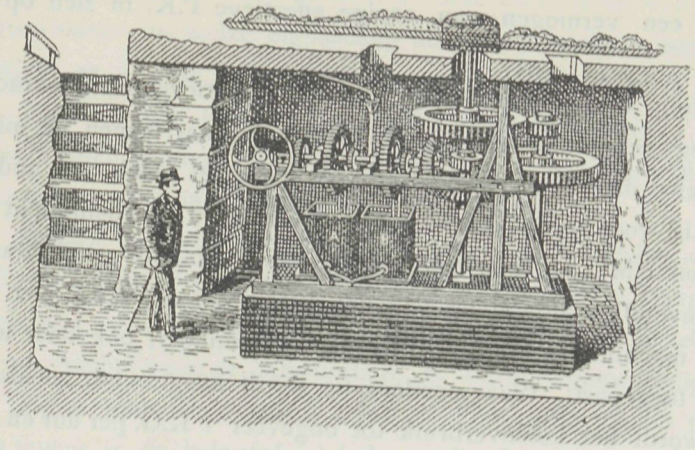

Constructie onder den grond.

Ontegenzeggelijk is het eene vinding die op geheel nieuwen grondslag berust en wel de beschouwing verdient die er aan ten deel valt. Wie het Trocadero en de schoone omgeving er van kent, is het mogelijk zich voor te stellen hoe verrassend de aanblik van alles is.

De Laval's Turbinmotor.

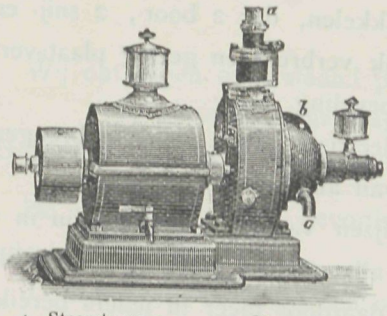

A. Stoomtoevoer. B. Stoomafvoer.
C. Condenseeringwater.

Nu de stoommachine er is volgen de gedurige verbeteringen elkander als om strijd op. Daaronder behoort Laval's Turbinmotor.

De uitvinder is geen vreemdeling voor ons, wij hebben ons slechts de landbouwtentoonstellingen te herinneren, waar zijne vinding der roomseparator, zoo terecht veler aandacht trok. Roteerende stoomturbines hebben groote voordeelen, vooral omdat daarbij geen rechtlijnig heen en weder gaande massas voorkomen. Alles op dit gebied gedacht eischt veel stoomverbruik en slijtage, wat bij Laval's vinding is vermeden. Wij vinden daarvan vermeld:

De turbine berust op het navolgende:

Wanneer men stoom, van 5 atmospheren druk, uit eene opening in den dampkring laat komen, zal deze de opening met 572 M. snelheid per seconde verlaten.

Laat men dien stoom tegen de schoepen van een turbine botsen, dan zou, wanneer er geen wrijving bestond en er ook geen arbeid voor de versnelling der massa noodig was, het punt aan den omtrek der turbine, waartegen de stoom botste, dezelfde snelheid hebben als de stoom.

Wanneer de turbine 11 c.M. in middellijn was, en de stoom botste tegen den rand, dan zou deze ruim honderd duizend omwentelingen per minuut maken.

Wanneer de turbine slechts 30.000 omwentelingen per minuut maakte en dus de snelheid aan den rand maar een klein derde deel van die van den stoom was, zou dit een bewijs wezen, dat de turbine niet zoo spoedig voor den stoom kon wijken, omdat zij arbeid verrichtte en er alzoo tegenstand en wrijving moest overwonnen worden.

Een schijfje dat 30.000 omwentelingen per minuut maakt, behoeft slechts een zeer

gering gewicht te hebben om een vermogen van eenige effectieve P.K. in zich op te kunnen hopen.

De machine, op de afbeelding voorgesteld, is van 5 tot 30 effectieve paardenkracht. Bij grootere is de zamenstelling eenigszins gewijzigd. Deze machines nemen de minst mogelijke ruimte in en ontwikkelen daarbij een arbeidsvermogen geheel gelijk aan andere machines. Het stoomverbruik is voor eene machine van 5 effectieve paardenkracht bij een manometerdruk van 75 ℔ per c.M². 23 K.G. per uur en paardenkracht gelijkstaande aan een kolenverbruik, bij negenvoudige afdamping van den ketel van 2.5 K.G. per uur in paardenkracht. Bij grootere machines is dit kolenverbruik veel minder, ook daar waar hoogere stoomdruk kan worden toegepast. Waar condensatie wordt aangewend, zooals bij machines van af 20 pk., daar wordt het kolenverbruik tot ongeveer 1 K.G. per uur en p.k. Wat een enorm voordeel is, dat is de geringe plaatsruimte die de machine inneemt, waardoor het mogelijk is deze in velerlei gevallen te kunnen toepassen, waar de ruimte voor andere machines geen gelegenheid geeft. De afmeting doet denken aan een groote naaimachine. Bij de fabrikanten Hk. Jonker en Zoon, Bickerstraat Amsterdam, is een turbinmotor van 10 Pk. in werking te zien, die in een klein cylindrisch kastje vervat, verwondering wekt, van daaruit zulke groote werkkracht te kunnen ontwikkelen, dat 2 boor-, 2 snij- en 2 ponsmachines er door in werking komen. Waar billijk verbruik en gering plaatsverlies zoo samenwerken strekt dat ongetwijfeld tot groote aanbeveling.

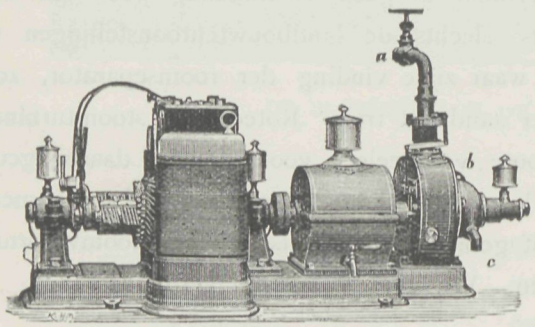

Om electrisch licht voort te brengen is de motor van anderen vorm.

De prijzen van deze motors zijn in vergelijk van alle andere machines hoogstbillijk en komen daardoor meer in ieders bereik.

Een motor van 5 Pk. kost ongeveer *f* 600.—
van 30 » » » » 2200.—

en is het transport door het mindere gewicht en omvang ook vrij wat geringer dan wij zulks gewoon zijn.

Welke verdere voordeelen heeft de motor:

dat, doordien de machinedeelen nauwkeurig ingesloten zijn, de machine volkomen zonder gevaar is, en gesteld kan worden overal waar men wil, zelfs in stoffige arbeidslokalen;

een gemakkelijke en prompte inbewegingstelling, een kalme, effene gang.

Al deze voordeelen geven een waarborg, dat De Laval's stoomturbine binnen zeer korten tijd zich baan zal breken op de wereldmarkt, en gezocht en gewaardeerd zal worden als de beste stoommotor ter wereld.

In de eerste plaats is hij geschikt voor electrische en andere krachtsvoortbrenging waarbij eene zoodanige snelheid benoodigd is, dat motor en apparat kunnen samengekoppeld worden.

Voorts is ze door aanwending van geschikte transmissie doelmatig als krachtmotor voor stoomgemalen, perspompen enz.

In 't bijzonder zal de stoomturbine na verloop van tijd kunnen gebruikt worden als scheepsmotor, in welke eigenschap ze onwaardeerbare voordeelen zal aanbieden, door gering gewicht en volume, zoomede door gemakkelijke prompte manoeuvres.

Door middel van een zoogenaamden tweelingswissel kan een dubbele of tweedubbele schroef met geringe stijging en grooten spoed bediend worden, hetgeen onberekenbare voordeelen voor onze stoombooten kan opleveren.

Daarbij hebben deze motoren geen fundeering noodig, zijn alle deelen omhuld, dus geven weinig aanleiding tot gevaar. Ongetwijfeld zullen De Laval's motoren in vele inrichtingen toepassing vinden, omdat vele gegevens daartoe aanbevelen. De firma Koopman & Co., Prinsengracht 739/741 Amsterdam, is de vertegenwoordiger voor Nederland en Koloniën en tevens met den verkoop belast. — Voor alle nadere toelichting is de firma bereid en stelt tevens in de gelegenheid belangstellenden de machine in werking bij de firma Jonker te doen zien.

PRIJSVRAGEN.

Wij ontvingen onderstaand program ter opname.

Nationale prijsvraag voor een Inrijhek van een Buitenverblijf,

UITGESCHREVEN DOOR DE VEREENIGING TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST TE GRONINGEN. 1893.

De Vereeniging tot bevordering der Bouwkunst te Groningen, schrijft uit de navolgende prijsvraag:

a. Er wordt verlangd een ontwerp van een Inrijhek voor een Buitenverblijf met een of twee zijingangen.

b. De wijdte van het inrijhek moet zijn 3.50 M., die der zijhekken ieder 1.20 M.

c. Het hek moet van gesmeed ijzer zijn, terwijl de keuze der overige materialen wordt vrijgelaten.

d. De stijl moet wezen Vlaamsch- of Hollandsch renaissance.

e. Er wordt verlangd een platte grond en voor- en zijaanzicht teekening op de schaal van 1 à 10, benevens een memorie van toelichting.

f. De teekeningen mogen niet gekleurd, doch moeten in zwarte lijnen worden uitgevoerd.

g. Er wordt uitgeloofd een prijs van veertig (40) gulden en eene premie van vijftien (15) gulden, beiden met een diploma der Vereeniging.

h. Het met den prijs bekroonde ontwerp wordt eigendom der Vereeniging.

i. De Jury van beoordeeling zal bestaan uit 5 gewone leden der Vereeniging, welke op eene vergadering bij stemming worden aangewezen.

k. De ingekomen ontwerpen worden tentoongesteld te Groningen, Amsterdam, Rotterdam en 's Gravenhage, als de aard en het aantal der antwoorden door het Bestuur daarvoor geschikt worden geacht.

l. De ontwerpen worden franco ingewacht vóór of op den eersten November 1893, door den eersten secretaris, Carolieweg E 64².

m. Elk ontwerp moet gemerkt zijn met een motto en voorzien van een naambriefje waarop dat motto van buiten is herhaald, benevens een correspondentie adres.

n. De niet bekroonde stukken worden terug bezorgd.

Namens het Bestuur:

L. M. MOOLENAAR, *voorzitter.*

Groningen, Mei 1893. J. P. HAZEU, *1e secretaris.*

Spoorwegstation te Bucharest.

Op deze internationale prijsvraag zijn acht en dertig antwoorden ingekomen. De eerste prijs, 10.000 francs en de uitvoering, is toegekend aan de heeren L. Leblanc te Bucharest en A. Marcel te Parijs; de tweede, 30.000 francs, aan den heer M. S. Farge te Parijs; de derde, 15.000 francs, aan den heer Giulio Magni, een Italiaan.

Een tunnel bij New-York.

De reeds meermalen besproken tunnel tusschen New-York en Long Island is in aanleg. De lengte bedraagt 800 M., de breedte 3 M. en de hoogte 2.4 M. Aan de kant van Long Island is men reeds 30 M., bij New-York 150 M. gevorderd. De bewerking geschiedt door luchtdruk. De diepte waarin gewerkt wordt bedraagt bij New-York 41, bij Long-Island 45 M. Het is een van de grootste diepten langs dergelijke wijze verkregen. De luchtdruk is zoo sterk dat het nauwelijks mogelijk is werklieden aan de gang te kunnen houden, zoodat reeds een der werklieden overleed en drie bewusteloos uit de luchtkamer moesten gered worden, terwijl men nog aan het behoud van hun leven twijfelt. Die bezwaren zullen bij het verder werken niet verminderen, en levert dit voor de onderneming groote moeielijkheden op.

MORGEND

MIDDAG

AVOND

NACHT

DECORATIEVE KUNST VAN HANS MAKART

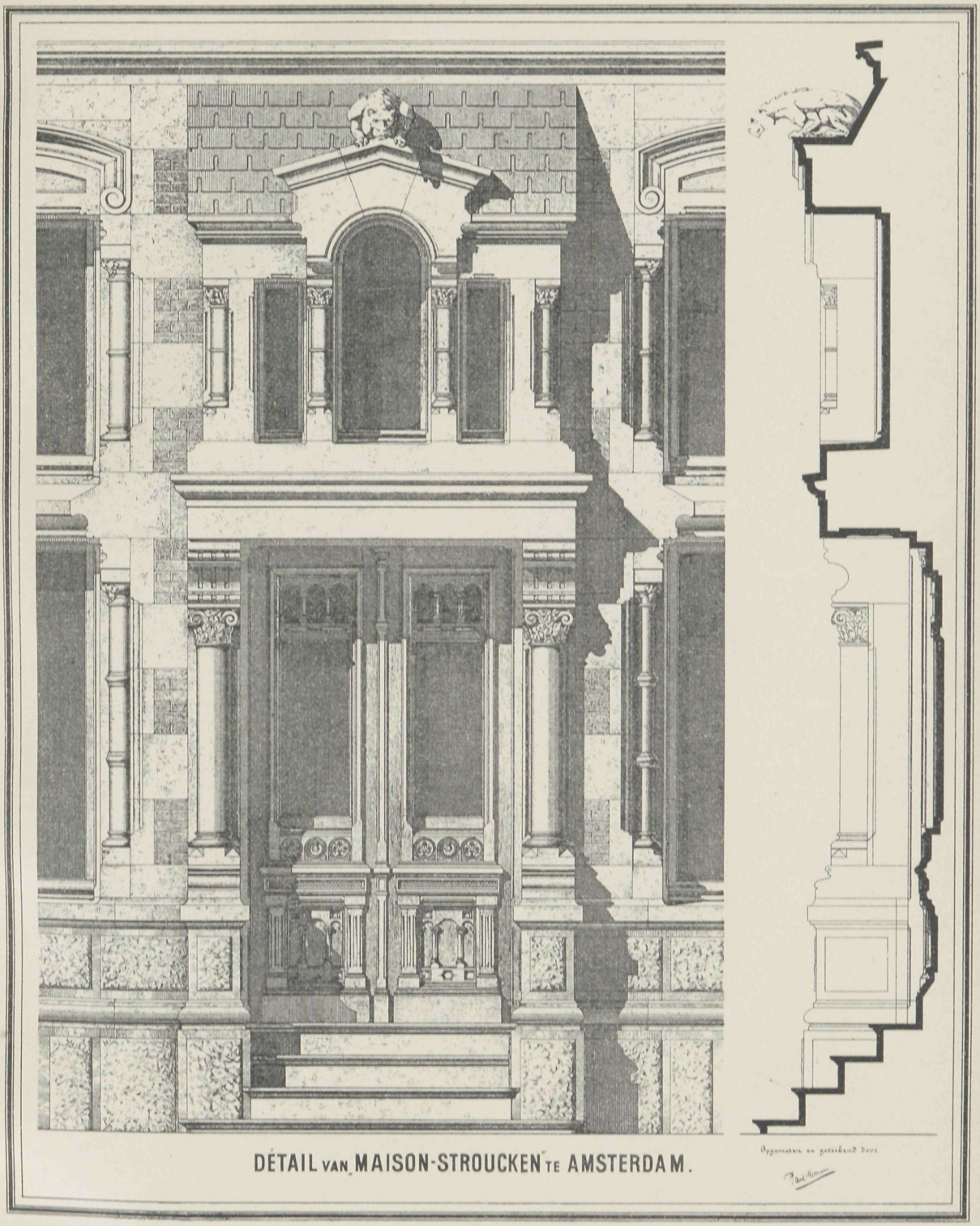

DÉTAIL VAN MAISON-STROUCKEN TE AMSTERDAM.

Opgemeten en getekend door

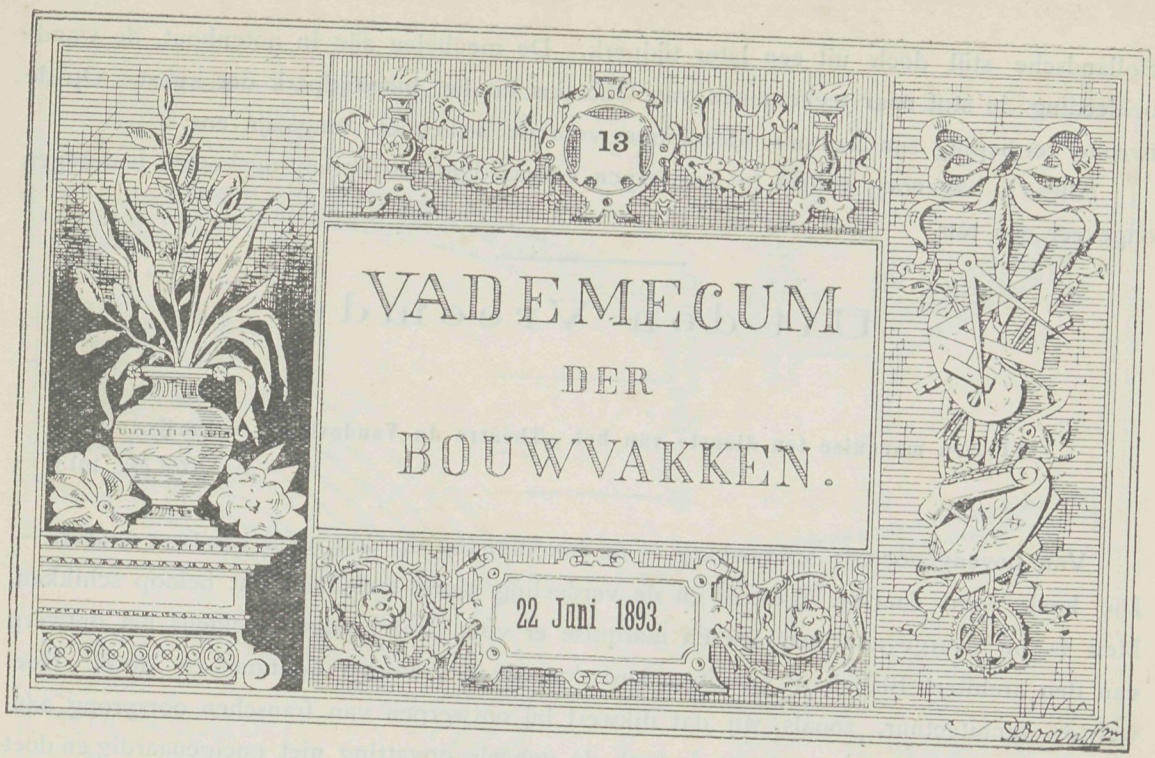

Bij de Platen.

Paviljoen „van Houten". Wereldtentoonstelling te Chicago.

Architect JULES HOFMAN te Antwerpen.

Een zeer fraaie lichtdruk vormt het ontwerp van de Nederlandsche inzending op de Tentoonstelling te Chicago: *Paviljoen »van Houten"*. — De bouwmeester JULES HOFMAN *te Antwerpen* deed daarmede eene zeer gelukkige keuze uit den schat van motieven, waaraan de oud-Hollandsche kunst zoo rijk is. Is het een streelende voldoening, dat het ter plaatse algemeen de aandacht trekt en voldoet, te meer is het dat, waar de achitectonische waarde door deskundigen eenstemmig wordt erkend. — De opname in onze uitgave, al vorderde die ook buitengewone kosten, werd daarom gaarne aanvaard. Omtrent de inrichting ontvingen wij de navolgende mededeeling. Het gebouw heeft eene oppervlakte van ongeveer 150 M². Het bevat een verdieping ter beganen grond en twee bovenverdiepingen. De toren die het midden der kap kroont, heeft eene hoogte tot aan den top van 23 Meter, gerekend uit den beganen grond. Door twee hoofdingangen komt men in het trappenruim dat het middendeel van het gebouw beslaat. Verder vindt men er een groote zaal, eveneens in oud-Hollandsche stijl, met wandbetimmering in eikenhout en goudlederen behang, voorzien van meubelen in dien stijl. Oud porcelein, daarmede in overeenstemming, vult de wanden en pronkt op de meubelen. Twee kleinere kamers zijn in de Hindelooper stijl bewerkt. Alles wat zulk een huiskamer eigen is, vindt men er terug.

Op de eerste verdieping loopt een zaal over de geheele breedte, evenzoo in oud-

Hollandsche stijl doch uit een later tijdperk. De meubelen zijn in notenhout, de wandbekleeding în stof naar teekeningen van Gobelins uit het bloeitijdperk der kunst. Op de tweede verdieping zijn kantoor, kleedkamer voor de bedienden, magazijn enz.

Alles is nagenoeg geheel te Antwerpen vervaardigd, de oprichtingskosten bedroegen ongeveer een ton.

Uit den Vreemde.

IJzeren marquise ten dienste van het „Théâtre du Vaudeville" te Parijs.

(Zie pag. 101.)

Van bovengenoemde schouwburg is de hoofdingang op den hoek van twee straten, — Die hoek werd daartoe afgerond en de verdeeling moest zich naar dat beloop schikken. Men is nu overgegaan een ijzeren marquise er voor aantebrengen, volgens het ontwerp van den architect Blanchard en uitgevoerd door de fabrikanten Fontanet en Morel. Hoewel de architectuur, zooals wij dat dikwerf bij ontwerpen van franschen oorsprong aantreffen, niets buitengewoons heeft, is toch de geheele opvatting niet oneigenaardig en doet zich goed aan het geheel voor. De dragende deelen zijn allen voor het verschaffen van electrisch licht ingericht, terwijl bovendien ook die voor het gas zijn behouden. Uit de details is de constructie nader af te leiden.

Architecten-congres te Chicago.

Dat de bouwkunst op de tentoonstelling, waarvan zij zulk een belangrijk deel uitmaakt, ook verder niet vergeten zou worden, was te voorzien. De bouwmeesters maken zich gereed tot het houden van een congres en wel op 31 Juli 1893. De volgende punten zijn ter gedachtenwisseling aan de orde gesteld in de verwachting dat vele buitenlandsche architecten er aan deel zullen nemen. Arbeiderswoningen. Nieuwe en oude burgerlijken woonhuisbouw. Wasch- en kookkeukens met betrekking tot hunnen invloed op de gezondheid. Stallingen in allerlei vorm en bestemming. Verantwoordelijkheid van den bouwmeester met betrekking zoowel tot de bouwconstructie als kunstzin. Beeldhouwwerk en schilderwerk in verband tot de bouwkunst. De rechten der bouwpatroons omtrent teekeningen, ook wat betreft begrootingen en details. Technische inrichtingen in gebouwen en de verantwoordelijkheid daarvoor, nieuwe staalconstructien en de tegenwoordige stand der brandvrije bouwwijzen. Deze vrij belangrijke vragen zullen tot menige gedachtenwisseling aanleiding geven. Een ieder die zich tot deelname wil aansluiten, moet zich daartoe vervoegen bij den heer Robert Crack Mc Lean, secretary, 19 Tribune Building Chicago Ill.

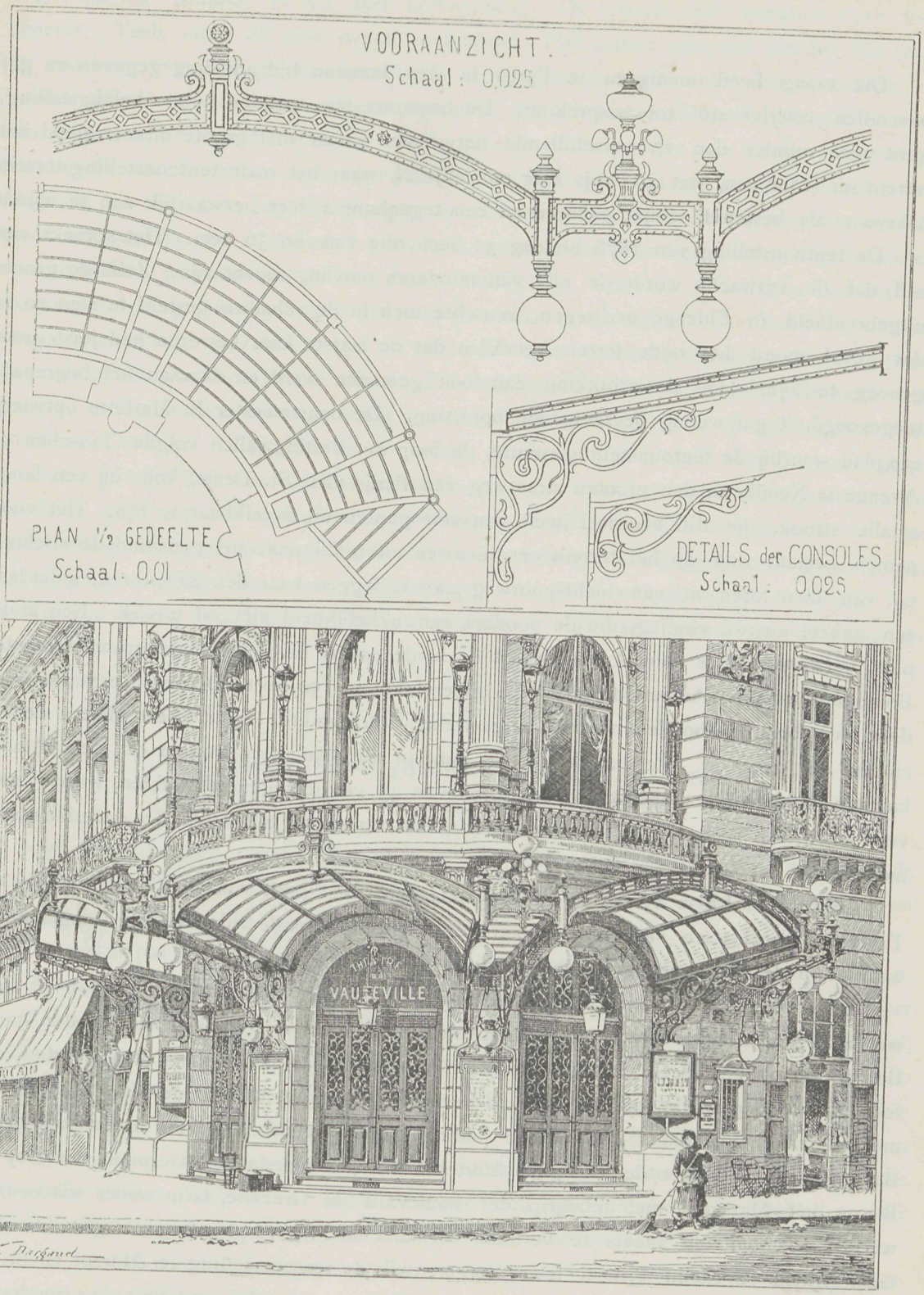

IJZEREN MARQUISE. THEATRE DU VAUDEVILLE. PARIJS.

Waar zal de wereldtentoonstelling in 1900 te Parijs worden gesticht.

Die vraag heeft menigeen te Parijs in den laatsten tijd afleiding gegeven en gaf bovendien velerlei stof tot bespreking. De bouwmeesters toonden hunne belangstelling, want niet minder dan 13 verschillende ontwerpen gaven met groote uitvoerigheid het terrein er voor aan, wat in Parijs zeer moeielijk is, waar het oude tentoonstellingsterrein daarvoor als bestemd, schijnt geboren en een tegenhanger zeer bezwaarlijk aan te wijzen is. De tentoonstelling van 1878 besloeg 30 hect., die van '89 50 hect. Het spreekt van zelf dat de verwacht wordende niet van minderen omvang mocht zijn. Zelfs de groote uitgebreidheid in Chicago verkregen, wenschte men in de schaduw gesteld te zien en in dat geval moest het oude terrein vervallen dat de laatste keer bewezen had juist groot genoeg te zijn. Hoe de schikking dan ook genomen werd en daaraan het begrensde toegevoegd, 't gaf weinig bevredigende oplossing. De bouwmeester E. Mariette ontwierp een plan waarbij de tentoonstellingsruimte, de loop der vestingwallen volgde. Tusschen de Avenue de Neuilly en den grooten straatweg van Parijs naar St. Denis, koos hij een lange smalle strook, die dit voordeel heeft van vele punten uit bereikbaar te zijn. Het voornemen bestaat dan op het terrein een nieuwen toren Clignancourt genaamd, te stichten, en van dien toren uit een luchtspoorweg aan te leggen naar den Eiffeltoren, inderdaad een geheel nieuwe vinding, die de noodige aantrekkelijkheid niet zal missen. Een ander plan, ontworpen door Saint Lanne, volgt de beide oevers der Seine, in de arrondissementen Boulogne-sur-Seine, Auteuil en Issy. De oppervlakte is 150 hect. De beide oevers worden door een brug verbonden waarop uitgestrekte terrasvlakte. Vier torens sluiten de uiteinden der brug af. Een aantrekkelijk punt in dit plan moet worden een echt Amerikaansch denkbeeld, namelijk om een toren van 45 verdiepingen te stichten, waarin 2000 vertrekken, een schouwburg, tuin, restauraties enz. aanwezig zullen zijn. De Amerikaansche mode vindt navolgers.

Lokroy en Itasse vestigden hunne aandacht op het park van St. Cloud. Berger en Tavernier verplaatsen zich geheel naar de algemeen bekende ruimten van Longchamps, waar altijd de wedrennen gehouden worden.

Devic en Pelissier kiezen het terrein van Courbevoie, ten noordwesten van de stad, wel is waar met spoorverbinding aan twee kanten, maar overigens geheel zonder water. Berlier neemt een deel van het Bois de Vincennes, zuid oostwaarts van de stad, een terrein niet ongeschikt en dat ook in verbinding met het Champ de Mars door de gemeente was aanbevolen. De overige plannen verdeelen zich ongeveer in gelijken geest. Baume kiest het Bois de Bologne, Mortellet fils de voorstad St. Germain, Develey en Bisson het Marsveld met inbegrip der boulevard de Grenelle, Grin weder wil vestingwerken slechten om plaats te vormen, Bernadet en Joly verplaatsing naar St. Ouen en Gennevillers. Antonin Proust, later Berger, wil de tentoonstelling te Auteuil en in het Bois de Boulogne. Daarvoor zou dan bestemd kunnen worden 300 hect., waaronder 17 hect. voor parken. Maar er is in die oppervlakte veel water dat echter niet bereikbaar

is met de bootjes, een voornaam vervoermiddel in Parijs. Die watervlakte is ongeveer 100 hect. en daardoor is het zeer ondoelmatig. De terreinruimte wordt er sterk door beperkt. Toch vindt dit plan overal veel bijval. Het laatste plan om aan het Marsveld de voorkeur te geven en dit aanmerkelijk te vergrooten, heeft echter den boventoon behouden. Men blijft dan binnen de vestingmuren. De gemeenteraad heeft zijne goedkeuring dan ook aan de keuze van dat terrein gehecht en zal er dan aan worden toegevoegd het bosch van Vincennes voor speciale tentoonstellingen, die groote ruimten behoeven. Men wil nu de Seine op die hoogte overdekken, waardoor 7 hect. gewonnen worden, maar ook tegelijk alle scheepvaart gestremd; verder door onteiniging de noodige terreinen aan te winnen waarvoor 60 millioen francs noodig zijn, benevens 32 millioen voor andere aankoopen. Dergelijke bedragen belasten de zaak zoodanig, dat het ontstaan er door bemoeilijkt wordt. Bovendien zijn er vele andere bezwaren tegen ingebracht, die op de ongeschiktheid van het terrein wijzen. De strijd over die bezwaren maakt de zaak aanhangig, en is ondertusschen de vraag weder gerezen om Parijs van zijn vestingwerken te ontdoen. Geschiedt zulks, dan is er ruimte te over, zonder juist aan de oude plaats gebonden te zijn. Zoo kan wellicht een werk des vredes oorzaak zijn dat Parijs ontmanteld wordt en uit de rij der vestingwerken geschrapt. Dit denkbeeld is het juist wat de zaak veler belangstelling doet verwerven, omdat er die belangrijke wijziging mede gepaard kan gaan, wat, werd het door de tentoonstellingskwestie bespoedigd, tegelijk aan Parijs herleving zou geven door hare vernieuwde uitbreiding. De Parijzenaars staan dus nog aan den vooravond van belangrijke besluiten.

Een gevaar voor de gezondheidstoestand te Amsterdam.

Dezer dagen wezen enkele dagbladen op een belangrijk feit dat met het oog op de gezondheidstoestand bizondere overweging verdient. De *Weekbode* te Watergraafsmeer verschijnende deelt dit als volgt mede:

»Tot heden gaf geen der ingezetenen, eenig blijk van goed- of afkeuring over het feit, dat de gemeente Amsterdam binnen korten tijd hare dooden binnen deze gemeente zal ter aarde bestellen. Het komt ons voor, dat dit feit te eeniger tijd aan onze veehouders nadeel, misschien groot nadeel zal toebrengen. De nieuwe begraafplaats toch is voorzien van 180 afvoerbuizen, welke 't water, dat zich in den bodem bevindt en waarin zich natuurlijk vele schadelijke bestanddeelen hebben opgelost, zullen voeren naar de omliggende sloot, die in directe verbinding staat met de polderslooten. De schadelijke bestanddeelen van het water afgevoerd van den doodenakker, zullen zich door den geheelen polder verspreiden en daar blijven, aangezien de waterspiegel van den polder 16 voet beneden A. P. is.

»De in het land loopende beesten zullen te eeniger tijd hun dorst lesschen met het bedorven water. De gevolgen hieruit voortvloeiende zullen o. i. neerkomen op de veehouders, die de melk hunner beesten naar Amsterdam en andere plaatsen doen vervoeren. Van harte

hopen we, dat het door ons bedoelde gevaar tijdig gekeerd of althans grootendeels voorkomen kan worden."

Is het overeenkomstig de waarheid dat de verschillende draineerbuizen allen in de sloot uitmonden — dan is het niet anders mogelijk of vandaar verspreidt zich het schadelijke in een begraafplaats aanwezig verder. Dat dit niet gering te schatten is, is van algemeene bekendheid.

De ontwikkeling der stoffen van de in den bodem saamgebrachte afgestorvenen wordt steeds grooter daar hoe langer hoe meer gebruik van de begraafplaats wordt gemaakt. Toch had dit gemakkelijk voorkomen kunnen worden wanneer al die buisleidingen in een hoofdkanaal hadden uitgemond, en dit goed gesloten kanaal want dat mag wel een hoofdvereischte zijn had eene uitmonding gekregen op eene plaats waar door de sterke strooming geen schade kon achtergelaten worden. Komt het zooals de mededeeling zegt in de sloot dan moet ongetwijfeld de geheele polder daarvan de lasten gaan ondervinden, en niet alleen de polder maar de hoofdstad zelf die van daar een der grootste consumptiemiddelen ontvangt.

De waarschuwing is tijdig gedaan, men kan nog in alles voorzien en verdient de Weekbode daarvoor erkenning. Ongetwijfeld zal het de aandacht van HH. geneeskundigen niet ontgaan en daardoor dit een punt van nader onderzoek uitmaken. Het is bijna ongeloofelijk dat het gemeentebestuur der hoofdstad met dergelijk bezwaar geen rekening zou gehouden hebben.

De sluizen bij Spaarndam.

Reeds dikwerf hebben gemelde sluizen hunne ondoelmatigheid bewezen, omdat zij te weinig afmeting bezitten. Het geval dat er zich nu mede voordoet is zeer voor onze nijverheid te betreuren, die daarvan kosten en oponthoud ondervind.

Drie weken lang liggen reeds twee stoombaggermachines vervaardigd aan de werf Conrad te Haarlem en bestemd voor het Russische Gouvernement te wachten tot dat zij gelegenheid voor doorvaart vinden. De machines zijn te lang en kunnen niet schutten. Was de waterstand gelijk, zij zouden kunnen doorvaren doch dat komt zelden voor. Nu is men aangevangen met kistdammen te werpen en daarin gelegenheid te maken om een stel sluisdeuren af te hangen, waardoor de sluis verlengd wordt, zulk werk vereischt veel tijd, en intusschen blijft de levering waarmede spoed hoofdzaak is, wachten, zeer ten nadeele van de fabrikanten. Voor de nijverheid is het te wenschen dat hierin spoedig verandering gebracht wordt; van zulke lokale omstandigheden, mag zij niet afhankelijk gesteld worden.

PRIJSVRAGEN.

Bewegingswerktuigen voor de in aanbouw zijnde schutsluis te IJmuiden.

Volgens een in de Staats-Courant opgenomen mededeeling is spoedig de uitschrijving te verwachten eener prijsvraag, betreffende de bewegingswerktuigen voor de in aanbouw zijnde schutsluis te IJmuiden. Na 30 Juni zullen de voorwaarden ter lezing liggen aan het Departement van Waterstaat en verkrijgbaar zijn bij de firma Gebr. van Cleef te 's Gravenhage.

Komt een der ontwerpen tot uitvoering, dan zal met den bekroonden eene onderhandsche overeenkomst worden gesloten, waarbij in het ontwerp wijzigingen kunnen vastgesteld worden. De twee ontwerpen, volgende op het tot uitvoering gekozene kunnen worden aangekocht, wanneer zij daartoe volledig genoeg zijn uitgewerkt, voor de som van *f* 1200 en *f* 700, echter onder beding, dat van geen inzender meer dan een ontwerp zal behooren. Het is zeker een gunstig verschijnsel dat dergelijke gelegenheid voor onze Ingenieurs en industrieelen wordt geopend.

Tentoonstelling van landbouw en nijverheid te Winschoten.

Uit het verslag van bovengenoemde tentoonstelling blijkt het volgende:

Namens de commissie voor de b. g. tentoonstelling werden door het genootschap »Architectura et Amicitia" te Amsterdam in November 1892 twee prijsvragen uitgeschreven, en wel:

1°. voor een diploma betrekking hebbende op de nijverheidstentoonstelling, en 2°. voor een diploma voor de tentoonstelling van landbouw.

De jury bestond uit deeren G. van Arkel, H. P. Berlage Nzn en J. Th. J. Cuypers, allen te Amsterdam.

Het rapport van deze jury is verschenen en daaruit blijkt, dat voor de prijsvraag onder 1°. vier ontwerpen zijn ingekomen onder de motto's: *a* »Denk en Werk", *b* »Kunst adelt 't leven", *c* »Smaldoek" en *d* »Fancy", en voor de prijsvraag onder 2°. tien ontwerpen onder de motto's: *a* »Twee zweepen en een hoefijzer", *b* Arbeid en Vrede", *c* »De gouden ploeg", *d* »Ora et labora", *e* »Schets", *f* »Tweespan", *g* »A X B^1", *h* »Zon met stralen", *j* »A X B^2" en *k* »Kajin".

Voor de onder 1°. genoemde ontwerpen meende de commissie de palm der overwinning te moeten toekennen aan *d*, onder het motto »Fancy" ingezonden, en de premie aan *c* »Smaldoek".

Van de onder 2°. genoemde inzendingen stelt de commissie voor aan *k*, »Kajin", of *j*, »A X B2" den eersten, en aan *g*, »A X B1", of *h*, »Zon met stralen", den tweeden prijs toe te kennen.

Daar bovengenoemde ontwerpen in de tentoonstellingsgebouwen aanwezig zijn, laat de commissie de verdere beslissing over aan het bestuur der tentoonstellingen.

Het is in verband met dit besluit maar te wenschen, dat de tentoonstellingscommissie het rapport der jury bekrachtigd. Gewoonlijk doen bij eene openbare beschouwing zich allerlei invloeden gelden, wat wijziging brengt en later bovendien veel dispuut oplevert. Waar het rapport door de beste krachten is gevormd, is de goedkeuring daaraan het meest geschikte middel om dergelijke bezwaren te voorkomen.

De verbouwing van „Arti et Amicitia" te Amsterdam.

Het fonds Willink van Collen waaruit jaarlijks eene prijsuitschrijving word gedaan heeft dit jaar daarvoor een geheel ander karakter aangenomen. Nu de verbouwing ondernomen is verbindt men het doel dier prijsuitschrijving daaraan. De vestibule van Arti zal ditmaal op kunstvolle wijze moeten worden gedecoreerd. De prijsvraag geeft daartoe gelegenheid en roept de beoefenaars der decoratieve kunst op om daarvoor de denkbeelden te leveren.

Om nu de beantwoording te bevorderen, zullen de bouwmeesters een perspectivisch aanzicht geven van de ruimte die gedecoreerd moet worden, de teekening zal dan 1 Juli gereed zijn en ter bezichtiging worden gesteld. Ongetwijfeld zal men onder zulke gunstige samenwerking een zeer bevredigend geheel verkrijgen en verdient het bestuur van Arti alle waardeering voor de wijze waarop de gelegenheid daarvoor door hen wordt verschaft.

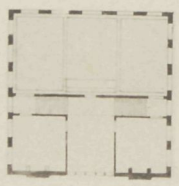

BEGANEN GROND

PERSPECTIVISCH AANZICHT VAN HET PAVILJOEN VAN HOUTEN OP DE WERELD TENTOONSTELLING TE CHICAGO. Jules Hofman Archit.

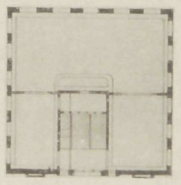

EERSTE VERDIEPING

LICHTDRUK EMRIK & BINGER HAARLEM.

Bij de Platen.

Oude en nieuwe Torenspitsen,
naar de natuur geteekend door J. KRIEGSMAN.

Onze oude torenspitsen hebben veel aantrekkelijks. De Oudekerks, Montalbaans- en Zuiderkerkstoren hebben allen een bevallige vorm, die zich van overal, vooral de Zuiderkerkstoren, op hoogst gunstige wijze doen zien. Maar ook de nieuwere kerken, al is hun bouwstijl geheel van de eerste afwijkend, hebben fraaie torens. Daaronder zijn die van de kerken in de Vondelstraat (Heilige Hart) en bij de Haarlemmerweg (Maria Magdalena) zeker wel het meest opvallend. Zelfs is die in de Vondelstraat bijzonder schilderachtig daar neergetooverd en zijn beide torens het werk van Dr. Cuijpers; bouwopvattingen die ongetwijfeld, zooals wij het oude nu, hen die na ons komen, het nieuwe, dan oude, evenzeer zullen doen waardeeren, want zij vormen aangename rustpunten tusschen de dikwerf naargeestige huizenrijen die zich er omheen groepeeren.

Uit den Vreemde.

De burgerlijke bouwkunst in Griekenland.

Reeds van onze jeugd af aan hebben wij een bizondere groote vereering voor alles wat de Oud-Grieksche bouwkunst betreft. Rekening houdende met de eeuwen die achterwaarts

liggen, stonden de Grieken dan ook eenmaal bovenaan in de rij der kunsten en niet het minst in de bouwkunst. Na dien bloeitijd kwam verval en wat nu te Griekenland nog gebouwd wordt, is een gebrekkige navolging van het verledene, staat volstrekt niet in die mate van verdienste. Daarbij zijn het dikwerf bouwmeesters van elders, die de zoo oorspronkelijke kunst moeten doen herleven in het eigene geboorteland, wat veelal afwijkingen met zich brengt en het bewijs levert dat de bouwkunst en hare beoefenaars in Griekenland zeer zijn ten achteren geraakt. In de laatste dertig jaren onder koning Lodewijk, was het vooral de Duitsche bouwmeester Gartner, die ook het koninklijke slot bouwde en veel in Griekenland stichtte. In lateren tijd, onder koning George I, was de Weener bouwmeester Hansen de uitverkorene. Zijn werk is vrij wat gelukkiger. Hansen bouwde in vereeniging met zijn leerling Ziller de Atheensche akademie, geheel in den geest der oud-Grieksche tempels en die zoowel door vorm als materialen rijkdom een zeer gunstigen indruk maakt.

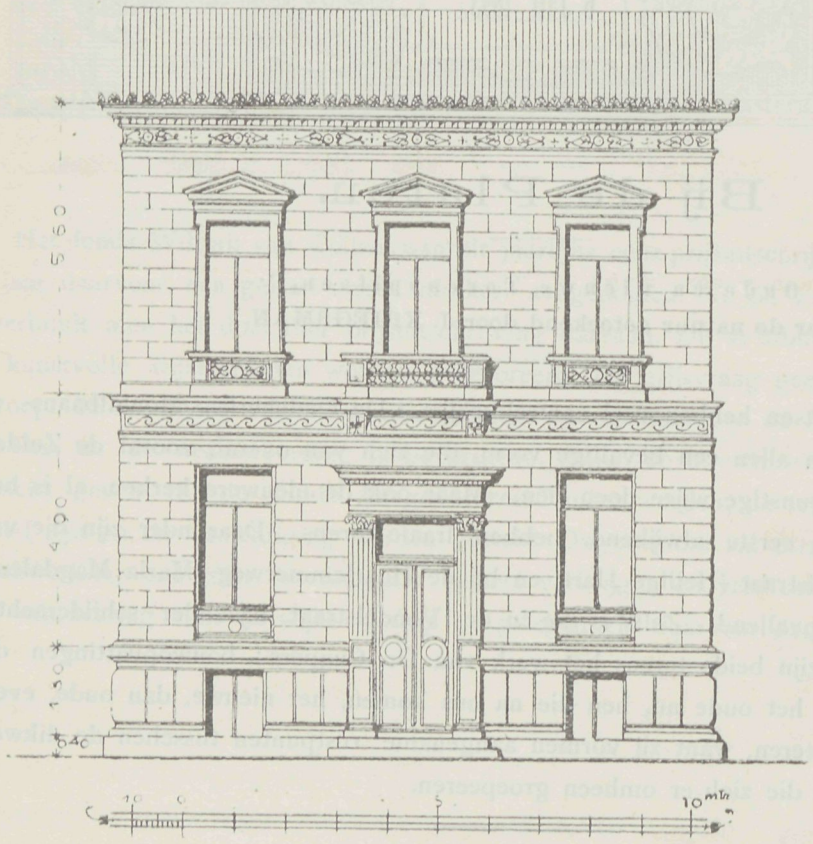

VOORGEVEL.

Van de burgerlijke bouwkunst willen wij het een en ander aanstippen. De woonhuizen zijn veelal monumentaal wat de materialen betreft. Halverwege tot de eerste lijst zijn de meesten van marmer van Pentelikon, dat een blauwachtige tint heeft, terwijl de omlijstingen van ramen en deuren van wit marmer zijn. Dikwerf zijn de huizen ook geheel van dit blauwe marmer opgetrokken. Hoe soliede dit ook zij, geeft het uiterlijk van al die gelijkkleurige huizen iets sombers.

De burgerlijke huisbouw kenmerkt zich door eenvoud, en als bewijs daarvan geldt de voorgevel, hierbij afgebeeld, zooals bijna ieder huis, bestemd voor eene familie, een gelijken gevel heeft. Is het huis voor meer dan een, dan is, evenals in Holland, voor de bovenbewoners een afzonderlijken toegang en is men er sterk op gesteld dat die zoo vrij mogelijk van den anderen wordt gehouden. De plannen doen de indeeling zien, terwijl de doorsnede aangeeft op welke wijze het inwendige

wordt bewerkt. De beide plannen zijn verschillend, alhoewel voor hetzelfde bouwterrein

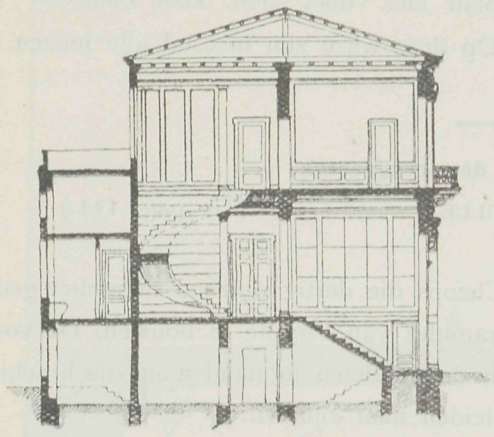

DOORSNEDE.

bestemd; de gevel behoort bij A, de doorsnede bij B. Treedt men bij plan B binnen, dan is de studeerkamer in het sousterrein gelegen, verder zijn in die verdiepingen de eetkamer enz. en op de etages de slaapvertrekken. Een ge-

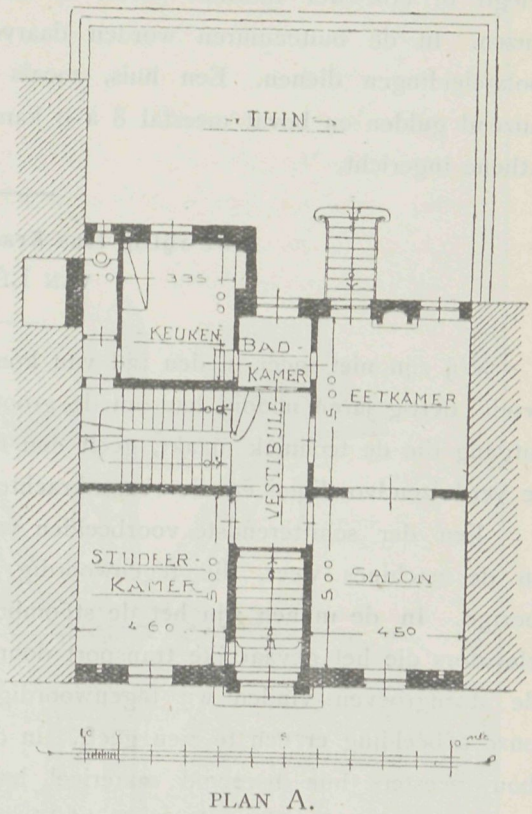

PLAN A.

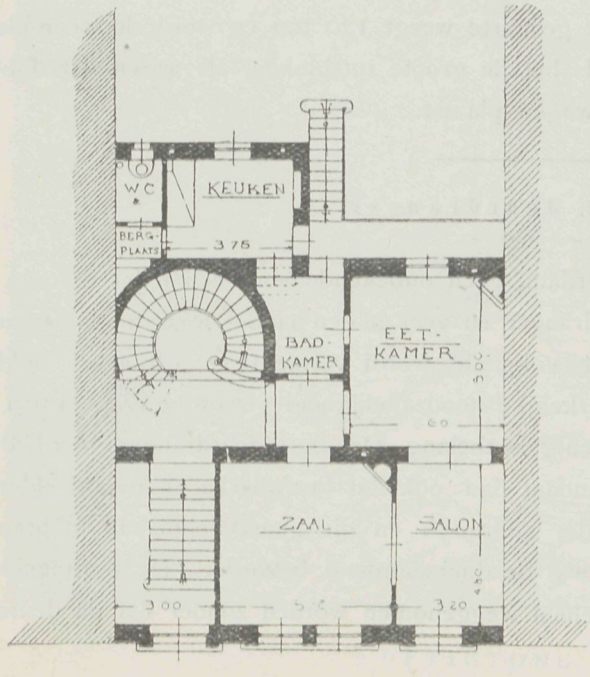

PLAN B.

liefkoosd plekje bij ieder huis vormen de terrassen, gewoonlijk boven de keuken aangebracht en van af de 1ste étage bereikbaar.

Het is des zomers in Athene warm, daarbij heeft men soms maanden zonder regen, en wanneer de zon ten ondergang neigt zijn de terrassen de door allen gezochte plaatsen.

Daar er weinig hout in Griekenland is, zijn de hoofdconstructien meest allen van steen. De deur- en raamopeningen worden meestal door ijzeren leggers en stijlen gevormd. De kelders zijn gewoonlijk overwelfd. De balken liggen slechts 0.50 M. van elkander verwijdert en hebben een afmeting van 16/20. De tusschenruimte der balken wordt evenals bij

ons geplafonneerd en met beton aangevuld, over welke betonlaag de houten vloer wordt gelegd of ook wel mozaik. Eerst in den laatsten tijd maakt men schoorsteenen in de huizen. In de buitenmuren worden daarvoor buizen 0.10 M. wijd ingemetseld, die voor rookgeleidingen dienen. Een huis, zooals het plan enz. doet zien, kost ongeveer 15 duizend gulden en bevat meestal 8 à 9 kamers. Op deze wijze zijn meestal alle huizen in Athene ingericht.

De vijftig tons Kraan in de steengroeven.

VAN LÊROUVILLE. (Zie pag. 111.)

Wij zijn niet meer in den tijd van koning Cheops die dertig duizend menschen gedurende dertig jaren noodig had om de groote pyramides van Egypte te bouwen. De vooruitgang die de techniek maakt, geeft den mensch de middelen in handen om zijn krachten te verduizendvoudigen en die reuzenkrachten te leiden naar zijn wil.

Een der schitterendste voorbeelden van het vernuft der moderne technici vinden wij in de machines weer, die tegenwoordig voor het bewerken van den bodem worden gebezigd. In de mijnen zijn het de stoomboormachines, die het houweel en de reusachtige elevators die het gevaarlijke transport door de nauwe mijnschachten vervangen hebben. In de steengroeven vinden wij tegenwoordig de ontzaggelijke verplaatsbare kranen, zooals onze afbeelding er een te zien geeft. In de groeven van Lérouville die aan de Fransche bouwmeesters hun beroemd materieel leveren, heeft men aldus een hoogte van 35 tot 40 M. kunnen bereiken. Daar de blokken steen 5 tot 8 duizend kilo wegen die over die hoogte moeten worden neergelaten, om vervolgens per wagen te worden vervoerd, waren reusachtige afmetingen noodzakelijk. Het gevaarte weegt 120 ton en wordt door een kleine stoommachine bewogen tegelijkertijd als het de groote rotsbloken, als waren het dobbelsteenen, opheft en op de onderstaande wagen plaatst.

De Blount. deurdranger.

De firma Peck en Co. te Amsterdam, geen onbekende voor een ieder die aan het bouwvak verbonden is, brengt een deurdranger en veer in den handel, waarvan de benaming is Blount deurdranger en waarvan het volgende wordt vermeld. Deurdrangers en deurveeren zijn in de laatste tijden eene werkelijke noodzakelijkheid geworden. Zij vormen een onmisbaar deel bij ieder gebouw van eenig aanbelang. De soort deurdrangers hier bedoeld zijn practisch en werken uitstekend, vandaar dan ook dat in Amerka en overal elders er velen geplaatst zijn. Zij werken zonder gedruisch en zijn gemakkelijk aan te brengen, bovendien hebben zij weinig wrijving wat de duurzaamheid bevordert. De sluitingskracht kan vermeerderd of verminderd zelfs geheel weggenomen worden zonder dat de deurdranger moet verwijderd.

Over de constructie der balverbindingen waardoor de armen verbonden worden, wordt gezegd dat zij alle mogelijkheid tot wringen of sleepen uitsluiten, wanneer de deur niet

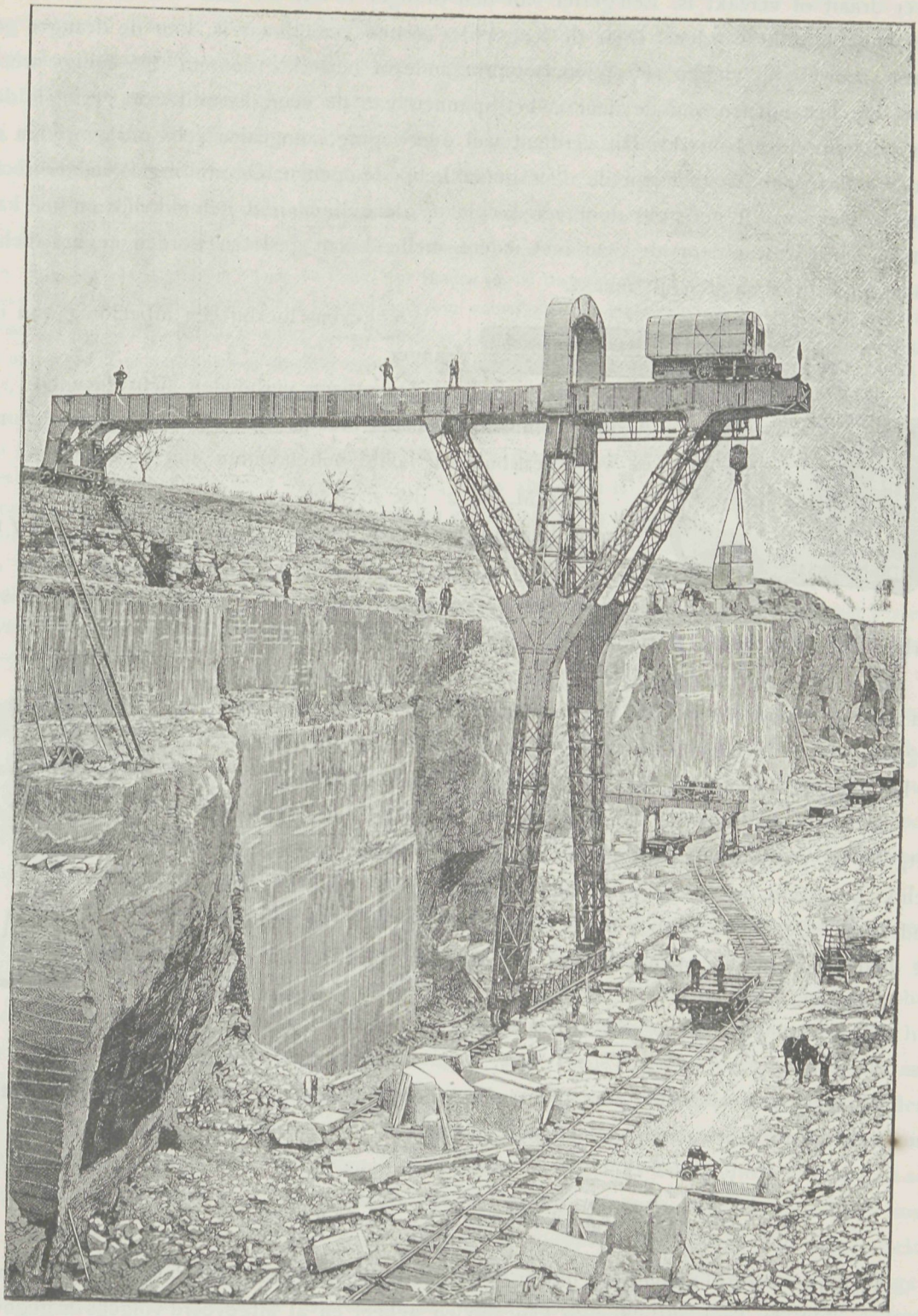

VIJFTIGTONS KRAAN.

ziuver draait of verzakt is. Een gerief van den dranger is dat die naar willekeur rechts of links kan gebruikt worden. Daar de lengte der armen verstelbaar is, kan de dranger geplaatst zoowel op vlakke als op vooruitspringende of bewerkte deuren. De eenige weerstand bij het openen van de deur is het spannen van de veer, hetwelk zoo gering is dat men dit nauwelijks bemerkt. Dit verdient wel overweging, aangezien zelfs oningewijden of kinderen daardoor in staat zijn de deur gemakkelijk te openen. De sluiting is onder directe controle, deze wordt geregeld door een klepje op de cylinder dat gemakkelijk en snel kan gesteld worden waardoor de deur met iedere snelheid kan gesloten worden en het dichtslaan van deuren onmogelijk maakt.

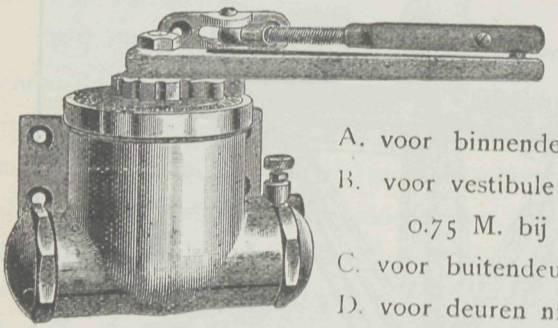

Wij geven hierbij een afbeelding van de dranger.

De prijzen verhouden zich als volgt:

A. voor binnendeuren niet breeder dan 0.90 bij $1\frac{1}{2}$" dik *f* 10.

B. voor vestibule en lichte buitendeuren niet breeder dan 0.75 M. bij 2" dik *f* 12.50.

C. voor buitendeuren niet breeder dan 0.90 M. bij 2" dik *f* 15.

D. voor deuren niet breeder dan 1.20 M. bij $1\frac{1}{2}$" dik *f* 20.

E. viermaal sterker dan C. voor extra zware buitendeuren van kerken, scholen, hotels, stations enz. *f* 25.

De standaard-deurknop is eene nieuwe en gemakkelijke manier om deuren op iedere wijdte open te laten staan. Deze kan ieder oogenblik met de voet neergedrukt worden, zonder dat men behoeft te bukken; is bovendien nooit in den weg en sluit uitnemend.

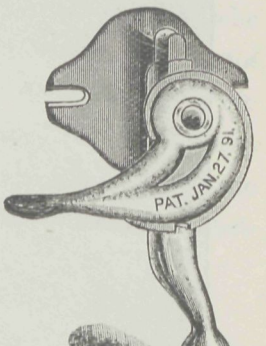

De deurstop kan de deur op iedere wijdte doen vastzetten, hetgeen bij warm weder zeer geriefelijk is. Zij worden zeer gemakkelijk bevestigd met schroeven aan de binnenzijde van de deur onderaan. De india rubber buffer vormt de vasthechting wanneer de deurstop daarvoor opengesteld is. De prijzen zijn:

Goudbrons.	Zwart.	Vernikkeld.
N°. 1 *f* 0.87½	N°. 1 *f* 0.89½.	N°. 1 *f* 1.50.
N°. 2 » 1.25	N°. 2 » 1.25.	N°. 2 » 1.87½.

Wij gelooven dat beide zeer practische vindingen zich ook hier bij menigeen tot de onontbeerlijkste constructien zullen gaan rekenen.

Verkeerd begrepen eigenliefde.

In onze vorige aflevering gaven wij eene afbeelding van het Paviljoen van Houten aanwezig op de Tentoonstelling te Chicago en geheel en al uitgevoerd volgens de gegevens van den bouwmeester Jules Hofman te Antwerpen. Daarbij omschreven wij »dat de ontwerper een zeer gelukkige keuze uit den schat der motieven deed waaraan de oud-Hollandsche kunst zoo rijk is." Wij vertrouwden hier mede genoeg gezegd te hebben; ieder

deskundige toch zou daaruit kunnen lezen, dat het ontwerp niet oorspronkelijk is maar gevormd uit datgene wat zoo waardeerbaar goed en schoon in onze kunst is, en bij de overblijfselen uit vroegeren tijd wordt aangetroffen. Het blijkt ons echter dat op den eersten aanblik een onzer noordelijke lezers een weinig van zijn kalmte verloren heeft omdat hij zijn geliefden raadhuisbouw daarin vond weergegeven, een volkomene gelijkenis zelfs en het goede werk werd als een copie den volke in de dagbladen voorgelicht.

Wij geven hier het bericht zooals wij er kennis van namen:

Een en andermaal heeft men in mededeelingen over de tentoonstelling te Chicago den lof hooren verkondigen van het schoone paviljoen, door de firma Van Houten op de tentoonstelling opgericht. Nu het *Vademecum der Bouwvakken* (redactie Prinsengracht 303, Amsterdam) eene natuurgetrouwe afbeelding van dat gebouw geeft, zal het niemand verwonderen, dat de architect Jules Hofman te Antwerpen van de zijde der Amerikanen onvoorwaardelijken lof ontvangt. 't Is werkelijk een prachtig ontwerp, schoon uitgevoerd en bijzonder aantrekkelijk door eenheid van stijl. Maar nu zou het den bouwmeester niet kwalijk hebben gestaan, indien hij had vermeld, waar het orgineel dezer fraaie copie was te vinden. Leg naast elkander de plaat van *Vademecum* en eene photografie van het stadhuis van Franeker, (te verkrijgen bij den photograaf H. Berndes te Franeker) en gij zult getroffen worden door de aandoenlijke overeenkomst van beide bouwwerken. De torens zijn gelijk tot in de kleinste bijzonderheden, — de trapgevels, in alle details gecopiëerd, tot de plaatsing van de ingelaschte witte steenen toe, — de verdeeling der vensters en de beschildering der luiken, — 't is alles namaaksel. Wanneer de contrefaceur zijn model had genoemd, zou er niets op aan te merken zijn geweest; maar daarvan is ons niets gebleken. Ook is het niet te denken, dat de firma Van Houten aan den heer Hofman heeft opgedragen: „Maak ons een ontwerp geheel naar het Franeker stadhuis;" in zulk een geval toch behoefde zij niet te Antwerpen haren architect te zoeken, maar had dien wel in Friesland kunnen vinden.

Vangen wij met het slot aan. Wij willen aannemen dat het neergeschrevene geen oorsprong uit de reeds groot genoeg zijnde vakafgunst heeft gevonden, dan kan tot kalmeering dienen, dat de bouwmeester Jules Hofman *een Nederlander* is en in dat geval zal het wel gelijk zijn of de ontwerper uit Harlingen of waar ook, of uit Breda zooals hier het geval is, komt. De oud-Hollandsche kunst, al bevindt zij zich voor dit geval noordelijker, heeft op zijn beoefening en waardeering gelijk recht.

Maar nu wenscht men het feit ook in het buitenland wereldkundig te maken (volgens ons afzonderlijk gedaan bericht) hoe zulke navolging mogelijk is. Zij het ons vergund op te merken, dat die navolging in zeer vrijen zin is opgevat, en de bouw juist is gebazeerd op datgene wat de noordelijke raadhuisbouw aanbood, waartoe de ontwerper in het jaar 1891 met een der vertegenwoordigers der firma van Houten speciaal een bezoek te Franeker bracht, opdat de opname zoo correct mogelijk zou kunnen geschieden, een feit waarvoor de bouwmeester waardeering verdient, dat hij daarmede zoo juist geslaagd is dat men er toen gedreven is geworden de dagelijks beschouwde fragmenten als tweelingzuster te begroeten. — In plaats van afkeuring zou men hier het tegendeel kunnen verwachten voor de correcte wijze waarop die motieven te Chicago zijn voorgesteld, en zeker had voor de beoordeeling algemeen te maken, het inwinnen van inlichtingen wenschelijk geweest. Dat de bouwmeester Jules Hofman dat met alle loyauteit erkent, bewijst juist hetgeen in buitenlandsche vakbladen over den bouw van het paviljoen te lezen staat — en wel, waar er vooraf op gewezen wordt hoe de bouwmeester, geboren te Breda, en een der beste leerlingen van de Antwerpsche akademie is waar hij met glans de gouden

medaille verwierf die nog voor dien tijd aan geen leerling is toegekend, en verder hoe die verdienstelijke landgenoot het paviljoen heeft gedacht. »*L'edifice a été concu en style hollandais du XVI siècle et dessine apres les plus beaux monuments encore existants dans le nord de la Hollande. Au moment ou l'avant projet fut soumis a la commission de l'exposition celle ci a entrepris un voyage a travers les Pays Bas et rapportant une foule de documents tels que photographies et esquisses a dans un rapport remarquable, prouve combien l'architect avait reussi, a rendre le style nationale de l'epoque.*

Over de meubels wordt gezegd: *Les meubles qui les garnissent ont été achetes sur les lieux, ou fabriques dapres les dessins authentiques.*

Zelfs worden de hoofdingangen als volgt omschreven: *Les dernières sont confectionnees d'apres les magnifiques entrées, que l'on admire encore aujourd'hui a l'orphelinat d'Enkhuizen.*

Welnu kan het eerlijker zijn tegenwoordige landgenooten worden meegedeeld, op welke basis de vorming van het ontwerp berust. Inderdaad wij mogen er een voorbeeld aannemen, waar bij ons het mijn en dijn zoo dikwerf verkeerd begrepen wordt. En toch wordt maar op den eersten oogopslag ge en veroordeeld, gevonnisd zonder onderzoek. 't Is te hopen dat de Vademecum-lezer ook dit leest, om zijn rapporten volledíger te kunnen maken. Aan de waarheid is hij veel verschuldigd, en tegenover zulke in het buitenland verstrekte eerlijke gegevens zal daar zijn angstgeschrei wel schouderophalend worden vernomen en verdient het evenals het vorige bericht openbare mededeeling. Het spreekwoord: Haastige spoed baart zelden goed, is ook hier bewaarheid.

Het raadhuis te Bolsward.

Het is zeker een verblijdend verschijnsel dat de belangrijke som van *f* 30.000 noodig tot herstel van een onzer fraaiste monumenten, en waarvoor gevaar bestond dat gemis aan bouwkapitaal verval van krachten had voorgeschreven, gelukkig is gekeerd.

Het St. Anthony gasthuis te Bolsward trok zich overeenkomstig hare roeping de zieke aan en schonk van haar kapitaal de bovengenoemde som. 't Verdient erkenning van allen die in het vak zijn, wij hebben nog zoo weinig aan de mokerwoede kunnen onttrekken, dat het een gelukkig verschijnsel is wanneer het weinige zoo gespaard wordt. Wat de kleine onder onze steden doet verdient navolging in de grootere, waar het oude karakter bijna geheel verdwenen is om plaats te maken voor nieuwigheden van zulke fraaie opvatting dat het eigenaardige bij de voltooiing al verloren is.

PRIJSVRAGEN.

Diploma voor de Tentoonstelling van nationale nijverheid en van landbouw te Winschoten.

De uitslag nader bekend, is: Diploma voor nijverheid:

1ste prijs Fancy, M. Lauweriks te Amsterdam.
2de » Smaldoek J. H. de Groot, id.

Diploma voor landbouw:

1ste prijs A × B^2 Th. Molkenboer te Amsterdam,
Kajin, H. J. M. Walenkamp Cz. te 's Gravenhage.
1de » A × B^1 Th. Molkenboer te Amsterdam,
Zon met stralen M. Lauweriks, id.

Daar bij de laatste prijsvraag twee ontwerpen voor ieder gelijkgesteld zijn, zal het lot moeten beslissen wie de gelukkige is.

Oude en nieuwe torens te Amsterdam.

PHOTO-LITH: WEGNER & MOTTU AMST.

Bij de Platen.

Schetsontwerp van een winkelhuis op den hoek van twee straten,

door W. J. BRANDTS.

Wat er van een hoekje te maken is, doet de vluchtige schets zien. Een goede keus der materialen zal ongetwijfeld kleur aanbrengen en daardoor de uitvoering doen winnen.

Ontwerp van een lichthouder,

door J. VAN REIJENDAM.

Een kunstig smeedwerk vormt de lichthouder, die de ontwerper zich gedacht heeft. Het beloop is flink en breed ontwikkeld, de tusschenruimten zijn aangenaam ingedeeld. Al zijn nu lichthouders geen dagelijksche zaken, toch zal een ieder daarin motieven genoeg vinden, die ook voor andere ontwerpen nuttig den weg kunnen wijzen.

Uit den Vreemde.

Het gebouw der Tribune, Nassaustreet, New-York.

Dit echt Amerikaansche gebouw is het ontwerp van den bouwmeester A. M. Hunt, die bij de tentoonstelling te Chicago zooveel eer inoogstte, daar een groot deel zijn werk

HET GEBOUW DER »TRIBUNE" TE NEW-YORK.

was — en aan wien daarvoor door de vereeniging zijner kunstgenooten de gouden medaille is toegekend. Deze bouwmeester heeft in Amerika talrijke gebouwen daargesteld, zeker wel het meest van al zijn kunstbroeders. Het gebouw der Tribune is zooals veel in Amerika, ontzaggelijk groot, zonder daarom nu juist op fraaie vormen te kunnen aanspraak maken. Juist de groote afmetingen veroorloven dan ook zeer weinig om de details met alle uitvoerigheid te behandelen, daar dit zich toch verliest. In dat geval geeft de hoofdvorm een geschikte afleiding bij veel wat wij zoo af en toe mochten reproduceeren.

Het gewicht der spoorwaggons enz.

Wij hebben er dikwerf op gewezen hoe het gewicht van locomotieven en waggons steeds toenemende is. Daarbij zijn alle overbruggingen of gewelfde wegen dikwerf afnemend, en vormt het verschil van de krachten in de toekomst zorg, daar er niet volkomen rekening mede is gehouden. Niet alle wegen mogen als de viaduct te Amsterdam het stervensuur afwachten, waarvan de kranke steeds laat berichten *zwak te zijn, maar aan de laatste levens-*

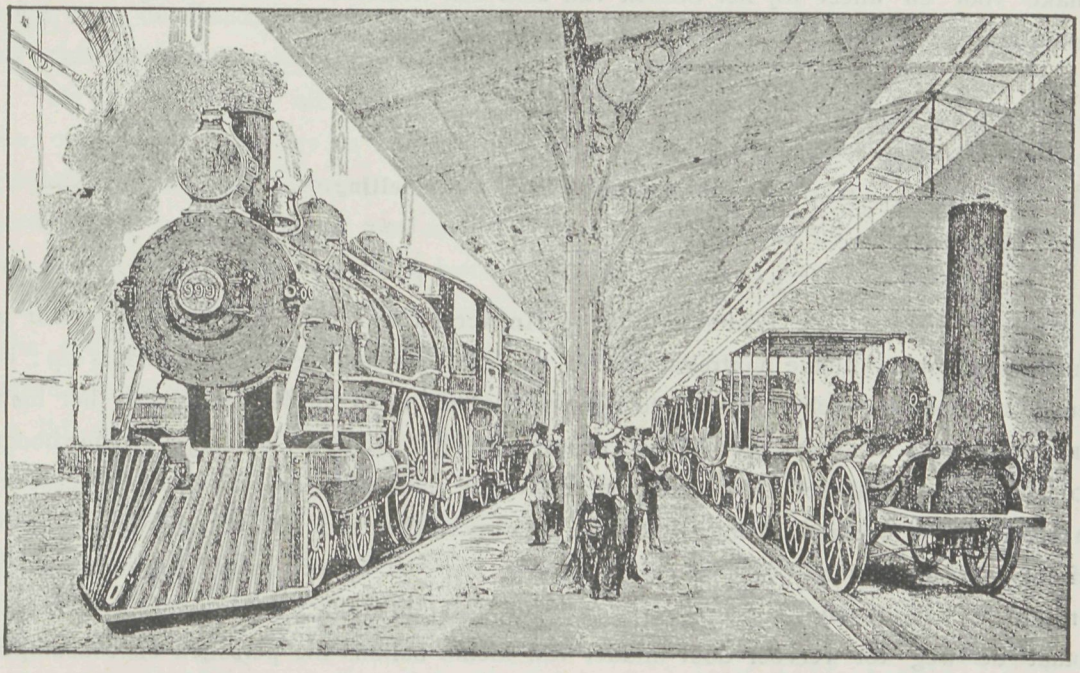

1893. 1831.

OUDSTE EN JONGSTE AMERIKAANSCHE LOCOMOTIEF.

halm zich vast te houden, tot op een gegeven oogenblik, en die *tijd komt waarlijk,* alles ineenstort en een ieder roept *kon men dat nu niet vooruit zien aankomen,* terwijl allen er jaren na hebben gezien. Maar genoeg daarvan. Bij zooveel levensverzekeringmaatschappijen acht het rijk spaarzaamheid in bouw, herstelling of voorkoming van gevaar zeker wenschelijk; de een beschermt zoo den ander.

Hoe belangrijk het verschil in gewicht is, blijkt uit twee locomotieven die op de tentoonstelling te Chicago aanwezig zijn (zie de tekstfiguur). Het is de oudste en de jongste. De jongste ziet er uit als een beerwagen die bij den weg rijdt, weinig omvang en zwaarte, de oudste als een reus, die een ontzaggelijke kracht bezit maar ook voor zich zelf veel plaats en steun behoeft. De oudste genaamd »de Witt-Clinton", werd 1831 te New-York gebouwd. Vier raderen van 1.368 M. dragen de twee cylinders, die een diameter hebben van 140 m.m. De ketel bestaat uit 30 koperen buizen ieder van 42 m.m. Het gezamenlijk gewicht bedraagt 6 At. Daarentegen is de jongste machine voor de New-York en Hudsonbaan bestemd. Het gewicht bedraagt 60 t. De vier wielen hebben een diam. van 2.128 M. Alhoewel alle vereischten, waaraan een locomotief moet beantwoorden, hierin zijn opgenomen en daardoor snelheid, trekvermogen, enz. alles zeer spoedig en zonder bezwaar hunne eischen krijgen, is toch dat kolossale gewichtverschil opvallend. — Het zal niet uitblijven of ook de Europeesche locomotieven zullen den vorm der Amerikaansche gaan navolgen en het gewicht dan evenzoo toenemen, dan moet zulks op de spoorwegbruggen die over de rivieren zijn gelegd en op geheel anderen grondslag zijn berekend, voorzeker een schadelijken invloed gaan uitoefenen, en verdient het wel overweging dat dit een punt van studie uitmake voor en alleer wij het bezoek van zulk een kolossus te wachten zijn. Voor de Amsterdamsche viaduct zou het zeker den genadeslag zijn.

Van de Antwerpsche Tentoonstelling.

Het is zeker dat de Tentoonstelling te Antwerpen veel te zien zal geven. Daar nu hemelhooge torens hunne aantrekkelijkheid verliezen, verzint men er iets anders op; het plan bestaat om een geheel kasteel te bouwen, dat als een echt luchtkasteel in het luchtruim zweeft. Als het maar niet bij het voornemen blijft. Men wil namelijk op eene hoogte 500 M. boven de aarde in de lucht een restauratie doen zweven, van waar de bezoekers een onvergetelijk overzicht kunnen nemen. De oppervlakte zou 20 M^2. zijn, de materialen bamboes en aluminium. Het is gelijk aan een vlot dat op een aantal ballons gedragen wordt. Die ballons zijn allen met gas gevuld. Daar het vlot aan de aarde is geketend, bestaat de weg tot vervoer door middel van kleine ballons die personen en consumptiemiddelen overbrengen. Het gas kan wanneer het ontwijkt, op gemakkelijke wijze worden bijgevuld. Reusachtige lichtreflectoren zullen het des avonds verlichten en van daar uit tevens op het tentoonstellingsterrein het licht werpen. Men rekent de vervoerkosten zeer laag te stellen, waardoor een algemeen bezoek mogelijk is. Krijgt het plan uitvoering dan is het ten minste geheel iets nieuws wat in onze dagen zeer moeielijk is.

De particuliere arbeidsraad voor de bouwvakken te Amsterdam opgericht.

Amsterdam kwam eindelijk in het bezit van een arbeidsraad, wenschen wij haar een lang leven en nuttigen werkkring te gemoet. Tot voorzitter werd gekozen de heer C. Muijsken, voorz. der Maatschappij tot bev. der bouwk., tot secretaris Mr. C. A. Elias.

De bepalingen waarop de Raad de taak aanvaard, zijn de volgende:

Art. 1. De arbeidsraad heeft ten doel, door samenwerking van patroons en arbeiders de belangen van al degenen, die hierterstede of in de aangrenzende gemeenten het bouwvak beoefenen, te behartigen en door bevordering hunner onderlinge samenwerking tot verbetering van de in de bouwvakken heerschende misstanden te geraken.

Art. 2. Dit doel tracht hij te bereiken door:

a. Het vereffenen van aan zijn oordeel onderworpen geschillen tusschen de verschillende categoriën van personen, het bouwvak beoefenende, en hierterstede of in eene der aangrenzende gemeenten woonachtig;

b. het geven van adviezen, hetzij gevraagd of ongevraagd, in zaken of toestanden het bouwvak betreffende en het aangeven van middelen ter regeling en verbetering;

c. door alle andere geoorloofde en hem geschikt voorkomende middelen. Hieruit volgt, dat de Raad, evenals in de meeste buitenlandsche wetgevingen is vastgesteld, èn als scheidsrechter èn als adviseerend lichaam zal optreden.

De Raad bestaat uit 12 leden, waarvan de helft arbeiders en de helft patroons, en een onpartijdig voorzitter en secretaris-penningmeester; arbeiders en patroons vergaderen gelijktijdig; aan het uitbrengen van adviezen door ieder der partijen afzonderlijk werd geen waarde gehecht, omdat men meende, dat juist het oordeel, dat door de samenwerking van beiden zou tot stand gebracht worden, het meest vertrouwen zou wekken.

De leden worden door de vereenigingen, die zich bereid verklaren door een jaarlijksche contributie de kosten van den raad te dekken, gekozen. De patroons-vereenigingen kiezen de patroonsleden, de arbeiders-vereenigingen de arbeidersleden van den raad. Om tot lid van den raad gekozen te kunnen worden, behoeft men *geen* lid van een der contribueerende vereenigingen te zijn, mits men aan de eischen voldoet van *a.* een tot het bouwvak behoorend bedrijf of ambacht uit te oefenen en daaraan minstens 5 jaren werkzaam te zijn geweest; *b.* den leeftijd van 25 jaar bereikt te hebben en *c.* minstens gedurende 2 jaar binnen Amsterdam of aangrenzende gemeenten werkzaam te zijn geweest. De raad vergadert eenmaal per maand; door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst werd, tegen geringe vergoeding voor kosten van verlichting en verwarming, een lokaal in haar maatschappelijk gebouw aan de Marnixstraat 402 voor de vergaderingen ter beschikking gesteld.

De leden hebben 4 jaar zitting; om de 2 jaar treedt de helft der leden af.

De behandeling der zaken door den Raad is geheim, totdat door den Raad tot openbaarmaking is besloten; de leden verbinden zich door het onderteekenen der statuten en het huishoudelijk reglement, deze bepaling te eerbiedigen.

Alle leden en de secretaris in het bijzonder zijn gehouden om klachten aan te hooren

en in den raad te brengen. De woonplaats van den secretaris is Van Baerlestraat 48, Amsterdam, en verklaart deze zich volgaarne bereid alle gewenschte inlichtingen te geven.

In het huishoudelijk reglement is in art. 18 de belangrijke bepaling opgenomen welke personen als patroons worden beschouwd, nl. allen, die minstens een werkman (gezel) voor de uitoefening van hun bedrijf in dienst hebben.

De jaarlijksche contributie is aanvankelijk vastgesteld op *f* 7.50 voor elke contribueerende vereeniging; een geldelijk bezwaar tegen toetreding zal derhalve, met het oog op dit bedrag, slechts bij weinige vereenigingen bestaan, te meer daar deze som, bij toetreding van meerdere vereenigingen, naar alle waarschijnlijkheid voor groote vermindering vatbaar zal blijken,

De raad hoopt, dat de andere ons ten deele bekende, ten deele onbekende bezwaren tot ondersteuning van de pogingen van den raad, zullen verdwijnen, wanneer zijne wijze van werken meer bekend zal zijn geworden. Het eenige wat de raad van allen zonder onderscheid vraagt is *vertrouwen*; wordt dit hem slechts geschonken dan zal hij aan zijn doel kunnen beantwoorden en kan hij bij uitstek een middel zijn, om de invoering van degelijke aan de te stellen eischen voldoende rijksarbeidsraden te bevorderen.

MR. C. A. ELIAS,

Secretaris-penningmeester van den particulieren arbeidsraad, voor de bouwvakken te Amsterdam opgericht.

PRIJSVRAGEN.

Societeitsgebouw te Haarlem.

De Haarlemsche bouwkundigen en men telt daaronder tegenwoordig zeer goede krachten, hebben een buitenkansje, doordien een prijsvraag is uitgeschreven, waarbij alleen hunne deelneming is toegestaan. Ongetwijfeld zal die prijsvraag veler belangstelling verwerven, waarom wij gaarne het program opnemen.

PROGRAMMA.

Art. 1. Het nieuwe sociëteits-gebouw mag het terrein beslaan, op de daarvan verkrijgbare situatie-teekening aangegeven en is begrensd door de bestaande concertzaal en tuin (waarvan een klein gedeelte mag bebouwd worden), het Klokhuisplein, de Lange Begijnestraat en de Wijde Appelaarsteeg.

Art. 2. In- en uitwendig wordt voor het gebouw eene eenvoudige en degelijke behandeling vereischt; er worden dus geene buitengewone versieringen verlangd. Eenvoudige doch passende gevels zijn voldoende.

Het gebouw moet gelijkstraats bevatten:

een conversatie- en speelzaal, groot te zamen 150 M2.;

een leeszaal, groot 70 M2.;

een biljartzaal voor zes biljarts;

een kolfbaan, lang 21 M., breed 5 M., aan eene lange en eene korte zijde een verhoogd gedeelte voor toeschouwers;

afzonderlijken toegang tot de woning van den kastelein-restaurateur;

een keuken van voldoende afmeting, welke ook op de verdieping kan gelegen zijn.

Verder: diverse kelders voor wijn, bier, steenkolen, verwarming enz., ook toegankelijk van uit de straat, voorts: vestibules, gangen, trappen, veranda aan de tuinzijde, de noodige vestiaires, buffetten met dessertkamer, kamer administrateur, kamer bureaulist, de noodige dames- en heerenprivaten met urinoirs, voor sociëteit en concertzaal afzonderlijk en hetgeen verder voor eene welingerichte sociëteit vereischt kan worden.

De sociëteitszalen moeten zooveel mogelijk aan elkaar grenzen en in elkaar loopen, en zoo mogelijk toegankelijk zijn van uit behoorlijk tegen tocht afgesloten vestibules of gangen.

De kolfbaan en biljartzaal mogen van bovenlicht voorzien zijn.

Op de verdieping een woning voor den kastelein, bestaande uit drie of vier vertrekken;

een bestuurskamer van voldoende afmeting, welke ook gelijkstraats kan zijn gelegen;

een zaal ter verhuring voor vergaderingen, repetitiën en uitvoeringen ter grootte van 180 M2.;

een restauratiezaal met toiletkamer;

een met kasten betimmerde ruimte voor tijdschriften en couranten, welke ook op den zolder kan gelegen zijn.

Voldoende zolderruimte voor huiselijk gebruik van den kastelein;

een buffet of buffetkamer.

Art. 3. Er moeten kanalen worden gemaakt voor afvoer van bedorven lucht en tevens gelegenheid bestaan voor aanleg van eene centrale verwarming onder lagen druk.

In de kamers en kleinere vertrekken moeten tevens stookplaatsen worden aangebracht. De genoemde afmetingen zijn minimum-afmetingen en gemeten zonder de kasten.

De lichtopeningen in de Lange Begijnestraat en die op het Klokhuisplein moeten van luiken voorzien zijn.

De vloeren van de sociëteitszalen mogen niet lager liggen dan de vloer van de bestaande concertzaal; de aanleg der fundeering op 1.10 M. beneden de voetstraat.

De privaten en urinoirs moeten in verbinding worden gebracht met waterdichte beerputten van voldoende afmetingen volgens de voorschriften dezer Gemeente.

Het overtollige hemel- en menagewater moet afgevoerd worden naar in de straat liggende gemeente-riolen.

Art. 4. Er worden verlangd:

a. De plattegronden van den beganen grond en kelders, de eerste verdieping en van de zolderverdieping met aanduiding van de bekappingen.

De biljarts moeten in den plattegrond worden geteekend en de bestemming der verschillende zalen en vertrekken daarin worden geschreven en mogen alzoo niet als renvooi behandeld worden;

b. de gevels aan het Klokhuisplein en Lange Begijnestraat;

c. minstens twee doorsneden zoodanig gekozen, dat daaruit zooveel mogelijk de constructie van het gebouw is waar te nemen;

al deze teekeningen op schaal van 1 à 100;

d. een travée van den voornaamsten gevel en een of twee traveeën van de voornaamste binnenordonnantiën der zalen op schaal van 1 à 20. De teekeningen moeten geschikt zijn om langs photolithographischen weg gereproduceerd te worden en moeten dus geheel in lijnen worden uitgevoerd;

e. een memorie van toelichting en eene gedetailleerde begrooting van kosten, opgemaakt naar de eenheidsprijzen van het hierbij gevoegd tarief.

Het ontwerp mag de som van *acht-en-vijftig duizend gulden* niet te boven gaan.

Hierin zijn echter niet begrepen de kosten en baten van afbraak, van aanleg voor gas- en waterleiding en van de eventueel te plaatsen verwarmings- en verlichtingstoestellen.

Art. 5. Er wordt uitgeloofd:

een prijs van *f* 500.—, toe te kennen aan het bestgekeurde ontwerp.

De Jury heeft de bevoegdheid bij niet volledige toekenning der uitgeloofde som deze op andere wijze als premiën onder de beste ontwerpen van genoegzaam bouwkundige waarde te verdeelen.

Door de aanvaarding van de als prijs of premiën toegekende gelden, worden de betreffende ontwerpen eigendom van de sociëteit.

Het ligt in de bedoeling van het Bestuur om met den vervaardiger van het bekroonde ontwerp over de uitvoe-

ring daarvan te onderhandelen op den voet van het tarief, aangenomen in de algemeene vergadering van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, gehouden te Amsterdam op 31 Mei 1888, waarbij het verlangde gebouw wordt gerangschikt in de 3e kl.

Het Bestuur heeft evenwel de bevoegdheid, waarvan in de uiterste noodzakelijkheid en na de Jury gehoord te hebben, gebruik zal worden gemaakt, de uitvoering van den bouw aan of in verbinding met den bouwmeester zijner keuze op te dragen of wijzigingen in het ontwerp aan te brengen.

Art. 6. De in art. 4 bedoelde stukken worden vóór of op den eersten September 1893 ingewacht aan het adres van den Secretaris der sociëteit „Vereeniging", Lange Begijnestraat No. 13, vergezeld van een correspondentie-adres, om zoo noodig met den inzender te correspondeeren.

Ieder ontwerp moet gemerkt zijn met een spreuk of motto en vergezeld zijn van een verzegelden naambrief, waarop van buiten dat motto is herhaald en van binnen de naam en het adres van den inzender zijn vermeld.

Het schrift op de teekeningen en van de bijgevoegde stukken moet van eene andere hand dan die van den ontwerper zijn.

De motto's der ingekomen stukken zullen bij advertentie in de Haarlemsche couranten worden bekend gemaakt.

Art. 7. De Jury voor de beoordeeling zal bestaan uit drie buiten Haarlem woonachtige deskundigen.

Ontwerpen, die naar het oordeel der Jury eene hoogere bouwsom vorderen dan ƒ 58000 — of die op andere wijze afwijken van de gemaakte bepalingen, komen voor de bekroning niet in aanmerking.

De uitslag van de beoordeeling zal mede bij advertentie in genoemde bladen worden bekend gemaakt.

Art. 8. De ingezonden ontwerpen met bijbehoorende toelichting en begrooting, worden gedurende veertien dagen openlijk tentoongesteld in eene der zalen van de Sociëteit, terwijl de niet bekroonde ontwerpen eerst na afloop der tentoonstelling, doch uiterlijk 1 November, vrachtvrij zullen worden teruggezonden aan de opgegeven correspondentie-adressen.

Gedurende dien tijd zullen de stukken door het Bestuur der Sociëteit worden verzekerd tegen brandschade, voor een bedrag gelijkstaande met het bedrag van den uitgeloofden prijs.

Art. 9. Deze voorwaarden met bijbehoorende situatieteekening zijn op vrachtvrije aanvrage en tegen vooruitbetaling van ƒ 1.— te bekomen bij den Secretaris der Sociëteit, Lange Bagijnestraat alhier.

Uit een en ander blijkt dat het programma met zorg opgesteld is. Er zullen natuurlijk wel bedenkingen verrijzen dat deze prijsvraag zoo geschikt voor algemeene deelname, zoo beperkt is en wel alleen tot de stedelingen zelf. — Wij onderschrijven gaarne dat alle beperking in welke zin ook, volstrekt niet door ons wordt voorgestaan. Men late alles zoo vrij mogelijk en het zal des te beter bloeien. Maar hier is het een bijzonder geval. Het betreft een societeitsgebouw waarvan de meeste stedelingen misschen wel allen lid zijn en wij leven nu eenmaal in een tijd van beperking. Om de winterarbeid voor onze werklieden te verlengen, beperkt men de vreemdelingen, zouden dan de bouwmeesters onderling, voor wie inderdaad werkeloosheid geen onbekende is, dat voorbeeld niet mogen volgen en ook bij hun laten wat daar ter stede te huis behoort, voorzeker eveneens.

Waar zulk een uitzondering zich paart aan de eisch die het heden ons opdringt, daar is die wijze van prijsuitschrijven alleszins gerechtvaardigd, te meer, zooals wij in den aanvang gezegd hebben, waar binnen Haarlem zich zulke goede krachten bevinden. Die in den laatsten tijd Haarlem bezocht kon zich daarvan overtuigen want menig winkelgebouw, woonhuis en villa daar gebouwd zou voor de hoofdstad of omgeving een werkelijke aanwinst zijn.

Schetsontwerp-Winkelhuis.

W. Brantz
inv. et del.

Bij de Platen.

Woonhuizen te Bilbao. (Architect M. A. DE NEEF.)

Iets uit den vreemde. Op de laatst gehouden tentoonstelling in de Champs Elysees te Parijs, trok bizonder de aandacht een aquarel, waarvan onze plaat eene reproductie is.

Het waren woonhuizen te Bilbao, gebouwd naar de plannen van den bouwmeester M. A. de Neef.

Opmerkelijk is hierbij de groote afwisseling die de ontwerper wist te verkrijgen; terwijl het smaakvolle aan den Vlaamschen bouwstijl eigen, een rijkdom van motieven hiervoor aan de hand deed. 't Is een zeldzaam, zoo schoon aangetroffen groepje, wel waard om meer algemeen bekend te worden.

Uit den Vreemde.

De verzending van brieven door electriciteit.

Uit een belangrijk gesprek met een handelsvriend wordt de heer Meijer opgeschrikt door den roep van den portier: »Sneltrein naar A! Dadelijk instijgen!" Hij snelt naar den trein en vergeet in de haast zijn reistasch. Maar het waakzame oog van den portier heeft

de tasch ontdekt en op het laatste oogenblik werpt hij deze in den bagagewagen, terwijl hij tevens den hoofdconducteur het geval meedeelt. Het voorval wordt bovendien naar het eerstvolgende station getelegrafeerd, waar dus de chef reeds op de hoogte van de zaak is als de heer Meijer hem met een beangst gezicht zijn verlies meedeelt. »Er is vrij veel aan gelegen de tasch terug te krijgen, want hij bevat een groote geldswaarde aan papier en goud", besluit de heer Meijer zijn mededeeling. »Goud en papier", zegt de chef nadenkend, »hm, gelukkig geleiden zij goed,... weet u wat, wij zullen de tasch telegrafisch laten komen." En meteen maakt de guitige ambtenaar eenige beweging aan het seintoestel, gaat daarna naar het bagagekantoor en stelt den verbaasden heer Meijer in ongeschonden staat zijn reistasch ter hand, die niet weet of hij hier te doen heeft met werkelijkheid of een geestig gevonden grap.

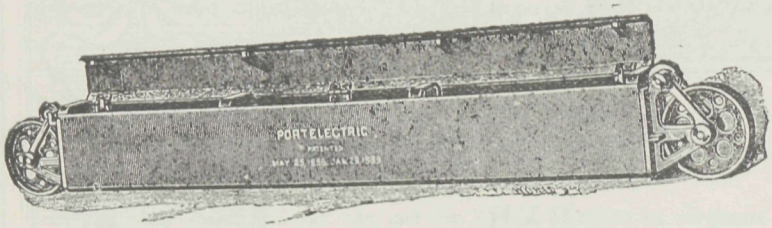

De stalen Wagen.

Het hier meegedeelde voorval had werkelijk een twintigtal jaren geleden plaats en deed toen tot aller groot vermaak onder de vrienden van den heer Meijer de ronde. Weinig konden zij vermoeden dat de telegrafische verzending van brieven — als men het zoo noemen wil — slechts een kwestie van tijd, van nauwelijks een kwart eeuw zou zijn.

Na herhaalde proeven is het n.l. te Boston gelukt, een practisch bruikbaren electrischen brievenbaan in te richten. De nevensstaande figuren geven een afbeelding daarvan. Fig. 1 is een stalen wagentje op rollen, dat 3,5 M. lang is en dus een belangrijke hoeveelheid brieven kan bevatten. De rollen geleiden tot voertuig tusschen twee gelei-ijzers,

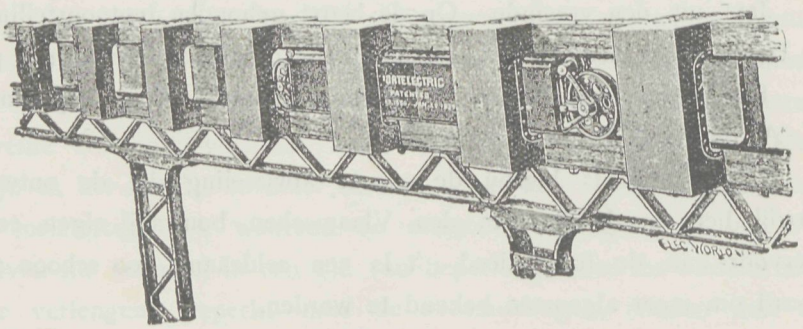

Aanzicht van den weg.

die op afstanden van 1 M. (zie fig. 2) verbonden zijn door plaatijzeren kastjes. Deze kastjes bevatten electro-magneten die bestemd zijn om resp. door aantrekking en afstooting den wagen te bewegen. Een dynamomachine van twintig paardekrachten levert den electrischen stroom, die aan het voertuig de snelheid van een spoortrein kan geven. De inrichting schijnt uiterst eenvoudig en weinig kostbaar, zoodat de invoering er van ten algemeenen nutte niet lang op zich zal laten wachten.

De Blackpool toren in Engeland.

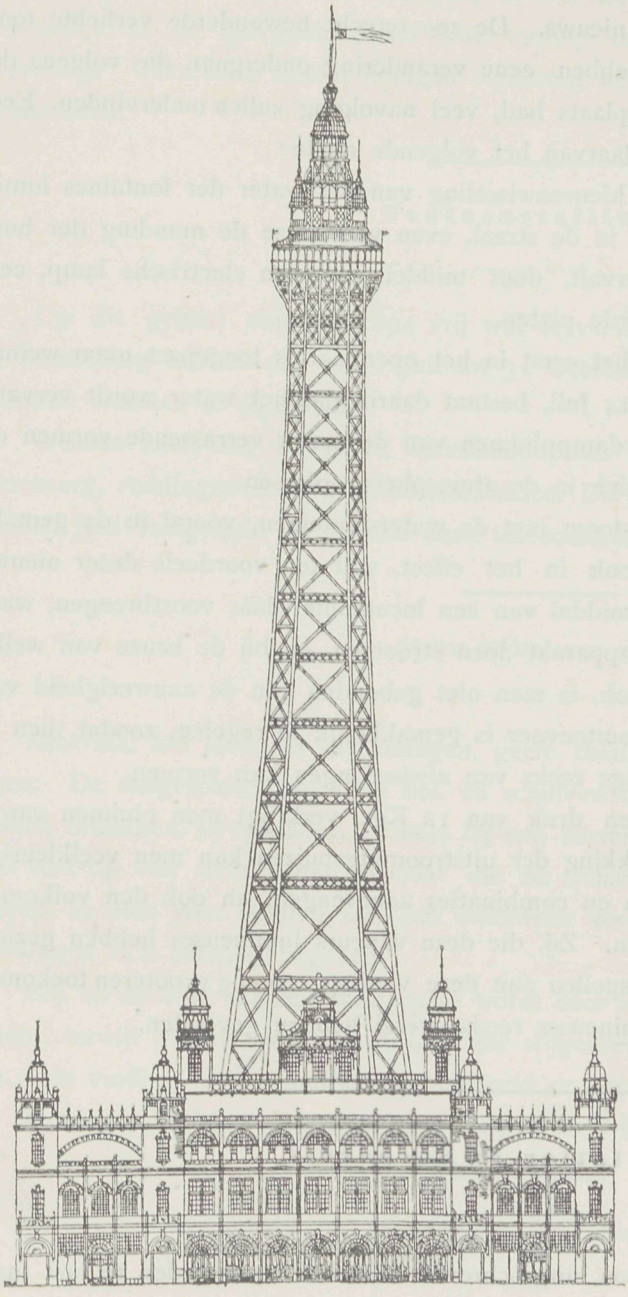

De Blackpool toren in Engeland.

Sints de Eiffeltoren daargesteld is, is de zucht om ook in het bezit van een dergelijk hoog gevaarte te komen, vrij algemeen geworden. Onze afbeelding geeft de Blackpool toren te zien, die men in Engeland zal bouwen, volgens de plannen van de ingenieurs Heenan en Froude te Manchester. De hoogte van den toren zal 155 Meter zijn. Van groot belang is een dergelijke torenbouw voor de vele bezoekers die Blackpool jaarlijks aandoen. Men heeft dan een overzicht over een werkelijk fraaie landstreek en de daaraan grenzende zee, zelfs kan men dan tot het eiland Man de geheele ruimte overzien.

De geheele ijzerconstructie is 3.6 M. boven het wateroppervlak daargesteld en rust op 4 steenblokken, ieder groot 3 × 3 M. en dik 3.6 M. Daarop zijn de staalplaten aangelegd, waarmede de torenbouw is in verband gewerkt.

De benedenbouw is voor een circus bestemd.

Reeds is men met den bouw een groot eind gevorderd en daarmede is het aantal hooge torens weder met een vermeerderd.

Verlichte Fonteinen.

De Parijsche Julifeesten boden iets nieuws. De zoo terecht bewonderde verlichte fonteinen van de wereldtentoonstelling hebben eene verandering ondergaan die volgens de toepassing te oordeelen die 14 Juli l.l. plaats had, veel navolging zullen ondervinden. Een onzer dagbladen »de Telegraaf" deelt daarvan het volgende mede:

Men weet dat de verlichting en kleurenwisseling van het water der fontaines lumineuses worden te voorschijn geroepen in de straal, even voor deze de monding der buis verlaat, waaruit zij ontspruit of nedervalt, door middel van een electrische lamp, een spiegel-systeem en verschuifbare gekleurde platen.

De navolging dezer fonteinen, die het eerst in het openbaar is toegepast, maar weinig opgemerkt bij het nationale feest van 14 Juli, bestaat daarin, dat het water wordt vervangen door stoom. Men verkrijgt dan dampluimen van de meest verrassende vormen en kleuren, die het licht bewaren tot zij zich in de atmospheer oplossen.

Het verschil van deze verlichte stoom met de water-fonteinen, vooral in de gemakkelijkheid van de toepassing, maar ook in het effect, valt ten voordeele dezer nieuwe vinding uit. Men kan de stoom door middel van een locomobiel dáár voortbrengen, waar men wil en door het licht-en-kleuren-apparaat doen stroomen, en bij de keuze van welke hoog of afgezonderd gelegen plaats ook, is men niet gebonden aan de aanwezigheid van water onder een hoogen druk. De stoomtoevoer is gemakkelijk te regelen, zoodat men in grootte en vorm een nagenoeg oneindige reeks van afwisselingen kan vormen.

Bij een stoom-productie onder een druk van 12 Kgr. verkrijgt men pluimen van 5 tot 6 meters hoogte; door een schikking der uitstroomingsbuizen kan men veelkleurige bouquetten vormen, allerlei wijzigingen en combinaties aanbrengen, en ook den volkomen indruk van Bengaalsch vuur weergeven. Zij, die deze vapeurs lumineuses hebben gezien, zijn vol bewondering er voor en voorspellen aan deze vinding een nog grooteren toekomst, dan de navolging die de fontaines lumineuses reeds overal hebben gevonden.

Spoorwegstation te Bucharest.

Op de prijsvraag voor dit station uitgeschreven, zijn vele antwoorden te laat ingekomen en daardoor bij de beoordeeling direct ter zijde gelegd. Dit was een zeer treurig feit voor de medewerkers, waarover en niet ten onrechte in Duitschland door verschillende bouwkundigen groote bezwaren zijn ontwikkeld. Ook in Nederland troffen velen een gelijk lot. Zij hadden vele kosten voor de verzending, bovendien voor de terugkeer en de jammer niet deelgenomen te hebben en allen arbeid vruchteloos te zien. Het is toch een grove teleurstelling wanneer geruimen tijd vooraf verzonden is en eene vertraging in

de expeditie veroorzaakt dergelijke uitsluiting. In zulk een geval moest de spoordirectie de schade dragen. Het is, gelooven wij, niet onmogelijk, om bij verzending zich te kunnen waarborgen voor tijdige aflevering, is dat zoo, dan is het raadzaam bij ieder concours hierop weer de aandacht te vestigen, of wel zich door middel van een expediteur, die gewoonlijk in de gelegenheid tot samenlading is, zich te doen assureeren voor tijdige aflevering. Verzenden zonder eenigen waarborg op dergelijke afstanden, is zeker allesints te ontraden.

Tentoonstellingen.

Op dit gebied valt in 1894 vrij wat te verwachten. Madrid zal een internationale tentoonstelling hebben die van 1 Juli tot 31 October zal duren en waarvoor het Paleis der Schoone Kunsten is afgestaan.

Weenen heeft een dergelijke, omvattende alles wat betrekking heeft op volksvoeding, armenzorg, reddingswezen en verkeersmiddelen. De tijd daarvoor is van midden April tot midden Juni vastgesteld en beloofd deze tentoonstelling zeer belangrijk te worden.

Een nieuw stelsel van steigeren.

Amerika, het land der uitvindingen, geeft thans iets nieuws op het gebied van steigeren. De steigerpalen zijn allen hol, en schuiven de verschillende lengten die de hoogte moeten uitmaken, in elkander, evenals bij een verrekijker. De voet of het ondereind van den paal rust op vier steunpunten, zoodat die uit zichzelf vaststaan en nimmer behoeft ingegraven. In dien voet bevindt zich het raderwerk voor de draaiende beweging waardoor de geledingen zich omhoog begeven.

Elk lid of deel van den steigerpaal wordt door schroeven die daarbij aanwezig zijn opgesloten, terwijl tevens voor het dragen der stijgerdeelen daaraan uitstekende verbindingen zijn. De vinding is in Amerika gepatenteerd en schijnt door de eenvoudige samenstelling die uit de omschrijving gemakkelijk te volgen is, vrij algemeene toepassing te vinden.

Brandkasten van cement.

Het stelsel Monier is voor de cementfabricatie een groote aanwinst geweest. De op die wijze saamgestelde werkstukken blijken toch tegen veel bestand te zijn. Brandvrij, groot draagvermogen en soliditeit benevens zoovele andere deugden behooren er toe. Een merkwaardige proef is dezer dagen genomen. De Berlijnsche brandweer had een brandkast doen vervaardigen, die 1.30 M² oppervlakte had en die uit dit materiaal was saamgesteld. De kast bevatte vele losse bladen papier, wisselformulieren en een thermometer. Dertig

minuten achtereen werd de kast aan een gloeihitte van 1000° R. blootgesteld. Nadat de hitte afgekoeld was geworden, werd de kast geopend. — De inhoud was volkomen onbeschadigd, de thermometer toonde 30° C. De kast zelf had uiterlijk weinig geleden. Op die wijze zal het stelsel Monier zich spoedig uitbreiden tot de zaken die in de huishouding te huis behooren en waarvan de bewaring van belang voor ons is. Voor onze smeden vormt het weder een niet te licht te tellen concurrentie.

Rijtuigen zonder paarden.

Zijn electrische trams inheemsch geworden en reeds in enkele plaatsen van ons land in gebruik, hun werkkring bepaald zich echter tot die plaatsen waar een ijzeren weg is gelegd. Rijtuigen, die geheel zonder trekkracht zich over den weg voortbewegen en alleen tot het werk der verbeelding behoord hebben, zijn nu tot de werkelijkheid overgegaan en ook in ons land reed in het zuidelijk deel dezer dagen een dergelijk rijtuig achtereenvolgens tot veler verbazing, vele gemeenten door. Die rijtuigen worden in beweging gebracht evenals vele kleine rivierbootjes door de Daimler-motoren. De uitvinder heeft een belangrijke expositie van zijne vindingen op de Tentoonstelling te Chicago opgesteld, men vindt daar kleine bootjes en allerlei soort van rijtuigen. Aan het rijtuig valt uiterlijk weinig waar te nemen, alleen loopen stangen en buizen daarlangs in verbinding met de wielen, maar zijn die geleidingen zoodanig aangebracht, dat zij als tot de vorm van het rijtuig schijnen te behooren. Het is mogelijk met zulk een rijtuig bergachtige terreinen over te trekken, daar een krachtige remtoestel voor gevaren behoed. Onder de zitplaats bevindt zich de motor. Aan den achterkant der zitbank is een deur, die de motor en het geheele drijfwerk afsluit en die slechts te openen is om alles te kunnen overzien. De motor vereischt tijdens deze in gang is geen andere hulp dan dat zij ieder uur even wordt nagezien of er nog genoegzaam olie aanwezig is om de deelen lenig te houden, en of evenzoo het koelwater nog opstreek is.

Zeer weinig stoot het voertuig door de beweging van de motor, alleen zooals met alles, er dient omzichtigheid met het stuuren, wat de hoofdzaak is bij het in beweging gaan, gebezigd. Voor brandstof dient petroleum van een specifiek gewicht 0.68—0.70. Rook of reuk zijn er niet aan waar te nemen. De voorraad petroleum die voor een rid kan opgenomen worden, kan strekken van 10—12 uur, waarin een afstand van 150—200 KM. kan afgelegd worden. Voor het in gebruik nemen wordt slechts 3 à 4 minuten vereischt, de snelheid kan men naar verkiezing regelen. 10—12 of 18 KM. per uur, zelfs op een goed geeffenden weg kan die bereiken 22 KM. Het petroleumverbruik wordt berekend op 1.4 Pf. = 0.008 p. KM. Het is zeker een der belangrijkste en op den duur goedkoopste verbetering op het vervoer toegepast. Waarschijnlijk beleven wij den tijd nog eens dat ieder in het bezit van zulk een motor-rijtuig zijn vrije uren in de frissche lucht kan doorbrengen. 't Zou een geheele omwenteling geven bij heeren koetsiers, ook onzen bouw voor stallingen zou zich geheel moeten wijzigen, toch is het verre van onmogelijk. Wanneer er eerst een over de grenzen komt, en dat is geschiedt, dan volgen er meer.

Machinale Beeldhouwwerken.

Wij hebben in vorige jaargangen reeds uitvoerig aangetoond hoe belangrijk de wijzigingen zijn op het gebied van den beeldhouwer tot stand gebracht. — Handenarbeid wordt door machinale vervangen. Dat heeft wel is waar geen invloed op de kunst, daar de kunstenaar toch immer het model of het eerste voorwerp moet vervaardigen waarna verder gewerkt moet worden; maar het heeft voor hem zelfs voordeel, daar alle herhalingsarbeid vervelend is en die nu ten deel valt aan de machine. 't Geestdoodende vervalt voor hem, en het groote publiek trekt er het voordeel van doordat het voor billijken prijs in de gelegenheid komt zich de voorwerpen te kunnen aanschaffen. Nu heeft de ingenieur Wenzel eene machine uitgevonden die alle beeldhouwwerken nauwkeurig copiëert, dat wil zeggen alle hoog en laag gelegen gedeelten overbrengt en tegelijk de steen of welk materieel ook daarvan verwijdert. Dat overbrengen geschiedt niet enkelvoudig, maar worden vier bewerkingen gelijktijdig onderhanden genomen, welk getal ongetwijfeld nog zeer uitgebreid kan worden. Is nu een medaillon opgesteld, dan brengt de machine alles viervoudig over en vijf geheel elkander gelijkende medaillons zijn na het voltooien van den arbeid aanwezig. Het is daarvoor niet noodig dat het model van een hard materiaal is. Een model van gips is voldoende. Maakt men meer dan vier copijen, zoo is het wenschelijk de gips te vervangen door een harder materiaal. — Voordat het werk aanvangt moet dit materiaal van het ruwste gedeelte ontdaan worden. Harde steenen vooral goed; zandsteen minder omdat deze gemakkelijker met het boren lost.

Voor de algeheele voltooiing is de hulp van den kunstenaar noodig, die daaraan de laatste hand legt. Met deze machine is het mogelijk figuren die een hoogte hebben van 3 à 4 M. te kunnen bewerken, alleen worden er dan slechts twee tegelijk aangevangen. De beitels bij het uit uitboren te bezigen, zijn van velerlei vorm en van zeer best engelsch staal. Ieder minuut wentelt iedere boor tusschen de 2500 à 3000 maal. De uitvinding van Wenzel wordt door de kunstbeeldhouwerij van Fromm, Grüne Co., Berlijn Französische Strasse 23, in praktijk gebracht. In hunne werkplaatsen Dieffenbachstrasse 36, zijn zij in werking gesteld en voldoen zeer gunstig.

Loonsregeling.

Nu de loonsregeling tot het onderwerp van den dag kan gerekend worden te behooren, is het niet ongelangrijk te vernemen wat het »Nieuws van den Dag" van 1 Augustus vermeld.

Men deelt ons mede de volgende werk- en loonsregeling, welke zal worden toegepast bij den bouw van 10 huizen aan de Da Costastraat alhier voor rekening van een geacht stadgenoot. Leiding en uitvoering is opgedragen aan een timmerman, die zich verbonden heeft dit werk voor billijken vastgestelden prijs op te leveren. Door hem is met medewerking van een teekenaar het bouwplan ontworpen, de begrooting vastgesteld en ter beoordeeling aan eenige architecten en aannemers aangeboden.

Het werk geschiedt onder contrôle van den architect W. Hamer, alhier. Zoo mogelijk zullen alle onderdeelen van het werk verricht worden door groepen van werklieden, aan hun hoofd een voorman met eenig meerder salaris. De werktijd is niet langer dan 60 uur per week, en om het belang van den werkman bij den goeden afloop van het werk op te wekken en het overschreiden van de bouwsom te voorkomen, wordt van zijn loon 1 cent per uur ingehouden, van dat van den voorman 2 cent, terwijl teekenaar eu uitvoerder een belangrijk bedrag laten staan van hun loon. Al deze ingehouden bedragen worden uitgekeerd, wanneer het werk op bestemden tijd gereed is en men, met dit geld mede, niet boven de bouwsom gekomen is.

Het loon van den metselaar is 24 cent, timmerman enz. 23 en sjouwerman 20 cent per uur.

In onderling overleg met de werkliedengroepen zullen voor kleinere deelen werkprijzen worden vastgesteld; blijkt na oplevering dat men aan dien prijs gebleven is, dan zal den werkman tot 2 cent per uur boven het reeds ontvangen loon worden uitgekeerd. Mocht door voordeeligen aankoop van materiaal zuinig gebruik hiervan en flinken arbeid de bouwsom te hoog blijken te zijn, dan zal van het bespaarde de werkman tot *f* 2000 (twee duizend) genieten alle naar hun uren geleverden arbeid een gelijk deel. Gemiddeld zal dit kunnen bedragen per hoofd vijftig (50) Gulden.

Verder is op het bouwterrein gezorgd voor een schaftlokaaltje, waar voor hen, die zulks verlangen, tegen kostenden prijs koffie te verkrijgen is, waterleiding en privaatinrichting naar behooren, terwijl bij de eerste Nederlandsche Levensverzekering-Maatschappij allen tegen de hoogste voorwaarden verzekerd zijn zoo hen een ongeluk treft.

PRIJSVRAGEN.

Bij de Vereeniging Architectura et Amicitia is een schrijven ingekomen van het Bestuur der Maatschappij Arti et Amicitia, waarbij een som van honderd gulden ter beschikking wordt gesteld voor het uitschrijven van een prijsvraag. Die som is uit het Davidsfonds afkomstig. Valt zulke samenwerking te waardeeren, wij voegen daarbij den wensch, dat de Vereeniging Architectura et Amicitia bij het uitschrijven de deelname algemeen zal doen zijn, dan is dat een voordeel dat alle bouwkundigen ten deel valt, wat zeker ook wel de bedoeling van de fondsstichting zal geweest zijn.

J. J. VAN IJSENDIJCK.

Zeldzaam worden de DOCUMENTS CLASSES aangeboden en zijn prijshoudend. Wij hebben opgave voor 5 jaargangen, fonkelnieuw, 1880-85, voor *f* 110, de prijs bij uitgave is *f* 190. Daar er slechts een exemplaar is, is spoedige aanvrage gewenscht.

WOONHUIZEN TE BILBAO (SPANJE).

Architect M. DE NEEF.

Bij de Platen.

Het Raadhuis te Alkmaar.

door **JAN BOERMA**.

Het oude Raadhuis te Alkmaar was een gebouw van geringe breedte en diepte, het besloeg niet de breedte van het in 1694 herbouwde gedeelte, daar in 1493 nog een huis ten westen, langs de Schoutenstraat stond. Is het waar, dat de gevel versierd was met de beelden van Willem II, Maximiliaan, Keizer Karel en de gerechtigheid (de hooge stoep zou vaantjes dragende leeuwen gehad hebben), dan wijst dit op eene vernieuwing of verfraaiing tijdens de minderjarigheid van Karel V. In 1500 was het zeer vervallen, maar ontbraken de middelen tot herstel.

Kerkmeesters verkregen toen octrooi om de gelden, tot reparatie en het maken van een hal met een kamer voor de dagelijksche vergaderingen van burgemeesteren en anderen van de gerechte daarboven, te verstrekken, en daarvoor te beuren de profijten der hal, bestemd voor het verkoopen van zekere koopmanschappen en de jaarfeesten der gilden. De hal is er werkelijk gekomen, denkelijk ten oosten van het oude gebouw. — Van het kleine plan schijnt men gekomen tot een grooteren bouw, van 1509 tot 1520, het nog bestaande gothisch gedeelte met toren aan het einde, alles ten oosten het oude stadhuis.

Op eene schilderij van het beleg in 1573 is deze aanbouw met zijne dakkapellen kennelijk te onderscheiden van het vroegere werk, dat een gevel met kanteelen heeft; of in de breedte van dien gevel het bovengenoemde huis reeds was opgenomen, is op de schilderij niet uit te maken.

Was nu die trapgevel een geheel in verband met den aanbouw (ook nieuw) zooals Middelburg voor een deel ook hooger gevel heeft?

Niet waarschijnlijk is dit, wijl het westelijk deel van het geheel in 1694 in pseudo-classieken stijl herbouwd werd, omdat het, zooals het latijnsche opschrift zegt, »door ouderdom vervallen" was.

Al vrij vroeg is op het westeinde ook een vleugel achter den toren gebouwd, waardoor de binnenplaats aan drie kanten opgesloten werd.

Het mannengasthuis achter de hal werd in 1589 naar het Sint Elisabethsgasthuis overgebracht en op de standplaats er van in 1594 de Prinsenkamer getimmerd.

De breedte van den westvleugel werd hierdoor verdubbeld. De bordestrap midden voor den aanbouw van 1520, werd in 1669 in classieken stijl vernieuwd, in 1881 weder in gothischen?! in verband met de restauratie van den gevel van dien aanbouw 1877—1881 Het bovengedeelte van den toren met peervormigen kroon, werd in 1860 door een spits vervangen.

De oostvleugel is den 19 Februari 1890 grootendeels door brand vernield.

Augustus 1893 gaat de Rechtbank de oostvleugel verder ontruimen en haren zetel naar het nieuwe rechtsgebouw in den Geester- of Bergerhout overbrengen, waarna het stadhuis weder eene groote verandering (althans wat het uitwendige betreft) moet ondergaan.

Uit den Vreemde.

Iets over hooge gebouwen in de Vereenigde Staten van Amerika.

Het instorten van de voormalige Fordschouwburg te Washington heeft in Amerika groote zorg verwekt, omtrent de duurzaamheid der hooge gebouwen in den laatsten tijd gesticht. Niet altijd is het mogelijk dat dergelijke ongevallen zonder ongelukken afloopen, zooals hiermede het geval was. Onder de hooge huizenbouw doet Chicago zich het allermeest gelden. Het gevolg van die torenhooge massa's is, dat zij elkander meest allen gelijken en weinig afwisseling op kunstgebied leveren. Dit bleek ook onlangs, toen voor een gebouw aldaar ten dienste van de Kamer van Koophandel in Detroit eene prijsvraag werd uitgeschreven, waarop 13 antwoorden inkwamen en die zich allen door volkomen gelijkvormigheid kenmerkten. Alleen het ontwerp van de bouwmeesters Spier en Rohn, dat met de eerste prijs bekroond werd, maakte een uitzondering, en wel voornamelijk, doordien het aantal verdiepingen slechts tot 12 was opgevoerd, terwijl de overigen 17 en meer telden. De bouwwoede heeft zich nog geen enkel jaar zoo sterk gevoeld in Chicago als dit jaar, waarschijnlijk ook in verband met de Tentoonstelling. In het laatste jaar werden niet minder dan 11.805 nieuwe huizen gebouwd met een gezamenlijke gevelbreedte

van 86 K. M., daarbij zijn vele hotels, gebouwd met het oog op de levendigheid die de tentoonstelling zou medebrengen. Vele huizen die nog geen vijftal jaren hadden gestaan en geheel nog in goeden staat waren, werden weder gesloopt om plaats te maken voor hoogere gebouwen, alleen om zooveel mogelijk van het grondvlak te profiteeren. Een groot bezwaar doet zich gevoelen in het verkeerswezen, namelijk dat men door die opeenhooping zoovele en meest talrijk bevolkte inrichtingen in een kort bestek heeft bijeengebracht. Daardoor wordt het verkeer levensgevaarlijk. Men zoekt nu naar middelen om dat euvel te verhelpen. Er is geen stad in Amerika na New-York waar de terreinprijs zoo hoog is opgevoerd. Voor een hoekterrein groot 6 × 12 M. werd onlangs betaald 576.000 gulden, dat is per M2. ongeveer acht duizend gulden. Men zou het tot de fabelen kunnen rekenen. Nu is in den laatsten tijd, zooals wij reeds vroeger bericht hebben, door de assurantiemaatschappijen een strijd aangegaan tegen den hoogen huizenbouw, doch het was van weinig kracht, men ging steeds voort op den ingeslagen weg. Nu is men weder bezig aan een huis hoog 84 M. Al die huizen worden uit stalen gevaarten zaamgesteld, zoodat het een geheel brandvrije constructie vormt, daartusschen worden de bekleedingen der wanden van steen, terra-cotta of andere materialen aangebracht. Vroeger waren die constructiën van ijzer, maar is men daarop terug gekomen. De fundeering van de huizen bestaat evenzoo uit een stalen raamwerk, waarbij de opene vakken met beton zijn aangevuld en die op deze wijze eene vaste massa vormen. Op eene diepte van 3 a 4 M. beneden den beganen grond worden de fundeeringen aangelegd.

Ontzaggelijk weinig is bij den zwaren bovenbouw het in elkander treden dezer grondslag, dikwerf is dit slechts in millimeters op te merken. De spoed waarmede die gevaarten worden opgetrokken grenst dikwerf aan het ongelooflijke, zoo werd bijvoorbeeld aan een huis hoog 17 verdiepingen met een grondvak van 43 × 25 M., voor elke verdieping slechts 3½ dag gevorderd. De op zulke grondslag aangelegde huizen zijn natuurlijk moeielijk verplaatsbaar, wat gewoonlijk in Amerika tot de eigenaardigheden behoort. Dat gaat geriefelijker bij houten gebouwen, er werden in Chicago het bijna twijfelbare getal van 1500 huizen in 1891 verplaatst, daarvan waren 140 in steen opgetrokken en de overigen van hout, 2 waren vier verdiepingen en 33 drie verdiepingen hoog, de overigen allen van tusschenliggende verhoudingen. Aan sloopen wordt weinig gedacht wel aan verplaatsen en vond menigeen des morgens bij zijn ontwaken zijn buurmans huis naar een geheel ander oord opgerold.

Zoo als echter overal heeft ook de reuzenbouw zijn einde en gelooft men algemeen dat Chicago een slecht bouwtijdperk tegemoet gaat, en in de vorm van den bouw groote wijzigingen en verlagingen in elken zin zullen komen.

Een operagebouw te Parijs.

Onwillekeurig denkt een ieder bij het lezen daarvan onmiddelijk aan den meesterlijken arbeid van Garnier. Het betreft hier echter het ontwerp van een tweede van dien aard

de Opera Comique. — Voor het verkrijgen van een goed ontwerp werd een prijsvraag uitgeschreven die zooals het lot van meest alle prijsvragen is, een hevigen strijd als finale heeft. Men kan zich met de uitspraak moeielijk vereenigen. Al de ontwerpen op de vraag ingezonden, 84 in getal, zijn in 13 zalen ter beschouwing opgehangen. De fransche bouwmeesters hadden allen groote verwachting van den wedstrijd, zij hadden een merkwaardig voorbeeld, daarbij had de Opera Comique een goede kas er kon dus iets worden geleverd en algemeen geloofde men een tweede monument in de opera-architectuur te Parijs te zien verrijzen. Zonderling echter zijn de als het best aangewezene en bekroonde ontwerpen in niets in waarde boven de Opera van Garnier te stellen, zelfs zijn de gevels gelijkvormig aan de eentoonige huizenrijen die Parijs kenmerken, vlak en slechts voorzien van ijzeren hekwerk op de lijsten, hier en daar door gekleurde tegels alleen op het witte muurvlak onderbroken. Op die wijze zijn vele ontwerpen gevolgd; en hebben de gevels die het hoofdpunt vormen, slechts het aanzien zwakke reproductiën van dien grooten schouwburg te zijn zonder daarmede in waarde te kunnen vergeleken worden. Die wedstrijd vormt vanzelf een groote zelfvoldoening voor Garnier, wiens arbeid er zooveel beter door uitkomt en daardoor terecht nog grootere waardeering ontvangt. De laaste jaren waren niet in staat zijn werk te overvleugelen, en is dan ook de Groote Opera een gebouw dat geheel beantwoord aan het doel waarvoor het gedacht is, volkomen in overeenstemming en kunstvol in allen deele. Wij dachten onwillekeurig aan onzen Amsterdamschen schouwburg. — Niets willende afdoen op de groote verdienste die in vele deelen vervat is, zoo is het toch jammer dat de hoofdgevel wordt overheerscht door een zich daarachter bevindende gevel die het tooncel afsluit, en waarbij een armzalige lijst en consoles, die aan de terra cotta tijd doen denken, zich boven alles verheft en door hare armoede het goede in het benedeel vernietigd. Jammer dat dat benedeel niet hooger op is gegaan om als scherm te kunnen dienen voor zulk een altijd stoorende opvatting. De oude schouwburg moge klassiek en uit surrogaten saamgesteld geweest zijn, toch had de hoofdgevel een deugd er was meer eenheid in, en geen achtergrond bij als deze, die even als bij het concertgebouw, het geheel in waarde verminderd.

Een diepe grondboring.

In Opper Silezie Kreis Rybnik, gemeente Paruschowitz, is men bezig met het grondboren, en bereikten daarmede op 19 Mei reeds eene diepte van 2000 M. Sints dien tijd is men nog 2 M. gevorderd. Het gat dat zich onder in de boor bevind is 7 cM. Een thermometer staat in verband met het ondereinde van de boor, om alle mogelijke temperatuurwisselingen te kunnen aangeven. Zeldzaam is een gat op die diepte in den bodem aangebracht en is het zeker wel als het verst gevorderde van dien aard aan te merken.

Het nieuws onzer vakbladen.

De Oude en de Jonge Opmerker (de laatste thans alleen bekend onder de naam van Architectura), geven beiden in hunne laatste nummers twee belangrijke mededeelingen.

De oude geeft in vier platen de ontwerpen voor een ontvanggebouw op de begraafplaats in de Watergraafsmeer nabij Amsterdam. Om aan het tegenwoordige ontwerp te komen, waren twee anderen voorafgegaan Alhoewel de bouwstijl daarvan weinig in overeenstemming is met datgene wat het bloeitijdperk onzer kunst kenmerkt, doch ons eerder doet denken naar zuidelijke streken van Europa verplaatst te zijn, is daaraan toch eenigzins (uitgezonderd de Burchtpoort die als ingang dient), het karakter eigen voor dergelijke inrichtingen gevorderd. Het uitgevoerde ontwerp op teekening beschouwd, vertoont een allerongelukkigste combinatie. Ook hier komt de natuur te hulp en wat aan den vorm ontbreekt, wist de kleur der materialen te verlevendigen en daardoor toont bij den eersten oogopslag alles tusschen het jeugdige groen nog frisch en teekent zich daartegen gunstig af. Zonderling echter is de zamenvoeging der deelen, de teekening geeft ramen waarvan de ruiten meer liggend dan staand zijn, een hoofdingang ten eenre begrensd door een torentrap, ten andere door een schildgevel die geenerlei het minste verband met elkander hebben en tegen het front zijn aangedrukt, als waren het overblijfselen die men een bestemming moest geven. Een kroonlijst dekt dat alles in een vorm, in volkomen harmonie met de bouwvallige koepeltjes uit den vervaltijd, nog in de Watergraafsmeer aanwezig. Raamkozijnen van geheel verschillenden vorm in het zelfde muurvlak en zonder dat eenige sprong hen van elkander verdeeld. Een wachtkamer met een stookgelegenheid tegen de vestibulemuur die wanneer aan de roeping wordt beantwoord, een voortdurend gevaar voor doorroeten oplevert. De beide andere wachtkamers niet anders toegankelijk dan langs keuken of waterclosets, wat een kook of andere onaangename lucht den bezoekers te genieten geeft. Waarlijk, al moeten de versieringen die aangebracht zijn, medewerken om het publiek te doen gelooven dat het fraai is, de gemeente kreeg een weinig bestudeerd stukje voor haar geld. Wij zouden bijna de vraag stellen, kon er op dergelijke kleine ruimte nog grooter gezondigd worden. Daarbij toonen de schrale kolommen aan den ingang bij den steeds zwaarder wordende bovenbouw weinig bevredigends en kunnen alleen de zijgevels die niet veel te zien geven, dus ook weinig dat hindert, als de beste deelen van het ontwerp gelden. Wanneer na dit proefstuk de bouwkunst die Amsterdam in de toekomst van gemeentewege te wachten is, moet worden afgemeten, dan kunnen wij nog heel wat te zien krijgen.

In Leiden zegt de Jonge Opmerker, geeft de stadsgehoorzaal weer heel wat stof tot gesprek. De hoofdtrap verliest de trapleuning een van zijn noodigste lichaamsdeelen en een onderzoek bevestigd gevaar. De concertzaal heeft een kap, die werkt en wel eens zich lager op de toehoorders zou kunnen begeven. Vandaar een onderzoek door deskundigen, een voorloopig crediet van *f* 350 om de zieke trap te herstellen. Inderdaad een fraaie oplossing. Dat is nu alles het gevolg, wanneer de beide machten, theorie en praktijk zich niet in een persoon in de vereischte verhouding vereenigen. — En toch wordt de bevordering der bouwkunst van dien kant voorbereid. Zoo leven gewoonlijk de zonderlingste toestanden vertrouwelijk bijeen.

BRONZEN DEURKLOPPER. — Italiaansche renaissance.

Kunstvoorwerpen uit vroegeren tijd,

naar teekening van P. DOORN Wzn.

Een deurklopper uit het bloeitijdperk der Italiaansche renaissance (Florentijnsche stijl) en een spiegellijst uit de welbekende dagen van Lodewijk XIV, vormen beide twee zeer verdienstelijke kunstvoorwerpen uit den vroegeren tijd.

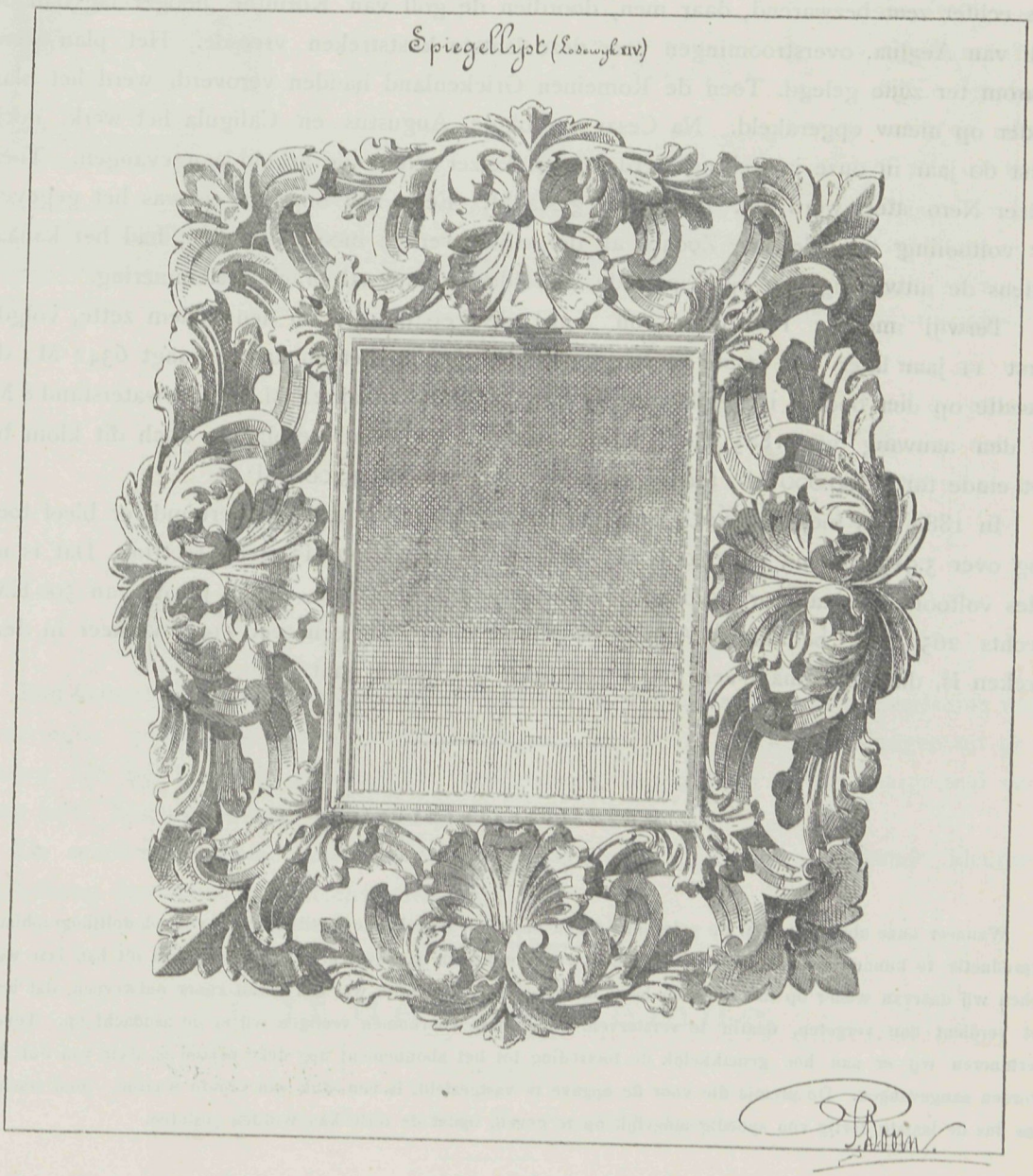

Het Kanaal van Korinthe.

De belangrijke werken op het gebied der waterstaat zijn weder met een vermeerderd, door de openstelling van het kanaal van Korinthe. Reeds bij de oude Grieken bestond het voornemen, dien korteren verbindingsweg voor de scheepvaart daar te stellen. In de oude beschrijvingen vindt men geboekt dat Periander 6 eeuwen voor de christelijke jaartelling reeds plannen daarvoor aan de hand deed. Drie eeuwen later droeg keizer Demetrius zijn bouwmeester op, de noodige opmetingen en onderzoekingen te doen. Het resultaat was echter zeer bezwarend, daar men, doordien de golf van Korinthe hooger lag dan de golf van Aegina, overstroomingen voor deze laatste kuststreken vreesde. Het plan werd daarom ter zijde gelegd. Toen de Romeinen Griekenland hadden veroverd, werd het plan weder op nieuw opgerakeld. Na Cesar vervolgde Augustus en Caligula het werk, doch eerst 60 jaar in onze jaartelling werd onder keizer Nero de arbeid aangevangen. Toen keizer Nero stierf werd ook het werk gestaakt. Eerst aan onze dagen was het gegeven de voltooiing te beleven. Zooals al dergelijke werken moeten ervaren, had het kanaal tijdens de uitvoering zijn lijdensperiode, onvoldoend kapitaal bracht belemmering.

Terwijl men in 1882 den 18n April de eerste spade in den bodem zette, volgde eerst 11 jaar later het eerste zeeschip. De lengte van het kanaal bedraagt 6342 M., de breedte op den bodem is gelijk aan die van het Suezkanaal 22 M. en de waterstand 8 M. In den aanvang van 1885 waren slechts 500.000 M^3 grond verplaatst, doch dit klom bij het einde tot 1.300.000 M^3, terwijl de berekening was 9.835.000 M^3.

In 1888 was men zoo ver gevorderd dat 700.000 M3 waren opgeruimd, er bleef toen nog over 3.917 000 M3 en 75.000 M3 metselwerk en 10.000 M3 steenbezetting. Dat is nu alles voltooid en daardoor werd een verbindingsweg verkregen, die in plaats van 590 KM. slechts 265 KM. bedraagt. Algemeen gelooft men, daar een zeer groot verkeer in deze streken is, dat het kanaal een goede toekomst te gemoet gaat.

Onze detailplaten.

Wanneer onze abonnenten in de gelegenheid zijn ons flink geteekende details geschikt voor photolithographische reproductie te kunnen afstaan, houden wij ons daarvoor minzaam aanbevolen. In den loop van dit half jaar wenschen wij daarvan weder op te nemen en heeft menigeen in portefeuille wel een detail zijner ontwerpen, dat beter lot verdient dan vergeten, daarin te versterven. Om dit te voorkomen vestigen wij er de aandacht op. Tevens herinneren wij er aan hoe gemakkelijk de toetreding tot het abonnement nog deze maand is, daar van Juli kan worden aangevangen. De premie die voor de opgave is vastgesteld, is een stuk van groote waarde. Men trachtte ons dus de laatste dertig zoo spoedig mogelijk op te geven, opdat de serie kan worden gesloten.

RAADHUIS TE ALKMAAR.

PHOTO-LITH. WEGNER & MOTTU AMST:

Bij de Platen.

Ontwerp eener kamerbetimmering met schoorsteen,

door S. W. VAN LEEUWEN.

Een kamerbetimmering en schoorsteen van goede verhoudingen, zonder overlading van versieringen, geeft onze plaat. Het is een ontwerp dat op een der prijsvragen uit den laatsten tijd heeft dienst gedaan. De betimmering is gerekend te zijn daargesteld van vuren hout, beschilderd met vlakke tinten.

De schoorsteenmantel van marmer in verschillende bijelkander passende kleuren. Het behang daarmede in overeenstemming.

Uit den Vreemde.

Een woonhuis aan de Botermarkt te Ipswich.

De Engelsche architectuur levert dikwerf zeer eigenaardige bouwwerken. Onze tekstfiguur geeft er een te zien van ouden datum, waarvan de vormen eene groote verwant-

SPARROWES WOONHUIS OP DE BOTERMARKT TE IPSWICH

schap hebben met die uit de dagen der renaissance, waarvan bij ons ook nog zulke goede overblijfselen zijn. De beeldhouwwerken vooral van het benedendeel zijn bizonder fraai en heeft men in onzen tijd voorliefde voor erkers, dat was in vroegeren tijd nog sterker zooals hier op te merken is.

Gevelankers.

In vroegere tijden waren de gevelankers een deel onzer bouwwerken, die tot bepaalde studie aanleiding gaven. Dikwerf grillig van vorm is de verscheidenheid, onuitputtelijk. Voor 15 jaren geleden was er zoo goed als niets van dien aard. Een paar modellen, die in den Achterhoek gegoten werden, was zoo wat het eenige, dat de aandacht trok. Van smeedwerk was geen sprake. Gegoten ijzer, dikwerf zoo poreus als een spons was het materiaal. Nu leven wij in een anderen tijd en onze bouwmeesters beschouwen het anker niet alleen als een constructief, maar ook als een versierend deel van het gebouw. Wij kunnen op talrijke voorbeelden wijzen. De revolutiebouwers gaan echter, ook al omdat, hoe minder denken hoe beter het devies van hun gilde is, nog weinig er toe over om hunne gevels van goede ankers te voorzien. Dan wordt het een blind anker, een haak die op de balklaag verbonden in den gevel wordt ingemetseld en zoodoende het een met het ander moet houden. Geen lood wordt er om heen gedreven, dikwerf niet eens een kwast menie er over gestreken of wel wat portland, neen, zoo van den smid gaat het anker in de specie, om daar een martelenden dood aan te vangen. Maar juist op dat lijdensproces willen wij even wijzen, de gevolgen laten zich bij vele gevels zien. De roest doet het ijzer vergaan, maar tegelijkertijd heeft het zulk een werkkracht dat daardoor het muurwerk vaneen scheurt. Wij hebben gevels gezien die geheel en al van de zijmuren waren losgelaten, alleen omdat de hoek verbonden was door ingemetselde ankers, dammen die geheel opgezet waren door dien het ingemetselde anker, de omliggende steenen totaal verplaatste. Dergelijke ongezonde constructies moeten vermeden, dan is geen anker beter, dan wel — en zou het een gewenschte zaak zijn, dat op die zoo eenvoudige constructie die echter een steeds voortwoekerend kwaad in vele gevels vormt, beter werd gelet, des noods door wettelijke bepaling de toepassing onmogelijk gemaakt. 't Zou vele gevels recht houden en gevaar voorkomen, want is het verband verbroken dan is de waarde van het bouwwerk weg.

Gesmeed ijzerwerk. Lantarendrager aan het abattoir te Amsterdam.

Om van gesmeed ijzer een solieden tevens van eenvoudigen vorm zijnde lantaarndrager te ontwerpen, heeft zijn eigenaardige bezwaren. Gaat men over tot bladvorm en krullen, dan laat het ijzer zich dikwerf zoo bevallig saamstellen, dat het de natuur evenaart, ge-

heel anders is dat wanneer hoofdzakelijk rechte en gebogen lijnen de deelen moeten uitmaken. Toch zijn die meer op hunne plaats aan eene inrichting als deze. Wanneer men daarmede reke-

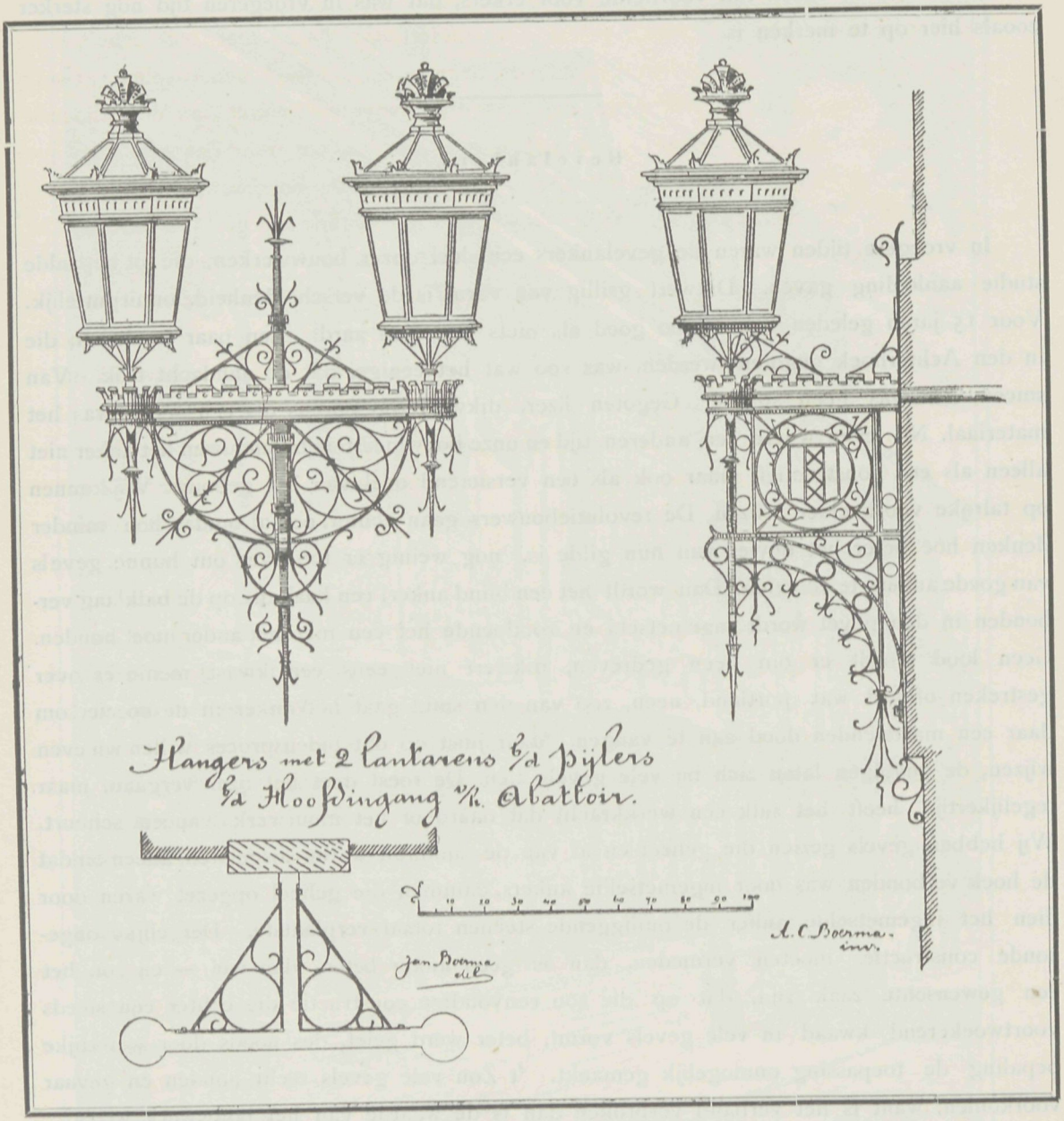

ning houdt leverde de ontwerper een goed werkstuk. Het doet zich behagelijk voor, steunt, siert, kortom het voldoet, daarbij geeft het stedelijk wapen een aangename vulling aan het geheel van ter zijde gezien.

Voor de tweede maal naar de Watergraafsmeer bij Amsterdam.

De Opmerker van 26 Augustus ll. bespreekt de beschouwing in onze laatste aflevering opgenomen, betreffende het gebouw gesticht op de nieuwe Begraafplaats, in de Watergraafs-

meer ten dienste der gemeente Amsterdam. Daarbij gaat de inderdaad welwillende mededeeling gepaard, dat ons *onrecht* zou worden aangedaan, wanneer ons artikel met stilzwijgen wordt voorbijgegaan. Al te veel eer als het waar is.

Het rechtdoen begint echter op de vrij zonderlinge wijze, met ons eene vermaning toe te dienen. Of die verdiend is, kunnen onze lezers het best beoordeelen, gewoonlijk zien de omstanders het verloop van den strijd beter en kalmer dan de strijdenden zelf. Tegenover die beleefdheid ons aangedaan, kwam het ons voor dat een stilzwijgen onzerzijds, onmogelijk was en vertrouwden wij in onze korte beschouwing reeds genoeg gezegd te hebben, het blijkt nu echter van niet. De Opmerker zegt: »*Hoewel wij aan vankelijk meenden, dat het gewenscht zou zijn de zaak te laten rusten*" enz.

Dat is ons niet juist. Zeker was den ontwerper grooter dienst bewezen met wat door ons gezegd werd dood te zwijgen, dan daar eene verdediging aan toe te voegen, die eerder op eene beschuldiging gelijkt, die aarzelend begint, omdat men gevoeld dat de feiten zwak zijn waarop het schuldvrij moet volgen. En nu de vermaning. In de eerste plaats de vorm waarin onze beschouwingen saamgevat waren. Wij leverden, zegt de Opmerker, geen ernstige critiek waarbij het *tegen* behoorlijk gemotiveerd en het *voor* eerlijk erkend wordt, in plaats daarvan heeft de schrijver de voorkeur gegeven aan een aaneenschakeling van bemerkingen, waaruit al zeer weinig waardeering voor den persoon des ontwerpers spreekt.

En eenmaal tot dat punt genaderd, volgt een toelichting die ons volkomen onbegrijpelijk is. *In ons kleine land waar persoonlijke quaesties aan de orde van den dag zijn, vooral op bouwkundig gebied, is eene dergelijke wijze van beoordeeling gebruikelijk, doch meenen toch daartegen ten ernstigste te moeten waarschuwen.* Wie heeft u zoo verkeerd ingelicht? Wie heeft u durven wijsmaken dat hier persoonlijke drijfveeren in het spel zijn. Vooreerst *is het onwaar*, maar bovendien is het lang niet collegiaal om dergelijke onderstellingen te uiten en te doen drukken zonder daarvan eenige zekerheid te hebben. *Opmerker* ziet helderder toe of verliest ge uwe *opmerkingsgave*? Zou dan iedere critiek uit onzuivere oorzaken moeten ontstaan. Dan hebt ge een somber verleden. Toen ge in Gelre's hoofdstad zeteldet, sidderde dikwerf menigeen onder uwe lang niet malsche kastijdingen. Van waar nu eensklaps met zulk een Haagsche deftigheid ons beticht van wat ons volkomen vreemd is en was het zoo, ook door ons volstrekt niet zou ontkend worden. Wij hadden bezwaren tegen het ontwerp en dat ook alleen, wij schreven »*wanneer na dit proefstuk de bouwkunst die Amsterdam in de toekomst te wachten is, moet worden afgemeten, dan kunnen wij nog heel wat te zien krijgen.* Die daaruit het bestaan van persoonlijke quaesties leest, heeft een zonderling *opmerkingsvermogen.*

Maar gesteld eens, geachte Opmerker, dat ge volkomen gelijk had. Nu ge ons zelf toch tegen wil en dank op persoonlijk terrein brengt, slechts een enkele vraag: »*Vanwaar zou die waardeering moeten komen?*" Er is toch voor alles een reden van bestaan en de gelegenheid tot vorming van die waardeering heeft ons tot nog toe geheel en al ontbroken. Wat aan *de Doofpot* (het u welbekende tooneelstuk) leven gaf, kunt u toch zeker niet ernstig meenen dat daartoe aanleiding zou gegeven hebben. Wij blijven dus met u verschillen en begrijpen niet waartoe die voorrede noodig is geweest.

Wanneer ge zegt *wat* gemaakt is behoort de doorslag te geven, niet *wie* iets gemaakt heeft, dan vermeenen wij met onze bemerkingen *wel degelijk die leerstelling gehuldigd te hebben.*

Juist *wat* gemaakt is werd besproken en daartoe dachten wij, 't is misschien zelfzuchtig ons het recht toe te behooren, als ingezeten van Amsterdam, waar wij onze lasten opbrengen ook het lief daarvan dus mogen genieten. Met meer recht dan de koetsier, sprekende over de paarden van zijn meester, zegt *onze paarden*, mogen wij spreken over de plaats, die ook eenmaal, zoo geene groote lotswisselingen plaats vinden, ook *onze begraafplaats* zal zijn, gesticht van een deel der penningen ook door ons opgebracht.

Wij gaven een aaneenschakeling van bemerkingen. Dat is juist. Het was slechts eene korte beschouwing, die door meerbevoegden nog rijkelijk kan worden aangevuld. De gelegenheid bestaat er voor.

Het is echter vreemd dat geen enkel van al die bemerkingen door u uit den schakel wordt gerukt, bemerkingen die niet alleen het uiterlijk schoon (dat volgens uwe opvatting bestaat) betreffen, maar vooral handelen over de innerlijke verdeeling. Praktische fouten — waarom die stilzwijgend voorbijgegaan? is het, omdat ge zoo diep van de waarheid er van doordrongen zijt! dan is uwe mindere bespraaktheid in dit opzicht volkomen verklaarbaar. Zelf erkent ge Opmerker dat, om aan het ontwerp te wennen, er eenigen tijd voor noodig was. Ge waart dus lang niet zeker van uwe opvatting, maar ge zijt er aan gewoon en dus mede vertrouwd geraakt. Onze meening is, dat wat *goed is onmiddelijk treft.* Het is een eigenaardig verschijnsel, dat bij elk concours het goede de jury onmiddelijk opvalt, en mogen al eens bij nadere studie kleine wijzigingen zich voordoen, toch blijft de hoofdzaak. Wij voor ons zijn nog zoo lichtgeloovig, dat wij aan de waarde van den eersten indruk ontzachelijk veel hechten. Aan iets gewennen mag bij de beoordeeling van een bouwwerk niet op rekening gebracht worden. Men went zoowel aan het kwade als het goede, toch kunnen wij het eerste gerust ontberen. De inwoners van Sloterdijk zijn aan hun dorpskerk en toren gewend geraakt, gelooft echter maar niet, dat zij monumentaal zijn of eenige architectonische waarde bezitten. De kracht der gewoonte doet veel, maar is hier een vreemdeling. Het goede alleen meldt zich onmiddelijk aan, vraagt naar geen tijd om ons er mede te verzoenen.

En ziet, nu volgt een aanwijzing om ons te overtuigen, dat het ontwerp een curiosa is, een begin van een nieuw kunstleven en zoo al meer. De ontwerper week van de betreden paden af, schiep zich iets nieuws en baande zich een eigen weg. Kortzichtig Vademecum, dat ge dat niet hebt bespeurd. Van Lennep schreef eens *er is niets nieuws onder de zon.* Dat die waarheid nog voortleeft, bleek ons bij de beschouwing van het ontwerp der nieuwere richting. Al die onderdeelen hebben niets nieuws, niets oorspronkelijks in zich, wij zagen die reeds zoo vele malen, doch beter op hunne plaats, zelfs gaven onze bemerkingen voorbeelden in de naaste omgeving aan. Dat er geen symetrie in het uiterlijk is, wie zal het wraken. Wie zal op symetrie blijven aandringen, tenminste in den zin van volslagen gelijkvormigheid, die den eenen gevelhelft volkomen gelijk doet zijn aan den anderen? Wij het allerminst. Het kleinste blaadje dat de natuur vertoont

heeft een bevalligen vorm, vouwt het echter saam en beide helften leveren verschil zonder storend te zijn. Datzelfde kan aan onze bouwwerken eigen zijn. Onze groote Dr. Cuypers is ook geen liefhebber van gelijkvormigheid. Het Centraalstation te Amsterdam heeft een rechter- en linkerzijde, hemelsbreed met elkander verschillend. Toch geeft dat niets dat terugstoot.

Wanneer de verhoudingen slechts goed zijn, wanneer de aansluitingen zoo zijn, dat zij bij verschil toch deelen van een geheel blijken, dan onderschrijven wij het gaarne dat wij die symetrie lief hebben boven alle doodende gelijkvormigheid of wel eentoonigheid.

Maar wat voor ons nieuw is, dat is de bewering, dat de samenvoeging van de meest heterogene bestanddeelen, dat het tegen elkander stapelen zonder overleg zooals de kleine onwetend met de stukken uit den bouwdoos doet, dat dat de nieuwe richting is. Men moet het maar weten.

Die nieuwe kunstrichting is toch een zegen voor vele *niet-weters*, want zij scharen zich ongemerkt onder de gelederen en weten er eensklaps *alles door*. Dat is ten minste een voordeel dat het eind dezer eeuw aan enkelen bracht. — Maar voor de kunst zelf, voor hen die zich in waarheid een nieuwe richting vormen, is het aanvoeren van dergelijke hulptroepen een ware ondienst.

Wie juicht het niet toe, dat een bouwmeester naar nieuwe vormen tracht. Juist omdat het zoo hoogst moeilijk is zich van de oude vormen los te maken, zal een ieder het loven. Moest dan eeuwig de gaspit blijven branden en het electrisch licht niet schijnen, terwijl juist de glans van het laatste, de kracht van het eerste heeft versterkt. Neen Opmerker, ge kent ons niet, wanneer ge denkt dat wij blind zijn voor het goede. Nadere kennismaking is noodig. Wij buigen voor het talent waar een Berlage denkt en schept, soms op een weg die doet zien dat ook hem voor de kunst een andere toekomst tegen gloort, ook evenzoo waar een Kromhout in woord en daad ons geeft te lezen en te zien. Zij zoeken naar het oorspronkelijke zonder tot het banale te vervallen. De kunst blijft kunst. Maar het klinkt toch wat al te dwaas, producten als het ontwerp van het nieuwe begraafplaatsgebouw daarmede op een lijn te stellen. In dat geval Opmerker, zijt ge een onhandig vriend.

Wie is niet vol vereering voor een man als Poelaert, die in zijn Rechtspaleis te Brussel iets schiep, gebaseerd op wat geweest is, doch nieuw van opvatting en in overeenstemming met onzen tijd. — Elk deel spreekt van het streven naar oorspronkelijkheid. Doch genoeg.

Wij zeggen u, Opmerker, dank voor de zorgvuldige welwillendheid waarmede gij ons raadt voor het vervolg ons oordeel maar te begraven, misschien wel in de omgeving van het thans zoo veel besproken gebouw. 't Is waar er is ruimte te over, toch spijt het ons dat die raad als een weeklank in de woestijn zal verloren gaan. Wij kunnen u voor het vervolg de verzekering geven, dat ge uwen tijd nuttiger kunt besteden ; want wij zullen steeds voortgaan wanneer wij gebouwen aantreffen, die tot het publiek domein behooren en die zoo gebrekkig zijn als de nieuwe begraafplaats te zien geeft, onze stem daartegen te verheffen, zooals gij vroeger deed, liever dan zooals gij nu doet, daarvan een afgodsbeeld te maken. Ook wij erkennen, dat aan de Ooster kimmen reeds lichtstrepen gloren van een nieuw leven.

Dat doet ons goed en wij zouden het een zegen vinden, dien tijd nog eens te mogen mede maken om van die weldaden te genieten. Iederen tijd heeft zijn kunst, waarom zou de onze die niet hebben. Maar laten wij om het woord *persoonlijk* in den waren zin eens te bezigen, gij zijt er toch zulk een liefhebber van, toch niet zoo dwaas zijn om door persoonlijke waardeering gedreven, anderen te doen gelooven dat wat *zwart is* toch werkelijk *wit gelijkt*. Wij zijn er verre van te gelooven, dat wat achter de Ooster begraafplaats gloort, dat dat de nieuwe richting is. Van dergelijke verhalen zou de geschiedenis later kunnen zeggen: *Ook die tijd heeft zijn dwazen gehad.*

PRIJSVRAGEN.

Donaubruggen te Budapest.

Opnieuw is de gelegenheid geopend aan een internationale prijsvraag te kunnen deelnemen. In een onzer vorige afleveringen hebben wij reeds aangetoond hoe groot het bezwaar is voor op tijd levering der ontwerpen. De prijsvraag te Bucharest leverde er een staaltje van en hebben wij van enkele inzenders de groote verdrietelijkheden, gepaard met de groote onkosten daaraan verbonden, vernomen. Het is dus wel zaak dat men zich goed op de hoogte stelt, of wel zich tracht te verzekeren, dat de zending ter bekwamer tijd arriveert. Het programma der prijsvraag voor de Donaubruggen bepaalt, dat de ontwerpen zoowel aan de eischen der techniek als kunst moeten voldoen. De Esküterbrug, die in hoofdzaak voor personenverkeer moet dienen, en in het midden van de stad gelegen is, moet vooral in fraaie verhoudingen gedacht zijn. De Tövántér-brug, die meer voor goederenvervoer bestemd is, kan op eenvoudiger grondslag aangelegd worden. Voor de beide bruggen wenscht men één spanning en wel die van 312.8 en 331.4. Zijn daarvoor bezwaren dan kan de spanruimte in drieën verdeeld worden, echter zoo, dat de middelste opening 170 a 175 en 175 a 180 bedraagt. Het programma geeft nauwkeurige aanwijzingen omtrent de inrichting der landhoofden en pijlers, de hoogte van het dek, breedte en inrichting draagvermogen enz. De bouwkosten voor beide bruggen mogen 10 millioen kronen, dat is ruim 5 millioen holl. guldens, bedragen. De schaal waarop de teekeningen worden verlangd zijn voor de plannen 1 a 200 en 1 a 300, de details der ijzerconstructie op $^1/_{10}$ a $^1/_{20}$ der ware grootte.

Nauwkeurige detailteekeningen worden verlangd. Ook ontwerpen der douanekantoren. De bekroning voor de beste ontwerpen uitgeloofd is 30.000 kronen, voor de eerste 20.000 kronen, voor de tweede prijs dat is ongeveer 15.300 en 10.200 gulden. Als een premie bovendien wordt aan den ontwerper die de Esküter brug met een enkele boog weet te overspannen, 10000 kronen of *f* 5100 uitgeloofd. Wordt den bouw aan dien ontwerper opgedragen, dan vervalt die conditie.

Ongetwijfeld zal de deelneming waarvoor zich hier te lande zulke uitstekende krachten bevinden, ook groot zijn. Het programma is op aanvrage te verkrijgen bij den Consul van Oostenrijk – Hongarije.

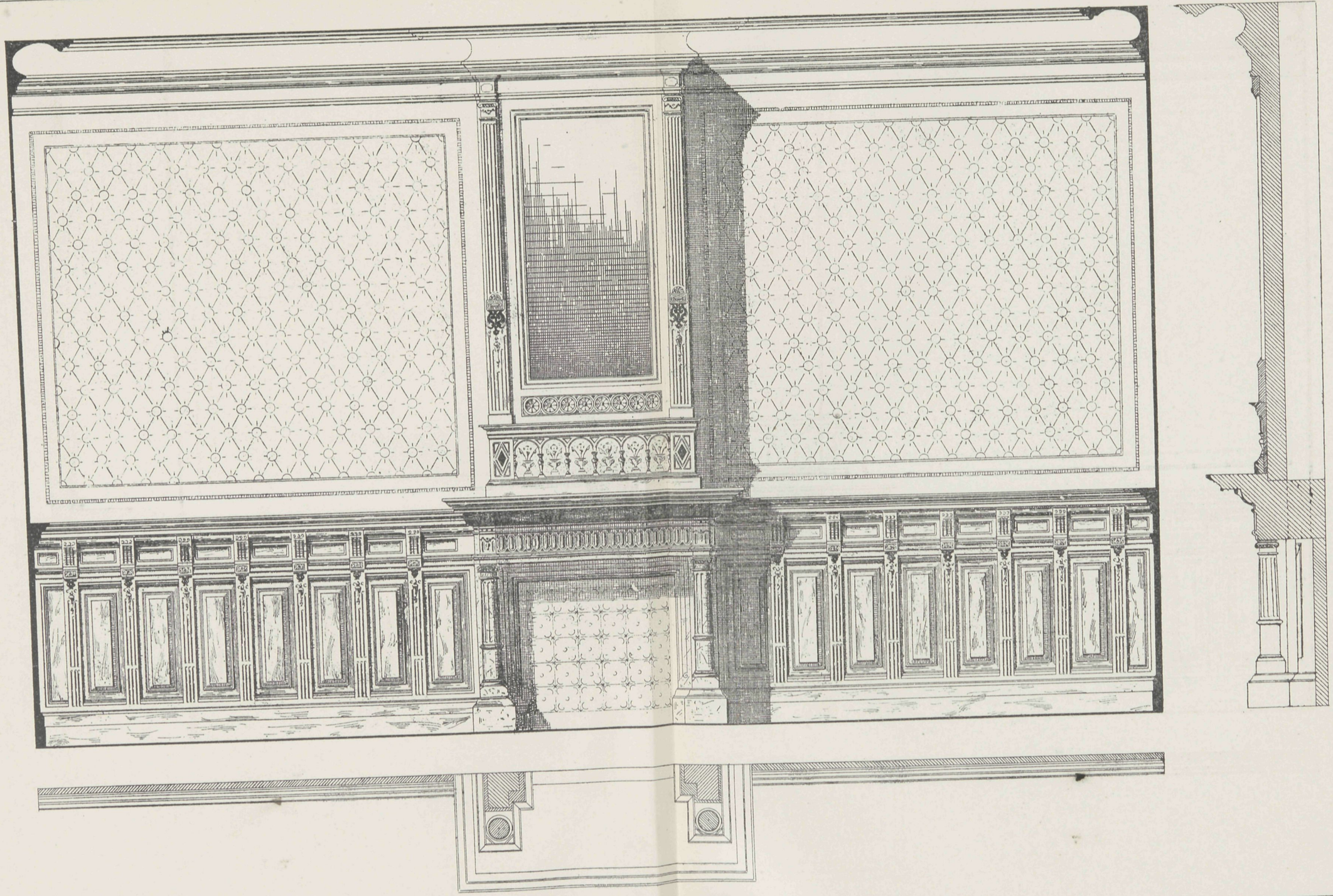

ONTWERP EENER KAMERBETIMMERING MET SCHOORSTEEN

door S. W. VAN LEEUWEN.

Vademecum der Bouwvakken 1893.
8e Jaargang.

PHOTO-LITH: WEGNER & MOTTU AMST:

Bij de Platen.

Paviljoen T. X. de Beukelaar op de Tentoonstelling te Antwerpen,

JULES HOFMAN, Bouwmeester.

Wij danken aan de welwillendheid van den heer Jules Hofman te Antwerpen de hierbij gaande plaat, zijnde het ontwerp van een paviljoen op de Tentoonstelling te Antwerpen, te houden in 1894. Het geheel ziet er gezellig uit. Een bepaalde bouwstijl heeft de ontwerper niet gevolgd, het zijn allerlei combinatien zooals meermalen voor dergelijke ontwerpen van tijdelijken aard worden gebezigd en waaraan de decorateur veelal zulk een behagelijk uiterlijk kan geven.

Uit den Vreemde.

Het Kasteel van Fontainebleau.

Van alle, in de laatste jaren verschenen werken, zijn er weinigen, die meer waarde hebben voor hen, die in de Fransche kunst, maar vooral in de Fransche architectuur

belang stellen, dan het fraaie prachtwerk dat thans onder het toezicht van Henri Havard door de *Société de l'Art français* wordt uitgegeven.

In het kort geleden verschenen derde deel van *La France artistique et monumentale* vinden wij enkele bijzonderheden van het historische kasteel van Fontainebleau. Van des te meer belang zijn deze mededeelingen nu de president der republiek dezer dagen zijn verblijf in dit aloude paleis der Fransche koningen gevestigd heeft en het daardoor in zijn vroegeren luisterrijken staat van residentie der regeering heeft hersteld.

De oudste gedeelten van het tegenwoordige kasteel dateeren uit den tijd van Lodewijk VII, dus uit de twaalfde eeuw. Het algemeen plan der toenmalige constructie is echter niet meer aan te geven. Philips August, Lodewijk VIII en Lodewijk den Heiligen bewoonden eveneens het kasteel van tijd tot tijd.

Aan Isabeau de Bovière verviel Fontainebleau als rouwleen na den dood van haar gemaal. Het schijnt dat zij het plan had het kasteel geheel opnieuw op te bouwen, doch aan het plan werd geen gevolg gegeven, wel werden enkele gedeelten bijgebouwd.

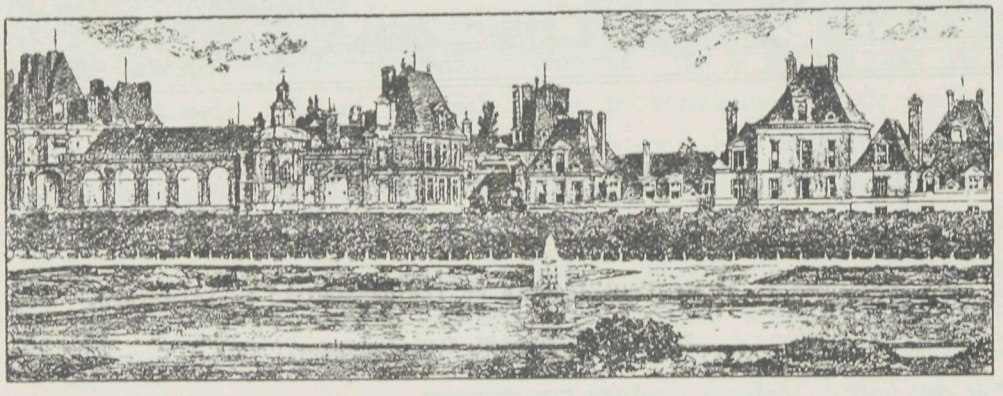

Een dergelijke uitbreiding onderging het kasteel onder Karel VII, Lodewijk XI en Lodewijk XII, doch ook deze was van geen groote beteekenis. Frans I, de hartstochtelijke bouwer, die ook zooveel andere paleizen deed bouwen of herstellen, liet Fontainebleau uitbreiden tot zijn tegenwoordigen reusachtigen vorm. Van het jaar 1527 dateert in hoofdzaak het complex van gebouwen, die te zamen geen den minsten samenhang vertoonen, doch elk op zichzelf fraaie architectonische, maar vooral decoratieve details te genieten geven. De namen van Primatice, Rosso, Cellini en andere meesters van den eersten rang, zijn onafscheidelijk verbonden aan de kunstwerken die Fontainebleau beroemd hebben gemaakt, en van af dien tijd het werkelijk vorstelijke paleis tot lievelingsverblijf der meeste Fransche koningen verhief.

Gedurende de geheele regeering van Frans I was te Fontainebleau het hof gevestigd. Karel V was er de gast van zijn aartsvijand. In 1544 werd er een kroonprins geboren en het volgend jaar kwamen Engelsche gezanten er het kind ten doop houden dat bestemd was voor hun aanstaande koningin.

Hendrik II en nog meer Hendrik VI voltooiden geheel het plan dat bij den dood van Frans I nog niet volkomen was uitgevoerd. Lodewijk XIII en zelfs Lodewijk XIV, niettegenstaande diens voorliefde voor zijn eigen schepping, Versailles, brachten te Fontainebleau in den regel de herfst door. Onder Lodewijk XV en Lodewijk XVI werd de decoratie der Koninklijke vertrekken gewijzigd, gemoderniseerd, vooral onder den invloed van Marie Antoinette, van wie het boudoir dateert dat een juweeltje is van toenmalige decoratieve uitvoering.

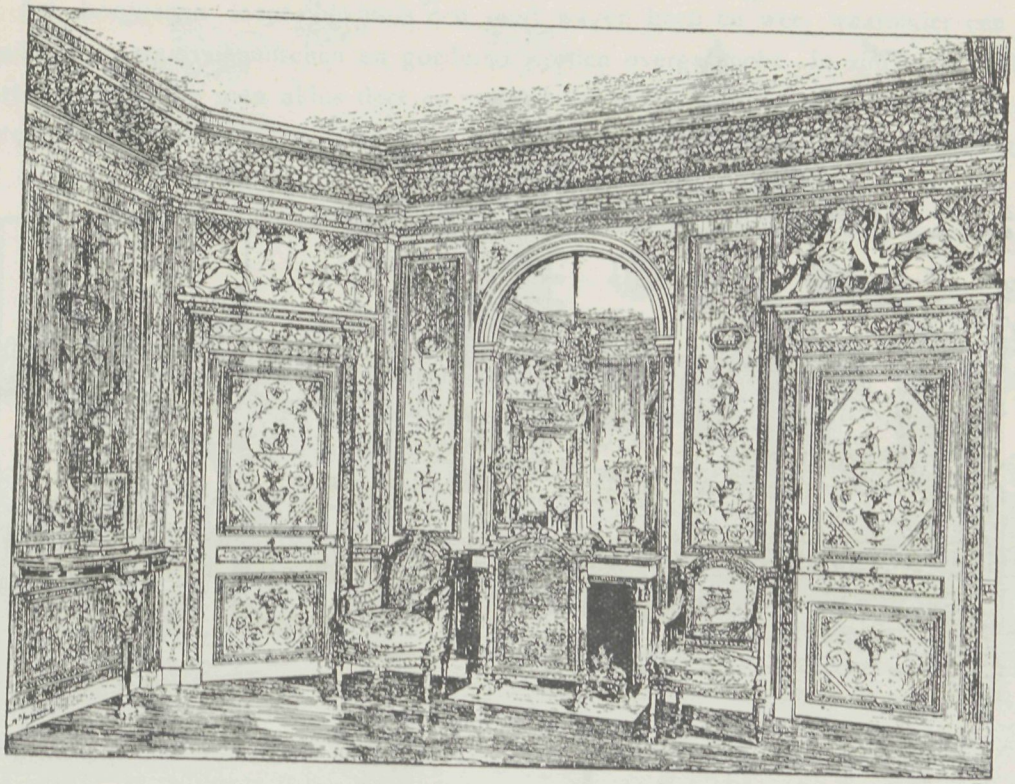

Bekend is, dat Napoleon met voorliefde Fontainebleau bewoonde tusschen zijn veldtochten door Europa in. Ook Louis Philippe resideerde er een groot deel zijner regeering; diens pogingen om het kasteel hier en daar te restaureeren, maakten het er wel niet mooier op maar konden het toch den stempel niet ontnemen dien Frans I, dien ridderlijksten en prachtlievendsten aller Fransche Koningen er op gedrukt had. Nog thans, zelfs onder de burgerlijke omgeving der presidentale huishouding maakt het op en top den indruk van een in waarheid vorstelijk verblijf.

Woonhuis in Gross-Lichterfelde.

Aan de Deutsche Bauzeitung ontleenen wij de tekstfiguur, die de zeer eigenaardig gedachte villa vormt. Aan symetrie heeft men zich voor het innerlijk niet gestoord, zoo-

dat er vele hoeken en sprongen in voorkomen, die de regelmaat niet bevorderen, toch bij de bewoning hun gerief hebben. De woning is slechts bestemd voor twee personen. De bouwmeester waren de gegevens verstrekt, deze moest een villa maken in de verkregene bouwstijl, overeenkomende met de wijze van bouwen gebruikelijk in het land van waar

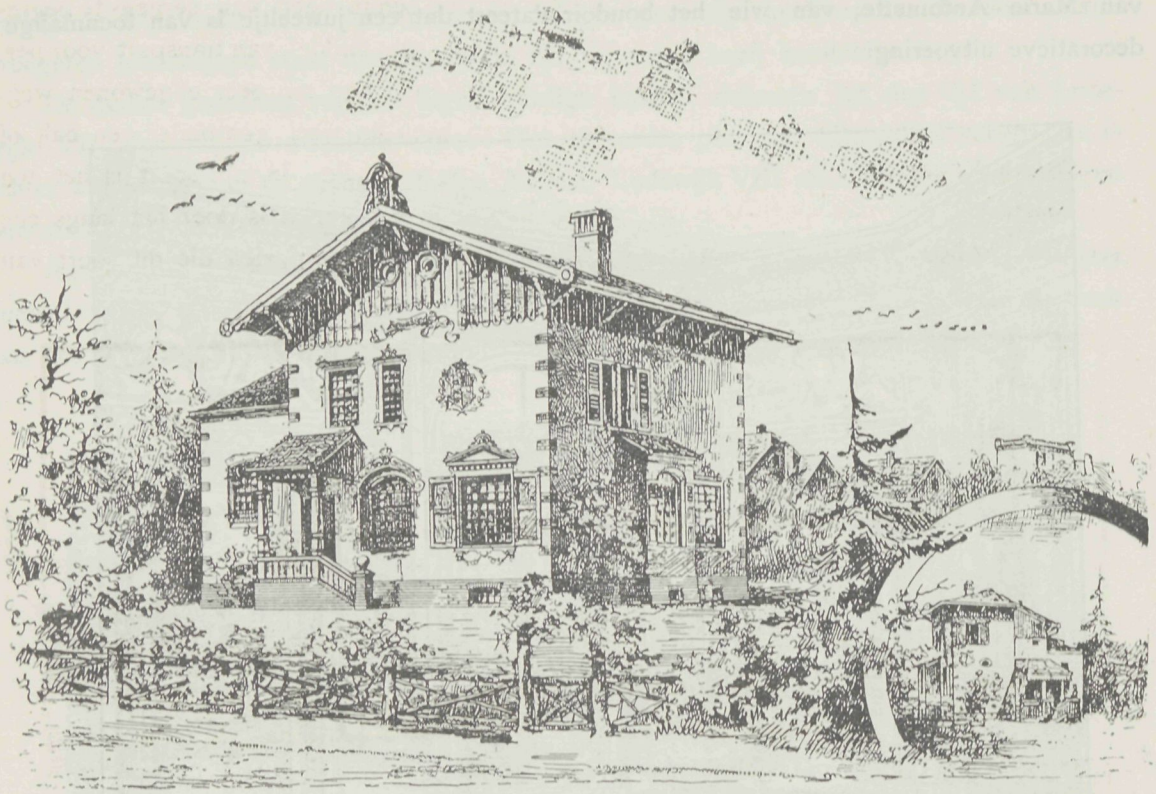

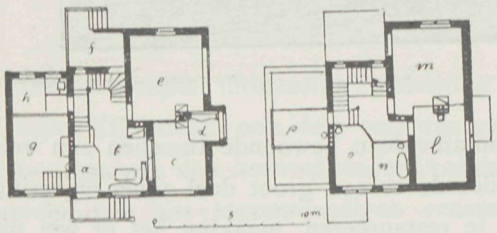

Plan 1ste verdieping. Plan 2de verdieping.

de bewoonster afkomstig was. De ruimte is zeer beperkt omdat de bouwkosten gering waren. Bij het intreden van de woning komt men in een portaal, van daar in de entreekamer waar de zitbank langs de muur getimmerd is. De lambriseeringen zijn van donker houtwerk flink hoog opgetrokken en de trap met balustrade vormt met het overige eene aangename groepeering, zooals wij dat dikwerf in den vreemde bewonderd hebben. In het sousterrein woont de huisbewaarder.

De indeeling is als volgt:

a. Voorportaal.
b. Woonkamer.
c. Kamer bewoonster.
d. Uitbouw.
e. Zaal.
f. Verandah.
g. Keuken.
h. Provisiekamer.
l. Slaapkamer.
m. Studeerkamer.
n. Badkamer.
o. Logeerkamer.
p. Dienstbodenkamer.

Een eigenaardige brug.

Men heeft kort geleden aan de havenmonding van Bilbao, in Spanje, een brug ingewijd waarvan onze gravure de eigenaardige constructie te zien geeft. Het is een brug, die 40 M. boven de oppervlakte van het water ligt en den schijn heeft van nergens te beginnen en nergens te eindigen. Het is dan ook uitsluitend een middel van transport voor personen en goederen van de eene oever naar de andere langs een zeer ongewonen weg. Op het bruggedek loopt op rails een soort wagen heen en weer waaronder een bak of mand hangt, waarin menschen en goederen worden overgebracht. In zijn soort is het een soort luchtreis die men aldus doet en waarbij de ballon vervangen is door het langs een vaste baan rollend voertuig, waaraan het schuitje hangt. De voordeelen die dit soort van

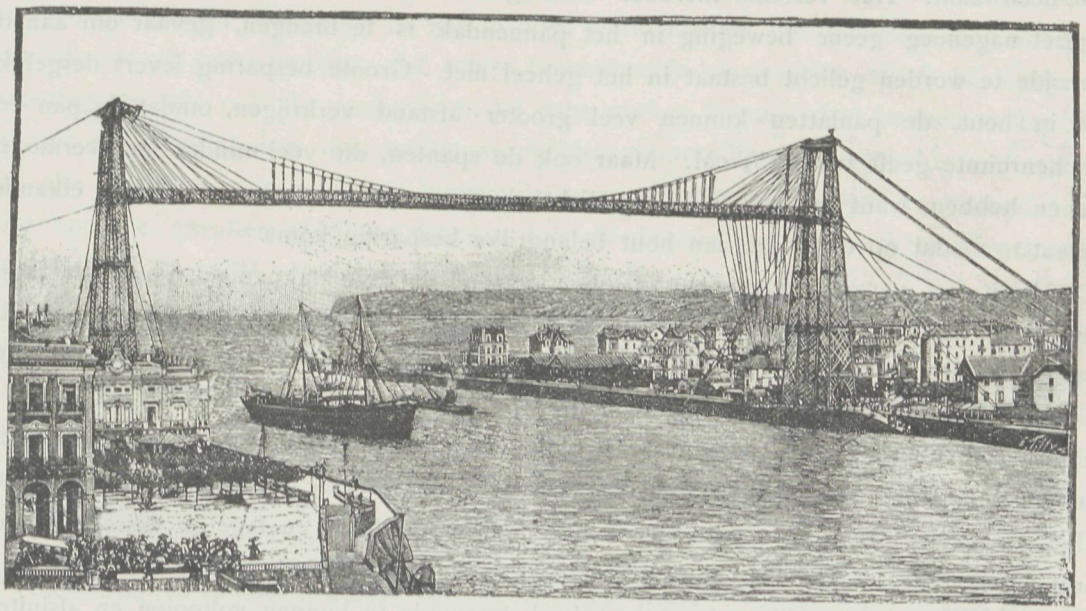

transport aanbiedt, springen onmiddelijk in het oog. Men is onafhankelijk van weergesteldheid, golfslag en duisternis en de scheepvaart wordt door een aldus ingerichte brug nooit gestremd, wat met vaste en zelfs draaibare bruggen wel het geval is.

Een stoommachine brengt den wagen en de liften die de reizigers en goederen naar boven brengen, in beweging. Men denkt er echter over deze te vervangen door een electrischen motor, waarbij hetzij de kracht van den wind of wel de invloed van eb en vloed, die daar een verschil aanbiedt van 6 à 7 M., zou worden aangewend. De aldus ingerichte brug zal bij zijn groote practische bruikbaarheid bovendien het kenmerk dragen van groote originaliteit, waarbij zelfs de Amerikaansche ingenieurs door hun Spaansche collega's zullen zijn overtroffen.

Gegalvaniseerde Metalen Dakpannen.

De hierbij ingelegde circulaire vestigd de aandacht op een artikel, dat in velerlei vorm aangeboden, op deze wijze geheel nieuw is. De eigenschappen worden in de circulaire zoo breedvoerig mogelijk omschreven, zoodat het inderdaad moeielijk is daaraan iets toe te voegen. Van de elf deugden op de eerste pagina omschreven, stemmen wij overeen, dat de dekking voor regen, storm, hagel enz. zeer practisch is. De pannen sluiten zoo massief ineen, dat het opjagen van vocht nagenoeg onmogelijk is, daarbij zijn de boorden, die elke pan ter zijde heeft, bijzonder goed op elkander passend, waardoor alle gevaar voor het doorjagen van sneeuw of water is uitgesloten. Hebben de pannen de nok waaraan zij worden opgehangen gewoonlijk bovenaan, de lippen waarmede deze pannen over de panlatten heensluiten zijn onderaan, terwijl over het bovendeel de volgende pan heen sluit. Het verband hierdoor verkregen is zoo hecht, dat van de achterzijde opgezet nagenoeg geene beweging in het pannendak is te brengen, gevaar om aan de voorzijde te worden gelicht bestaat in het geheel niet. Groote besparing levert dergelijke kap in hout, de panlatten kunnen veel grooter afstand verkrijgen, omdat de pan een tusschenruimte geeft van 43½ cM. Maar ook de spanten, die veel minder draagvermogen kunnen hebben, want iedere pan is zeer licht, kunnen op grootere afstand van elkander geplaatst, zoodat op die wijze aan hout belangrijke besparing komt.

Alleen het verschil in gewicht tusschen gewone en deze dakpannen, geven de fabrikanten op te zijn ongeveer 37½ kilo per M2. Het dakvlak wordt gedekt, zonder dat eenige bevestiging noodig is met spijkers. De prijs is niet hoog gesteld, zoodat de toepassing geene bezwaren heeft. Het gegalvaniseerde vlak alleen is zoolang het nieuw is wel wat blinkend, doch de lucht brengt daarin spoedige verandering. De dekking der pannen geschiedt op de eene rij aanvangende met een geheele, op de volgende met een halve en geeft juist dat verspringen zulk onderling verband en tegelijk wisseling in de vorm, Ook voor bekleedingen van wanden kunnen zij gebezigd, zoodat het mogelijk is een uit stijlen saamgestelde gebouwtje geheel daarmede te kunnen voltooien en afsluiten. De heer C. H. Witmond, Singel 326, Amsterdam, die den vertegenwoordiger is voor de fabrikanten Schöller en Reinshagen in Schleiden bij Keulen, is gaarne bereid een ieder nader in te lichten die dat wenscht en ook in natura de dekking te doen zien. Wij gelooven dat de toepassing die in Duitschland reeds zeer belangrijk is, ook bij ons wel zijn weg zal vinden.

Werkeloosheid.

Nu de werkeloosheid met den naderenden winter in aantocht is, verneemt men verschillende plannen en middelen om daarin te voorzien. Het volgende betreft de stappen in dat opzicht te Amsterdam gedaan:

Aan den Raad dezer gemeente is door de afdeeling Amsterdam van de »Maatschappij

tot Bevordering der Bouwkunst", de Aannemers-Sociëteit »Eenheid", de Aannemers Sociëteit »De Vereeniging", de Vereeniging »Amstels Bouwkring", de afdeeling Amsterdam van het »Algemeen Nederlandsch Werkliedenverbond", van den »Nederlandschen Roomsch Katholieken Volksbond", van het Ned. Werkliedenverbond »Patrimonium", de Timmergezellenvereeniging »Door Concordia Inter Nos" en de Timmerliedenvereeniging »Door Eendracht Verbetering", medegedeeld, dat zij zich sedert geruimen tijd hebben onledig gehouden met het beramen van middelen tot vermindering en voorkoming van werkloosheid, bij werklieden in het bouwvak, binnen deze gemeente verblijvende;

»dat onder de middelen, die spoedig tot het gewenschte doel voeren, het eerst in aanmerking komt het verkorten van den arbeidsduur, evenwel met daarmede evenredige loonsverhooging;

»dat vele architecten zullen trachten maatregelen in dien geest ingang te doen vinden en vele aannemers zich, voorwaardelijk, bereid hebben verklaard van 1 November tot in April 9 uur, en tot November 11 uur te doen werken tegen een minimum-loon voor een vakman van 25 cents per uur; dat echter bovenstaande maatregelen alleen bij algemeene invoering en als ook de gemeente ze bij haar werken toepast, doel kunnen treffen; dat behalve de invoering van den maximum-arbeidsdag bovendien ook bepaald moet worden, dat alle onderdeelen van werken binnen de gemeente moeten worden vervaardigd (tenzij voor speciale gevallen afwijking daarvan door de directie van het werk of bij gemeentewerken door B. en W. worden toegestaan);

»dat bovendien ook bepaald moet worden, dat men om mede te mogen werken, minstens een jaar binnen de gemeente hebbe gewoond;

»dat zij zich tot den Raad wenden, met het verzoek dat deze overwege in hoever het mogelijk zou zijn in de werken, voor rekening der gemeente uit te voeren, eene regeling als de boven vermelde in de bestekken toe te passen, onder bijvoeging van straf bepalingen bij overtreding.

In de toelichting zeggen adressanten:

„Op iedereen rust de plicht te trachten werkloosheid zooveel mogelijk in haar noodlottige gevolgen te beperken.

„Het behoeft geen betoog, dat wanneer de arbeidsduur wordt verkort — terwijl de hoeveelheid van het te produceeren werk dezelfde blijft — het aantal benoodigde handen in de verhouding der verkorting zal vermeerderen.

„In de bouwvakken zal men niet, als in enkele takken van fabrieksnijverheid kunnen verkrijgen, dat in korteren werktijd een zelfde hoeveelheid wordt geproduceerd, als bij langeren werktijd.

„Wanneer de arbeidsduur wordt verkort, dienen de loonen in evenredige mate te worden verhoogd, daar zij bij den stand der levensbenoodigdheden niet voor vermindering vatbaar zijn.

„De Amsterdamsche aannemers zouden echter ten zeerste in hun bestaan benadeeld worden en achterstaan bij hun collega's uit de overige deelen van het rijk (die óf hun werklieden medebrengen óf voor lager loon werken, dan de thans bestaande loonstandaard voor Amsterdam aangeeft), wanneer niet in de bestekken bepalingen worden opgenomen omtrent loon en arbeidsduur, en tevens wordt voorkomen, dat het grootste gedeelte der timmer-, ijzer- en steenhouwerswerken buiten de gemeente of buiten het rijk worden vervaardigd.

„Hoewel buiten twijfel voor de gemeente uit de invoering der in het adres omschreven maatregelen kosten zullen voortvloeien, zullen deze ter nauwernood opwegen tegen de daaruit voortgevloeide voordeelen.

„Immers behalve vermeerdering van levensgenot voor duizenden, zal de armlastigheid welke door de werkloosheid schrikbarend toeneemt, daardoor verminderen, en zullen de jaarlijks terugkeerende bijdragen der gemeente voor armverzorging afnemen.

„Het spreekt vanzelf, dat wanneer de Raad met de onderteekenaars van bijgaand adres van meening is, dat de door hen beoogde maatregelen voor uitvoering vatbaar zijn, aan het Dagelijksch Bestuur der Gemeente de opdracht moet worden gegeven, ze in de bestekken door van gemeentewege uit te voeren werken te doen opnemen."

Steen-Industrie.

Wij ontvingen het bijgaande met verzoek ter opname. De steenindustrie is zulk een belangrijke tak van nijverheid, dat de door adressanten genoemde bezwaren alle overweging verdienen.

De Vereeniging van Nederlandsche steenfabrikanten heeft op eene audientie bij den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid het navolgend adres aangeboden en mondeling toegelicht:

Aan Zijne Excellentie den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid

Geeft met gepasten eerbied te kennen de Vereeniging van Nederlandsche Steenfabrikanten (erkend bij koninklijk Besluit dd. 27 November 1884 Sto. no. 24);

dat zij er tot haar leedwezen op moet wijzen, dat aan werken van den Staat — nu o.a. in grooten getale aan de uitbreiding van het station te 's Hertogenbosch — het gebruik van Belgische steenen wordt toegestaan;

dat dit geschiedt, al hoewel uit een wetenschappelijk onderzoek ingesteld op bevel van den Ingenieur belast met de leiding der werken aldaar, de superioriteit der Nederlandsche steenen bij gelijke soort op afdoende wijze was gebleken;

dat dit resultaat nog nader bevestigd wordt door eene enquête, gehouden bij verschillende mannen van de praktijk, waarvan de vereeniging voornoemd de vrijheid neemt de resultaten hiernevens aan Uwe Excellentie over te leggen;

dat ten gevolge van het gebruik van Belgische steenen aan bouwwerken van het Rijk, deze eveneens en steeds in klimmende mate aan tal van Gemeente werken worden gebezigd, dat dientengevolge de Nederlandsche steenindustrie zoodanig wordt gedrukt, dat de steenfabrikanten hun fabricage aanmerkelijk hebben moeten inkrimpen, waardoor niet slechts aan de duizenden arbeiders daarop werkzaam een gevoelige slag wordt toegebracht maar eveneens aan de binnenscheepvaart en aan de veenderijen, welke takken van volksbestaan met de steen-industrie hand aan hand gaan;

dat toch het grootste gedeelte van den productie-prijs der steenen, zoowel als van den productie-prijs der turf wordt besteed aan arbeidsloonen, zoodat het ongetwijfeld eene nationale ramp mag worden genoemd, indien door het gebruik van Belgische steenen hier te lande de Nederlandsche turf- en steenindustrie zou worden vernietigd;

dat reeds in den afgeloopen winter veel ellende in de veenderijen, tengevolge van werkloosheid is geleden en deze treurige toestand zich stellig spoedig zal uitstrekken ook over andere deelen van ons vaderland, waar tot dusverre onder de arbeidende klasse een betrekkelijke welvaart mocht worden waargenomen;

dat het daarom in 's lands belang wenschelijk toeschijnt, dat onverwijld alles beproefd worde wat strekken kan om het dreigende gevaar af te wenden;

redenen waarom de Vereeniging van Nederlandsche Steenfabrikanten, overtuigd van Uwe Excellentie's belangstelling in alles wat de Nederlandsche Nijverheid betreft, Uwe Excellentie eerbiedig verzoekt onder leiding van eene voor dat doel speciaal te benoemen Commissie vergelijkende proefnemingen te doen plaats hebben tusschen Belgische en Nederlandsche steenen, welke Commissie in den kortst mogelijken tijd de resultaten van haar onderzoek zou moeten bekend maken. De door deze Commissie vereischte onkosten zullen tot een bedrag van duizend gulden gaarne door de Vereeniging van Nederlandsche Steenfabrikanten worden gedragen.

't Welk doende

De Vereeniging van Nederlandsche Steenfabrikanten,

G. W. LANS, Loco Voorz.
S. M. v. WIJCK, Penningm.
A. N. COSTERUS Secr.

RENKUM, 29 Juli 1893.

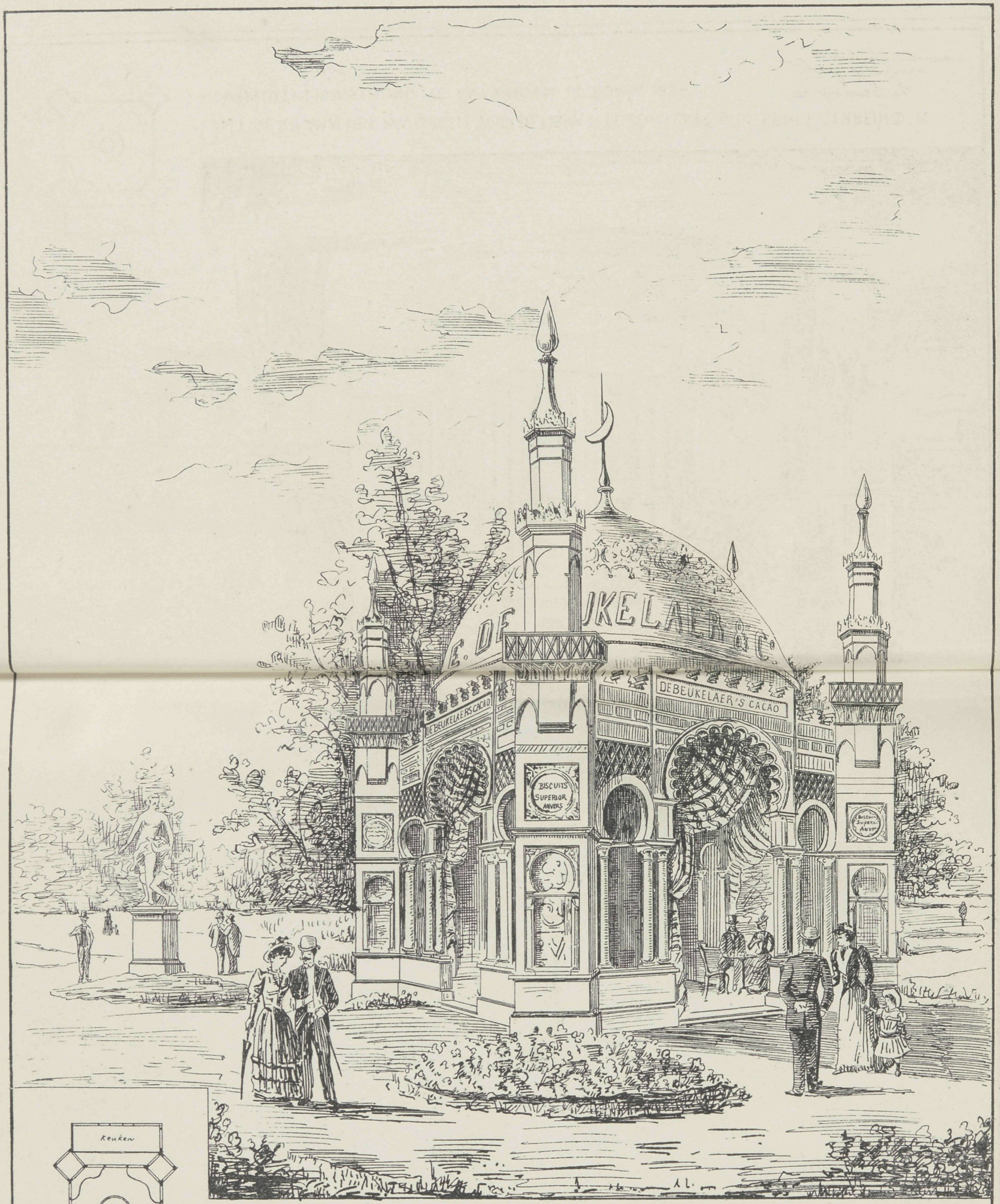

ONTWERP VAN HET PAVILJOEN VOOR DE FIRMA E DE BEUKELAER & Cie OP HET TERREIN DER WERELDTENTOONSTELLING TE ANTWERPEN IN T JAAR 1894

DE BOUWMEESTER
Jules Hofman

PHOTO-LITH: WEGNER & MOTTU AMST:

Bij de Platen.

Fragmenten van het Heilige Geest-Gasthuis te Kampen.

door H. J. VAN DIJK.

Bovengenoemd gesticht, is een van de vele van dien naam, welke in de middeleeuwen gesticht werden tot leniging van armoede.

De oudste gasthuizen in ons land zijn bijna uitsluitend aan den H. Geest gewijd.

»Geen wonder, dat waar alom in den lande dergelijke inrichtingen in het leven werden »geroepen, de stad Kampen, die in welvaart voor geene andere behoefde onder te doen, »binnen hare muren ook zulk een liefdadige instelling vestigde.

»Wanneer juist de oprichting hier plaats had, valt niet te zeggen, daar de archieven »der instelling voor een deel schijnen verloren geraakt te zijn.

»De bekende AREND TOE BOECOP, die in de 16e eeuw leefde, schreef reeds in zijn »kroniek, dat hem de H.-Geest, de oudste instelling in Kampen voorkwam te zijn, ofschoon »ook hem den datum van oprichting onbekend was. De eerste zekere datum, dien we vinden »is het jaar 1300, toen GRETE SANDERS haar testament maakte en daarbij o.a. legateerde: »*den oelden heiligen gheest viif oelde schilde*".

»Daar in dit stuk het gasthuis reeds de oude Heilige Geest wordt genoemd, mag »men veilig aannemen, dat het reeds een halve eeuw bestond en dan zou de tijd van de

»stichting op zijn minst omstreeks 1250 kunnen worden gesteld. Blijkens de stukken was „het gasthuis bestemd voor armen, zieken en bejaarde priesters." 1)

Van den middeleeuwschen bouw is weinig overgebleven, alleen de kapconstructie en de zijmuren, welke in vakwerk zijn gebouwd, geven nog de kenmerken dier dagen terug.

In 't midden der 17 eeuw moet het gesticht groote veranderingen hebben ondergaan, waardoor het zijn middeleeuwsch karakter heeft verloren.

Al de merkwaardige motieven welke op bijgaande plaat zijn afgebeeld, zijn van dien tijd of later.

Opmerkelijk is het, dat de friesversiering aan de Ouderstraat, zeer veel overeenkomst heeft met het beeldhouwwerk van de Cellebroederspoort te Kampen; deze poort is ontworpen door THOMAS BERENDSEN, landmeter van Overijsel (overleden 1625).

De dakvensters op de plaat afgebeeld, bevinden zich allen aan de binnenplaats, zooals de perspectief te zien geeft.

De teekening van den vroegeren voorgevel is genomen naar eene afbeelding der stad.

Uit den Vreemde.

Het Keizers-Gedenkteeken op den Hohensyberg.

Bij het concours voor een gedenkteeken te stichten in de Rijnprovincien ter eere van keizer Wilhelm, deed een ontwerp mede dat onder de groote massa inzendingen als het ware verloren ging. — De ontwerper was daardoor niet uit het veld geslagen en werkte zijn denkbeeld nader uit om bij een volgend concours in de provincie Westfalen voor een gelijk doel opnieuw mededingen. Toen verkreeg hij daarmede een tweede prijs, terwijl het ontwerp van den Bouwmeester Bruno Schmitz de eerste prijs werd toegekend. Omtrent de plaats der oprichting ontstond echter verschil bij de commissie, de een wilde de grens, de ander het midden der provincie hiervoor bestemmen. Het eind der kwestie was, dat aan den tweeden bekroonde werd opgedragen zijn ontwerp voor uitvoering te bestemmen en wel op het hooge gedeelte van den Syberg, een punt waar die berging zich langs drie kanten stijl tegen het dal afteekent. De bergtop wordt nu tot een terras ingericht, waarop 3000 personen kunnen vertoeven. Dit terras blijft nu voor nationale feestviering bestemd. Men heeft er een prachtig vergezicht over het Ruhrdal. De platte grond geeft de verschillende wegen die bergopwaarts voeren aan. — Aan de noordelijke zijde bevindt zich het terras, waarop het monument op een tweede terras is opgesteld. In het midden verheft zich het ruiterstandbeeld hoog 6.5 M. ter zijde de vorsten Moltke en Bismark. Het middendeel dat aan den tijd der burchten herinnert, is door vier adelaars, benevens de keizerskroon

1) Zie: Merkwaardigheden van Kampen door Mr. J. Nanninga Uitterdijk, archivaris van Kampen.

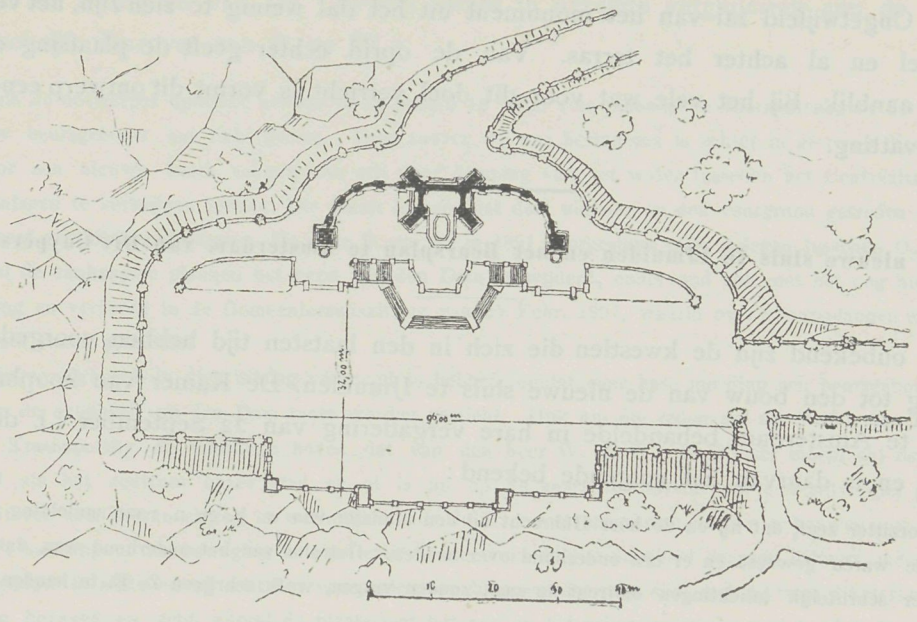

Plan.

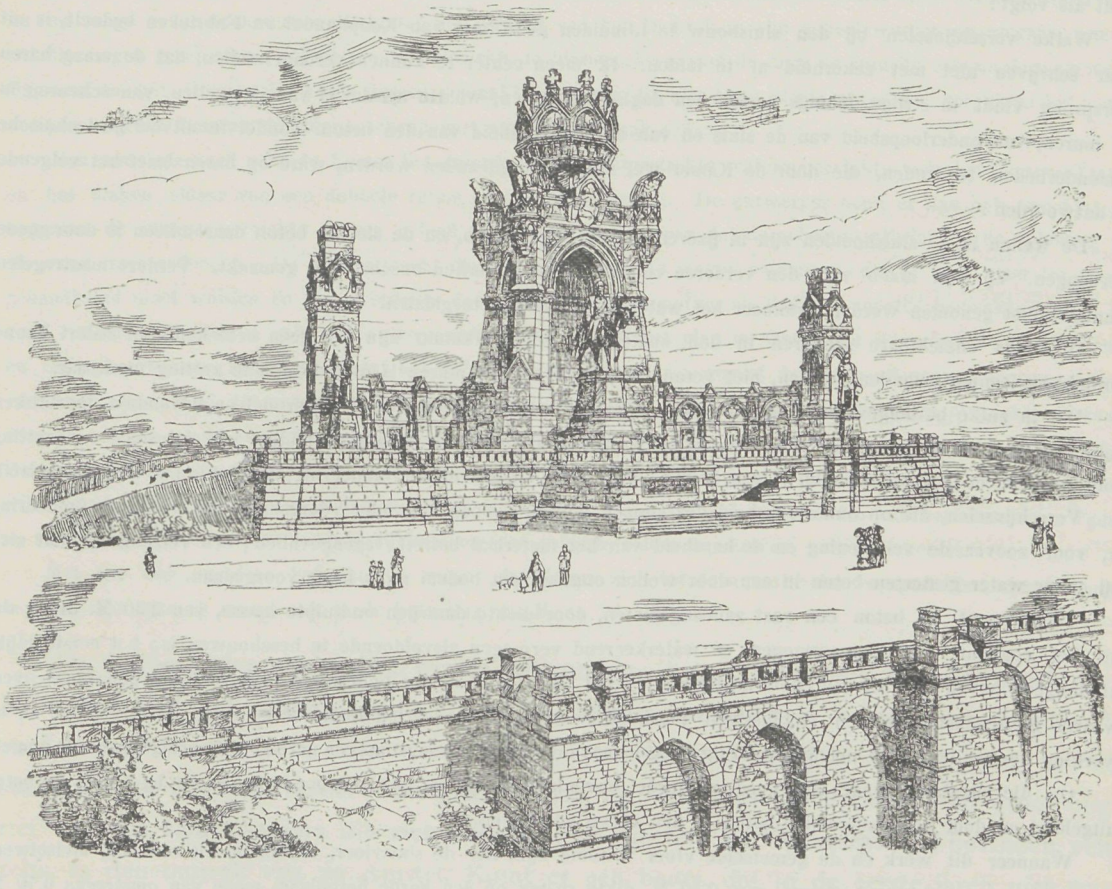

KEIZER WILHELM-GEDENKTEEKEN OP ST. HOHENSYBERG. — WESTFALEN.

Ontwerp van Prof. Hubert Stier. Hannover.

gekroond. Ongetwijfeld zal van het monument uit het dal weinig te zien zijn, het verschuilt zich geheel en al achter het terras. Van de oprid echter geeft de plaatsing een zeer gunstigen aanblik. Bij het vele wat voor dit doel verricht is vormt dit ontwerp eene geheel andere opvatting.

De nieuwe sluis te IJmuiden en het Beursplan te Amsterdam van Dr. Cuypers.

Niet onbekend zijn de kwestien die zich in den laatsten tijd hebben voorgedaan met betrekking tot den bouw van de nieuwe sluis te IJmuiden. De Kamer van koophandel en fabrieken te Amsterdam behandelde in hare vergadering van 22 September l.l. deze zaak uitvoerig, en is daarvan het volgende bekend:

De Voorzitter zegt, dat hij en de heer Hubrecht bij den minister van w. h. en n. naar aanleiding dezer zaak op audientie waren geweest en er een onderhoud over hadden. Het slot van het onderhoud was, dat de heeren den Minister schriftelijk inlichtingen omtrent de zaak zouden vragen, welk schrijven Z. E. in handen stelde van den betrokken hoofdingenieur.

Het schrijven van den ingenieur A. A. Bekaar, waarmede de Minister zegt zich geheel te kunnen vereenigen, luidt als volgt:

Welke verschijnselen bij den sluisbouw te IJmuiden de Kamer van Koophandel en Fabrieken bedoelt, is uit haar schrijven niet met zekerheid af te leiden. Ik meen echter te kunnen veronderstellen, dat de vraag haren oorsprong vindt in eenige onlangs verschenen dagblad artikelen, waarin sprake is van de wellen, van scheuren in de muren, van onderloopsheid van de sluis en van de hoedanigheid van den beton. Zonder in uitvoerige technische bijzonderheden te treden, die door de Kamer wel niet verlangd zullen worden, ware op haren brief het volgende te antwoorden:

De wellen in de sluishoofden zijn in ijzeren buizen opgevangen, en de slechte beton daaromheen is door goede vervangen. Zij zijn alzoo voor den verderen vooruitgang der werken onschadelijk gemaakt. Verdere maatregelen kunnen eerst genomen worden, wanneer het water in de sluis is toegelaten.

De bijna onzichtbare scheuren in den zuidelijken schutbalkmuur zijn van geen beteekenis en sedert hunne ontdekking eenige maanden geleden, niet veranderd; in de andere muren is niet de min te zetting merkbaar.

Dat in zulke buitengewoon lange en hooge muren zoo afwisselende van dwarsprofiel en bovendien doorbroken door een hoofdriool over de volle lengte en verscheidene zijriolen zich geen andere verschijnselen van zetting voordoen dan de bovengenoemde, is een bewijs van de bruikbaarheid der fundeering, wat het draagvermogen betreft.

Verschijnselen, die op onderloopsheid der sluizen wijzen, hebben zich niet voorgedaan. De bestaande fundeering is, voor zoover de versteening en de hardheid van het materiaal betreft, tegengevallen; een verschijnsel, dat zich bij onder water gestorten beton in een door wellen ongunstigen bodem meer heeft voorgedaan.

Toch vormt de beton een vast aaneengesloten, door dichte damrijen omkuipte massa, van 2.50 M. dikte, die uit het oogpunt van draagvermogen en waterkeerend vermogen alsvoldoende te beschouwen is; het eerste blijkt uit hetgeen boven over de muren is medegedeeld; het tweede uit de tot onderzoek en verbetering gehakte sleuven, waarin niettegenstaande den ongunstigen toestand, waarin de fundeering thans verkeert, nl. in den droge en bij werking der wellen, geen noemenswaardig opkomen van het water, hoogstens een geringe filtreering is waar te nemen.

Op die plaatsen, waar een goed verharde bovenlaag niet, of niet voldoende aanwezig is, wordt de beton uitgehakt en door portland-cement-beton in den droge vervangen.

Wanneer dit werk en de gemetselde vloer voltooid zijn, zal de sluisvloer, bestaande uit een laag metselwerk van klinkers en portland-cement van 0.50 M. dikte rusten op een harde betonlaag, mede van omstreeks 0,50 M. en daaronder zal zich bevinden een laag beton van ruim 2 M. dikte, waarvan de hoedanigheid zeker niet is, wat men daarvan verwacht had, maar die voor het doel, waarvoor zij bestemd is, voldoende kan geacht worden.

Ook het beursplan van Dr. Cuypers kwam in dezelfde vergadering aan de orde. De Kamer schrijft daarover aan B. en W.:

„Zoo als de ontwerper opmerkt hebben in de laatste 15 jaren vele plannen en voorstellen over het stichten van een nieuw beursgebouw het licht gezien. Voor zoover wij ons herinneren is echter in niet één dier plannen als plaats voor een nieuwe beurs aangewezen een door demping van het water tusschen het Centraalstation en het P. H. plantsoen te verkrijgen terrein. Die plaats is voor dat doel nimmer op den voorgrond getreden en zeker niet als het meest geschikte geoordeeld. De door B. en W. in 1891 voorgestane plek, gelegen tusschen O. en N. brug, was van al de aanhangige plannen het verst van den Dam verwijderd, ondervond ook met het oog hierop ernstige tegenkanting en verkreeg in de Gemeenteraadszitting van 25 Febr. 1891, waarin over 3 beursplannen werd gestemd, het geringste aantal stemmen.

De Kamer zegt zich in dien uitslag verheugd te hebben, omdat naar hare meening een beursgebouw zoo dicht mogelijk in de nabijheid van den Dam moet worden gesticht. Ook om die reden gaf zij destijds aan het plan van den heer Krasnapolsky de voorkeur boven dat van den heer W. P. W. De Kamer meent dat de Dam wordt beschouwd als het centrum onzer stad en al is nu op de kaart het terrein door den ontwerper gekozen, het middenpunt van den halven cirkel, in werkelijkheid is de Dam met aangrenzend nieuw te bouwen post- en telegraafkantoor het middenpunt der beweging in onze stad. In de onmiddelijke nabijheid daarvan behoort, meent de Kamer, het beursgebouw te staan en zij acht het voor velen een bezwaar dat men zich met de tram dikwerf naar de Beurs zal moeten begeven en acht vooral de plaats met het oog op het scheepvaartbelang niet gelukkig, want bij uitvoering van het plan moet het nu nog bevaarbaar gedeelte van het Damrak gedempt worden, alsmede de uitgestrekte wateroppervlakte vóór het Centraal-station, behoudens een aldaar te maken dubbele ruime overdekte doorvaart, en nu moge in de toekomst wellicht tot het dempen van het Damrak in zijn geheel worden overgegaan, nimmer zal dit mogen geschieden voordat ten behoeve van de binnenscheepvaart de door de transito commissie aangewezen ligplaats in het Oosterdok worde gereed gemaakt. Zoolang dit niet heeft plaats gevonden, berokkent het verder dempen van het Damrak der binnenscheepvaart zonder noodzaak schade.

Van ernstigen aard acht de Kamer het dempen van de uitgestrekte wateroppervlakte vóór het Centraal-Station en het maken aldaar van een dubbele ruime overdekte doorvaart. De ontwerper heeft er dan ook terecht tegen opgezien de wateroppervlakte aldaar geheel te dempen en begrepen dat de scheepvaartbelangen de opheffing van de vaart niet gedoogen. De Kamer meent dus als vaststaande te mogen aannemen, dat de vaart daar ter plaatse gehandhaafd moet worden en een overdekte doorvaart van een afmeting als daar zal moeten gemaakt worden, hoe goed verlicht en hoe ruim ook, een overwegend bezwaar tegen het plan is. Overdekte doorvaarten zijn voor handel en scheepvaart zeer nadeelig, omdat het toezicht over de goederen gemist wordt en zij voor menigeen een zeer welkome gelegenheid tot ontvreemding aanbieden. In vroegeren tijd, toen in de stad menige overdekte doorvaart door de schepen moest worden gepasseerd, waren de klachten van den handel over manco bij aflevering menigvuldig. Ongaarne zou de Kamer dat bezwaar, en in ernstiger mate, opnieuw in het leven geroepen zien en zeker niet ter wille van het stichten van een beursgebouw op een plaats, welke ver van het centrum van het verkeer verwijderd is, terwijl bovendien van de noodzakelijkheid om dat gebouw aldaar te stichten, niet gebleken is.

Met het oog op deze bedenkingen meent de Kamer zich tot de quaestie der voorgestelde plaats te mogen bepalen, wat naar zij meent ook in de bedoeling van B. en W. ligt.

Dr. Cuypers plan vindt alzoo weinig instemming; het zou dan ook in vele opzichten te betreuren zijn dat opeenstapeling van de Cuypers monumenten oorzaak zou worden dat van de waarde van ieder dezer veel zou verloren gaan. Daarbij blijft de ligging aan een stadsgedeelte dat nog verder verwijderd is dan de reeds bestaande beurs, een groot ongerief voor de vele kantoren die zich vooral langs Heeren- en Keizersrachten bevinden, velen zelfs in den omtrek van de Amstel. Komt er een beurs, dat in de eerste jaren niet waarschijnlijk is, dan is behoud van de plaats in alle opzichten raadzaam.

PRIJSVRAGEN.

Genootschap »Architectura et Amicitia" te Amsterdam.

Programma en situatie-teekening zijn op franco aanvrage bij den 1e Secretaris van het genootschap gratis verkrijgbaar.

Het genootschap, daartoe uitgenoodigd door het voorloopig comité voor de in 1894 of later te Amsterdam te houden Internationale Tentoonstelling van het hotelwezen enz., schrijft de navolgende Prijsvraag uit

ER WORDT GEVRAAGD EEN ONTWERP VOOR HET OPRICHTEN VAM TIJDELIJKE GEBOUWEN, TEN DIENSTE EENER INTERNATIONALE TENTOONSTELLING, TE HOUDEN IN 1894 OP DE TERREINEN ACHTER HET RIJKSMUSEUM TE AMSTERDAM.

De tentoonstelling zal omvatten het hotelwezen in het algemeen en verder alles wat in verband staat met de behoeften en de verpleging van den reizenden mensch.

PROGRAMMA.

ARTIKEL 1. Het terrein, zooals het op de situatie teekening is begrensd, is geheel voor de tentoonstelling beschikbaar. Met de richting der geprojecteerde straten, voor zoover zij binnen het terrein vallen, behoeft geen rekening te worden gehouden; men verlangt daar de navolgende gebouwen te plaatsen:

ART. 2. Een ingangsgebouw met ruime toegangen naar het terrein. Dit gebouw moet geplaatst zijn in de as van den doorgang onder het Rijksmuseum,

het moet bevatten:

twee bureaux met loketten voor de uitgifte van toegangsbewijzen,

een zaal voor congressen, groot ongeveer 200 M² en twee kleinere daarbij aansluitende vertrekken ten dienste van het Comité, de Jury's enz. Deze drie lokalen kunnen op de verdieping gelegen zijn.

In de doorgangen kunnen worden ontworpen gelegenheden voor den verkoop van sigaren en kleine artikelen.

ART. 3. Grenzende aan het ingangsgebouw verlangt men tien lokaliteiten, ter oppervlakte van ongeveer 120 M² ieder, voor diverse doeleinden in te richten.

ART. 4. Achter deze gebouwen en daarmede een geheel vormende, verlangt men een plein van 15 à 20.000 M² oppervlakte, waarop in het midden een muziektempel moet worden ontworpen, ruimte bevattende voor minstens 60 executanten.

In verband met de nader te noemen gebouwen verlangt men dit plein omringd met loggia's en veranda's vánwaar het publiek de muziekuitvoeringen kan volgen.

ART. 5. Grenzende aan dit plein moet worden geprojecteerd een hoofdgebouw, waarin goed verlichte, aan elkander grenzende zalen voor te zamen elf afdeelingen der tentoonstelling, gevraagd worden. Deze zalen moeten zoodanig gelegen zijn, dat zij in de lengte-

richting kunnen uitgebreid worden. Zij moeten ook onderling met elkander in verbinding staan; iedere zaal moet ongeveer 1000 M² zijn.

ART. 6. Er wordt verlangd:

1°. Een situatie van het geheele terrein, met aanduiding der beplanting en van de plaatsen waar kleinere gebouwen door exposanten kunnen opgericht worden. Alles op de schaal van 1 à 1000.

2°. Platte gronden van alle bovengenoemde gebouwen waaruit de inrichting en samenstelling goed is te onderkennen, Schaal 1 à 200.

3°. Aanzichten van de naar het plein gekeerde gevels der gebouwen en van het ingangsgebouw aan de Museumzijde, benevens de noodige doorsneden. Alles op de schaal van 1 à 200.

Een perspectievisch aanzicht van het plein kan geleverd worden in plaats van de gevelteekeningen, voor zoover de gevels in het tafereel vallen.

Alle teekeningen kunnen als schets behandeld worden.

4°. Een gedétailleerde begrooting wordt niet gevraagd. De ontwerpen moeten echter vergezeld gaan van een toelichtende memorie, waarin de wijze van constructie en decoratie moet zijn beschreven en waarin eene opgave moet voorkomen van het bebouwde oppervlak, benevens een staat van den kubieken inhoud der verschillende gebouwen.

ART. 6. De mededinging staat open voor alle in Nederland geboren of in Nederland woonachtige bouwkundigen.

ART. 7. De beoordeeling zal geschieden door een jury, bestaande uit de heeren:

DR. P. J. H. CUIJPERS, architect en lid van den gemeenteraad te Amsterdam.

J. J. VAN NIEKERKEN, architect te 's-Hage.

A. SALM G.BZN., architect te Amsterdam.

W. SCHUT, te 's-Hage, aangewezen door het voorloopig Comité der tentoonstelling.

ART. 8. Er worden uitgeloofd: een prijs ad *f* 400 voor het beste en der bekroning waardig gekeurde ontwerp, een tweede prijs van *f* 200 en een derde prijs van *f* 100 voor die ontwerpen welke in de tweede en derde plaats een bekroning worden waardig gekeurd.

Wanneer tot de uitvoering wordt overgegaan bestaat het voornemen met den eerstbekroonde daaromtrent te onderhandelen.

Na de beoordeeling zullen alle ontwerpen te Amsterdam publiek worden tentoongesteld en tegelijkertijd het rapport van de Jury worden openbaar gemaakt.

ART. 9. De ontwerpen, waaraan een geldelijke belooning van ten minste *f* 200 is toegekend, worden het eigendom van het Comité der tentoonstelling, de overige ontwerden worden, na afloop der tentoonstelling der ingekomen antwoorden, franco aan de inzenders toegezonden.

ART. 10. De bepalingen vervat in Art. 8 van de door het Genootschap »*Architectura et Amicitia*" uitgeschreven prijsvraag voor een schildersatelier, zijn ook in hun geheel op deze prijsvraag van toepassing.

ART. 11. De ontwerpen worden ingewacht vóór of op den 16 December 1893 aan het adres van den eersten Secretaris van het Genootschap »*Architectura et Amicitia*",

American Hôtel te Amsterdam, zij moeten uiterlijk 12 uur 's middags van dien dag zijn ingekomen.

Het voorloopig Comité voor de te houden Tentoonstelling van het Hotelwezen enz.

Mr. N. A. CALISCH, *Voorzitter.*

Mr. F. FOEKENS, *Secretaris.*

Hei Bestuur van het Genootschap »Architectura et Amicitia".

H. G. JANSEN, *Voorzitter.*

C. W. NIJHOFF, *Secretaris.*

Amsterdam, 23 September 1893.

De tentoonstellings-commissie deed een goede daad door zich tot een der Vereenigingen te wenden die de bevordering der bouwkunst voorstaan. De wijze van belooning is aannemelijk, de bepalingen zijn zoo vrij mogelijk gesteld, maar achten wij daarin toch eenig bezwaar. Al te groote vrijheid maakt het vergelijk hoogst moeielijk, of het beste onbereikbaar. Art. 6 bepaald toch onder al. 4 dat geene gedetailleerde begrooting wordt gevraagd. — Men kan dus de fantaisie ruim spel laten, zal dat niet in strijd geraken met de kas die bij alle dergelijke gelegenheden dus ook zeker wel hier eene beperking heeft, en zal daardoor het meest fraaie niet onbereikbaar worden en bij latere snoeiing een mislukt ontwerp gelijken.

De bouwkosten vormen gewoonlijk de meest reëele aanwijzing waarna alle ontwerpen zich kunnen richten, het vergelijk is dan afgebakend en wij koesteren de vrees, dat waar het programma dit hier niet bepaald vele teleurstellingen te wachten zijn.

De vereeniging Architectura et Amicitia maakt het volgende resultaat der laatste prijsvragen bekend:

a. De uitslag der in 1892/1893 uitgeschreven prijsvragen is als volgt:

1e Algemeene prijsvraag: »Eene monumentale brug over eene rivier".

Prijs: niet toegekend.

Premie verhoogd tot *f* 75, aan het ontwerp motto »Amstel" van den heer W. Kromhout Cz. te Amsterdam.

Eene geldelijke tegemoetkoming van *f* 40 aan het ontwerp met het motto »A" van den heer A. Schelling Jr., te Delft.

2e Algemeene prijsvraag: »Eene Protestantsche dorpskerk."

Toegekend eene geldelijke belooning van *f* 50 aan het ontwerp motto »Half Eén."

3e Algemeene prijsvraag: »Eene marquise van gesmeed ijzer."

Prijs, toegekend aan het ontwerp motto »IJzer en Lood" van den heer W. Kromhout Cz.

1e Gewone prijsvraag: »Een buffet voor een Eetzaal." Van dit ontwerp is het Juryrapport nog niet ingekomen.

2e Gewone prijsvraag: »Een titelvignet voor een Bouwkundig weekblad."

Prijs, toegekend aan het ontwerp motto »X" van den heer K. de Bazel Jr., te Amsterdam.

Den ontwerper van het motto »Half Één" wordt verzocht verlof te geven tot het openen van zijnen naambrief.

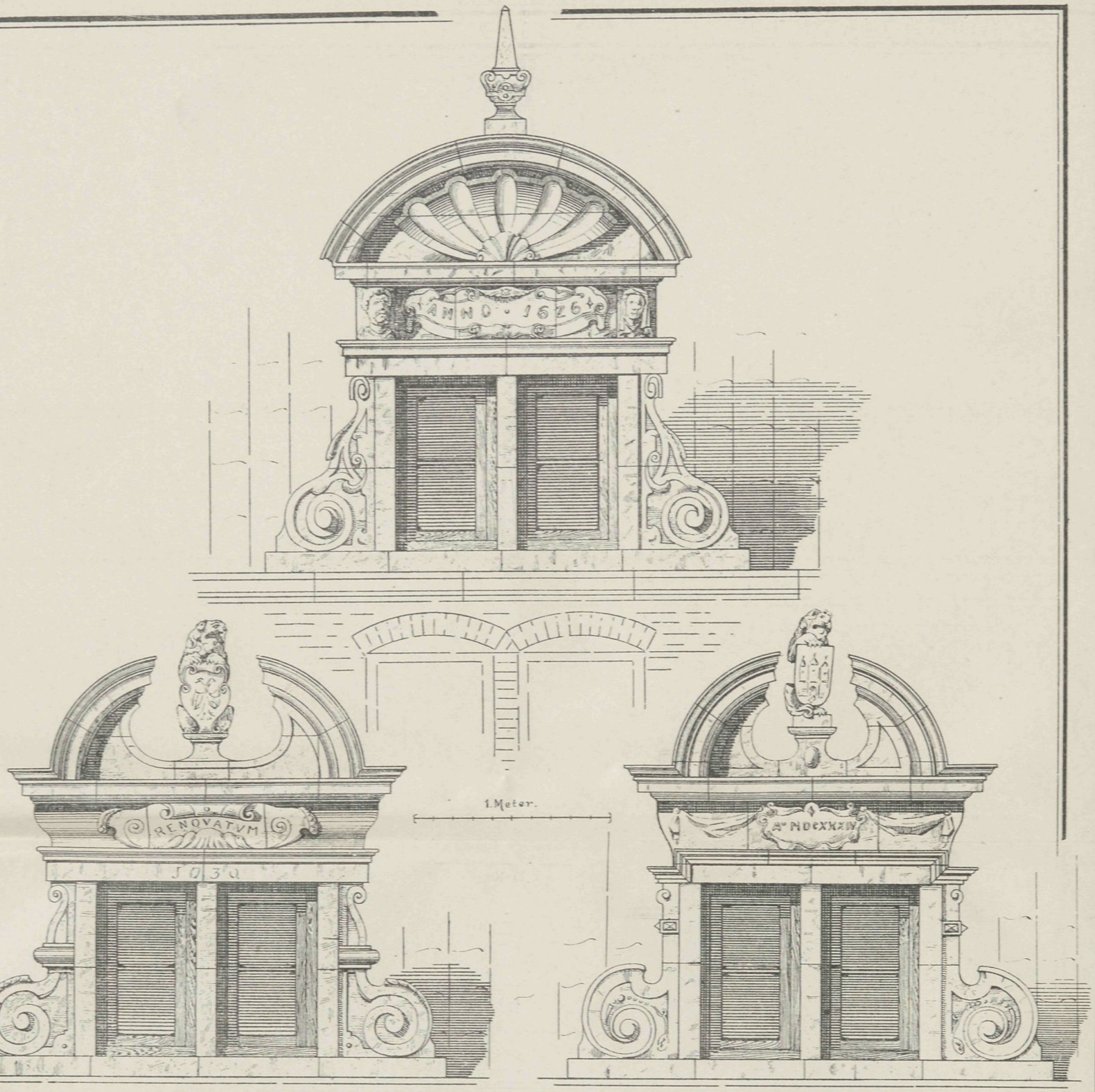

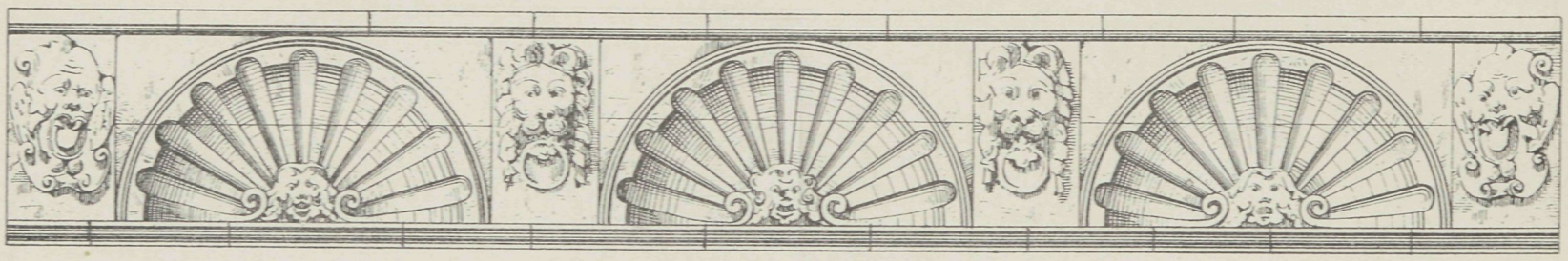

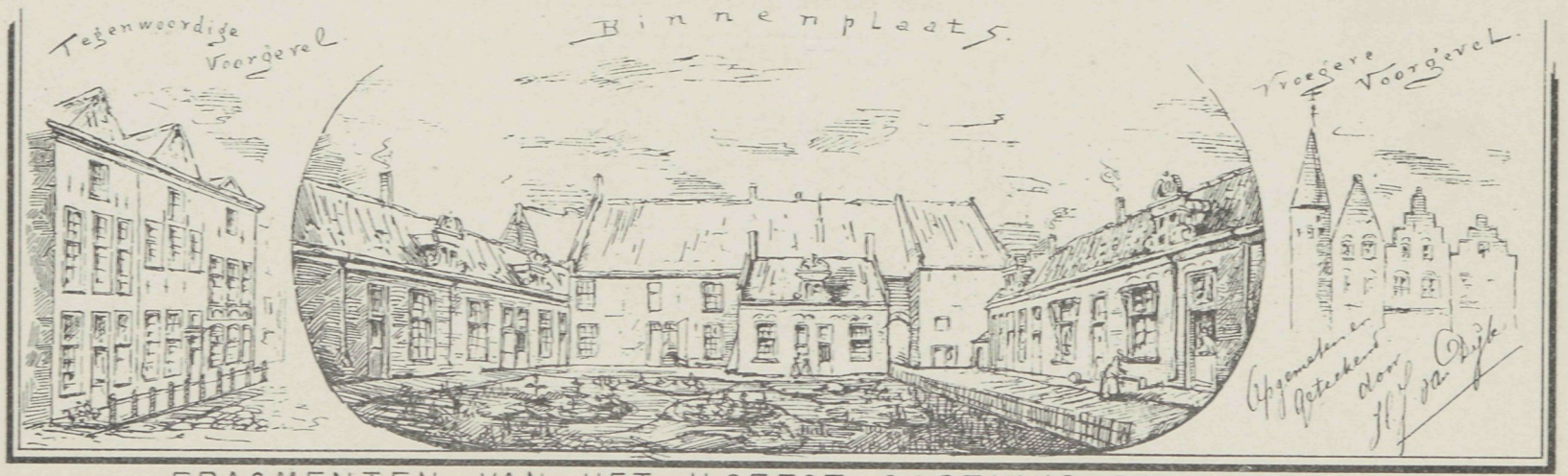

FRAGMENTEN VAN HET H.GEEST GASTHUIS TE KAMPEN.

PHOTO-LITH. WEGNER & MOTTU AMST.

Bij de Platen.

Schets voor een Wachthuisje Stoomtram,
door A. en J. A. G. VAN DER STEUR.

Aan het wachtlokaal is een bovenwoning verbonden, daardoor heeft het ontwerp, vergeleken met datgene wat wij gewoonlijk van dien aard aantreffen, een geheel ander aanzien. Door de wisseling in kap en gevel en een regelmatig plan werd een aangenaam ontwerp verkregen.

Uit den Vreemde.

Het monumentale gebouw ter gedachtenis van de Maagd van Orleans.

In het kleine dorpje Vaucouleurs werd op 24 September de eerste steen gelegd van het nationaal monument ter gedachtenis aan Jeanne d' Arc. Het zal worden opgericht op de plaats waar de heldin den ridderslag ontving voor zij naar het leger vertrok om, aan het hoofd der Fransche troepen, op te rukken tegen de zegevierende Engelsche legers. De basiliek is een ontwerp van de architecten Eudes en Richardière. De toren die het

gebouw bekroont dient tot voetstuk voor een allegorische beeldengroep, voorstellende: »Frankrijk, uit zijn vernedering opgericht door de Maagd van Orleans." Het denkbeeld

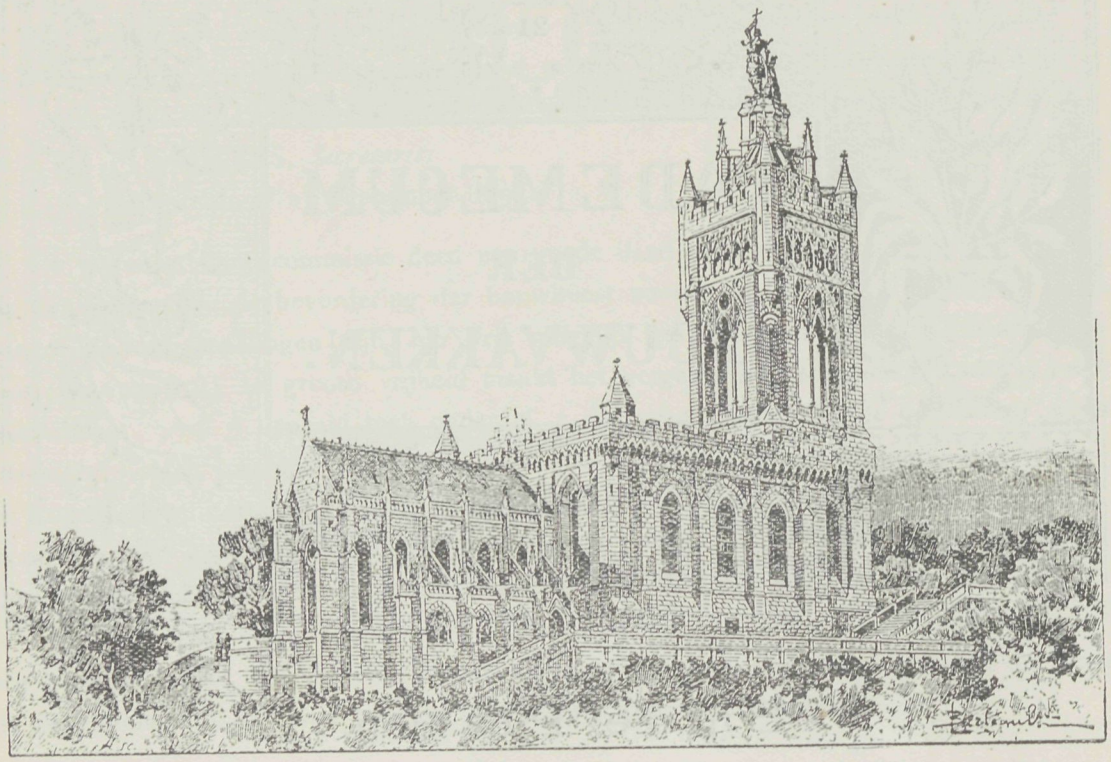

STICHTING TER NAGEDACHTENIS VAN DE MAAGD VAN ORLEANS.

van een architectonisch monument is uitgegaan van den bisschop van Verdun, aan wiens krachtig initiatief tevens het bijeenbrengen der noodige middelen voor den bouw is te danken.

Een huis van staal en glas.

Vreemdsoortige constructiën komen somtijds tot stand. Wij vernemen de volgende: Een rijk man, Ralph. Brisbane Nonesuch, die, naar het »men zegt", 60.000.000 gulden aan de diamantvelden te Zuid-Afrika moet ontwoekerd hebben, laat zich in de staat San Francisco een huis bouwen waarvan de weerga niet bestaat. De bouwkosten worden geschat op 3.600.000 gulden. De hoofdzakelijke constructie bestaat uit staal en glas, terwijl de andere materialen zijn, ijzer, aluminium, messing, brons, beton, cement en steen.

Platina en zilver wordt toegepast om de marmeren platen en blokken te versieren, en moet zoo het een met het ander een tooverachtig geheel vormen. In de badruimte worden de frescos uit zwart marmer en onyx saamgesteld, het bassin wordt geheel uit wit marmer, terwijl sierlijke fonteinen en vreemde planten daaraan een ongekend fraai aanzien zullen geven. De zon kan naar hartelust in dit bouwproduct door de dakbedekking en de hooge ramen binnentreden, zoodat het als in de vrije natuur gelijkt. Het is zeker wel een nieuw denkbeeld. De mededeeling zegt niet of de vloeren van glas zijn, is dat zoo,

dan zullen de bovenwonenden weinig vrijheid genieten, en is zulk een doorzichtige woning aan groote ongeriefelijkheden onderworpen. Doch daarop zal met den bouw wel gelet zijn en het nieuwe der constructie zulke gebreken niet aankleven.

De Emmaus-kerk aan de Lausitzer Platz te Berlijn.

Ontwerp van den bouwmeester AUGUST ORTH.

Op den 27n Augustus l.l. werd te Berlijn het kerkgebouw in gebruik genomen, waarvan de tekstfiguren de geheele inrichting aangeven. Het is een der grootste van dien aard aldaar wat betreft het aantal zitplaatsen. De ligging van het gebouw werd zoodanig gekozen, dat dit van de verschillende daarop uitloopende hoofdstraten zichtbaar is en daarmede een geschikte afsluiting vormt. In het jaar 1887 werd aan den bouwmeester August Orth de opdracht tot den bouw verstrekt. De hoofdbepalingen waren dat er plaatsruimte moest zijn voor 2000 personen en de kosten niet hooger mochten gaan dan 240.000 gulden. Er moest dus bij dergelijke bouwsom met de ruimte gewoekerd worden en zoo als het plan aanwijst heeft de bouwmeester dat gedaan, geen hoekje of het werd benuttigd, terwijl de verdeeling der zitplaatsen zoodanig is, dat de spreker van alle kanten te zien en gemakkelijk te volgen is. Dat de toren-

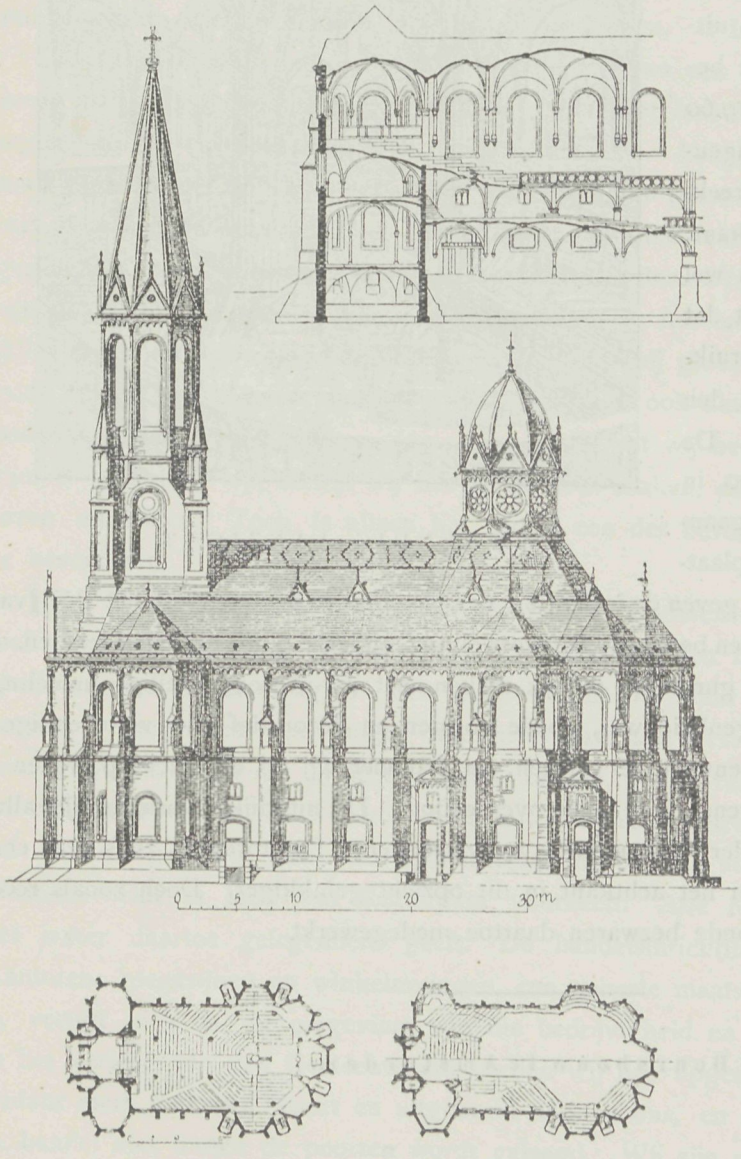

DE EMMAUS-KERK TE BERLIJN.

bouw schraal behandeld is in verhouding tot het overige is ook al een gevolg van die bouwsom, en zijn daartegen vele bezwaren ingebracht door de Berlijnsche bouwkundigen die dergelijken toren niet passend vonden bij een bouw van zulke uitgebreidheid. Daarbij verzette zich de bouwpolitie tegen een hoogen torenbouw en had bovendien velerlei bezwaren ook tegen het grondplan waardoor gedurige wijzigingen noodig waren, doch in het voorjaar van 1890 kwam het er toe, dat aan den bouw uitvoering werd gegeven. Het grondplan vormt in hoofdzaak een achthoek, waarbij zich het schip aansluit terwijl de verschillende uitbouwen ook voor het gebruik bestemd zijn. De achthoek is 19.60 M., het schip 22.22 M. breed. Eigenaardig is de plaatsing van het spreekgestoelte midden in het achtkant, daardoor wordt het altaarruim wel is waar verborgen, maar maakt dat minder bezwaar omdat bij in gebruikname de spreker toch niet van den kansel de gemeente toespreekt. De zitplaatsen zijn verdeeld: 1200 in het kerkruim, 700 op ieder der gaanderijen, alzoo tezamen 2600 zitplaatsen. De doorsnede en plannen geven de inrichting der gaanderijen aan, terwijl het deel van het binnenaanzicht die gaanderijen benevens de overwelving onder de bekapping doet zien. — Het inwendige moet een zeer gunstigen indruk maken, het vormt een gezellige indeeling, terwijl daar waar hiertoe gelegenheid was, goede vormen en decoratief alles verlevendigen. Het uitwendige heeft zeer eenvoudige vormen, en wanneer wij op dit ontwerp wijzen is het voornamelijk om de eigenaardige binnenverdeeling. De uiterlijke vormen zijn allen lang gerekt en schraal zonder iets nieuws te vertoonen. De toren is zelfs zeer eenvoudig en is de afdekking van het achtkant in dit opzicht gelukkiger. Doch zooals reeds is medegedeeld, hebben gegronde bezwaren daartoe medegewerkt.

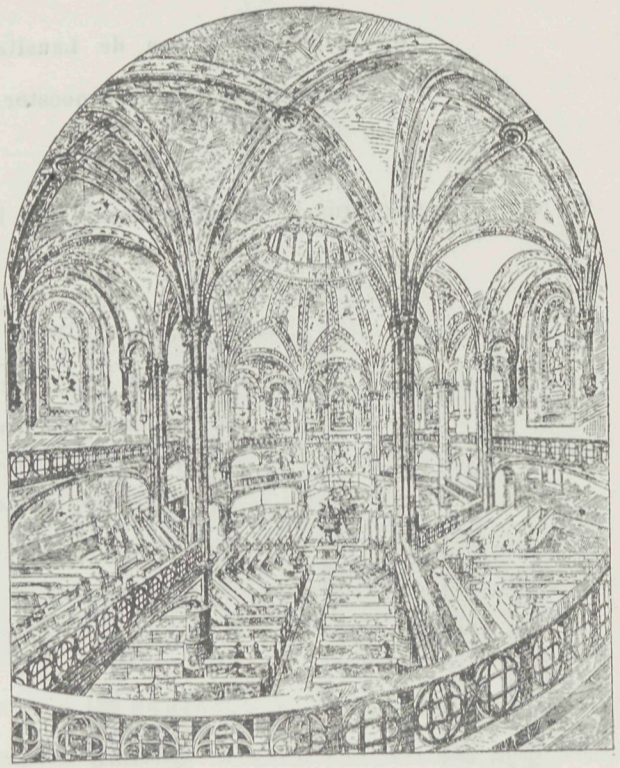

INWENDIG AANZICHT.

De Beursbouw te Amsterdam.

In het laatst der afgeloopen week waren de Amsterdamsche dagbladen vergezeld van een plan, dat de lijdenshistorie van den Beursbouw op nieuw in het leven riep. Het lag

voor de hand, dat toen het Damrak ontwerp in de doos ging, omdat tegen onteigening bezwaar bestond, enkelen van die gelegenheid gebruik zouden maken, om door minnelijke regeling en overleg toch het plan mogelijk te maken. Op die wijze zou aan velen een voordeel gewaarborgd zijn, niet het minst aan hen, die de schikking wisten te treffen Nu Dr. Cuypers zijn plan aan de markt brengt was het zaak opnieuw van zich te laten hooren, en een situatie waarop alles met zorg is aangegeven werd op ruime schaal verspreid. Het ontwerp dat aanvankelijk van den heer W. P. Werker is uitgegaan, was echter genoegzaam bekend, alleen geeft het, waar het in handen gesteld is van den bouwmeester, Jan Springer waarborgen voor de toekomst dat het architectonisch, goed zal zijn. De liefhebbers om Amsterdam met een boulevard te begunstigen, leven met het plan op, immers wat nog van het Damrak over is wordt ter doode opgeschreven, en men kan nu linia recta van het station naar den Dam komen. 't Is om van te watertanden.

De laatste herinnering die de bedrijvigheid van een koopstad kenmerkt, wordt daarmede uit de hoofdstad verjaagd, en juist dat vertier had er welvaart gebracht. Men zoekt tegenwoordig en raakt steeds verder van den weg. Bruggen moesten omlaag, liefst allen maar toen de geldkist den bodem liet zien, was het parool *genoeg er van* en nu zitten wij met bruggen, de eene hoog, de andere laag bij welke laatste alle mogelijke doorvaart uitgesloten is voor schuiten met koopmansgoederen beladen. De grachten, voorheen zoo levendig, zijn daardoor nagenoeg zonder vertier geworden en het handelsverkeer er door belemmerd. Alles moet per as, en wat zachtkens de deur voorbij gleed, moet tot voortdurend ongerief voor huizen en bewoners over de straat, waardoor ook dat onderhoud merkelijk stijgt, ten nadeele van den gemeentekas. Zoo is het beste wat wij bezitten vernietigd. Andere steden zijn er naijverig op, terwijl wij het waardeloos maken, en de stad steeds meer van haar leven ontnemen. Toch is alleen het vertier een der beste hulpmiddelen om de welvaart te bevorderen.

Het Damrak moet het weinigje nog overig opofferen aan de boulevard, die enkelen zich droomen van het station naar den Dam, van den Dam naar den Amstel, wellicht vandaar naar Diemerbrug of wie weet waarheen. Maar wat baat ons die breede weg wanneer Amsterdam hoe langer hoe meer van haar bestaan ziet wegkwijnen: want de weelde verhuisd en de armoede treedt binnen. Hoe verdienstelijk de groepeering van het Beursplan ook is, en wel het beste van dien aard, betreuren wij het, dat zulks steeds zal moeten gepaard gaan met opofferingen, die de stad steeds meer op den achtergrond plaatsen. Dat is juist wat Rotterdam voorheeft. Alle handel trekt door de stad waar het water daartoe gelegenheid geeft. De handelsinrichtingen vormen er zich omheen. Kantoren, magazijnen en winkelneringen, een geheele maatschappij die er van afhankelijk is, vestigt zich in de omgeving van die bedrijvigheid en leeft er in welvaart mede op. In het verslag van den Gemeenteraad vinden wij het opgenomen en erkend, dat te Rotterdam meer gebouwd wordt en uitgebreid dan bij ons, en dat komt in hoofdzaak omdat de handel niet buiten de poorten wordt gejaagd. Wij zijn niet behoudend, maar waar de ruil geen voordeel is, is behoud noodzakelijk. Wat heeft de ongelukkige demping van het Damrak al die jaren voor nut gehad? Een bergplaats voor loodsen te zijn, die vrij

wel het eeuwige leven bezitten, een wijziging van achtergevels der huizen Warmoesstraat die zeer angstvallig is, en die beter weggeborgen was aan het watervlak dan aan de miniatuur-boulevard. Wij zouden liever IJ en Amstel vereenigd zien midden door de stad, zooals onze voorouders dat gewenscht hebben, liever dan den toestand op die wijze verslimmerd. Maar nu het er eenmaal toe is gekomen, komt bij herhaling de vraag, waarom de oude beurs niet hervormd, vergroot naar den kant van de Warmoesstraat, ontdaan aan Damrakzijde van den uitbouw en zoo verder. Dat zou ontzaggelijke schatten besparen, de grootste ruimte is er toch reeds, en wanneer dan de Beurs zich eigenaardig flankeert op de kleine boulevard, dan heeft het oog een aangenaam rustpunt.

Het eindelooze wordt spoedig vervelend. Juist dat de Boulevard de l'Opera te Parijs de opera in het verschiet heeft, maakt dat de boulevard een der eigenaardigste is. Dat is het geheim van onze oude stedenaanleg, kruispunten en wegen die van overal gezien, aan het eind een bouwwerk hebben waar het oog met welgevallen op rust. Laten wij toch niet verder het eigenaardige aan de hoofdstad ontnemen. Wat hebben wij aan al de uitbreiding gehad, een allerongelukkigst stratenplan, wegen en geen water. Is dat nog geen vingerwijzing genoeg geweest om dien weg niet verder te bewandelen en wat was het gevolg van al die gebrekkige inrichtingen, dat de stad in schuld kwam voor slecht werk. Een beurs aan het Damrak, wij herhalen het, is van al de plannen het beste, maar onzes inziens is het nog beter terug te keeren tot het oude en het bestaande te hervormen, want door niets is zulk een ingrijpende wijziging gebillijkt. En gesteld dat het zoo ware, wat zal het Damrak zijn in vergelijk bij thans, wanneer de helft der breedte er af gaat voor bebouwing. Een dood gewone weg en die hebben wij al zoovelen, dat het aantal werkelijk niet vermeerderd behoeft te worden.

De beeldhouwwerken aan den Amsterdamschen Schouwburg.

Het bericht, dat de beeldhouwwerken voor het inwendige van den nieuwen Schouwburg zijn opgedragen aan den Belgischen beeldhouwer Coseman, deed dezer dagen in alle vakbladen de rondte. Wij betreuren een dergelijk besluit, in een tijd waarin om behoud van werk zoo gestreden wordt, klinkt het haast ongelooflijk, en er is in ons land zoo weinig van dien aard aan te wijzen, dat dit weinige wel onder ons mag verblijven. Dat de krachten bij ons niet zouden te vinden zijn, heeft de ervaring der laatste jaren tegengesproken, wij kunnen op een zeer goed werk wijzen aan verschillende gebouwen aangebracht en nu juist, nu het seizoen zoo dringend vordert het weinige werk met zorg te verdeelen, is dergelijk besluit in ieder geval spijtig voor velen. Er moeten wel belangrijke argumenten voor gepleit hebben om zulks te kunnen billijken.

De Tentoonstelling in het jaar 1900.

Alle maatregelen zijn getroffen opdat Parijs in het jaar 1900 de Tentoonstelling zal tot stand brengen. De commissie voor uitvoering is saamgesteld. De groote bezwaren verbonden aan de inrichting van het terrein ook het streven om de Tentoonstelling belangrijker te doen zijn dan hare voorgangers, maakt het noodig dat zulk een ruim tijdstip daarvoor tot voorbereiding wordt genomen. De verdeeling der werkzaamheden verschilt weinig met die van de vroegere, zij is gesplitst in die voor den bouwmeester en die van den ingenieur. Het rapport acht de zaak van te ingrijpend belang om te mogen veronderstellen dat dergelijke uitvoering door een dezer beiden alleen zou kunnen worden volbracht. Op die wijze zullen wij voorzeker belangrijke constructien mogen verwachten, want hoe grootsch en omvangrijk alles wat Chicago aanbied ook is, de Franschen hebben de eer wat vinding en vorm aangaat met hunne laatste Tentoonstelling de voorrang te hebben behouden.

Diploma voor bouwkundig opzichter.

Wij ontvingen in den loop van dit jaar van verschillende onzer abonnenten somwijlen de vraag wat noodig is, voor het examen, dat de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst afneemt, voor de verkrijging van diploma als opzichter.

Het bouwkundig weekblad van 7 October bevat het programma en wij gelooven velen een dienst te doen, die niet in de gelegenheid zijn van het weekblad kennis te nemen om dit programma in zijn geheel, een plaats te geven.

Het examen zal omvatten:

1. Het maken van een opstel over een bouwkundig onderwerp.

Op het schrijven van duidelijk en goed leesbaar Hollandsch zal gelet worden.

2. Het rekenen, toegepast op de bouwkunde. De vierkants- en derde machtswortel trekking.

De kennis van het Nederlandsche stelsel van maten en gewichten, benevens van die oude en buitenlandsche maten, welke in het bouwvak nog gebruikelijk zijn.

3. De vlakke meetkunde tot en met den cirkel, en de oppervlakken en inhouden van de gewone in de stereometrie voorkomende lichamen, met het oog op het maken van begrootingen.

4. De stelkunde tot en met de vierkantsvergelijkingen.

5. De beschrijvende meetkunde. (Projectieleer, ontwikkeling van de oppervlakken van eenvoudige lichamen isometrisch perspectief.)

6. Bedrevenheid in het gebruik van een Vademecum.

7. De kennis en het gebruik van meet- en waterpasinstrumenten.

Het uitbakenen van rechte en gebogen richtingen op het terrein.

Het in teekening brengen van opgemeten terreinen en gebouwen.

8. Het opmeten en in teekenening brengen van bouwkundige détails.

Het handteekenen, in het bijzonder van bouwkundige ornamenten.

Kennis van de meest voorkomende bouwstijlen.

9. Het maken van duidelijke détailteekeningen betreffende:

houtconstructie,

steenconstructie,

ijzerconstructie.

Kennis van dakbedekkingen.

10. Kennis der in de burgerlijke bouwkunde gebruikt wordende bouwstoffen met hare voornaamste eigenschappen en gebreken.

11. Kennis der gereedschappen en werktuigen, stellingen en formeelen.

Gereedschappen voor timmeren, metselen, smeden, steenhouwen, enz.

Werktuigen, zooals bokken, schalken, ladders, vliegende steigers, hefboom, katrol, windas, enz.

12. Kennis van het maken van bestekken, begrootiugen, materialenstaten, en het houden van week- en werkstaten.

De hiertoe eventueel over te leggen bewijzen van bekwaamheid moeten door meesters of patroons gewaarmerkt zijn.

(Bij de beoordeeling van de bekwaamheid en bedrevenheid der kandidaten in de onder de rubrieken 8, 9 en 12 genoemde vakken kunnen ook in aanmerking genomen worden de door hen over te leggen teekeningen of stukken, mits uit eene daarop gestelde verklaring van hun leermeester of chef blijke, dat de teekeningen door de kandidaten zelve zijn vervaardigd. Deze stukken moeten acht dagen vóór den aanvang van het examen vrachtvrij zijn ingezonden aan het adres van den Secretaris der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam.)

13. Kennis van de bouwwetgeving, volgens de bepalingen van het Burgelijk Wetboek en van die voorkomende in de Administratieve Bepalingen vastgesteld door den Minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid, bij besluit van 3 September 1892.

14. Bekwaamheid in een der voornaamste bouw-ambachten, bij voorkeur het timmervak.

(De door de kandidaten hierbij over te leggen bewijzen van hunne bekwaamheid moeten door hunne meesters of patroons gewaarmerkt zijn.)

15. De kandidaat moet de bewijzen leveren, dat hij gedurende minstens twee jaren met vrucht op bouwwerken praktisch werkzaam is geweest; hij moet den leeftijd van 21 jaren bereikt hebben, om tot het examen te worden toegelaten.

TOELICHTINGEN.

Het examen zal worden afgenomen in de maand Januari 1894, in het Gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam.

De datum van het examen zal minstens een maand te voren in het Bouwkundig Weekblad worden bekend gemaakt.

Het onderzoek duurt minstens drie dagen voor iederen kandidaat en is verdeeld in schriftelijk en mondeling examen, en teekenen.

De Commissie voor het examen in 1894 zal bestaan uit minstens vijf leden, aan te wijzen door het Bestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst; de samenstelling der Commissie zal een maand vóór het examen worden bekend gemaakt.

Iedere kandidaat moet, alvorens tot het examen toegelaten te worden, bij den Secretaris der Maatschappij eene som van ƒ 25.— storte; bij mogelijke niet uitreiking van het Diploma zal hem ƒ 5.— worden teruggegeven.

Het Bestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst:

C. Muysken, Voorzitter.

C. T. J. Louis Rieber, Secretaris.

Amsterdam, October 1893.

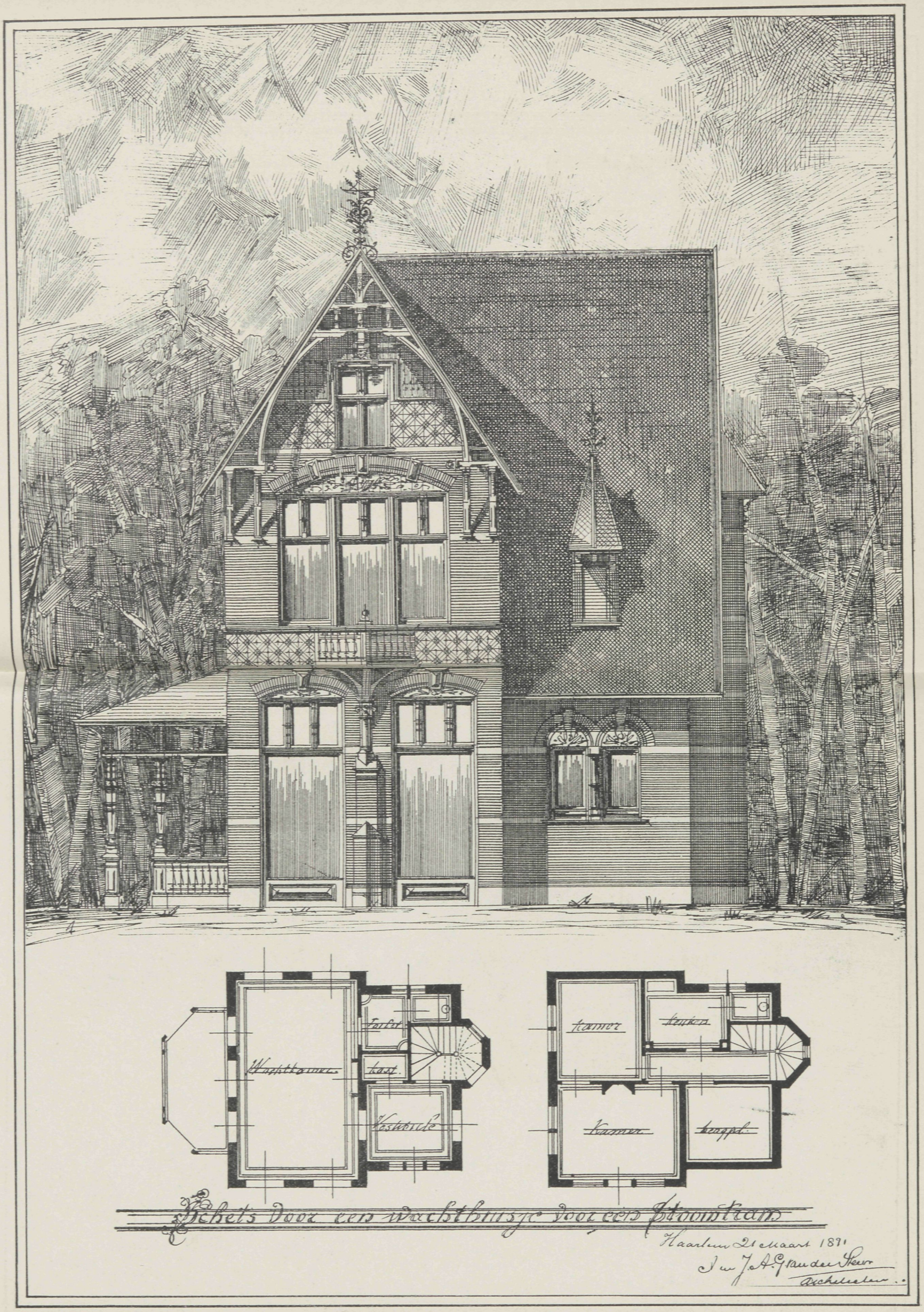

PHOTO-LITH. WEGNER & MOTTU AMST.

Bij de Platen.

Woonhuis, Amstelveld, Amsterdam,
door J. WESSELING Gz.

Valt het dikwerf moeielijk van onze woonhuizen iets bevredigends te maken, omdat de atmeting zoo gering is, toch is het niet onmogelijk en talrijke nog in aanbouw zijnde gevels doen zien, dat de bouwmeester er naar tracht, verschil in vorm te verkrijgen. De een vol versiering, de ander eenvoudig al naar gelang de bouwsom veroorlooft. Tot de laatste rekenen wij ook het ontwerp dat onze plaat geeft, eenvoudig doch met passende versiering.

Uit den Vreemde.

Schoolgebouw te Gais. Zwitserland,
door A. KOCH, Architect.

Dat in een gevel groot verschil van vorm kan zijn, dat de eene helft niet volkomen gelijk aan de andere behoeft te wezen, zonder storing in de harmonie te brengen, doet de fraaie gevel voor een Zwitersch schoolgebouw zien. Daar is ontzaggelijk veel verschil

in en toch aangenaam door de hoofdlijnen ingesloten. De kapafdekkingen zijn goed en het torenspitsje dat hier een ondergeschikte plaats vervuld, is in overeenstemming. Het geheel is zoowel in plan als gevel een zeer bestudeerd ontwerp.

De luchtreis te Chicago.

Geen tentoonstelling is meer volledig, wanneer het luchtruim niet bezocht kan worden. Parijs met den Eiffeltoren, Chicago met zijn reusachtige schommel, Antwerpen met zijn drijvend luchtkasteel, allen wedijveren om den voorrang, om het meest eigenaardige te leveren, dat aan de zucht om in het luchtruim te zweven kan voldoen. De schommel te Chicago is echter merkwaardig om de constructie, en mag onder de meest belangrijke gerangschikt worden, omdat de reis gemakkelijk is en veel waarborg voor soliditeit levert. De ingenieur Ferris vormde een rad waarmede eene geheele maatschappij kan rondwentelen. In den vorm als de russische schommels, vroeger op onze kermissen aanwezig, maar met grooteren waarborg voor de veiligheid, wat bij de ontzaggelijke hoogte die men doorreist noodzakelijk is. Zesendertig wagens, in een ieder waarvan 40 personen

kunnen plaats nemen, zijn aan de buitenrand opgehangen en zoodanig, dat zij steeds loodrecht in richting blijven. Is dus de plaatsruimte ingenomen, dan worden 1440 menschen door elkander gedraaid. Het rad heeft een middellijn van 76 M., het voetstuk waarop het aangelegd is, is 4 M. hoog, zoodat men op het toppunt zijnde, 80 M. van de grond is gewenteld. Reusachtige bokken dragen de as waarom het rad wentelt.

De beenen van die bokken een vierkant vormende van 12 × 15 M., steunen ieder op een vlak 1.8 M2 groot. Een stoommachine van 1000 paardenkracht brengt het rad in beweging. Twee remtoestellen aan beide zijden van de as, houden de beweging tegen als dit bij het instijgen gevorderd wordt. Daar het een voortdurend komen en gaan is, blijft het rad steeds van passagiers voorzien. De reiskosten bedragen *f* 1.25, daarvoor kan men tweemaal een omwenteling maken, die elk een kwartier lang duren. De wagens zijn zeer net betimmerd en voorzien van tralies om het uitspringen te voorkomen. De geheele constructie is van enorme afmeting, de 36 wagens alleen wegen reeds 16.000 K.G., de as van het rad is 81.3 cM. dik en 13.71 M. lang. De assen waaraan de wagens zijn opgehangen zijn 16.5 cM. Iedere wagen is 8.20 M. lang, 3.95 M. breed en 2.75 M. hoog. Tot op heden zijn geenerlei ongelukken voorgekomen en pleit voor de vindingrijkheid van den ingenieur die zijne constructie zoodanig weet te verbinden en te koppelen, dat bij dergelijke zware belasting geenerlei wijziging in den stand der verbindingen kwam die dikwerf een zeer grooten druk moeten ondergaan. Is het denkbeeld nieuw, ook de constructie verdient waardeering.

Siameesche architectuur.

Men leest tegenwoordig veel van Siam, naar aanleiding van het conflict tusschen Frankrijk en dit achter-Indische rijk. De belangstelling der beschaafde wereld is daardoor

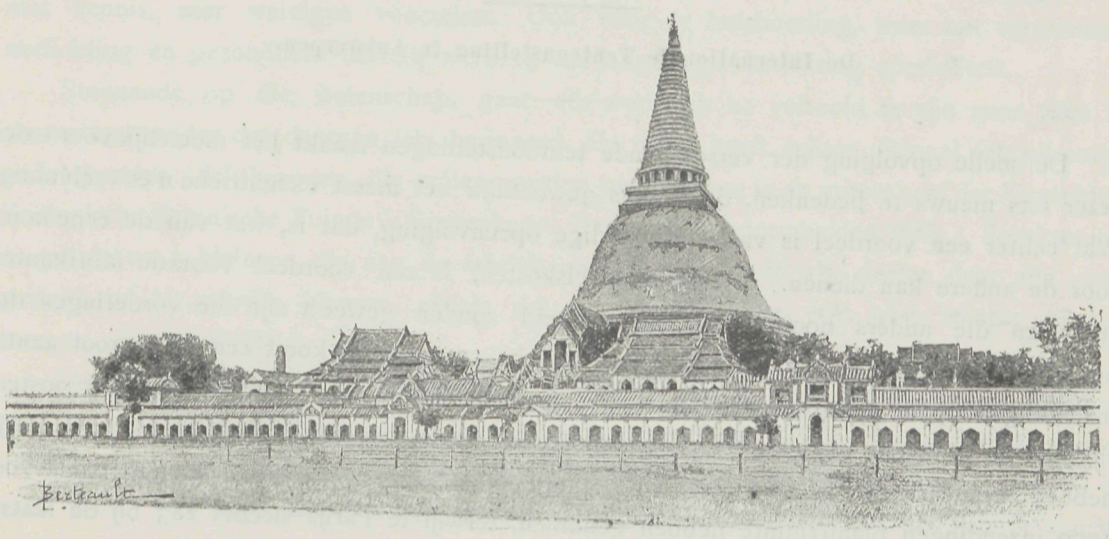

HET VAT PHRA-PATHUM.

opgewekt voor de eigenaardigheden, de zeden, gewoonten en niet het minst de architectuur van deze bakermat van het aloude Brahmisme. Een der meest belangrijke monumenten op architectonisch gebied is de tempel van Phra-Pathum, waarvan wij de afbeelding laten volgen. Het bouwwerk, van spitsen koepelvorm, waaraan alle bouwmeesters van tempels door een godsdienstig voorschrift gebonden waren, heeft een hoogte van 80 M. Het is van gebakken steen opgetrokken, die echter met een soort van émail bedekt zijn van goudgele kleur. Op een afstand en door de zon verlicht, maakt dus de koepel en de hooge spits den indruk van schitterend metaal te zijn. De tempel is omgeven door een menigte bijgebouwen allen voor godsdienstige doeleinden, waarvan het voornaamste een klooster is. In den tempel bevinden zich een menigte oudheidkundige overblijfselen o. a. de raden van de Kar van Céva, die in vroegere eeuwen bij de Kroningsplechtigheid der Koningin werd gebruikt. In deze en andere overblijfselen, waarvan enkele uit de 5de eeuw v. Chr. dateeren, herkent men den hoogontwikkelden kunstzin der oude Brahmanen evenals in de details der bouwwerken waarvan met name het beeldhouwwerk van eigenaardig-artistieke opvatting is. Een dezer fraai bewerkte zuilen; waarvan een deel goed bewaard gebleven is, deelen wij in afbeelding mede.

KOLOM TE SANGKALOK.

De Internationale Tentoonstelling te Antwerpen.

De snelle opvolging der verschillende tentoonstellingen maakt het moeielijk voor ieder dezer iets nieuws te bedenken, daarom is gewoonlijk het meest excentrieke niet veelvuldig. Wat echter een voordeel is van die spoedige opeenvolging, dat is, wat van de eene komt voor de andere kan dienen. 't Bespaart reiskosten, is een voordeel voor de fabrikanten en velen die anders nooit in de gelegenheid zouden geweest zijn die vorderingen der nijverheid gade te slaan, zijn daar nu toe in staat. Zoo komt een zeer groot aantal inzendingen op de terugreis van Chicago naar Antwerpen. Het grootste deel der oostenrijksche en duitsche afdeeling daar aanwezig is reeds toegezegd, Engeland en Frankrijk hebben eveneens belangrijke deelname aangeboden, terwijl de Amerikanen reeds voor 1009 inzendingen plaatsruimte hebben genomen, terwijl te Parijs slechts 283 bij de laatste expositie waren vertegenwoordigd. Onder die Amerikaansche inzendingen zijn 240 machine-

fabrikanten en 90 electriciens, zoodat men op dit gebied terecht heel wat verwachten kan. Vooral Duitschland, waarvan de invoer in België in de jaren 1887—91 15 millioen bedroeg, terwijl Frankrijk het dubbele bereikte, wijst er op dat deelname noodig is om dat bedrag te doen stijgen. De Congo-afdeeling zal aan de Tentoonstelling een groote belangrijkheid bijzetten, maar vooral ook het plan om het oude kunstrijke Antwerpen der 16de eeuw in zijn geheel terug te geven, zal oorzaak zijn dat op kunstgebied vrij veel belangrijks te wachten is. Alle kleederdrachten, Vlaamsche kermissen, tournooi- en andere spelen zullen daarin voorkomen en iederen dag afwisseling geven. Men zal zich geheel tot de vroegere tijden terug geplaatst wanen en is dan ook de oppervlakte die de tentoonstelling inneemt het dubbele in grootte van de vorige. Reeds de Congo-tentoonstelling vereischt 2500 M2. Alle takken der kunstnijverheid, die in Antwerpen zulk een hoogen bloei hebben bereikt, zullen geheel worden teruggegeven; zeldzaamheden, betrekking hebbende op de tijden van Rembrand, Van Dijk, origineel of nagebootst zullen er bijeen gebracht worden. Een bijzonderheid zal het reeds door ons besproken luchtslot vormen, dat drijvende in het luchtruim, van de aarde kan worden bezocht en dat met de talrijke verlichting des avonds een ongewoon verschijnsel zal vormen. De korte afstand die ons van Antwerpen scheidt, zal ons dikwerf de gelegenheid geven het inderdaad nuttige daar bijeen gebracht, te kunnen beschouwen.

Bij de firma Bech en Dyserinck te Amsterdam.

Er zijn firma's, die zoo veelvuldig werk geleverd hebben, dat zij geen reclame meer behoeven, daaronder rekenen wij ook bovengenoemde firma.

Wie, aan het bouwvak verwant, maakte met de gietwerken door die firma geleverd, niet kennis, zeer weinigen voorzeker. Ook voor de huishouding, waar het verwarming, verlichting en gezondheid betreft, werd zij na langdurige werkkring specialiteit.

Steunende op die wetenschap, gaat elk werkstuk na voltooid te zijn naar zijne bestemming, zonder dat daaraan iets herinnerd. De firma heeft echter ditmaal iets bijzonders onder handen: lichtkroonen, die zullen worden opgehangen in de groote zaal der Koninklijke Zoölogische Botanische Tuin te 's Gravenhage. Daaronder onderscheiden zich 5 lichtkroonen, 1 groote en 4 kleinere, die aan de fabriek ontworpen, ook in alle deelen daar zijn saamgesteld, en in schrille kleuren, zooals dat bij de Moorsche stijl past waarin zij ontworpen zijn, geschilderd.

De groote kroon is een monsterkroon, 9 Meter hoog en 4 Meter in omvang, geëigend om voor 75 lichten, allen van ballons voorzien, te dienen. Wij zijn, voldoende aan de uitnoodiging om die werkstukken eens voor de verzending in oogenschouw te nemen, dit gaan zien. Het werk dat men zoo gewoon is van elders te laten komen, kan in concurrentie treden met hetgeen het buitenland op dit gebied levert, en is zoowel de eigenaardige

vorm, de versiering der onderdeelen, de soliede en kantige bewerking van alles zeer te roemen. De Zoölogische tuin verkrijgt daarmede een uitnemende verfraaiing en verdient de firma, dat hun werk door deskundigen meer algemeen in oogenschouw worde genomen. Het is zoo geheel en al nationaal.

Houtbestratingen.

In onze hoofdsteden worden de grootste verbeteringen der straatwegen verkregen door de asphaltwegen. Houtbestratingen geraken geheel en al er door op den achtergrond. Welk eene goede wijziging het is houtbestrating door asphalt te vervangen, kunnen de bewoners van de Damstraat te Amsterdam getuigen. Dat houtbestrating ook nog andere schadelijke gevolgen heeft, bewijzen de mededeelingen in de Engelsche dagbladen. In Londen schrijft men het ontstaan eener keelziekte die eene geheele wijk tijstert, toe aan de houtbestrating. Het vuil dat de paarden langs den weg achterlaten trekt zich in de porien en aaneensluitingen en daardoor ontstaan voor de gezondheid zeer schadelijke bacterien. Is het droog weer dan vergaat de massa tot stof en wordt ingeademd door de personen die aan den weg wonen of wel die passeeren. Men is in Duitschland overgegaan de houtbestrating te desinfecteeren, in Londen wordt alles door waterbesproeiing in een pap veranderd en weggespoeld, doordien echter de teer die in de voegen is aangebracht door de lucht wordt opgenomen, gaat die natte brij in de daardoor ontstane opene ruimte. Nu is gedurig aanvullen der aansluitingen niet alleen kostbaar, maar is dat tevens zeer kortstondig zoodat steeds de bodem geneigd is alles in zich op te nemen en te behouden. Daardoor verblijven ziektekiemen lang in de omgeving en heeft men ook te Parijs de ondervinding opgedaan dat houten bestratingen in tijden van epidemien, zeer bevordelijk daarvoor zijn.

Dergelijke bezwaren zullen ongetwijfeld medewerken om houtbestratingen die reeds hoe langer hoe zeldzamer worden, geheel te doen verdwijnen. Hoe aannemelijk die bezwaren ook zijn, zal dergelijk geval zich ook wel voordoen bij vele keisoorten. als onder anderen de Andernachsche, waarin steeds groote porien aanwezig zijn, en alleszins geschikt om dergelijk euvel te bevorderen. Dat de steeds grootere toepassing van asphalt, vooral in achterbuurten die zich door onzindelijkheid kenmerken, zaak is, valt hieruit gemakkelijk af te leiden.

De bouwkunst achter het winkelraam.

Het is een vreemd verschijnsel, dat alles wat onze kunst aanbelangt en in teekening teruggebracht is, zoo weinig de belangstelling van het groote publiek trekt. Is op kunsttentoonstellingen schilder-, beeldhouw- en bouwkunst vereenigd, dan zijn de zalen waar de

kunsten troonen, vol van bezoekers, alleen die waar de architectuur logeert zijn en blijven ledig. Voor een groot deel komt dat, doordat de teekeningen alle aantrekkelijkheid missen, die voor niet-deskundigen vereischt wordt. De teekening moet meer een panorama vormen, dan wel de voorstelling van het gebouw of gebouwen, waarop zij eigenlijk betrekking heeft, en in dat geval wint men, al weten wij bij ervaring dat onder al die groote uitbreiding juist de architectonische waarde zich dikwerf verliest. Omdat nu tentoonstellingen voor ons zulke ongelukskinderen zijn, wordt de toevlucht genomen tot de winkelkast bij een kunsthandelaar en op die wijze heeft menig bouwmeester zich in de gunst van het publiek weten in te dringen. Het wordt nu reeds zoo langzamerhand de gewoonte om, wanneer er een nieuw bouwplan in de lucht zweeft, dat op een der bekende plaatsjes achter de winkelruit aan te treffen. Niet altijd valt dan de kennismaking in den geest der vakmannen uit. In den laatsten tijd nam bij de firma Buffa te Amsterdam Berlage's fraaie teekening van het Verzekeringsgebouw de ruimte in, nu weder is het de bouwmeester C. W. Nijhoff, die een blok arbeiderswoningen op teekening bracht, een vierkant ruim, aan alle kanten bebouwd, het middenruim voor speelplaats, het achterdeel voor verpozing, zamenzijn enz. Zelden zagen wij een teekening, die werkelijk zulk een eenvoudig onderwerp behandelt, fraaier door omgeving ingesloten. De ontwerper, die zijn plan voor de omgeving der stad bestemde, waar land en water de buren zijn, wist deze omgeving zeer eigenaardig gestoffeerd om het blok heen te groepeeren, zelfs zoo, dat menig ervaren kunstschilder jaloersch mag zijn over de wijze waarop dat is zaamgesteld. In een boogvormige lijst geëncadreerd, sluit alles zoo compact ineen, en met zooveel aantrekkelijkheden, dat onwillekeurig de voorbijganger tot stilstaan gedwongen wordt. Geen wonder dat de ruit altijd bezoekers vind. Ook de architectuur, die in harmonieuse kleuren met de omringende natuur zamenstemt, is bijzonder goed teruggegeven. Gewoonlijk zijn arbeiderswoningen geen gebouwen, waar uitbundig veel sieraden te pas komen, het metselwerk moet de toon aangeven en laat zich alles aanzien dat bij uitvoering dit eveneens moet voldoen. De boogvullingen, de topgevels enz. maken het uiterlijk gezellig, en is het zeker voor de hoofdstad te wenschen, dat dit zoo alleszins bestudeerd plan, dat goede ruimte voor bewoning biedt, dat de benedenwoners nog een plekje grond als tuin verzekerd, dat een speelplaats geeft, die juist bij onze bevolkte arbeiderswoningen zoo dringend vereischt wordt en daarbij aanwezig is, kortom dat veel in zich vereenigt, noodig voor model woningen, moge tot stand komen. Daarmede is alles nog niet verkregen, want wij leven in een tijd van klaagliederen. Waar moeten die huizen komen? vraagt een man uit het volk. Aan den buitenrand van de stad, zegt een ander; dan mogen ze er wel een tram bijleveren. Maar al komt die tram niet, wenschen wij den bouwmeester Nijhoff toe, dat hij met zijn plan moge slagen. Ook onze kunst deelt in de voordeelen van goed bestudeerd werk.

Over de duurzaamheid der ijzeren bruggen.

Er wordt, en niet ten onrechte, wel eens vrees gekoesterd, dat de ijzeren spoorweg-overbruggingen door den tijd in sterkte afnemen. De ingenieur William Arrol, die de algemeen bekende Forthbrug construeerde, deelt daarover zijn zienswijze mede. Algemeen zegt hij, zijn de vakmannen van oordeel, dat dergelijke bruggen slechts 40 jaren levensduur hebben. Het hangt echter geheel en al af van de wijze waarop de bruggen onderhouden worden. Als een voorbeeld daarvoor wijst Arrol er op, dat hij de oude Hammersmith-Brug te Londen gekocht had om te dienen tot verbinding bij de steigerwerken aan de Forthbrug. Ofschoon de brug 62 jaar dienst had gedaan en vele constructiedeelen bevatte waarvan het onderhoud bijna onmogelijk was omdat men er niet bij kon komen, zoodat sints den bouw er geen verf meer opgekomen was, vond de ingenieur alles zoo goed nog, alsof het nieuw was. Arrol schrijft dit feit toe aan de deugdzame kwaliteit loodwit waarmede de brug bij de daarstelling is beschilderd geworden. Een andere brug die 80 jaren was in gebruik geweest, was het ijzer nog van in volkomen goeden staat.

PRIJSVRAGEN.

Onder de prijsvragen die ook reeds de aandacht onzer vereenigingen getrokken hebben, verdient vermelding, die voor een gedenkblad ter herinnering aan het honderdjarig bestaan der Keizerlijke Pianofabriek van Rud. Ibach Sohn te Barmen—Köln. In het jaar 1894 wordt het herinneringsfeest gevierd en nu wenscht die fabrikant zijne vrienden en afnemers een gedenkblad te geven dat uitmunt door allezins kunstvolle opvatting. De prijzen daarvoor uitgeloofd zijn nog al belangrijk, 600, 480 en 360 gulden ongeveer. De jury bestaat uit de heeren prof. Hans von Bartels Munchen, prof. Emil Doepler en architect Bruno Schmitz Berlijn, Carl Gehrts, kunstschilder Dusseldorf, en de fabrikant Walter Ibach. Tot 20 December 1893 kunnen de ontwerpen worden ingezonden aan de kunsthalle te Dusseldorf. Bij den fabrikant Rud. Ibach Sohn te Barmen, Neuerweg 40, zijn de programma's kosteloos op aanvrage verkrijgbaar. Waar op dit gebied bij ons te lande, zulke uitstekende krachten gevonden worden, zooals de laatste concoursen deden zien vertrouwen wij dat de inzendingen nog al talrijk zullen zijn.

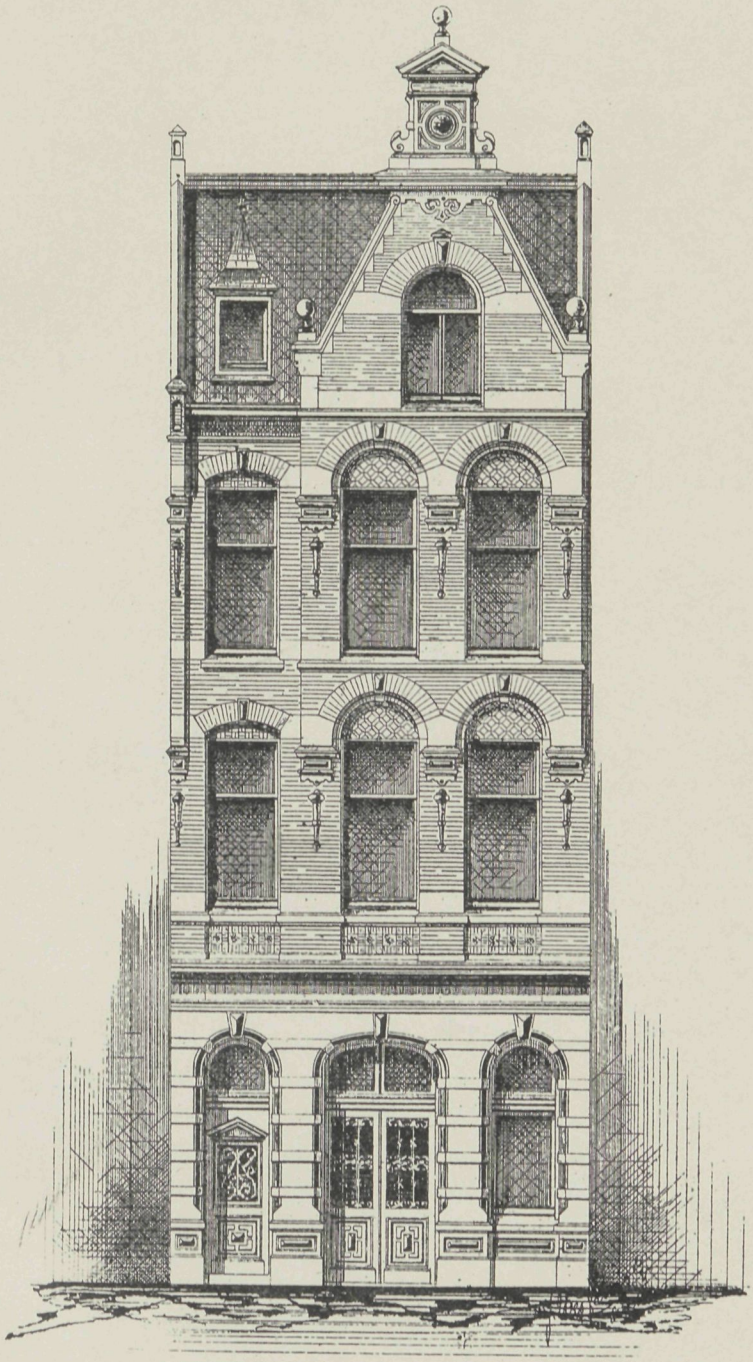

GEVEL AMSTELVELD Nº 9

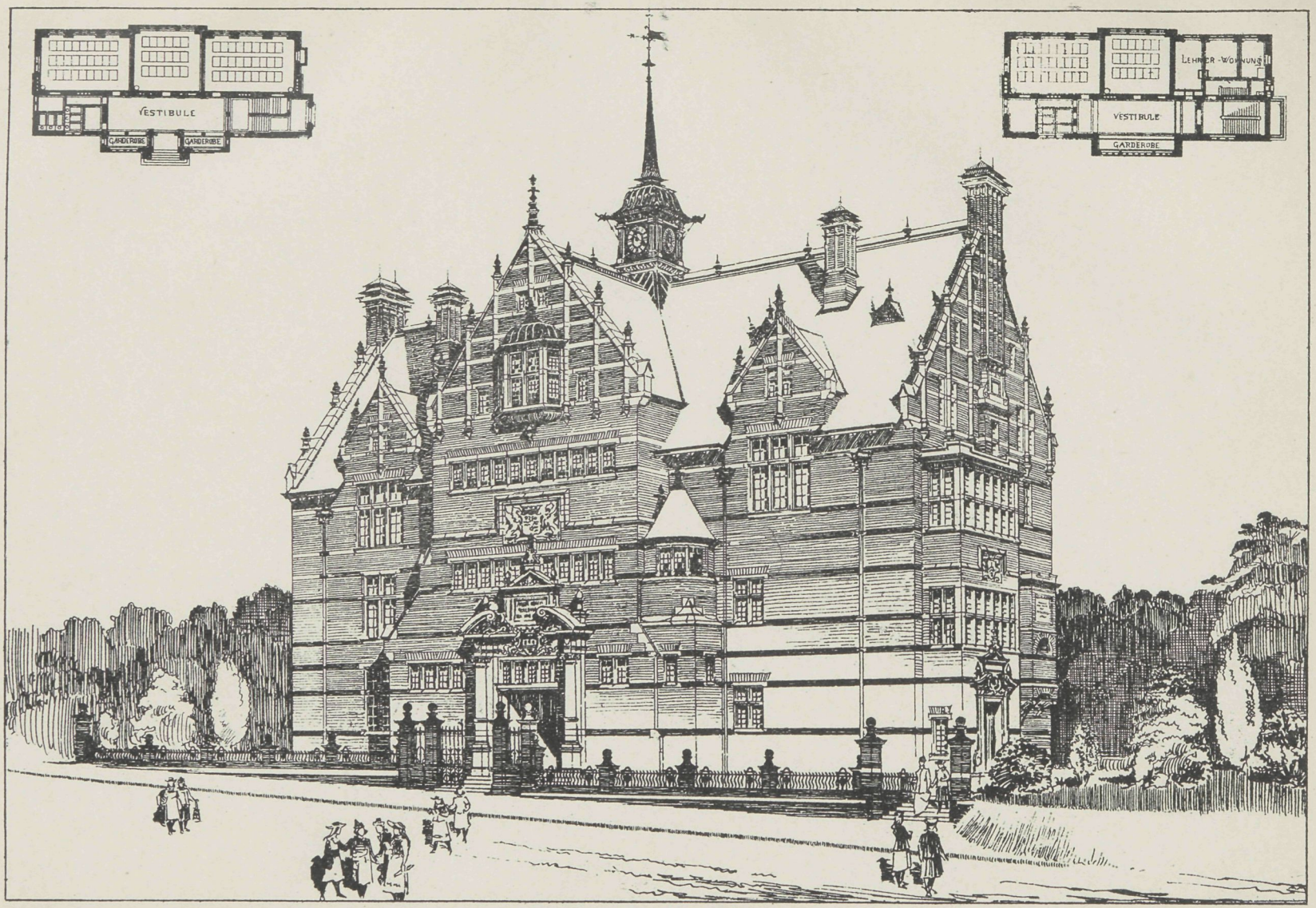

SCHOOLGEBOUW TE GAIS ZWITSERLAND.

A. Koch – Architect.

Vademecum der Bouwvakken 1893.
8e Jaargang.

Afl. 22. Plaat 25.

PHOTO-LITH: WEGNER & MOTTU AMST:

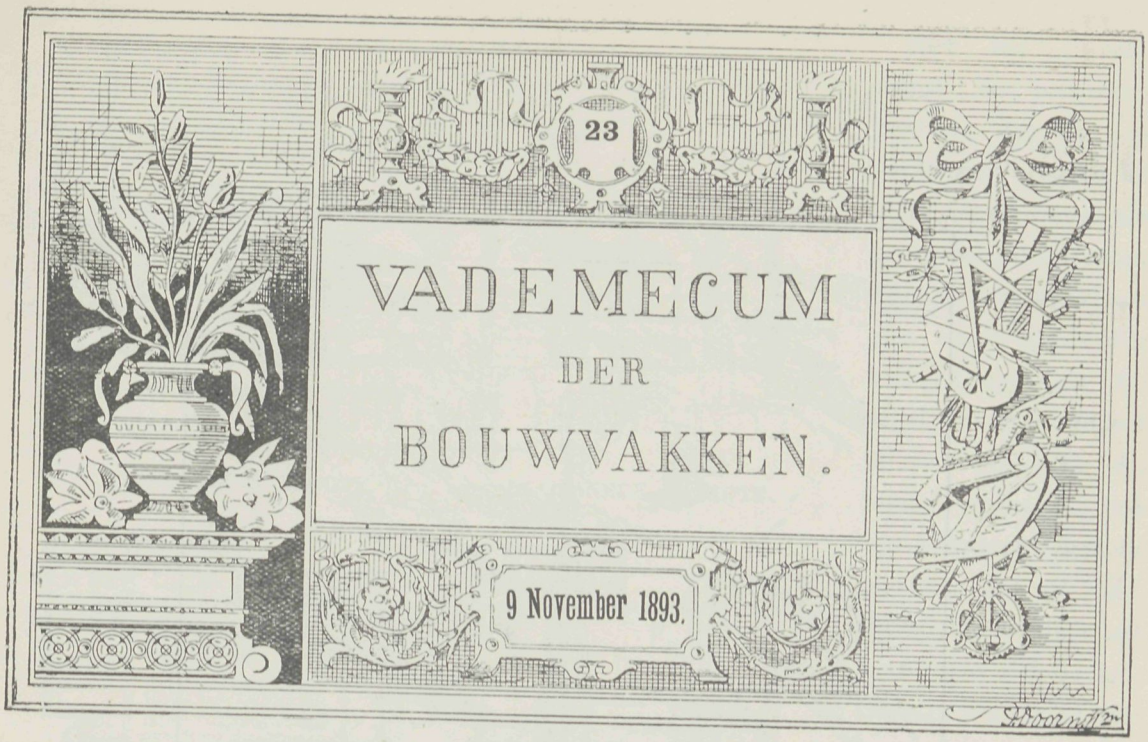

Bij de Platen.

Ontwerp van een Villa,
door P. DOORN Wzn.

Bij een zeer regelmatig plan en een voorgevel, die zich door soliditeit kenmerkt, vormt dit ontwerp een zeer goed geheel. Ook de wijze van teekenen, breed en krachtig, zet aan alles een goed karakter bij.

Uit den Vreemde.

Ontwerp eener kerk gesticht te Berlijn ter nagedachtenis van Keizer Frederik.

In Duitschland bestaat een zeer eigenaardig streven tot vorming van protestantsche kerkgebouwen. Het grondplan wijkt geheel en al af van wat vroegere tijden leverden, en is door ons daarop reeds in overige afleveringen gewezen. De Frederiks kerk is ook weder eene opvatting, die nagenoeg geheel nieuw is. Al is het ontwerp eenvoudig van vorm, het heeft iets behagelijks door de verdeeling. De ruimte is bestemd voor 800 zitplaatsen. De toren moest zoo geplaatst dat die tegenover de Lessingstraat kwam, en daarmede eene aangename afsluiting vormt.

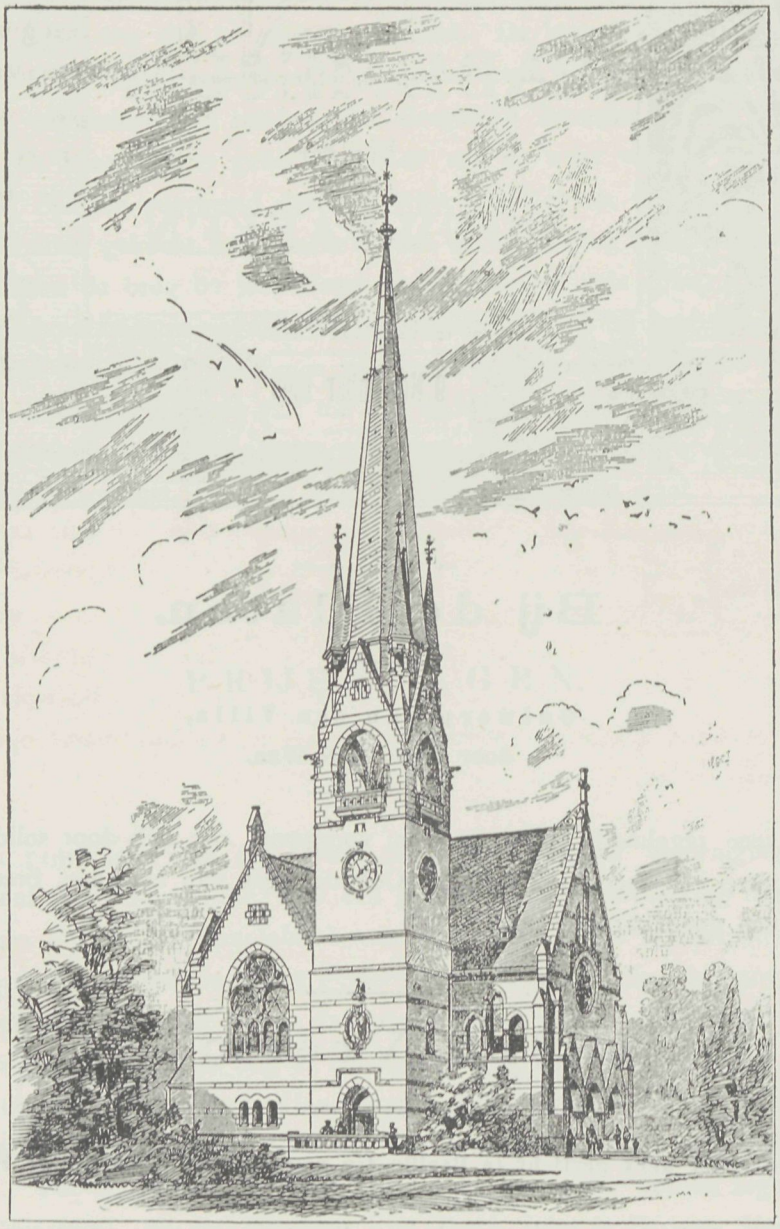

KEIZER FREDERIKS-KERK TE BERLIJN. VOORGEVEL.

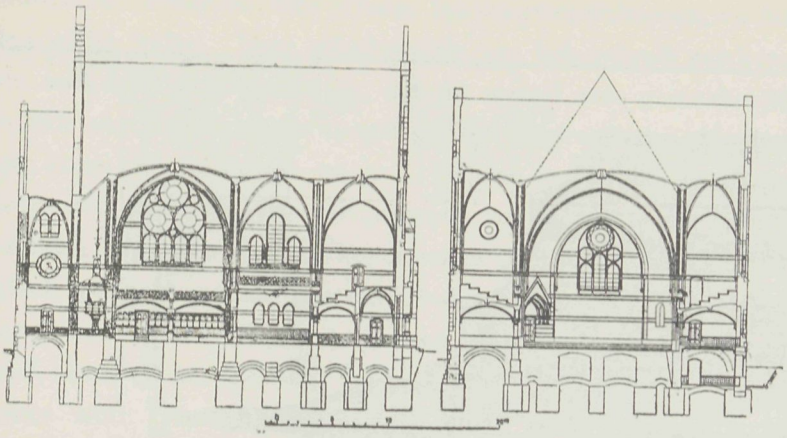

DOORSNEDE LENGTE. DOORSNEDE BREEDTE.

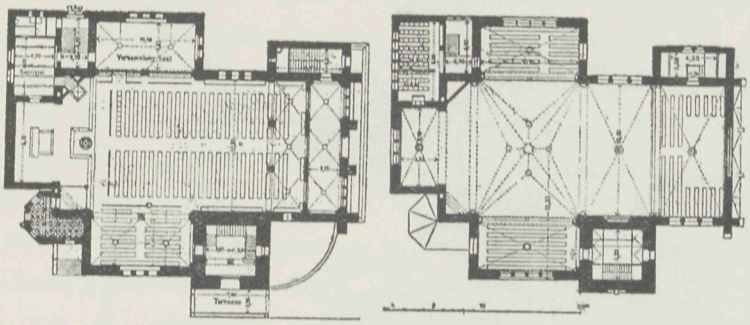

PLAN GAANDERIJEN. PLAN BEGANEN GROND.

Niet ten onrechte wordt de bemerking gemaakt dat de dagverlichting wegens het klein aantal ramen niet zeer groot zal zijn vooral wanneer daarin gekleurd glas wordt opgenomen terwijl bovendien het orgel een groot gedeelte van het licht der ramen wegneemt, ook zijn bezwaren tegen de plaatsen van de catechisatiekamer die in het sousterrein zich bevind. Deze bemerkingen zullen echter door den bouwmeester prof. Vollmer wel overwonnen worden, en zal het bouwplan dan in dien geest worden tot stand gebracht. De toren is werkelijk een aangename oplossing en geeft iets geheel nieuws te zien.

Post- en Telegraafkantoor te Liverpool.

Het postkantoor te Liverpool vormt een monumentaal gebouw: van een zeer grooten omvang **34.5000** kwadraat Eng. voeten. Het grondplan is zeer regelmatig. De gevels zijn geheel van witte steen en graniet opgetrokken. Het ontwerp is van den bouwmeester Henry Tanner.

Keukengereedschap van Aluminium.

Het gebruik van metalen keukengereedschappen is, vooral in de laatste jaren, zeer algemeen geworden. In de keukens der welgestelden heeft het koper langen tijd den voorrang gehad, doch daar de prijs van dit metaal tegenwoordig zeer hoog is, wordt het meer en meer door het ijzer verdrongen. Kook- en braadpannen of potten van aardewerk vindt men nog slechts in de woningen van hen, die, — om welke redenen dan ook, — moeielijk met het oude kunnen breken.

Door eenige goede eigenschappen (taaiheid, duurzaamheid, enz.) scheen het koper een

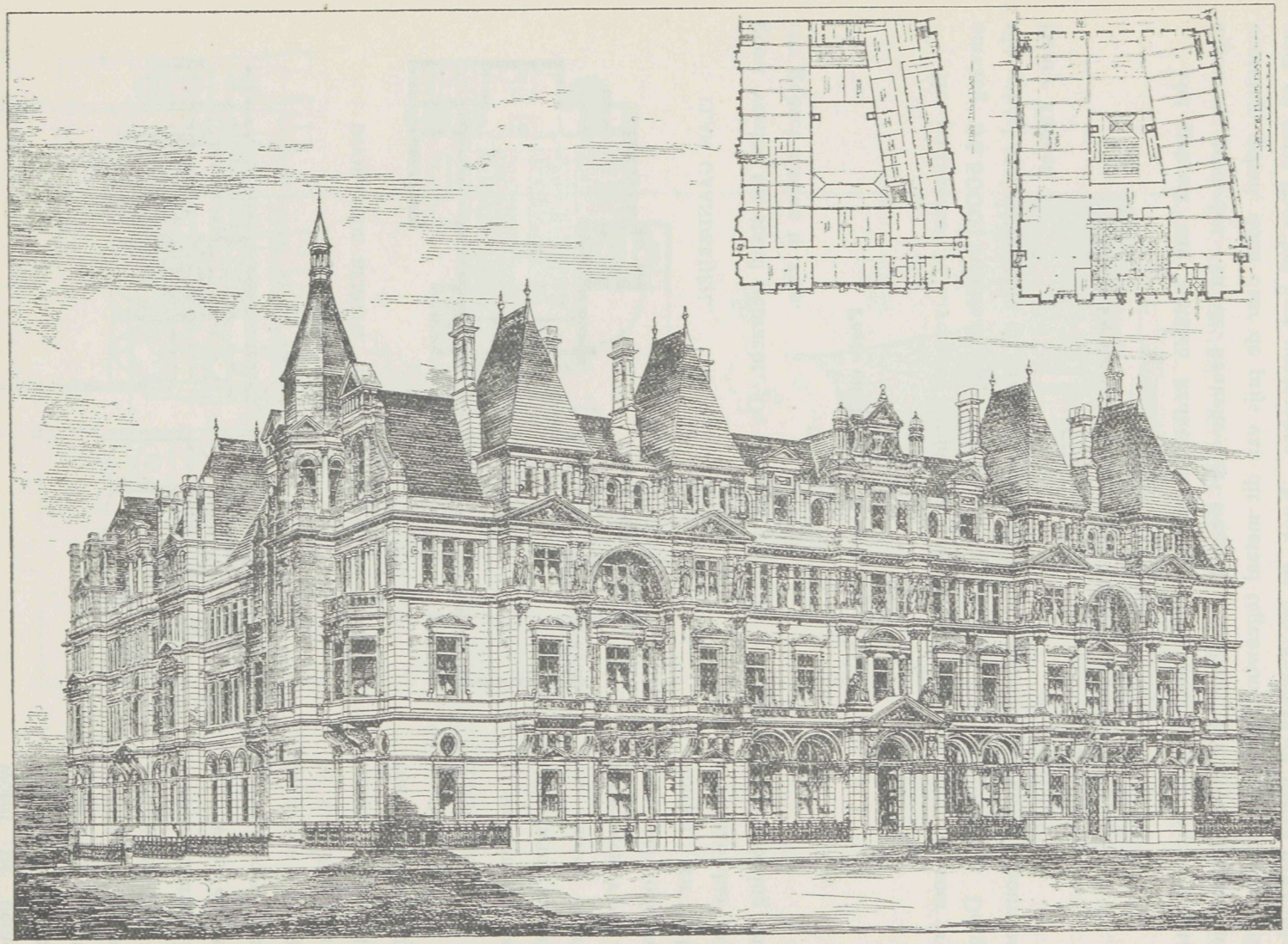

POST- EN TELEGRAAFKANTOOR TE LIVERPOOL.

Bouwmeester HENRY TANNER.

uitmuntend materiaal voor allerlei keukengereedschappen en langen tijd liet men zich door den schijn leiden. Eene schaduwzijde van het gebruik van koper voor kookgereedschappen, die eerst later geteld werd, is, dat dit metaal zeer gemakkelijk door zuren wordt aangetast. In vele voedingsmiddelen komen geringe hoeveelheden zuren voor en deze zijn voldoende, om koper op te lossen en o. a. het zoo gevaarlijke groenspaan te doen ontstaan. Men heeft het koperen vaatwerk daarom voorzien van een dun laagje tin, 't welk volkomen onschadelijk is en dat het koper tegen de inwerking van zuren beveiligd. Bij een dagelijksch gebruik van het vaatwerk is het laagje tin echter spoedig verdwenen en komt het koper weer te voorschijn. Laat men het voorwerp nu maar onmiddelijk opnieuw »vertinnen", dan is het gevaar, dat door het koper dreigde, weggenomen. Een ander gevaar echter niet: Tin is slechts hoogst zelden zuiver; meestal is het vermengd met lood (1 à 2 procent) en geeft daardoor, terwijl het voor het koper beschermd, aanleiding tot loodvergiftiging. Dit zal vooral het geval zijn, als de spijzen niet alleen in zoodanig vertind vaatwerk gekookt, maar daarin langen tijd bewaard worden en blijven staan.

De ijzeren kookgereedschappen zijn al evenmin onschadelijk. Ook het ijzer is een metaal, dat zeer gemakkelijk door de vochten van spijzen door dranken wordt aangetast. Kookgereedschap van ijzer zou dan ook onbruikbaar zijn, als men er geen beschuttende laag van eene onschadelijke stof, overheen bracht. Men »emailleert" het daarom. Email is een ondoorschijnend glazuur, 't welk door de stoffen, waaruit het samengesteld is, verschillend gekleurd kan worden. Meestal wordt het vaatwerk niet alleen van binnen, maar ook aan de buitenzijde geëmailleerd, ten einde het een elegant aanzien te geven en het ijzer voor roesten te bewaren. Natuurlijk hebben wij hier slechts te maken met dat aan de binnenzijde, 't welk de spijzen voor aanraking met het ijzer moet vrijwaren. Ook hier is het bekleedsel (email) dikwijls loodhoudend en veroorzaakt het loodvergiftiging. Bovendien ontstaan er licht barsten in het email of worden er stukjes afgestooten, waardoor de vochten der spijzen met het ijzer in chemische verbinding kunnen treden en schadelijke ijzerzouten in het voedsel geraken. Wel is waar zijn deze ijzerzouten niet zoo gevaarlijk als de loodzouten, maar toch zullen zij, in meerdere of mindere mate, de gezondheid schaden.

Uit het bovenstaande blijkt, dat koperen en ijzeren kookgereedschappen niet zonder gevaar voor de gezondheid gebruikt kunnen worden. Het onrustbarend aantal lijders aan zwakte of ongesteldheden der spijsverteringsorganen neemt in onzen tijd nog steeds toe. Kan het gebruik van ondoelmatig kookgereedschap hiermede aan schuldig zijn? Wij aarzelen niet hierop met ja! te antwoorden. Hier en daar worden nu en dan vergiftigingen, door metaalverbindingen met spijzen en dranken, geconstateerd, doch de meeste stoornissen der gezondheid, langs dezen weg, zijn niet gemakkelijk op te sporen en aan te toonen, omdat de hoeveelheid vergiftige bestanddeelen, die in éénmaal opgenomen wordt, zóó gering is, dat zij slechts langzamerhand eene ongesteldheid, en dan meestal eene slepende, doet ontstaan. Wanneer daarom nu de aandacht gevraagd wordt voor keukengereedschappen, die vervaardigd zijn uit een metaal, dat de genoemde schadelijke eigenschappen niet bezit, dan, voorwaar! is het wel zaak om daarbij een oogenblik te blijven stilstaan.

Dit metaal is het aluminium, dat vooral in de laatste jaren op den voorgrond getreden is en dat voorzeker spoedig overal een plaats in de keuken veroveren zal. Verschillende gunstige eigenschappen pleiten voor deze meening, o.a. zijne onschadelijkheid voor de gezondheid, zijne duurzaamheid, specifieke lichtheid en zijn blijvenden, schoonen zilverglans.

Het aluminium of pijpaardemetaal vormt, in verbinding met kiezelzuur, het hoofdbestanddeel van geheele gebergten als veldspaat, glimmer, pijpaarde, enz. Grondstof genoeg dus! In den eigenlijken zin van het woord is het geen *nieuw* metaal (in 1827 werd het voor 't eerst bereid door den chemicus Wohler), maar wel wordt het eerst in de laatste jaren op groote schaal voortgebracht. Aanvankelijk ondervond men in de bereiding groote moeilijkheden, waardoor het voor vele industriëele doeleinden te kostbaar werd. In 1854 werd het door Bunzen gewonnen langs electrischen weg en sedert dien tijd werd de bereiding en bewerking meer en meer volmaakt, zoodat het thans, èn in prijs èn in geschiktheid voor industriëele bewerkingen, met elk ander metaal kan wedijveren. Betaalde men voor eenige jaren nog 70—90 gulden voor één kilogram, tegenwoordig is de prijs reeds tot 2 à 2½ gulden de kilogram gedaald en wordt er jaarlijks ongeveer 760.000 kilogram geproduceerd. In Frankrijk is een schip van aluminium in aanbouw, bestemd voor eene expeditie in Midden-Afrika, waarvan ook de voertuigen voor deze expeditie van dit metaal gemaakt zullen worden. En op de tentoonstelling te Chicago bewondert men tegenwoordig een huis, 16 verdiepingen hoog, welks buitenwanden opgetrokken zijn van aluminium-platen en staven.

Meende men in den beginne, dat het aluminium niet geschikt zou zijn voor voorwerpen van dagelijksch gebruik, zooals keukengereedschappen, daar men vreesde, dat er van het metaal in de spijzen zou opgelost worden, na langdurige en nauwkeurige onderzoekingen bleek deze vrees ongegrond. Men wist reeds lang, dat sporen van aluminium voor het lichaam onschadelijk zijn, daar die in onze spijzen en dranken nooit geheel ontbreken (o.a. vindt men in goed drinkwater 2—12 milligram in elken liter) zonder dat dit nadeelige gevolgen voor de gezondheid heeft. Eerder zou men mogen aannemen, dat die geringe hoeveelheden, — daar zij zich in onze *natuurlijke* voedingsmiddelen bevinden, — ook voor eene volkomene voeding van het lichaam noodig zijn.

Ten einde te beslissen in hoeverre het aluminium door voedings- en genotmiddelen aangetast of opgelost wordt, nam Gustav Rupp, beëedigd chemist aan de inrichting voor onderzoek van levensmiddelen te Karlsruhe, uitgebreide proeven. Hij bewaarde, gedurende 4, 8 en 28 dagen, onder gedurig omschudden en omroeren, verschillende spijzen en dranken in aluminium-vaatwerk, o. a. wijn, bier, cognac, koffie, thee (beiden »gezet"), melk, boter, honig, ingemaakte vruchten, drinkwater van 17.5° en tot 100° C. verwarmd en verscheidene zuren als: wijn- en azijnzuur, in eene verdunning van 1—10 op 100 (in eene verhouding dus, die in de werkelijkheid, bij het bewaren van levensmiddelen, nooit zal voorkomen) en deze proeven werden door het aluminium met glans doorstaan: het werd door deze zaken nauwelijks merkbaar aangegrepen. Dit was ook het geval met 5 pCt. boor-, carbol- en salicylzuur: iets ongunstig met 1 pCt. oplossing van soda. Bij alle proeven was de inwerking der genoemde stoffen op het aluminium-vaatwerk zóó gering, dat slechts zelden,

door eene chemische ontleding, duidelijk sporen van aluminium in die stoffen gevonden werden. Van eene oplossende inwerking dezer stoffen kan dan ook eigenlijk geen sprake zijn. Na een gebruik gedurende vier weken voor deze proeven en na behoorlijke reiniging, hadden de gebezigde voorwerpen slechts eenige duizendste deelen eener milligram aan gewicht verloren, 'twelk tevens de duurzaamheid van het metaal bewijst. Daar eene oplossing van het aluminium door bovengenoemde en dergelijke stoffen dus niet te vreezen is en het ook door matig zure vochten niet noemenswaard wordt aangetast, zal het aluminium kook- en keukengereedschap reeds uit dit oogpunt alle aanbeveling verdienen. Voor het bewaren van alkalische vloeistoffen (zeep-, soda-oplossingen, enz.) zijn voorwerpen van aluminium ongeschikt, daar deze zich, evenals vele metaalzouten (o. a. platina, sublimaat, tin, enz.) gemakkelijk met het aluminium verbinden.

Het aluminium komt in de industrie in twee toestanden voor, nl. *compact*, d. w. z. »gerold" of »getrokken" en »*geslagen*". Het bovenstaande heeft betrekking op het compacte aluminium waarvan de keukengereedschappen gemaakt worden; het geslagene, ook wel bladaluminium genoemd, bezit andere eigenschappen, o. a. oxydeert het in kokend water.

Wij eindigen met een *afdoend* getuigenis, n.l. met dat van dr. P. F. van Hamel Roos in het »Maandblad tegen de vervalschingen":

»Waar zoo menigmaal door aanraking van metalen of slecht geëmailleerde kookgereedschappen met zure spijzen of dranken, schadelijke gevolgen zijn geconstateerd geworden, is het van veel hygiënisch belang te wijzen op den vooruitgang in de aluminium-industrie, waardoor het mogelijk is, huishoudelijke voorwerpen, voor niet te hoogen prijs in den handel te brengen. Wij onderzochten het aluminium, waaruit de door den heer Przedecki hier te lande in den handel gebrachte kookgereedschappen bestaan, en constateerde de afwezigheid van metalen, welke tot de schadelijke gerekend worden.

Dit feit, gevoegd bij de eigenschap van het aluminium van niet door de in de huishouding gebruikelijke zuren aangetast te worden, terwijl de spijzen niet van kleur veranderen, zal zonder twijfel zeer veel bijdragen tot een algemeen gebruik. Van veel belang is het, hierbij op te merken, dat van wege het Pruisische ministerie van oorlog, na genomen proeven, een zeer gunstig oordeel uitgebracht is geworden."

B.

W. R.

De kelderwoningen te Amsterdam.

De dagbladen vermelden in den laatsten tijd een plan tot het vormen van een arbeiderskwartier waaraan wij het navolgende ontleenen:

De brochure van mr. D. Josephus Jitta: „Iets over de verbetering der volkshuisvesting te Amsterdam", geeft den heer N. Tetterode alhier aanleiding deze zaak nader te overwegen, vooral met betrekking tot de veelbesproken „Kelderwoningen".

In eene bij J. H. de Bussy alhier verschenen brochure heeft hij een plan ontwikkeld voor de stichting eener zoogenaamde werkmansstad (*cité ouvrière*) buiten de kom der gemeente -- om aldus te komen tot ontruiming van

de reeds in 1873, bij een van gemeentewege ingesteld onderzoek, onbewoonbaar verklaarde 3650 kelders en waarvan slechts 62 feitelijk als woning zijn buiten gebruik gesteld.

De schrijver deelt niet de optimistische verwachtingen van den heer Jitta. Ik wil aannemen, schrijft hij, dat gij met eenige welgezinde en gefortuneerde inwoners de handen aan het werk kunt slaan; dat men u voor dat doel ƒ 50,000 of ƒ 100,000 zal toevoegen als een geschenk, niet opeischbaar en renteloos: maar de eerste ton gouds zal om meer vragen, en dat zullen ook de volgende voor het werk noodige uitgaven; en na die bestede sommen zal men telkens zien, hoe weinig men vordert, en hoeveel er nog noodig zal zijn.

Een betere oplossing van het vraagstuk verwacht de heer Tetterode van zijn plan, dat hierop neerkomt: Hij heeft door de architecten Vuyk en Van Rossem eene globale begrooting doen opmaken van kosten eener werkmansstad, te stichten, hetzij op gronden in de nabijheid van Bussum of op nader bij de gemeente gelegen terrein. De volgende berekening is opgemaakt met het oog de vestiging der werkmansstad in den Buiksloter Ham:

30 hectaren bouwgrond à ƒ 3000	ƒ 105,000
Ontpolderen en ophoogen à ƒ 4 per M2.	„ 1,400,000
Aanleg van pl. m. 100,000 M2 straat à ƒ 3 per M2	„ 300,000
Rioleering 10,000 M2 à ƒ 12.50 per M2	„ 125,000
Bouw van 1600 huizen à ƒ 2800 per stuk	„ 6,010,000

zoodat benoodigd zou zijn 6 millioen gulden voor den bouw eener stadswijk van 1630 huizen, waarvan elk huis 2 verdiepingen, bewoond door 2 gezinnen, met inbegrip van den bouwgrond, op ƒ 5000 zou komen te staan. De huur, die kan worden ontvangen wanneer deze *cité* gerced en bewoond is, berekend schrijver aldus:

Van	1000	woningen	per week ƒ 2.—,	ƒ 104,000
„	600	„	„ „ „ 1.60,	„ 49,222
„	1000	bovenwoningen	„ „ „ 1.25,	„ 65,000
„	300	„	„ „ „ 1.—,	„ 15,600
„	300	„	„ „ „ 0.75,	„ 11,700
			Totaal	ƒ 246,280

Een aanlegkapitaal van ƒ 8,000,000 vordert, de rente berekend à 2½ pCt., ƒ 200,250 's jaars, zoodat, wanneer het benoodigd kapitaal door eene 2½ pCt. leening onder garantie van de gemeente kan worden beschikbaar gesteld, er nog een vrij aanzienlijk bedrag zou kunnen worden gereserveerd voor de kosten, die de gemeente moet maken voor verlichting, waterverzorging, afvoer van faecalien. reiniging, politie enz., in zooverre deze kosten niet in den vorm van belastingen kunnen geïnd worden; terwijl het eindelijk dan nog overblijvende zal kunnen dienen tot afschrijving op de waarde der gebouwen.

De heer Tetterode verwacht hierbij steun van de gemeente. Ons gemeentebestuur zal met kracht moeten optreden om de bewoners dier ongezonde verblijven daaruit te verwijderen. Voor zoover zij daarbij in hun neringen zouden benadeeld worden, vinden ze vergoeding in de gelegenheid die in de nieuw te stichten stad hun ruimschoots geboden wordt. En de eigenaar? Het zal daarmede gaan — antwoordt schr. — als met hetgeen gebeurt in andere deelen der stad; de eigenaars zullen eieren kiezen voor hun geld, hunne perceelen verkoopen, afbreken of in beteren staat doen brengen, met of zonder kelder. Maar in ieder geval moet de kelder alsdan tot een ander gebruik dan tot woning dienen.

In het kort: de heer T. tracht in zijne brochure eene duidelijke voorstelling te geven van de mogelijkheid, om met een kapitaal, waarvan de rente 2½ pCt. niet te boven gaat, aan de bewoners van ruim 3600 onbewoonbare kelders gezonde woningen op het grondgebied van Amsterdam te bezorgen, zoodoende de stad verlossende van een ernstig gevaar van besmetting in tijden van epidemische ziekte, en gezondheid en geluk te schenken aan ruim 16000 misdeelden.

Een poging van den heer Tetterode om den heer Jitta voor zijn plan te winnen, is mislukt, daar deze de voorkeur blijft geven aan zijn denkbeeld van een aangroeiend fonds tot verbetering der volkshuisvesting.

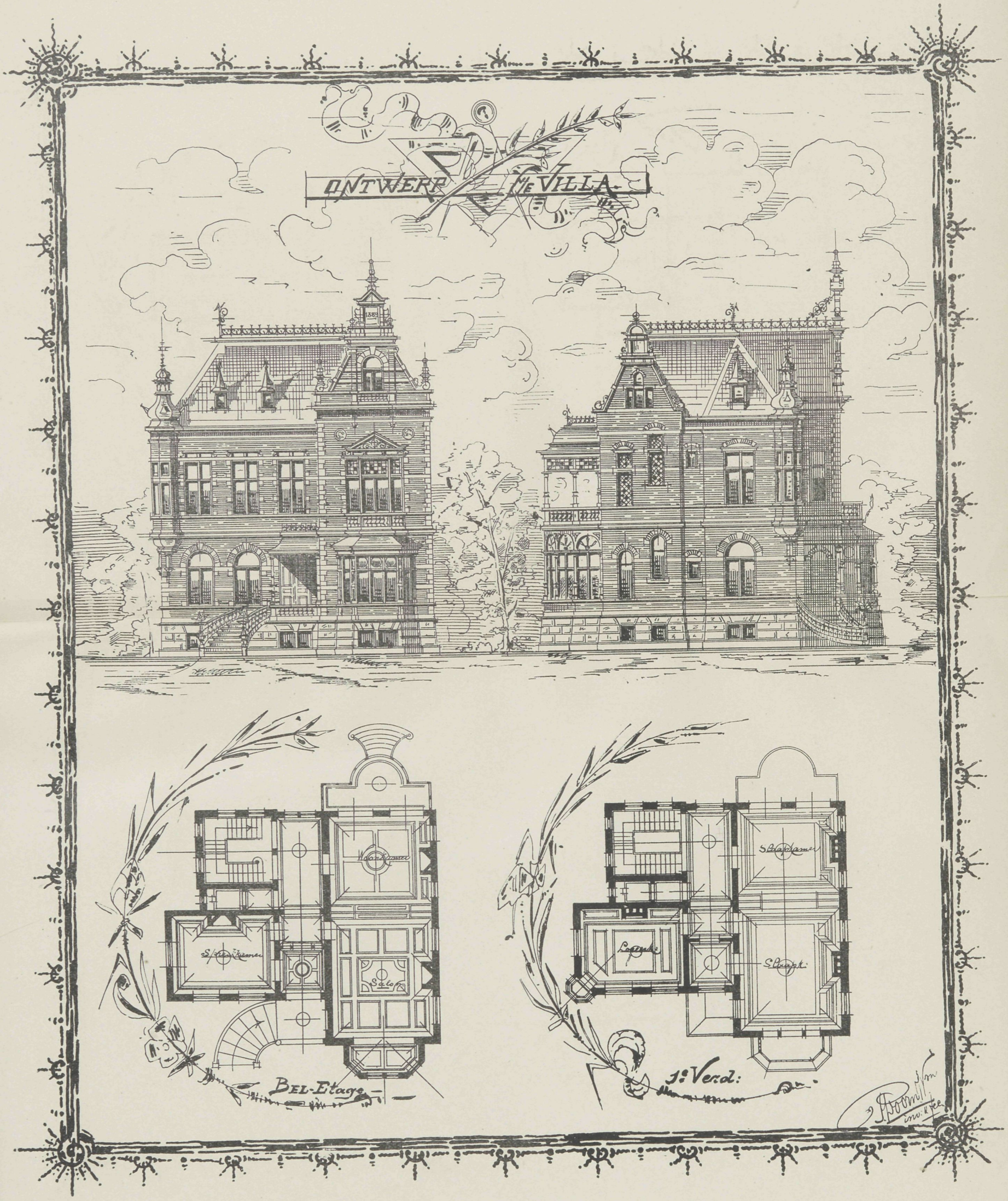

PHOTO-LITH: WEGNER & MOTTU AMST:

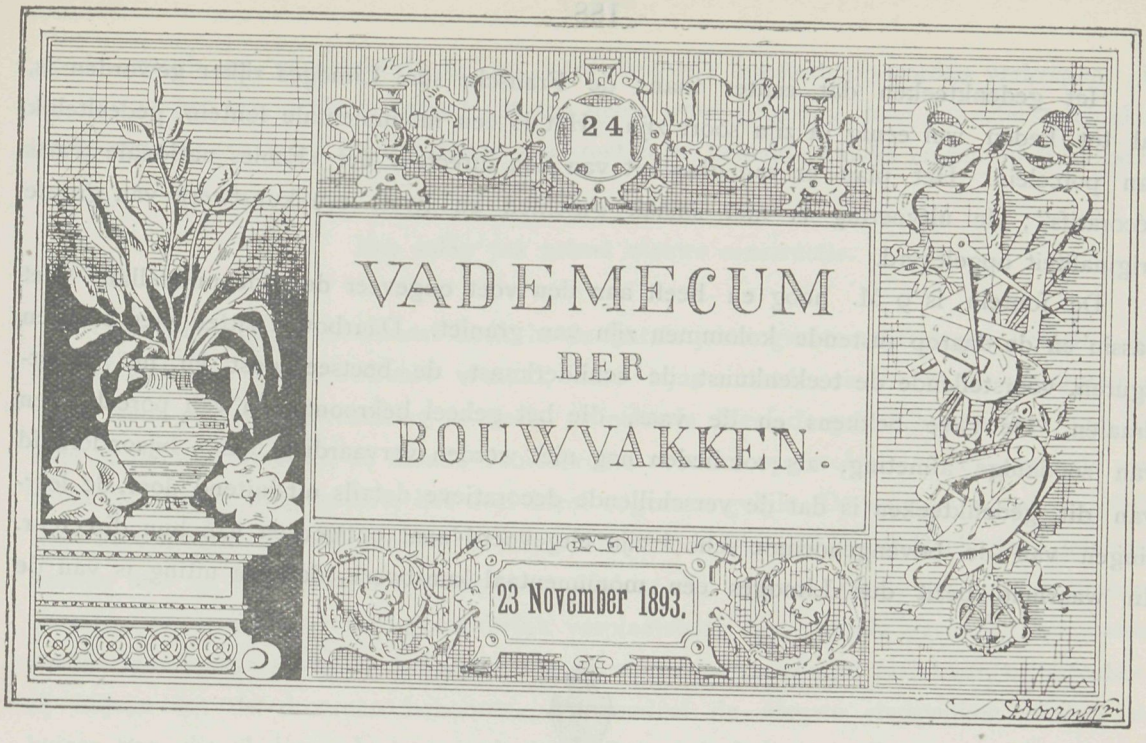

Bij de Platen.

Ontwerp van een Raadhuis.

De raadhuizen van kleine gemeenten zijn dikwerf de dankbaarste onderwerpen voor bouwkundigen om een fraai en schilderachtig geheel te vormen. Vooral ons land biedt daarvoor talrijke motieven. De engelsche architectuur heeft in zijn raadhuisbouw eveneens iets dat de aandacht ten volle verdient. Goede groepeering der lokalen, afwisseling in de gevels, die steeds bij de bestemming passen, maken de vele raadhuizen aldaar merkwaardig. Een ontwerp daarvoor, dat als antwoord op een concours is ingezonden, geeft onze plaat. Om de raadzaal zijn de verschillende bureaux voor administratie met zorg gerangschikt, daarbij zijn de gevels goed van karakter.

Uit den Vreemde.

De porceleinen fontein te Limoges.

Frankrijk is het land der standbeelden en monumenten. Geen dag gaat er voorbij of men verneemt van den een of anderen werkelijken of gemeenden grooten man die aldus werd vereeuwigd.

Het gedenkteeken dat echter thans de Fransche stad Limoges rijker geworden is, zal tot heden wel eenig in zijn soort zijn. Het is een monumentale fontein, gedeeltelijk van porcelein. Het plan er van ging uit van den directeur der »Ecoles nationale d'arts décoratifs"; de uitvoering is met smaak geschied en heeft een kunstwerk van groote originaliteit opgeleverd.

De fontein is 9 M. hoog en heeft aan den voet ongeveer dezelfde middellijn. Het bassin en de daarop rustende kolommen zijn van graniet. Dáárboven zitten vier bronzen figuren, voorstellende de teekenkunst, de schilderkunst, de boetseerkunst en het kunstdraaien. De twee bekkens en de vaas, die het geheel bekroont, zijn van porcelein en van zóódanige afmeting, als tot heden nog niet werden vervaardigd. Een bijzonderheid van dit gedenkteeken is dat de verschillende decoratieve details uitsluitend door de leerlingen van de bovengenoemde school zijn uitgevoerd naar ontwerpen van hun directeur. In waarheid bezit dus Limoges een monumentaal kunstwerk, dat een uiting is van de

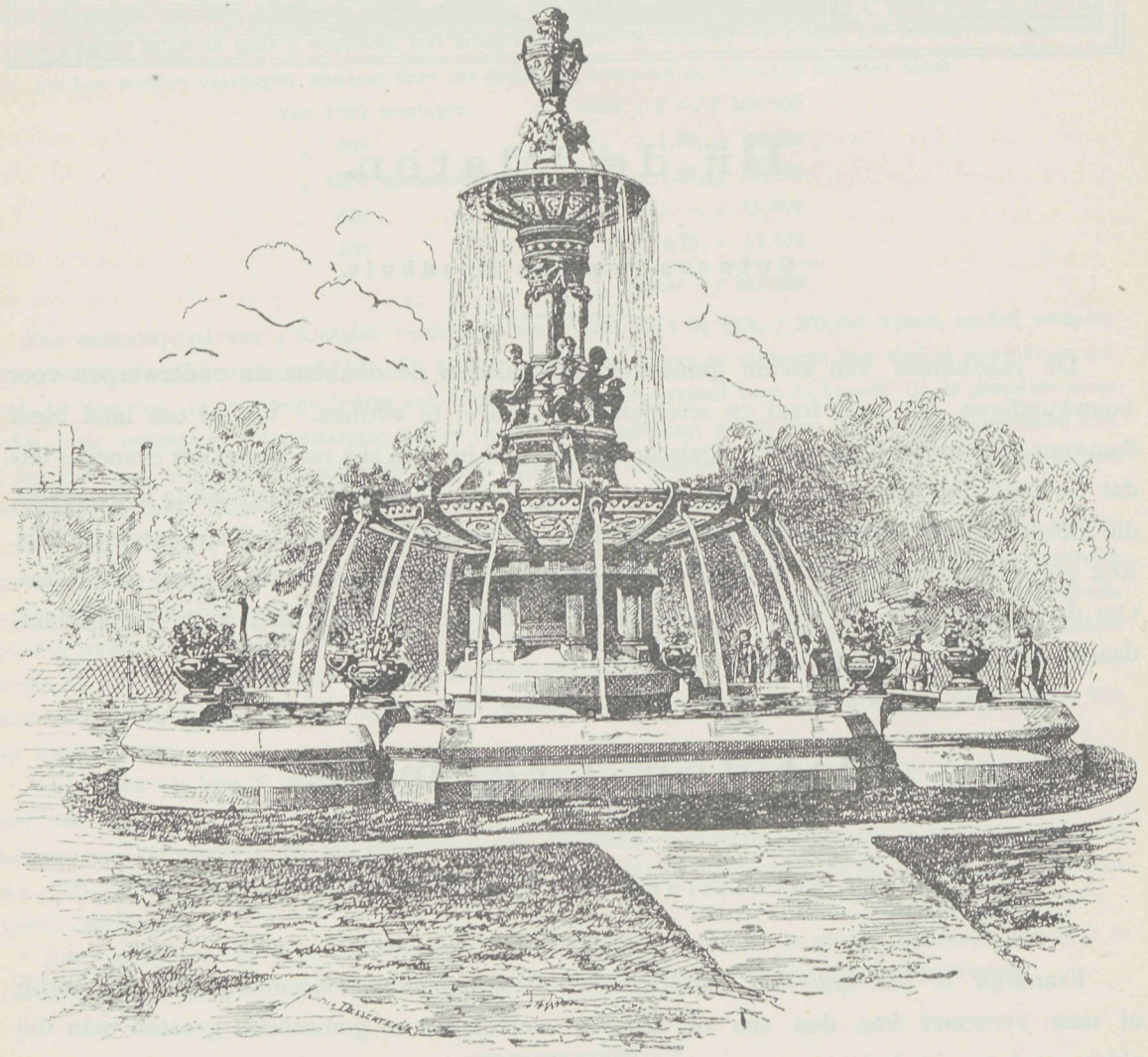

FONTEIN TE LIMOGES.

goede smaak en vaardigheid die op hare bekende kunstschool worden verkregen. De keuze van het origineele materiaal dat ten deele werd gebezigd, mag een uiterst gelukkige greep worden genoemd in die aloude stad met haar bekende émail- en ceramiek-industrie.

Een schip van geheel nieuwe constructie.

Onze burgerlijke bouwkunst heeft in de laatste jaren groote wijzigingen beleefd. Het metaal voorheen de bouwkunst vreemd, deed zijne intrede en bracht in constructie en vorm eene geheele omwenteling te weeg. Niettemin bleef de grondslag bestaan. Om een huis te bouwen moesten de aloude voorschriften worden opgevolgd, en al waren de middelen tot zaamstelling anders, het doel bleef ongeveer gelijk. De woning moest geriefelijk zijn. Vertellingen die ons aan de tooververhalen uit de Duizend-en-een-Nacht doen gelooven, werden niet op den huizenbouw toegepast. Huizen die zich naar de eischen van den bewoner uitzetten of inkrimpen, die gemakkelijk verplaatsbaar zijn, waarin gestookt kan worden zonder brandgevaar, waarop het sneeuwen en stormen kan zonder te lekken of te tochten, zij blijven tot de droomen behooren. Integendeel de nieuwe stadswijken bieden juist huizen aan, die al die gebreken in legio bezitten, als behooren zij tot onze architectuur. Iets bepaald nieuws hebben wij nog niet kunnen scheppen. Geheel anders is dat met den scheepsbouw. Ontzaggelijk groot is het aantal wijzigingen, geheel nieuw zelfs de vorm en inrichting waardoor al het oude hemelsbreed met het tegenwoordige verschilt. Zoo gewaagt men nu van een schip dat op rollen zich zal voortwerken. De Parijsche ingenieur Basin zal zich een schip vormen waarvoor reeds eenige geldgevers hun steun hebben toegezegd, dat op acht groote rollen, twee aan twee geplaatst, drijft. Het is een schip van geringe hoogte, doch groote afmeting — 124 M. lengte bij eene breedte van 30 M. De rollen hebben een diameter van 24 M. en eene dikte van 10 M. De overige ruimte van 10 M. is alzoo voor de tusschenopening. Iedere rol doet 22 wentelingen in de minuut. De ingenieur berekent dat met een machine van 10.000 paardenkr. 57 K.M. per uur kan worden afgelegd. Het scheepsruim is aangebracht boven de assen der raderen en neemt ongeveer de helft van die hoogte in. De assen zijn 0.75 M. dik. Met een dergelijk vervoermiddel vertrouwt Basin de zee op het spoedigst te kunnen overrollen en acht hij de groote draagvlakte, zekeren waarborg voor het mogelijk omslaan.

Dubbele villa uit de kolonie Grunewald bij Berlijn.

Berlijn heeft, als zoo vele Duitsche steden eigen is, eene ombouwing gekregen van villa's, waardoor de landelijke omgeving bleef bestaan. Voornamelijk had men daarbij op het oog villa's te stichten, die door billijke prijs en beknopte oppervlakte aan den middenstand zouden kunnen voldoen. Die stichting noemde men de kolonie Grunewald. Dergelijke plannen zijn wel geschikt om de stad in waarde te doen stijgen. Het is of die kunst onze Nederlandsche hoofdsteden vreemd is. Amsterdam vooral is daarin stief-

moederlijk bedeeld. En toch wat is liefelijker dan dat die stratenrijen van meterlange blokhuizen, zich oplossen in huizen tusschen tusschen het groen als neergetooverd. Er komt op eene ongemerkte wijze overgang van het stads- tot het landleven en die zijn vrijen tijd wil besteden om van de natuur te genieten, vind door die opvatting daartoe gelegenheid. Een enkel vonkje gloorde, waar het Vondelpark omzoomd werd, maar het werd spoedig gedoofd, om voor het naargeestige plaats te ruimen. Waar land begint en koeien grazen, daar eindigen de stadsstraten met een volgesmeerde zijmuur, op een mogelijke nabuur wachtend, die op dezelfde wijze schril afsteekt tegen al het goede dat de vrije ruimte biedt. De tegenstelling van het een tot het ander is scherp en zou

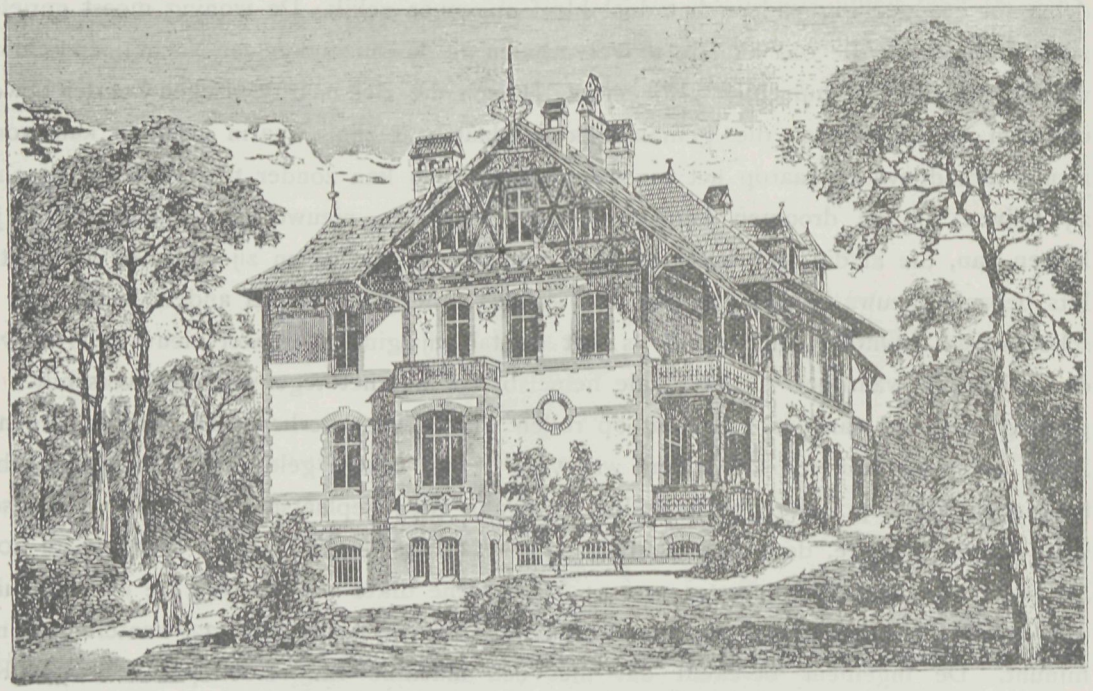

DUBBELE VILLA TE BERLIJN.

geheel anders geweest zijn wanneer die overgang geleidelijk was genomen. Op die wijze gaat alle waarde verloren en is het begrijpelijk dat velen de stad verlaten, niet alleen om de finantieele druk, maar ook veel omdat de stad alle aantrekkelijkheid verliest. Dat weet men elders beter op prijs te stellen. Ook te Berlijn werd daarvan dikwerf bewijs gegeven op verschillende deelen die tot de stedelijke oppervlakte behooren. De villa kolonie Grunewald behoort tot het laatste van dien aard. De dubbele villa die de tekstfiguur in plannen en gevels doet zien, heeft een zeer geschikte ruimte. Kelderverdieping waarin keuken, wasch- en bergplaatsen. Beganen grond met salon, studeer- en eetkamer. 1e verdieping met slaap- en logeerkamers kortom alles wat voor een goede burger huishouding geriefelijk is. Ook het uiterlijk aanzien is door weinig middelen met de omgeving in verhouding. Het ontwerp is van den bouwmeester Fr. Schultze. De bouwkosten bedragen

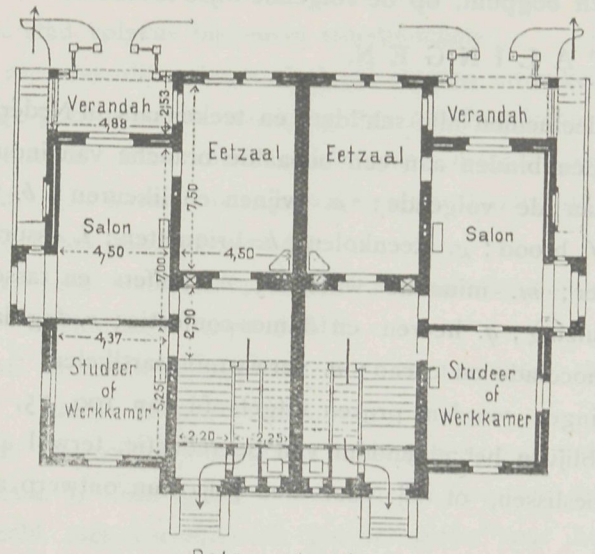

Beganen grond.

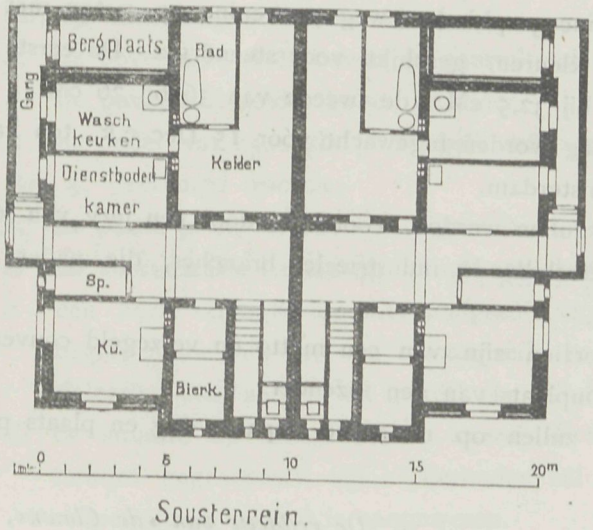

Sousterrein.

ongeveer 42 mille, alzoo voor de helft 21 mille, waarbij de terreinprijs is begrepen. Daar zooals in het gevelaanzicht te zien is, het terrein oploopend is, werd de verdieping beganen grond hoog aangelegd, waartoe in de vestibule de daarvoor aanwezige trap dient.

De trap naar het sousterrein grenst daar vlak aan, eveneens met een afzonderlijken toegang van buiten af naast den hoofdingang onder het portiek. Over deze trappen klimt de trap naar de eerste verdieping. Door deze vereeniging verkreeg men twee geriefelijke woningen niet hoog in prijs.

PRIJSVRAGEN.

Onderstaand programma en voorwoord werd ons toegezonden toen de laatste aflevering reeds gereed was, waardoor de opname eerst nu kan geschieden.

Reclame-Wedstrijd.

Het is een niet te loochenen feit, dat in deze eeuw van concurrentie op ieder gebied de *reclame* een zeer hooge vlucht heeft genomen. Evenmin valt het te ontkennen, dat bij ons te lande, in tegenstelling met het buitenland, deze eigenaardige vorm van publiciteit nog niet dien graad van ontwikkeling heeft bereikt, waarop bijv. Frankrijk aanspraak kan maken. De oorzaak hiervan moet vooral gezocht worden in het feit, dat onze kunst zich nog te aristocratisch waant tegenover de technische practische toepassingen, waartoe zij zich zoo bijzonder leent. Het is vooral deze overweging, die er ons toe geleid heeft een *reclame-wedstrijd* uit te schrijven en ter mededinging daartoe uit te noodigen alle schilders en teekenaars van Nederland, die met ons de overtuiging hebben, dat de teeken- en schilderkunst, dienstbaar gemaakt aan de *reclame*, waardoor bijv. Chéret zich een Europeesche vermaardheid heeft verworven, haar volstrekt niet verlangt, integendeel, haar stempelt met een practischen zin, waardoor kunst en industrie ten nauwste aan elkaar verbonden worden.

Wij hebben gemeend dezen wedstrijd, waarbij de antwoorden zullen worden beoordeeld

èn uit een artistiek èn uit een practisch oogpunt, op de volgende wijze te moeten inrichten.

BEPALINGEN.

1. Aan dezen wedstrijd kunnen deelnemen alle schilders en teekenaars in Nederland.

2. Zonder de mededingers te willen binden aan een bepaalde branche van industrie, zal de voorkeur worden gebracht aan de volgende: *a.* wijnen en likeuren; *b.* thee; *c.* koffie; *d.* sigaren; *e.* sigaretten; *f.* brood; *g.* steenkolen; *h.* briquetten; *i.* assurantiewezen; *k.* verlichtingsartikelen; *l.* bier; *m.* minerale wateren; *n.* koffers en tasschen; *o.* vleeschwaren; *p.* transport en verhuizing; *q.* heeren en dames-confectie; *r.* dagbladen; *s.* vélocipèdes; *t.* sportartikelen; *u.* chocolade en cacao; *v.* verwarmingsartikelen.

3. Voor de ingezonden teekeningen worden prijzen uitgeloofd van 100, 75, 50 en 25 gulden; de bekroonde ontwerpen blijven het eigendom van de redactie, terwijl aan de mededingers wordt overgelaten te beslissen, of zij voor dien prijs hun ontwerp al dan niet willen afstaan.

4. Iedere mededinging moet bestaan uit twee teekeningen, waarvan de eene geschikt moet zijn ter reproductie langs foto-zincographischen weg (teekening op carton met O. I. inkt), de andere uitgevoerd in vijf kleuren, geschikt voor steendruk. De eerste moet geteekend worden op grootte van 45 bij 32,5 cM.; de tweede van 36 bij 26 cM.

5. Teekeningen op deze prijsvraag worden ingewacht vóór 15 Dec. e.k., ten kantore van het blad, Kerkstraat no. 344, Amsterdam.

6. De ingezonden teekeningen zullen worden beoordeeld door een jury van kunstenaars en vertegenwoordigers der verschillende industrieele branches, die nader zullen worden bekend gemaakt.

7. De teekeningen moeten voorzien zijn van een motto en verzegeld couvert met hetzelfde motto, waarin naam en woonplaats van den inzender.

8. De ingezonden teekeningen zullen op nader te bepalen dag en plaats publiek worden tentoongesteld.

De redactie van »de Clown«,
GEBROEDERS ZEMGANNO.

Vereeniging Bouwkunde en Nijverheid te Harlingen.

De Vereeniging Bouwkunde en Nijverheid te Harlingen, schrijft de volgende prijsvragen uit:

EERSTE PRIJSVRAAG.

Het leveren van een plan voor een gebouw, bevattende vier arbeiderswoningen.

PROGRAMMA:

Art. 1. Bij het ontwerpen moet worden in acht genomen:

1e. dat het terrein wordt verondersteld te zijn vlak en gelegen aan den buitenkant eener stad volgens bijgaande situatie-schets;

2e. dat dit gebouw deel zal moeten uitmaken van een groep van ongeveer 40 zoodanige gebouwen, in navolging van het Engelsche Cottage-systeem.

Art. 2. Elke woning zal minstens moeten bevatten:

a. een kamer met een vrije ruimte binnen de betimmeringen groot 16 M².

b. een gang of portaal;

c. een werkplaats, waarin stookplaats met een vrije ruimte binnen de muren of schuttingen groot 7 M²;

d. beneden, slaapplaats voor 4 personen, met voldoende kastruimte, vorstvrij keldertje en een privaat, en

e. op zolder, slaapplaats voor 4 personen met kastruimte.

Art. 3. Het gebouw zal moeten bevatten een regenwaterbak in vier gelijke deelen verdeeld met verschillende toevoerbuizen voor het dakwater, benevens een massale put voor spoelwater.

Art. 4. De hoogten moeten zijn:

a. de bovenkant vloer boven de aansluitende straat 0,10 Meter.

b. de bovenkant zolder boven de vloer 3,00 »

c. de onderkant hanebalk of kapbalk minstens 1,80 » boven de zolder.

Ari. 5. Verlangd worden:

a, de platte gronden, voor- en zijgevels en doorsneden op schaal 1 à 50.

b. de voornaamste details op schaal 1 à 10.

c. een korte omschrijving met eenigszins uitgewerkte begrooting van kosten waarin begrepen die van verf- en behangwerk, bestrating om huis ter breedte van 1 M., rioleering etc., zoodat het geheel als voltooid kan worden beschouwd;

d. de situatie op schaal 1 à 25 waarop de verschillende gebouwen met bleeken of tuintjes gegroepeerd zijn. Hieronder zal een gebouw moeten zijn dat voor coöperatieven winkel is aangewezen.

TWEEDE PRIJSVRAAG.

Het leveren van een ontwerp voor een getuigschrift van de vereeniging.

PROGRAMMA:

Art. 1. De grootte van de Kaart moet binnen een schoonen omsluitenden rand zijn 22 × 30 cM. en binnen het schild eene ruimte bevatten van minstens 160 cM² oppervlakte, waarop de woorden:

Vereeniging »Bouwkunde en Nijverheid« te Harlingen.

Diploma

Uitgereikt aan

Harlingen.

Het Bestuur.

Art. 2. Het ontwerp mag hoogstens in drie kleuren worden uitgevoerd.

ALGEMEENE BEPALINGEN.

Art. 1. De jury bestaat uit de heeren: J. E. G. Noordendorp, gemeente-architect, H. H. Kramer, partic. arch. en S. Baron, directeur a/d ambachtschool, allen te Leeuwarden.

Art. 2. De stukken moeten zijn ingezonden voor of op den eersten Maart 1894, bij den Secretaris der Vereeniging vergezeld van een correspondentie-adres, gemerkt met een spreuk of motto en voorzien van een naambriet waarop van buiten dat motto is herhaald.

Art. 3. Als prijzen zullen worden uitgereikt voor het beste en der bekroning waardig gekeurd ontwerp voor de eerste prijsvraag *f* 15.— en voor de tweede *f* 10.—, benevens het — en aan het daarop bestgekeurd ontwerp van elke prijsvraag het getuigschrift der vereeniging.

Art 4. Alle ingekomen ontwerpen zullen te Harlingen en te Leeuwarden worden tentoongesteld, en franco, voor 1 Aug. teruggezonden, uitgezonderd het bekroonde ontwerp voor het getuigschrift 't welk in het bezit der vereeniging blijft totdat daarvan afdrukken genomen zijn.

Art. 5. De mededinging staat open: voor de eerste prijsvraag voor alle bouwkundigen in Friesland en voor de tweede prijsvraag voor elken Nederlander.

Het Bestuur:

S. BAKKER, *Voorzitter.*

A. v. d. MEER, *Secretaris.*

Het situatieplan wordt in volgende aflevering opgenomen daar met het afdrukken de zinco defect raakte.

Misstand door reclame-borden.

In Engeland begint zich verzet te toonen tegen de talrijke reclameborden overal opgehangen. Waren de borden steeds het werk van geoefende decorateurs men zou er gaarne vrede mede hebben, doch dikwerf valt de vervaardiging in handen van personen die op de naam volstrekt geen aanspraak hebben en de grootste wanverhoudingen op doek of schot aanbrengen waardoor de reclame voor het publiek belachelijk wordt. Dat verzet verdient allezints waardeering ook bij ons groeit die wijze van aanbeveling en zijn lang niet alle middelen geijkt, zoodat soms de zonderlingste dingen in vorm en kleur voor het publiek jaren lang blijven tentoongesteld. Dit punt verdient alzoo evengoed onze overweging.

Houtverbruik in Amerika.

Het totale verbruik van hout in Amerika wordt geschat op eene waarde van 1000 millioen dollars. De bijna ongeloofelijke hoeveelheid van 620 millioen M³ hout wordt per jaar voor verschillende doeleinden gebezigd, hetgeen ongeveer per hoofd 10 M³. uitmaakt, terwijl in Engeland dit slechts 0.4 M³. is. Dit groote verschil laat zich verklaren doordien in Amerika 8 M³. hout per bewoner voor brandstof noodig is. Men berekent dat wanneer op die wijze wordt voortgegaan, dan met honderd jaar de geheele houtvoorraad in Amerika uitgeput is, waarom het noodzakelijk is dat hierin voorzien wordt, hetzij door beperking of uitgebreide aanplanting.

RAADHUIS.

ONTWERP VAN SIMON · TWEEDIE · ARCHITECTEN ·

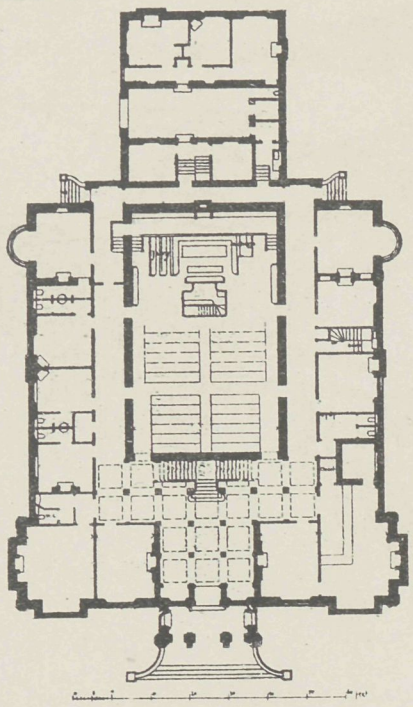

Plan beganen grond

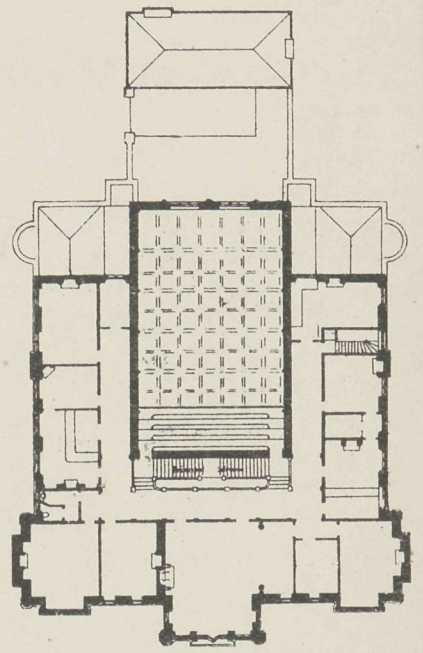

Plan Eerste verdieping

Doorsnede over de lengte.

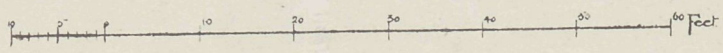

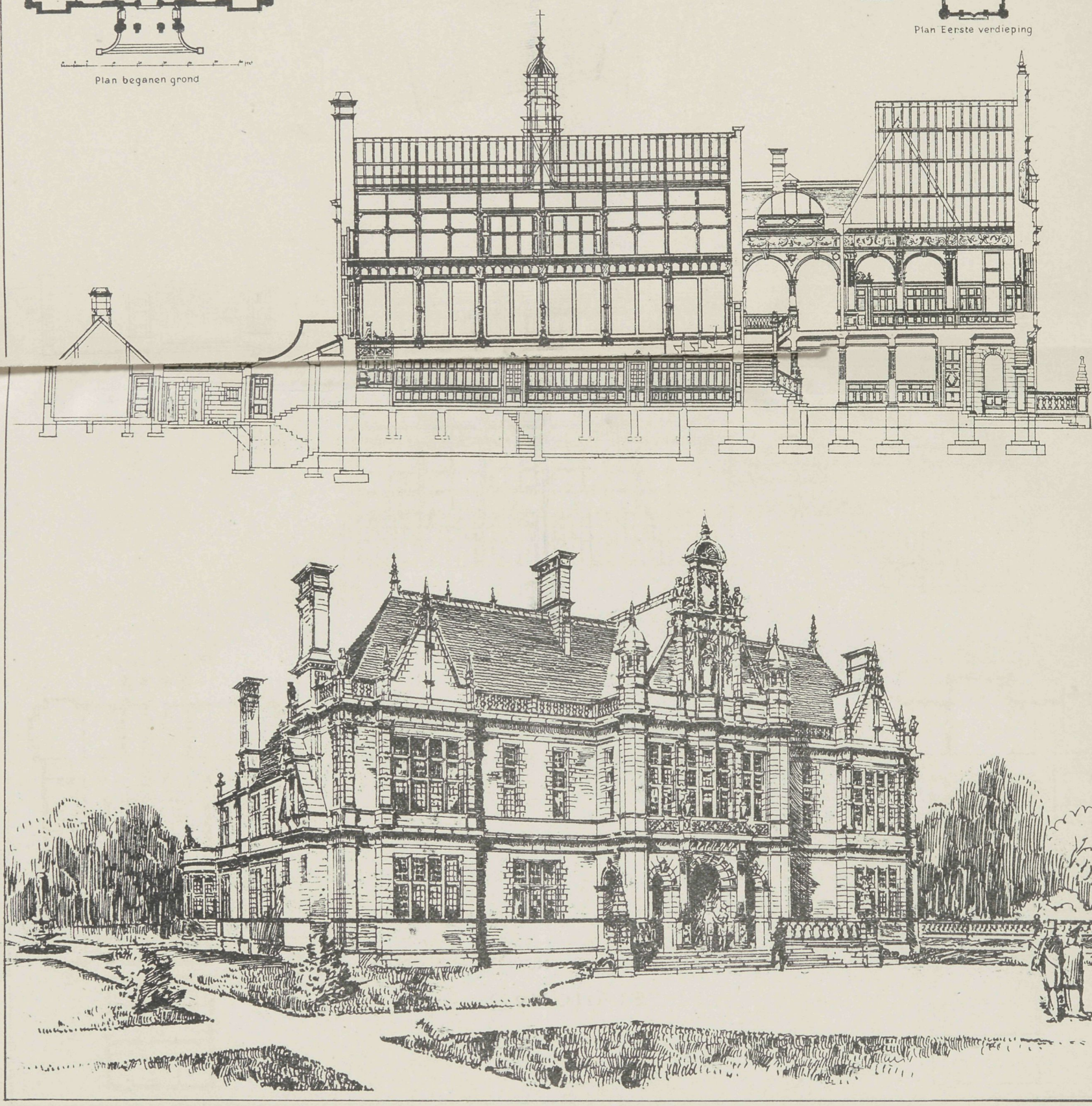

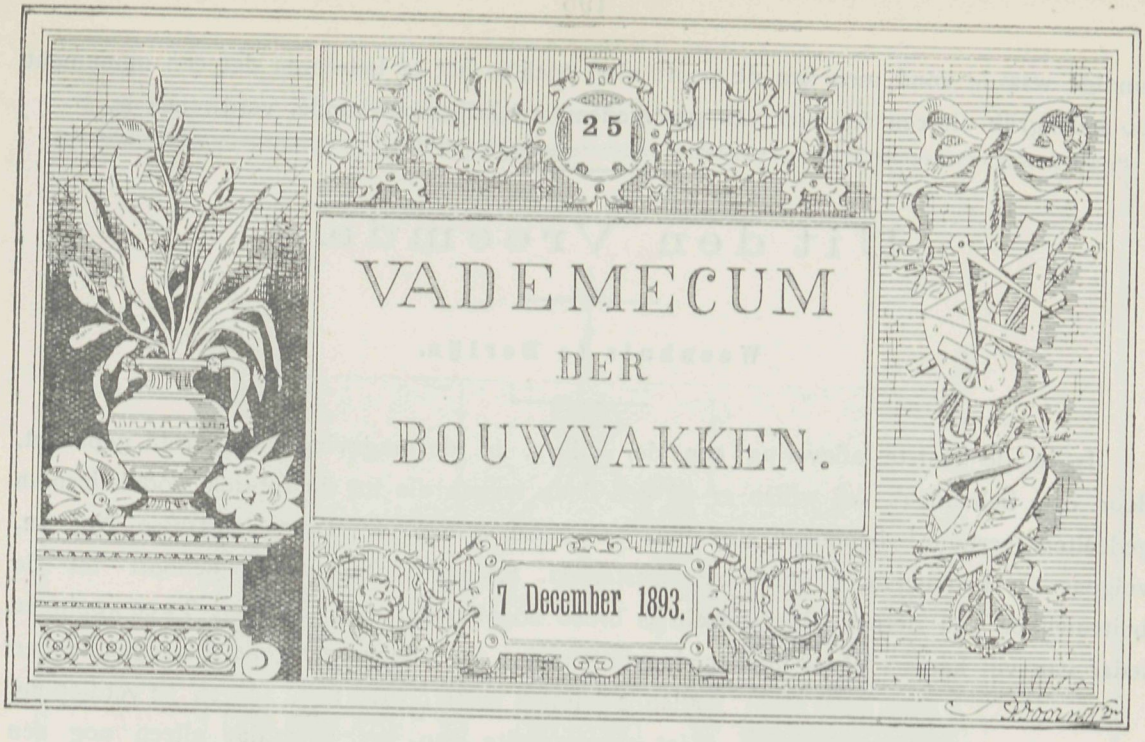

Bij de Platen.

De Hagenpoort te Kampen,

door H. J. VAN DIJK.

In vele steden van ons land vindt men tegenwoordig nog oude stadspoorten, de eene meer, de andere minder in goeden staat. Ook Kampen telt er thans nog drie, n.l. de Korenmarktspoort, de Cellebroeder- en de Broederpoort. De Hagenpoort waarvan bijgaande plaat de plattegrond en vier aanzichten geeft, bestaat thans niet meer. Daar restauratie hoog noodig was geworden en men de passage aldaar wenschte te verbreeden, heeft men ondanks de vele stemmen die zijn opgegaan om haar te behouden en in den oorspronkelijken toestand te restaureeren, besloten haar aftebreken, hetwelk in Mei jl. is geschied. De laatste veertig jaren was zij voor militaire doeleinden in gebruik. De Hagenpoort is waarschijnlijk uit de laatste helft der 15e eeuw en herhaaldelijk door brand vernield, o.a. in 1524 en 1578. In de 16e eeuw diende zij tot gevangenis, o.a. lezen wij: »item, heer Kerstgen Wessels, om een steen te Utrecht te doen wijzen, die gecoemen is in de Haegenpoerte, daer men misse doet voer die misdedigers, als sie ter justitie gebracht sullen worden een heeren pond vier stuivers brab". (Zie Mr. J. Nanninga Uitterdijk, archivaris van Kampen. »Merkwaardigheden in Kampen").

Na in 1615 met een nieuwe huid van metselwerk voorzien te zijn, onderging de poort waarschijnlijk in 1729 weder eene verandering door het vervangen van twee spitsen door platte daken, zooals de plaat te aanschouwen geeft. Schoone motieven van bouw-

kundige waarde vond men aan de poort niet, toch is het te betreuren dat een monument zoo belangrijk uit een oogpunt van geschiedenis en krijgsbouwkunde, verdwenen is.

Uit den Vreemde.

Woonhuis te Berlijn.

Is in de laatste aflevering een der villa's, in de omgeving van Berlijn geplaatst, door ons behandeld, wij willen er nu een doen volgen die tot de rubriek woonhuizen in gedeelten verhuurd behoort. Het huis is gebouwd aan de Tauenzienstrasse No. 12, volgens de plannen van den bouwmeester H. Krengel. Die straat behoort tot de buitenwijken van Berlijn. Het terrein is breed 20 Meter en diep 48 Meter. Twee woningen ieder van vijf kamers bevat de benedenverdieping. De hooger gelegene woningen hebben allen 2 kamers meer op de 1ste, 2de en 3e verdieping.

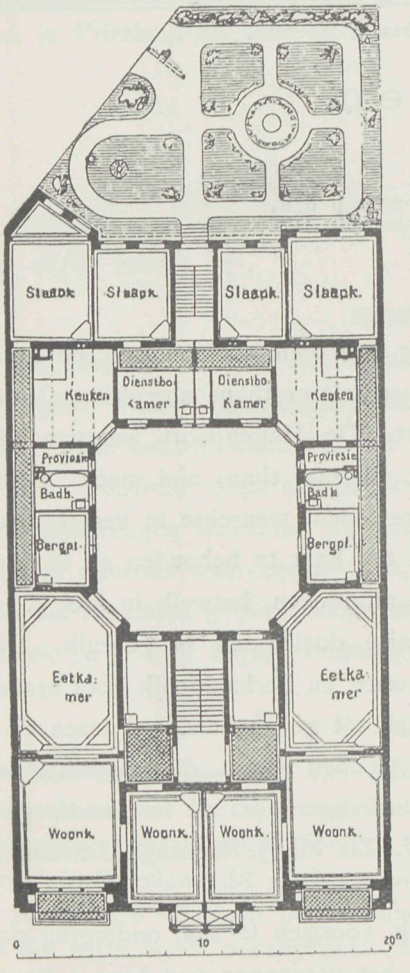

Het voorgedeelte van het huis dat alleen nog een verdieping meer heeft, bevat zes kamers, terwijl onder de mansarde kap zich twee ateliers bevinden. Zeer eigenaardig is de groote hoofdingang van waaruit alle woningen te bereiken zijn. Een doorgang loopt regelrecht tot de binnenplaats, omdat zulks door de politiereglementen is voorgeschreven. Ter zijde gaat men de trap op naar de verdiepingen, die vervolgens in het midden van het gebouw zich in een hoofdtrap oplost. Een en ander geeft het portiek, waarvan de wanden met fraaie tegels bezet zijn, een zeer afwisselend aanzicht en daar de architectuur bovendien met zorg is opgevat, de trappen uit marmer en de leuningen met balusters uit zandsteen gehouwen zijn, maakt dit een zeer goed geheel. Ook het gesmeed ijzeren hek dat den ingang afsluit, is met studie zaamgesteld. Het is opmerkelijk welke groote ruimte gevormd wordt, door de binnenplaats tot een geheel voor de verschillende woningen te maken, daardoor blijft voldoende licht en lucht op de achterwaarts gelegene vertrekken, die daar waar zij de binnenplaats begrenzen, allen van ondergeschikten aard zijn. De slaapkamers zijn aan de tuinzijde, de woon- en eetkamers in het voorgedeelte aangebracht. De gevel heeft door de verschillende indeeling en met de op het midden uitgebouwde erker, eene gepaste afwisseling.

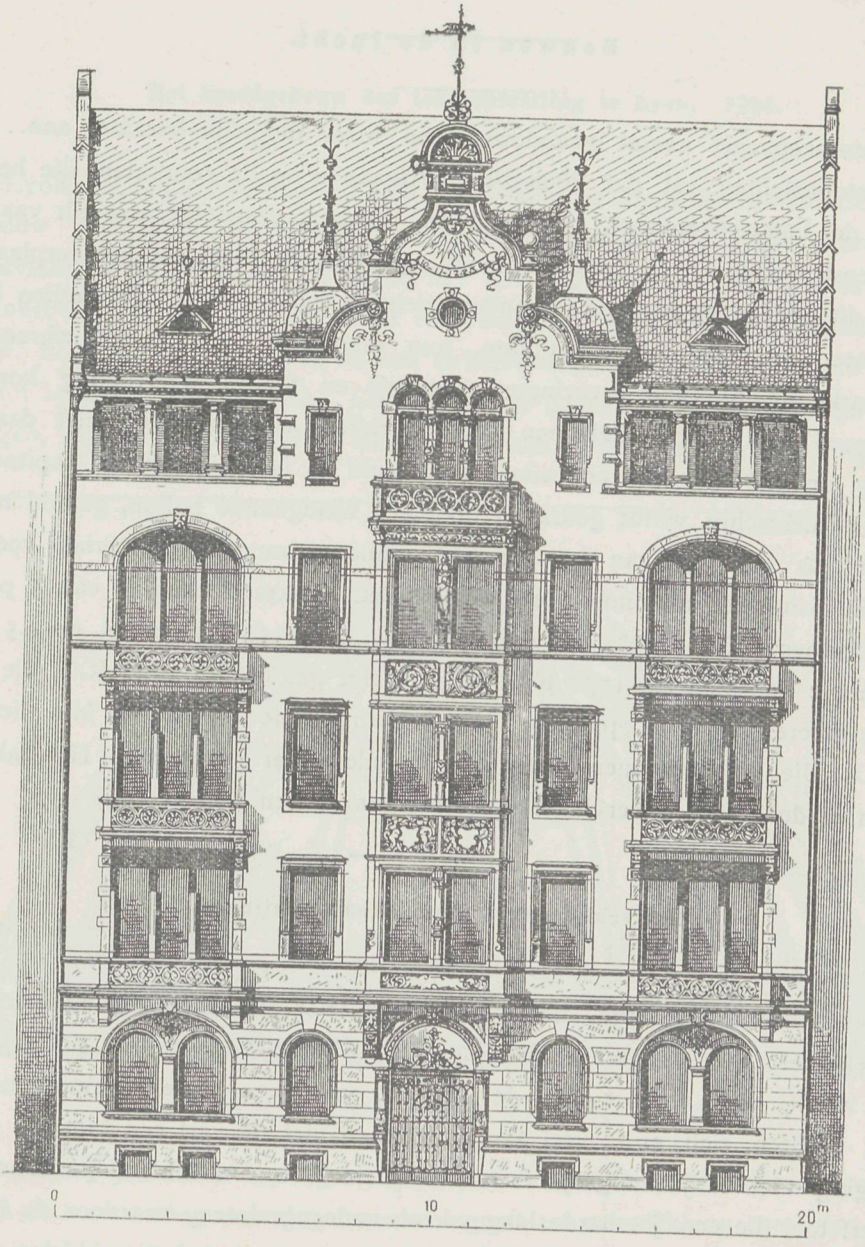

WOONHUIS TE BERLIJN.

De beide torentjes op den geveltop vormen echter eene zonderlinge aansluiting en zeker zou die top in waarde winnen, wanneer die overtollige sieraden vervielen. De gevel die geheel met datgene wat wij daarvan gewoon zijn in vorm verschilt, moet in de werkelijkheid zeker voldoen, daar reeds op de teekening de aandacht gevestigd is.

Bouwen in de lucht.

De luchtscheepvaart neemt gaandeweg een meer mogelijk karakter aan. De Antwerpsche tentoonstelling zal dat doen zien. Afgaande op de resultaten, die het genootschap voor de luchtscheepvaart, gevestigd te Weenen, vaststelde, dat elk vaartuig wat voor die dienst bestemd is, zwaarder moet zijn dan de lucht die het verplaatst, is de studie over dit onderwerp een geheel andere richting gaan nemen. Bovendien bieden de nieuwere materialen, als het aluminium, hun dienst. August Platte schreef nu een boekdeel waarin hij al zijne ervaringen meedeelt en tot de overtuiging komt dat de lucht zeer goed met groote lichamen kan doorklieft worden. Hij heeft daarvoor de vervaardiging op het oog van een nieuw denkbeeld en is bezig met de kapitaalvorming er voor. Het luchtschip wordt gedragen door een rondgaande ballon, gevuld met waterstofgas. Dat gas kan $^{9}/_{10}$ van het gewicht omhoog brengen. Materiaal voor de vervaardiging is bamboes, aluminium en doek. Een gaskrachtmachine van 5 p.k. zal de drijfkracht vormen. De afmetingen zijn 100 M. lang, 50 M. breed en 4.5 M. hoog. Het schip met 2 personen zal 1770 K.G. wegen. Het gas draagt 1690 K.G., de schroeven der machine moeten 80 K.G. opheffen. Wordt de machine 4 p.k., dan kan die 160 K.G. opheffen. Op die wijze is men weder een schrede nader gevorderd. Het zal echter te bezien staan of de groote oppervlakte opwaarts kan komen.

Het schilderwerk van ziekeninrichtingen.

Men is in den laatsten tijd, die zich bizonder voor alle onderzoekingen leent, tot de ervaring gekomen, dat het schilderwerk, zooals dit gewoonlijk door ons bij den bouw behandeld wordt, niet voldoet aan de eischen, voor een ziekeninrichting noodig. De smetstoffen hechten zich er te veel aan en vormen met de verf een blijvend geheel, dat door reiniging niet altijd mogelijk is te verwijderen. In Duitschland past men daarvoor nu emailverf toe, die een ijzerharde laag vormt, aaneengesloten, waardoor de kwaal wordt tegengegaan. Daarbij is het mogelijk dergelijke verf met desinfectiemiddelen te reinigen, zonder dat dit eenige schade aanricht of de glans wegneemt. Er wordt echter beweerd dat de emailverf zich niet zoo verbindt met de voorwerpen, wanneer deze echter met een deugdzame cement overstrijking zijn gedekt, vervalt dit bezwaar. Ook heeft eene vernislaag vooraf aangebracht, bewezen, zeer gunstig te werken. Is het eerste vooral voor de muurvlakten geschikt, het andere kan voor de houtwerken dienen. Zeker is er zeer veel

ten gunste voor te zeggen, want dikwerf geschiedt het, hetzij door slecht gehalte der grondstoffen, hetzij door onvoldoende bewerking, dat de verflaag de kleverige natuur behoudt, of ook wel door de vochtdeelen wordt losgestooten, zoodat het binnendringen der smetstoffen vergemakkelijkt wordt. De toepassing van emailverf voor onze zieken-inrichtingen is dus in de toekomst mogelijk.

Het hoofdgebouw der tentoonstelling te Lyon. 1894.

De Lyonsche tentoonstelling zal zich door merkwaardigen bouw onderscheiden. Het hoofdgebouw heeft een vorm zooals tot nog toe niet is gevolgd. Het is een cirkelvorm. De grondvlakte daarin vervat, is 40.000 M². De diameter van de cirkel is 232 M. De geheele constructie is van ijzer en vormt een reusachtig geheel. De verschillende spanten zijn 55 M. hoog en komen boven in een cirkelvormige band samen die 1.8 M diameter heeft en tot lantaren moet dienen. Slechts in het bovendeel der koepel zijn ringvormige verbindingen, waarop het dakvlak komt te rusten. Een enkel spant weegt 28 ton, de

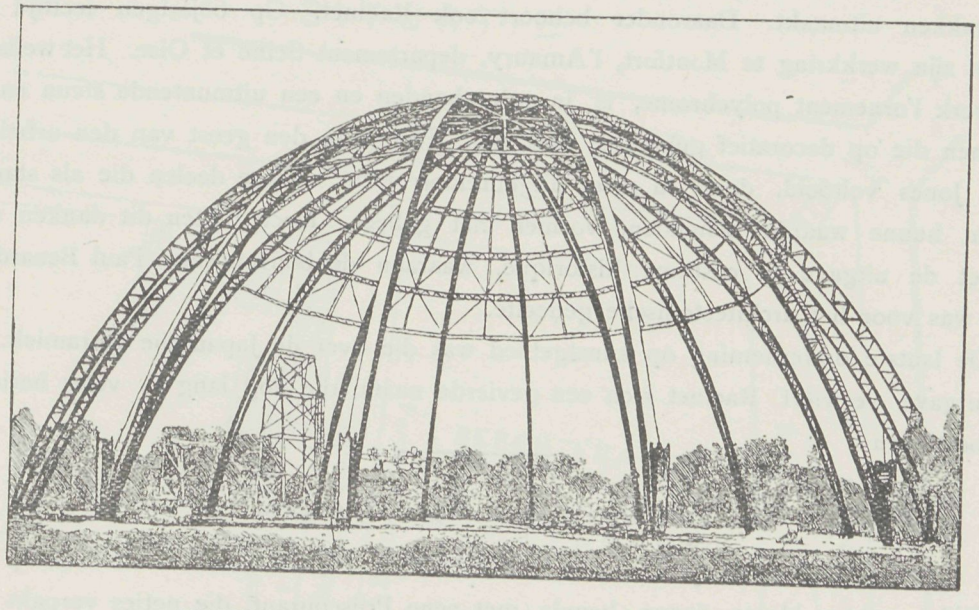

HOOFDGEBOUW TENTOONSTELLING LYON. 1894.

geheele koepel zal 540 ton zwaar zijn. Verschillende gaanderijen worden er in aangebracht en doordien de overwelfing overal gelegenheid geeft tot overdekking met glas, terwijl het deel waar geexposeerd wordt, op andere wijze kan gedekt worden, wordt daardoor ontzaggelijk ruimte gewonnen. Men berekent de besparing van kosten vergeleken bij de groote machinehal op de laatste tentoonstelling in 1889 te Parijs gehouden, op circa 20 pCt. Zoo biedt iedere tentoonstelling terecht nieuwe vindingen op het gebied der bouwkunst.

Onderzeesche onderzoekingsmiddelen.

Jules Verne's wonderen komen zoo langzamerhand tot de werkelijkheid. In Civita Vecchia heeft men proeven genomen met het onderzoeken van den zeebodem, met een geheel nieuwe vinding. Het is een ballon in den vorm van een kogel uit gegoten ijzer saamgesteld. De diameter is 3 M. Door middel van een schroef wordt de beweegkracht gevormd. Vier personen kunnen in de ballon plaats nemen. Ramen van hardglas maken het mogelijk, alle waarnemingen omtrent de omgeving te doen. Bij de gedane proefnemingen lieten 2 matrozen zich met den kogel afdalen tot op een diepte van 65 M. Daarvoor was 5 minuten tijd noodig. Het opstijgen van den bodem ging spoediger, dat was in 2 minuten afgeloopen. Men is nu bezig de proefnemingen op uitgebreider schaal voort te zetten.

A. Racinet.

Daar zijn zoo enkele namen die bijna aan ieder bekend zijn, die deel van een der kunstvakken uitmaakt. Daaronder behoort ook Racinet. Op 68jarigen leeftijd ontviel hij aan zijn werkkring te Montfort, l'Amaury, departement Seine et Oise. Het welbekende plaatwerk l'ornement polychrome, is in veler handen en een uitmuntende steun en studie voor hen die op decoratief gebied te huis zijn. Het is in den geest van den arbeid door Owen Jones voltooid, doch in meer uitgebreiden vorm. Twee deelen die als standaardwerken hunne waarde behouden, vormen het geheel. Doch buiten dit danken wij aan Racinet de uitgave le costume historique, waaraan de bouwmeester Paul Benard werkzaam was voor het architectonische gedeelte.

De laatste onderneming op kunstgebied was die over de Japansche Keramiek. Door die uitgave verwierf Racinet zich een gevierde naam, die nog lang in veler herinnering zal voortleven.

De firma Peck & Co. te Amsterdam.

Wij maakten dezer dagen kennis met eene Prijscourant, die netjes verpakt als een echt Sint Nicolaasgeschenk tot ons kwam.

't Was geen prijscourant zooals wij die gewoon zijn en juist het ongewone is oorzaak dat wij er even aan willen herinneren, omdat wij het bestaan der prijscourant nuttig achten voor een ieder die op de hoogte wil blijven van de nieuwigheden die het bouwvak oplevert. Toch betrof het slechts een zeer klein onderdeel: Wandfonteinen in onze woning. Gewoonlijk hebben wij een wit porceleinen bak met idem achterplaat, of wel een die als marmer nagebootst er uit ziet, maar de fonteinbakken en achterplaten, zooals de prijscourant ze biedt, zijn in zulke kleur en verscheidenheid, en zoo smaakvol van decoratief, dat het aangename punten vormen, waar het oog met welgevallen zich in de beschouwing

aan te goed doet. De prijscourant is een album in fraaie kleurendruk en geeft een zeer grooten dunk van het werk dat door de fabrikanten Rudolf Ditmar te Znaïm wordt geleverd, waarvan de firma Peck & Co. de eenige vertegenwoordiger is. Nu zal men wellicht ons tegenwerpen dat niet altijd de gelegenheid zich aanbiedt, dergelijke fraaie onderdeelen bij den bouw toe te passen. Men wordt over het algeheel zuinig, maar dat bezwaar achten wij van niet veel belang. Die de prijscourant kent, komt van zelf tot de toepassing, omdat het artikel zich bizonder gunstig aanbeveelt en de prijzen geheel onder het bereik liggen. Wij raden onze vakgenooten aan de prijscourant aan te vragen, aanzien doet gedenken.

PRIJSVRAGEN.

Vereeniging Bouwkunde en Nijverheid te Harlingen.

Wij hebben het situatieplan hiervan in deze aflevering toegezegd.

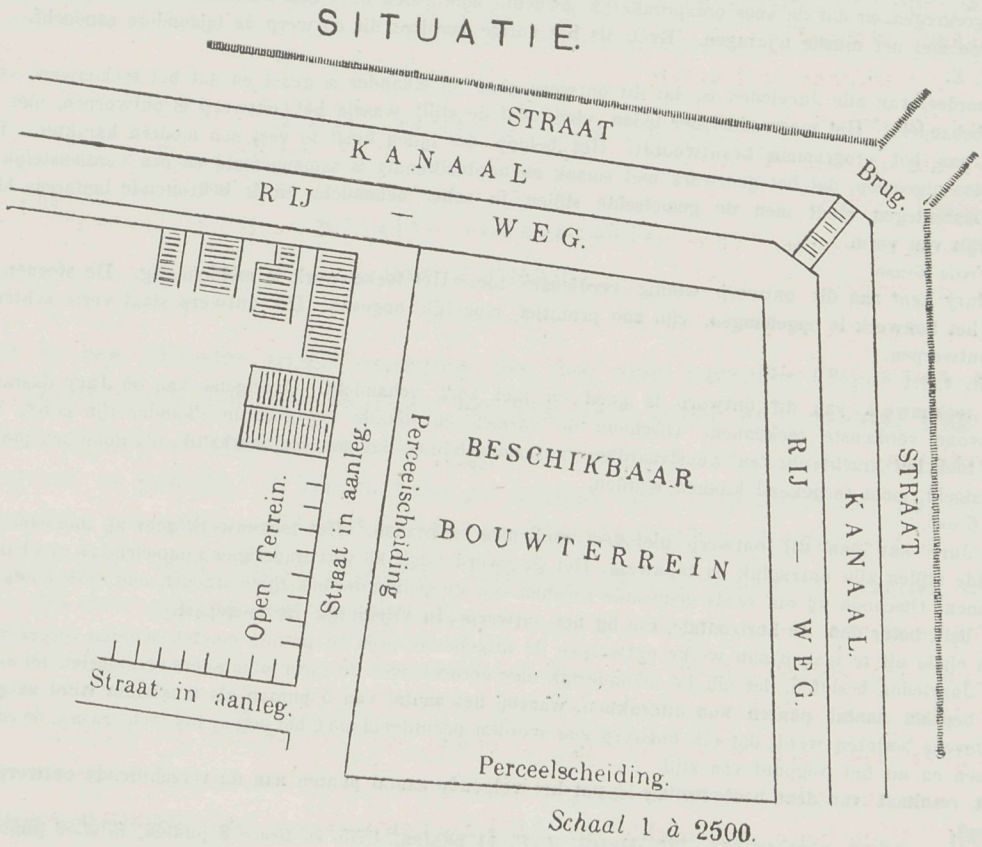

Schaal 1 *à* 2500.

Tevens werd ons verzocht te melden dat bij de verlangd wordende teekeningen staat onder rubriek *d.*: de situatie op schaal 1 à **25**, wat moet zijn **1 à 250**.

Vereeniging tot bevordering der bouwkunst te Groningen.

Uit de zes ontwerpen ingezonden op de prijsvraag Inrijhek voor een villa, is het onder het motto *Monogram* ingzonden ontwerp bekroond met den prijs van den heer J. B. Faber te Amsterdam. Van de premie *In vrijen tijd* is de vervaardiger nog niet bekend.

Wij ontleenen het navolgende aan het daarvan bestaand rapport:

1. *In vrijen tijd.*

Het oordeel der Jury is eenparig, dat het teekenwerk met den hoogsten lof dient vermeld te worden en dat, ofschoon voor het perspectievisch aanzicht een gunstiger standplaats voor het oog had gekozen kunnen worden, het geheel een zeer gunstigen indruk maakt. Minder gelijkluidend is het oordeel van de Jury over den stijl van dit ontwerp. Niet allen stemmen toe, dat de detailvormen van het ijzerwerk alle in den Vlaamschen of Hollandschen renaissance-stijl tehuis behooren. Daarentegen zijn de leden eenstemmig in hun oordeel dat de vorm van het kopstuk als bekroning van het hekwerk niet gelukkig is uitgevallen. Evenmin achten zij het een gelukkig denkbeeld om de beide middenstijlen met een balkstuk aan elkander te koppelen. Niettegenstaande de ontwerper in zijne memorie van toelichting beweert, dat deze samenstelling aan bestaande inrijhekken is ontleend, achten zij eene dergelijke afsluiting en op die wijze aangebracht, niet passend en ondoelmatig voor het verkeer van voertuigen. Overigens is dit ontwerp een der beste en smaakvolste en verdient het de bijzondere aandacht.

2. *Monogram.*

Over het algemeen vinden de leden der Jury het jammer, dat de ontwerper zijne teekening, die overigens een geoefende hand verraadt, niet in alle deelen heeft afgemaakt. In dit opzicht staat dit ontwerp verre achter bij het voorgaande. Sommige leden vinden den stijl over het algemeen goed volgehouden, maar in sommige deelen niet sprekend genoeg. Daarentegen vinden andere leden der Jury het zoogenaamd weinig sprekende of eenvoudige van eenige onderdeelen juist passend voor het materiaal. Eenstemmig is men van oordeel, dat nochtans een schoon geheel is verkregen en dat de zeer oorspronkelijk gedachte hoofdpalen door huu stabielen vorm en sierlijke bekroning daartoe niet het minste bijdragen. Even als het vorige verdient dit ontwerp de bijzondere aandacht.

3. *H. E.*

Het oordeel van alle Juryleden is, dat dit ontwerp goed in elkander is gezet en dat het teekenwerk verdienstelijk is behandeld. Het meerendeel der leden vindt, dat de stijl, waarin het ontwerp is ontworpen, niet in alle opzichten aan het programma beantwoordt. Het beloop der lijnen heeft te veel een modern karakter. Toch is het gevoelen algemeen, dat het ijzerwerk met smaak en oordeelkundig is samengesteld en een verdienstelijk geheel vormt. Daarentegen vindt men de gemetselde stijlen te sober behandeld en de bekronende lantarens klein en onbehaaglijk van vorm.

4. *Frisia Gruno.*

De Jury kent aan dit ontwerp weinig verdienste toe. Het teekenwerk is middelmatig. De steenen stijlen, waanraan het hekwerk is opgehangen, zijn zoo primitief mogelijk opgevat. Dit ontwerp staat verre achter bij de overige ontwerpen.

5. *R. A.*

Het teekenwerk van dit ontwerp is goed en met zorg behandeld. Overigens kan de Jury daaraan geen buitengewone verdienste toekennen. Ofschoon de vormen en détails vrij goed in elkander zijn gezet, mist dit ontwerp toch het krachtvolle en kunstvaardige van samenstelling dat aan een werkstuk, als door het programma wordt bedoeld, moet toegekend kunnen worden.

6. *Gruno.*

De Jury kan aan dit ontwerp niet veel verdienste toekennen. Het teekenwerk acht zij middelmatig. De gemetselde stijlen zijn ontzaglijk en topzwaar. Het ijzerwerk vindt zij wat draderig en rammelend en niet harmonisch van vormen. Ofschoon zij om reeds genoemde redenen een koppeling der hekstijlen afkeurt, acht zij de hier gebezigde gebogen balk beter dan de horizontale, die bij het ontwerp „In vrijen tijd" is toegepast.

Ten einde uit te maken aan welke ontwerpen de uitgeloofde prijs en premie moeten worden toegekend, werd door de Juryleden besloten, dat elk lid afzonderlijk zijn oordeel over de meer of mindere verdiensten der ontwerpen in een bepaald aantal punten zou uitdrukken, waarbij het aantal van 5 punten als maximum werd aangenomen, terwijl tevens besloten werd, dat elk ontwerp zou worden beoordeeld met het oog op het teekenwerk, de constructie en vormen en uit het oogpunt van stijl.

Het resultaat van deze beoordeeling is, dat het volgende aantal punten aan de verschillende ontwerpen werd toegekend.

In vrijen tijd 15 punten, *Monogram* 17 punten, *H. E.* 11 punten, *Frisia en Gruno* 8 punten, *R. A.* 9 punten, *Gruno* 7 punten.

Met het oog op dezen uitslag heeft de Jury de eer u voor te stellen, aan het ontwerp met een *monogram* als motto den prijs toe te kennen en aan het ontwerp *In vrijen tijd* de premie.

Groningen, 21 November 1893.

w.g. L. M. Moolenaar. J. P. Hazeu. G. Nijhuis. J. H. Huizinga. P. v. d. Wint.

De Hagen poort te Kampen —
(afgebroken Mei 1893).

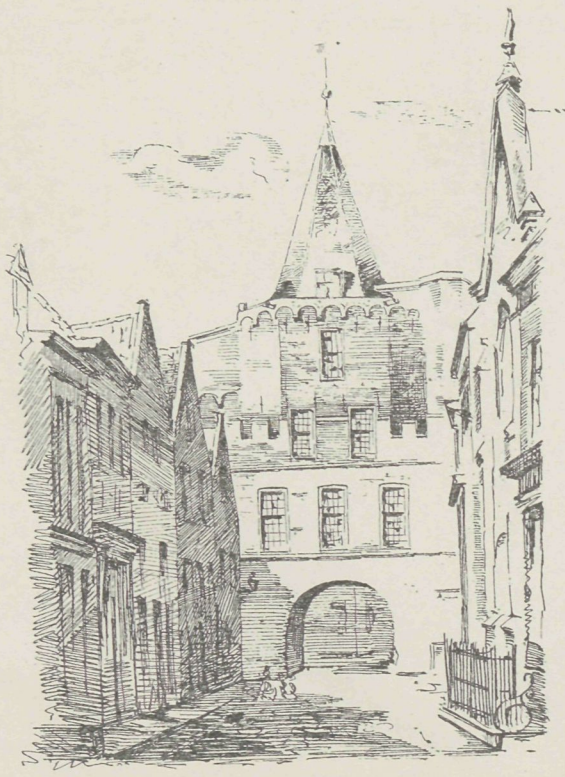

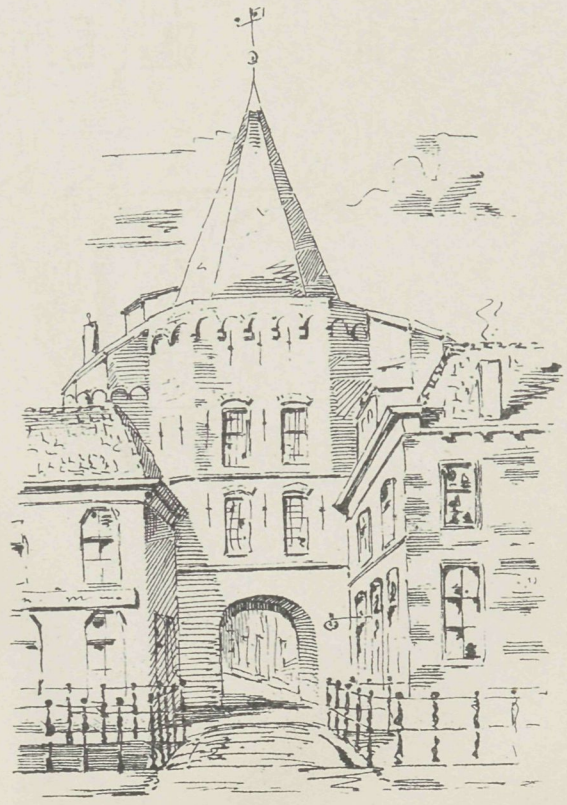

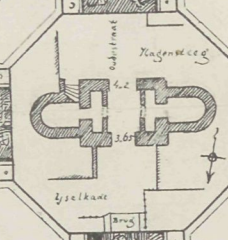

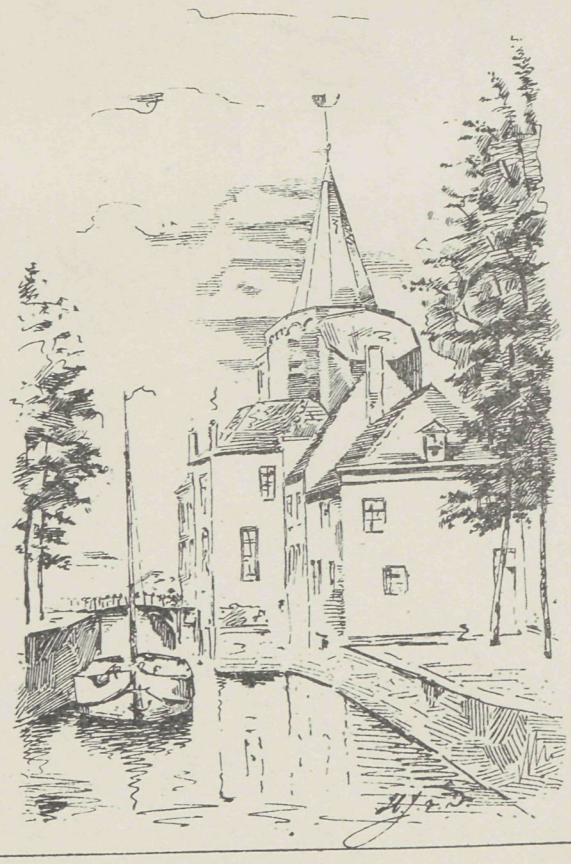

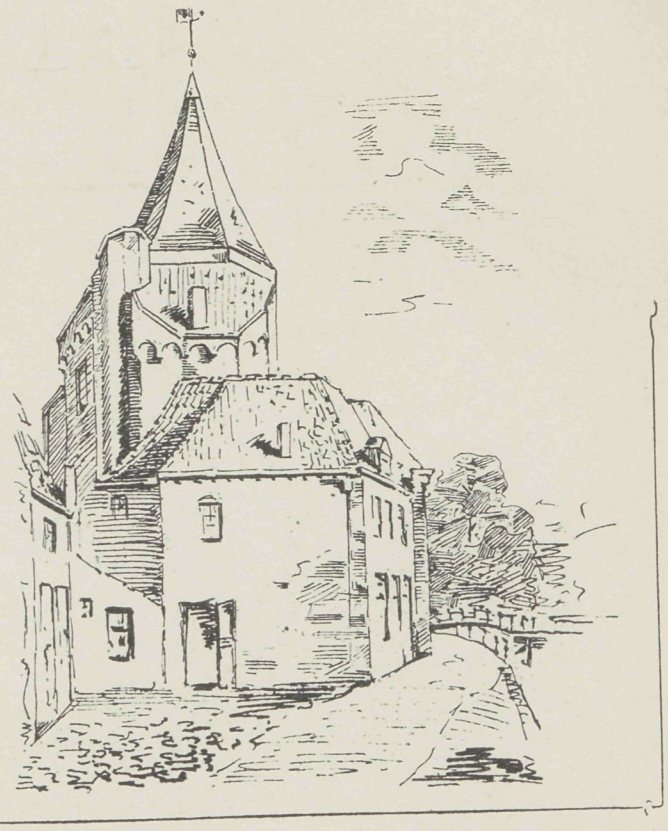

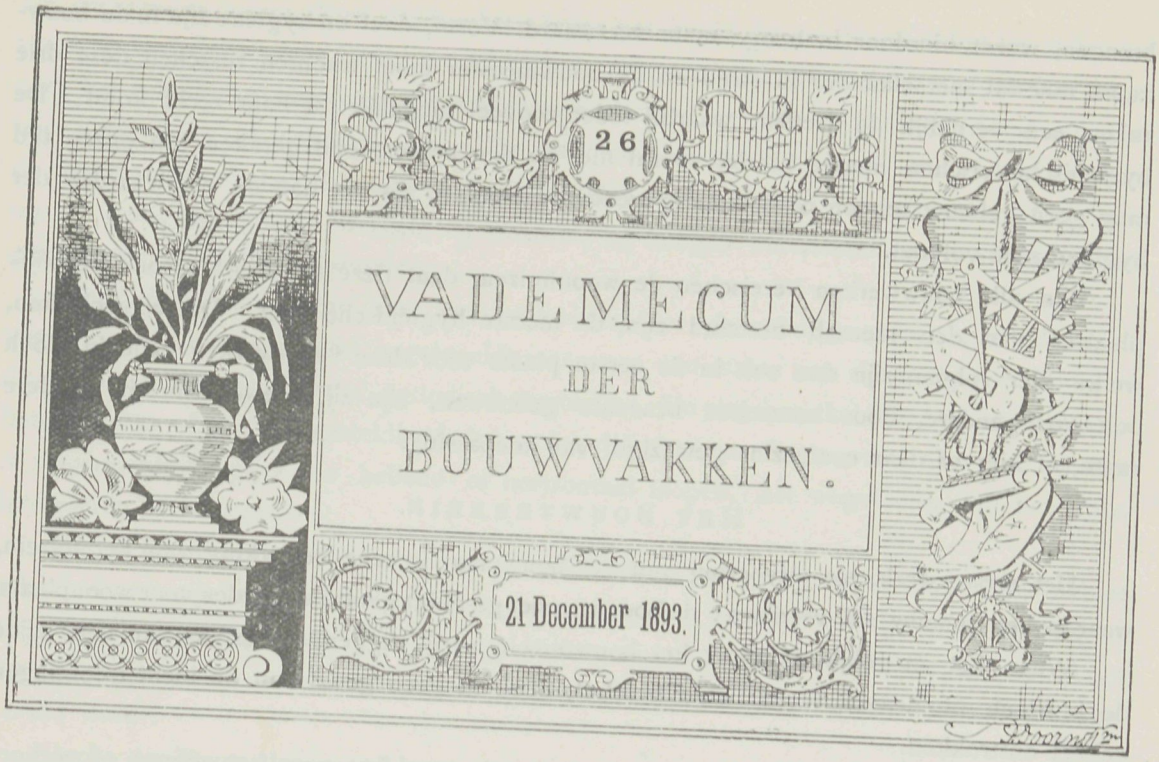

Bij de Platen.

Kerstfeest-decoratie,

door E. UNGER.

Het is een bizonder fraaie opvatting die den alom bekenden Unger in teekening bracht, herinnerende aan alles wat met het feest dezer dagen in betrekking staat. Het decoratieve gedeelte onzer kunst is zeker niet het minste, al zijn er tijden geweest waarin het vergeten is geraakt. 't Wordt beter en menige wand of plafond doet ons zien, dat de decorateur zijn ouden zetel weder inneemt. Daardoor krijgt alles betere tint. Onderwerpen als deze, door Unger geschetst, verhoogen den zin daarvoor, waarom wij vertrouwen, dat deze opname niet onwelkom is.

De hygiëne in de bouwkunst.

Sedert men meer en meer tot de overtuiging komt, dat de meeste ziekten ontstaan tengevolge van verwaarloozing der gezondheidswetten, en deze wetten ons door wetenschap en ervaring, vooral in de laatste jaren, steeds duidelijker geworden zijn, stelt ook de hygiëne vele en steeds hoogere eischen aan gebouwen, welke den mensch tot verblijfplaats dienen. De dubbele taak van den bouwmeester, een schoon en doelmatig gebouw tot stand te

brengen, wordt hierdoor in hooge mate verzwaard. Vorm, doel en hygiëne zijn in de bouwkunst meestal met elkander in strijd en de bouwmeester moet trachten tusschen deze drie zaken een vergelijk te treffen, waarbij ieder zooveel mogelijk tot haar recht komt. De hygiënische eischen mogen hierbij vooral niet op den achtergrond geraken. In onzen tijd mag geen gebouw schoon of doelmatig genoemd worden, als het aan de voorwaarden der hygiëne niet voldoet.

Van alle bouwwerken vereischen de woonhuizen, daar deze tot voortdurende verblijfplaatsen van den mensch bestemd zijn, de meeste hygiënische zorg. De voorschriften, welke hier volgen, zijn dan ook in de eerste plaats voor deze bouwwerken bedoeld, doch ook voor andere, door menschen bezochte gebouwen, zijn zij, hoewel soms in mindere mate, of hier of daar eenigszins gewijzigd, van toepassing.

Het Bouwterrein.

Het eerste werk, tot uitvoering van het bouwplan, is eene bewerking van het terrein, waarop het gebouw zal verrijzen: de bodem moet geschikt gemaakt worden voor woonplaats.

Waar het mogelijk is, moet het bouwterrein »vrij" liggen, hoogstens van ééne zijde door bosch of heuvel tegen wind beschut, doch in geen geval aan de luchtstroomingen geheel onttrokken.

Een zuiveren bodem is voorts van het grootste gewicht; voor het effenen of verhoogen van het terrein mag geen materiaal gebezigd worden, waarin zich afval of organische stoffen bevinden. Moerassige en vervuilde aarde moet uitgegraven en door zuivere en drooge grond, bij voorkeur door zand, vervangen worden.

Meer moeite heeft men met het zoogenaamde droogleggen van den bodem. Een te vochtigen bodem moet, van een hygiënisch standpunt, onvoorwaardelijk als ongeschikt beschouwd worden voor bewoning; zoodanig terrein veroorzaakt vochtige woningen en bevordert de ontwikkeling en verspreiding van sommige ziekten.

Te groote vochtigheid van den bodem kan door verschillende oorzaken ontstaan en naar de oorzaak bepaalt zich de wijze van drooglegging. Het kan gebeuren, dat het bouwterrein nu en dan door naburige stroomen geïnundeerd wordt. In dit geval zal men den bodem kunnen droog leggen door den stroom, welke het terrein inundeerd, in een ander of beter spoor te leiden, of — en slechts dit zal in de meeste gevallen uit te voeren zijn — men zal tot indijking of verhooging van het bedreigde veld moeten overgaan. Het eerste is minder aanbevelenswaardig dan het laatste, daar de luchtverversching, de afwatering en de toetreding van lucht, door eene verhooging der omgeving, belemmerd worden.

Meestal echter zal eene te groote vochtigheid des bodems ontstaan tengevolge van een abnormaal hoogen grondwaterstand. Door de poreusheid van de aardkorst dringt het water, dat, in den vorm van regen, sneeuw, damp, enz. daarop neerslaat, meer of minder gemakkelijk, naarmate de soort en gesteldheid van den grond, in den bodem. Deze atmospherische neerslag dringt zóólang in de diepte door, tot dat hij in zijn loop gestuit wordt door een vasten, min of meer ondoordringbaren grondlaag, waarop hij zich dan in grootere of kleinere hoeveelheden, soms zelfs tot onderaardsche meren, verzamelt en aldus

het grondwater vormt. Niet altijd echter komt het in de diepte doorgedrongene water tot staan op een ondoordringbaren grondlaag. Is deze namelijk hellend, dan vloeit het water over het schuinsche vlak naar lager gelegene plaatsen en daar de hellingen der grondlagen ten slotte naar de naburige natuurlijke stroomen gericht zijn, vloeit ook het grondwater in den regel daarheen. Hierdoor is het duidelijk waarom natuurlijke stroomen draineerend op het omliggend terrein werken, en waarom, bij hoogen waterstand in die stroomen, het grondwater stijgt door opstuiving.

Door deze verhouding van het grondwater tot de naburige stroomen en door den voortdurenden, doch meestal ongeregelde aanvoer van water van de aard-oppervlakte, zal de stand van het grondwater periodisch verschillen. De uitgebreidheid dier verschillen hangt hoofdzakelijk af van de gesteldheid der ondoordringbare aardlagen, die, naarmate zij diep of oppervlakkig liggen en hellend of horizontaal loopen, het wegvloeien van het water bevorderen of belemmeren.

Het is begrijpelijk dat de aardlagen, welke boven het grondwaterniveau liggen, zelden geheel droog zijn; zij behouden steeds een geringer of grooter watergehalte; de uitdrooging door verdamping gaat des te langzamer naarmate de lagen dieper liggen, terwijl het aan de oppervlakte ontwijkende water voortdurend uit de diepte grootendeels weder aangevuld wordt.

Deze, de boven den grondwaterspiegel gelegene, nu eens doorweekte en dan betrekkelijk droge bodemlaag is, zooals de beroemde natuur- en geneeskundige Prof. Pettenkofer aangetoond heeft, van groote, hygiënische beteekenis. Hierin toch heeft niet alleen de chemische ontbinding der organische stoffen, welke daarin doorgedrongen of achtergebleven zijn, plaats, maar zij is ook de draagster van die organische zelfstandigheden, welke, volgens de tegenwoordige wetenschap, de eerste oorzaak van verschillende infectie-ziekten zijn. Waarschijnlijk bestaan deze gevaarlijke stoffen in rottende en in ontbinding verkeerende organische producten, die in het drink-, wasch- of spoelwater geraken of zich met de uit den bodem opstijgende lucht en dampen in de atmospheer verspreiden en dan, door de spijsverterings- of ademhalingsorganen of door wonden, in het lichaam opgenomen worden. Daar deze bodemlaag geene onderaardsche is, maar overal met de oppervlakte in betrekking staat, is het bovendien mogelijk, dat bacteriën en andere ziektekiemen van verwijderde streken aangevoerd worden naar plaatsen waar zij niet ontstaan, maar, eenmaal aanwezig, wel tot ontwikkeling geraken als de bodem daarvoor geschikt is, Op deze overweging berust o. a. de bekende cholera-theorie van Pettenkofer. Volgens deze geleerde kan de cholera slechts daar ontstaan waar, behalve de cholera-bacil, een bijzondere tellurische invloed aanwezig is, door welke het menschelijke lichaam geschikt wordt voor voeding en ontwikkeling der bacterie. En deze schadelijke invloed moet in den regel gezocht worden in den bodem. Wordt de cholera-bacil door het verkeer, het water, de wind, of door wat ook, overgebracht naar een plaats waar zij geen geschikten voedingsbodem vindt, dan gaat zij te gronde zonder cholera te doen ontstaan. Omgekeerd zal er nooit cholera voortkomen uit een bodem, zelfs al is die bodem geschikt voor voeding en ontwikkeling van de bacil, als daarin de ziektekiem niet aangebracht wordt.

Deze leer is tot heden door de ervaring bevestigd. Men heeft opgemerkt, dat in eenige plaatsen regelmatig cholera- en typhusepidemiën optraden bij lagen, en verdwenen bij een hoogen stand van het grondwater. Het is gebleken, dat de epidemieën vooral dan ontstaan als zich eene breede en diepe, van het teruggetreden grondwater nog vochtige bodemlaag, waarin eene levendige ontbinding en omzetting van organische stoffen plaats heeft, boven het grondwaterniveau bevindt en dat zij afnemen of achterwege blijven, wanneer, door een hoogen grondwaterstand, alle poriën dezer laag met water gevuld zijn en de communiceerende lucht er dus geen toegang heeft. Voorts heeft de ervaring geleerd, dat ook die plaatsen, welke geen grondwater hebben, wijl zij op een vasten, ondoordringbaren bodem gelegen zijn en waardoor eene herhaalde afwisseling tusschen vocht en droogte in den bodem niet bestaat, van epidemiën verschoond blijven.

Vooral ook uit deze leer volgt de hygiënische eisch der drooglegging van den bodem waarop gebouwd zal worden en van die in den omtrek van woonplaatsen. Door het droogleggen moet den grondwaterspiegel laag gehouden worden, zoodat de zoo schadelijke periodische doorstrooming van den bodem niet plaats heeft. De hygiënische geschiedenis van vele groote steden, als: Londen, Berlijn, Breslau, Munchen, e.a., heeft reeds geleerd, dat met de uitbreiding der draineering van den bodem de gezondheidstoestand aanmerkelijk verbeterde en het sterftecijfer afnam.

Vóór tot het bouwen overgegaan wordt zal er daarom op het bouwterrein eene nauwkeurige meeting moeten plaats hebben van den grondwaterstand, waaruit de verhouding van deze tot de ondoordringbare laag blijkt. Er moet een kaart van den ondergrond opgemaakt worden waarop, door waarneming gedurende eenige maanden, den maximalen grondwaterstand aangegeven wordt. De vloer van den kelder mag niet met het grondwater in aanraking komen; waar de maximale stand van het grondwater minder dan 2 M. beneden de bodemoppervlakte is, zal deze afstand kunstmatig vergroot moeten worden. Daartoe moet men òf het bouwterrein verhoogen òf het grondwaterniveau verlagen. De plaatselijke gesteldheid zal hier aanwijzen welke deze twee middelen de voorkeur verdient. Het eerste is meestal tijdroovend en kostbaar, maar toch zal men het dikwijls moeten aangrijpen, daar eene verlaging van het grondwaterniveau niet overal uit te voeren is. Waar de massa grondwater zeer groot en de toestrooming daarvan zeer krachtig is, daar kan eene afleiding niet in voldoende mate plaats hebben, want ieder niveauverschil zal onmiddelijk door nieuwen aanvoer vereffend worden. Tegenover zoodanige onderaardsche stroomen zijn zelfs de grootste riolen machteloos. Ook kan ter plaatse de gelegenheid tot voldoende afvoer van het water, ontbreken en ook dan moet van eene verlaging van den grondwaterstand worden afgezien. Ontstaat daarentegen het grondwater grootendeels uit den atmospherischen neerslag op een begrensd terrein, dan is eene kunstmatige verlaging van den grondwaterspiegel gemakkelijk uit te voeren; zij zal dan meestal kunnen samenvallen met de afleiding van het huis- en hemelwater door riolen.

Nog eene andere omstandigheid kan oorzaak zijn van een te vochtigen bodem. Wanneer n.l. vaste, weinig poreuze grondlagen, met slechts eene geringe helling, nabij de oppervlakte liggen, dan ontstaan daarop stagneerende watermassa's, meestal van kleine uitgebreid-

heid, die den bodem moerassig maken of voortdurend vochtig houden. Maatregelen tot snelle afleiding van het hemelwater, zooals die, ook zonder zulke gesteldheden van het terrein bij ieder bouwwerk noodig zijn, kunnen hier gemakkelijk genomen worden.

Een ander middel, dat soms aangewend wordt om een te vochtigen bodem droog te krijgen, bestaat in het aanplanten van snelgroeiende planten, als: de Zonnebloem (Helianthus annuus), de wilde-, tuscaroro of N.-Amerikaansche Rijstplant (Zizania aguatica) of de blauwe Gummiboom (Eucalyptus globulus), aan welke laatste bovendien nog eene koortsverdrijvende werking wordt toegeschreven. De Gummiboom groeit ook in onze streken zeer snel en onttrekt, gedurende zijn groei, groote hoeveelheden water aan den bodem, dat deze door uitdamping grootendeels weer afgeeft. Ook de Japansche Pauwlonia imperialis schijnt tot deze uitdroogende planten te behooren.

Voor het droogleggen van een bouwterrein kan natuurlijk slechts een zeer beperkt gebruik van deze planten gemaakt worden. De aanplanting moet het eigenlijke melioratiewerk voorafgaan of zij moet zich bepalen tot het gebied, dat het bouwterrein omgeeft.

B.

R. W.

Een zeer zonderlinge veroordeeling.

De geschiedenis van de Stadsgehoorzaal te Leiden behoeven wij niet in het geheugen terug te roepen, alle bouwkundigen in ons land hebben er kennis mede gemaakt doordien de vakbladen er op gewezen hebben. Het slottafereel noopt ons echter voor en aleer alles voor goed in de doos gaat, daarbij nog even te verwijlen en wel omdat het in zulk een zonderlingen vorm afspeelt. De commissie bestaande uit de heeren I. Scholtens, hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat van Noord-Holland te Haarlem, T. H. van Malsen, fabrikant te 's Gravenhage en H. Paul, gemeentearchitect te Leiden, beantwoordden de vraag »*of en zoo ja*" *in hoeverre de constructie van de kap of andere deelen van dat gebouw vernieuwing behoeven, ook in verband met de gebruikte materialen,* volgender wijze:

Leiden, 29 November 1893.

Ten aanzien van het in onze handen gesteld rapport der deskundigen in zake de Gehoorzaal, hebben wij de eer uwe Vergadering mede te deelen, dat wij ons over het algemeen met den inhoud van het rapport kunnen vereenigen en dat wij daaraan het volgende wenschen toe te voegen:

1°. dat tegen de voorgeschreven veranderingen in de constructie van de kap geen bezwaar bij de Commissie bestaat, doch dat de uitvoering, naar het oordeel van de meerderheid der Commissie, op minder kostbare wijze zou kunnen plaats hebben.

2°. dat de kapspanten overeenkomstig de teekening gemaakt zijn, doch dat er aan sommige deelen het noodige ijzerwerk ontbreekt.

3°. dat de muren niet volgeraapt zijn is, volgens ingewonnen inlichtingen, gelegen in de kostbaarder betimmering van den foyer.

4°. dat de muren, die niet in het gezicht zijn, gemetseld zijn van miskleurig hardgrauw, zooals het bestek aangeeft, waar alleen sprake is van kleurig hardgrauw voor den voorgevel aan de Breestraat en den voorgevel van de concierge-woning aan de Aalmarkt.

5°. dat de qualiteit der specie moeilijk is te beoordeelen, omdat bij strenge vorst is gemetseld en dat de vraag, of de gebruikte specie al of niet volgens het bestek bereid is geworden, thans na 2½ jaar niet meer te beantwoorden is.

6°. dat verder de meerderheid der Commissie van oordeel is dat de houtzwaarte van de bekapping en binten over het algemeen wel wat te licht in het bestek is beschreven.

De Commissie van Fabrikage.

Men zou met het bovenstaande rapport vrede kunnen hebben; de geest toch daarin vervat, is, dat de bouwmeester zijn taak wat *makkelijk* heeft opgevat, of wel dat hij *te weinig praktische kennis bezat,* waardoor al die fouten mogelijk zijn geweest. Van zeer veel overwegend belang schijnt het niet geweest te zijn voor onze Hooge Regeering, daar hangende de kwestie, die menig burgerlijk architect tot wanhoop zou gebracht hebben, de gemeente-bouwmeester tot *Rijksbouwmeester* werd verheven en hem daardoor het lijden merkelijk is verzacht, — zoo niet onmerkbaar is geworden. Hier had het spreekwoord *een goede daad loont zichzelve*, al een zeer eigenaardig verloop, daar men dergelijke vakuitoefening wel tot *de slechte daden* mag rekenen, — dus het *straft zichzelve* niet hal uit mogen blijven. Zooals het bij ons te lande gewoonlijk gaat, went men zich spoedig aan toestanden, al zijn die dikwerf niet juist. Dat zal ook hier wel het geval zijn, en voor de Rijksbouwmeester behoort de Leidsche gehoorzaal spoedig tot het verledene, en wordt er dan al eens aan herinnerd, 't wordt door hen die 't niet weten ongeloofelijk geacht — waarmede de zaak is geweest.

Nu levert echter de Leidsche gemeenteraadszitting van 14 dezer een geval op dat nadere overweging verdient, en onzes inziens zeer onrecht is. Wij lezen daarvan dat de heer Siegenbeek van Heukelom meedeelde, dat sints de indiening van het rapport de commissie bovengenoemd zijne meening omtrent de aannemers van de gehoorzaal belangrijk is gewijzigd; was destijds zijne overtuiging dat de aannemers misbruik hadden gemaakt van de slechte contrôle over hen uitgeoefend, nader is hem gebleken, dat zij daarenboven hoogst slecht werk hebben geleverd. Uit dien hoofde stelde hij de volgende motie voor: »*De Raad noodigt Burg. en Weth. uit in 't vervolg aan de aannemers van de Gehoorzaal geen uitvoering op te dragen van openbare werken, noch onderhands noch bij openbare aanbesteding.*"

Met die motie werd zooals het gewone lot van elke motie is, door deze en geene wat gesold, totdat deze in behouden haven aanlandde met de navolgende wisseling: »*dat de Gemeenteraad B. en W. uitnoodigt in het vervolg geen leverantien te gunnen, noch middelijk, noch onmiddelijk, aan de aannemers van de stadsgehoorzaal, noch onderhands, noch bij openbare aanbesteding.*" Zoo liep het dingetje met 19 voor en 4 stemmen tegen van stapel. Er was een slachtoffer gevonden. *De Bouwmeester van Leiden naar den Haag, de aannemer in de ban, en er was recht gedaan.* Is zulk een rechtspraak billijk. Zou 't niet zaak zijn voor de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst om dit onderwerp eens

te behandelen en herstel van de grief te vragen, maar daar een deel van het bestuur aan de geschiedenis schuldig is, zal men het daar wel niet uitvechten, het mocht de gezellige eendracht eens verstoren.

Toch is het te wenschen dat tegen zulk een zonderling besluit worde opgekomen. De commissie van deskundigen erkent eenparig de fout bij den hoofdpersoon, den bouwmeester, en wie anders is aansprakelijk. Wanneer het werk slecht is uitgevoerd, dan is dat een bewijs dat de controle slecht was. Wanneer een aannemer zand in plaats van kalk levert, is hem dat dan als een misdaad aan te wrijven, er is toch controle, die zich geen zand voor kalk laat voorleggen en die controle wordt betaald. De roeping van den bouwmeester is toch niet alleen het maken van een teekening, om die dagen lang als 's werelds achtste wonder te kunnen exposeeren. 't Is eveneens zijn werk te zorgen dat wat op de teekening staat in deugdzame materialen hecht en sterk wordt omgewisseld. Als Van Campen over Amsterdam's raadhuis had gedacht als de bouwmeester der gehoorzaal over zijn werk, dan had er geen steen meer op den andere gestaan en er is nog geen kreukje in te bespeuren. Zoo moet het ook zijn. De bouwmeester alleen is aansprakelijk. Daarvoor heeft hij een honorarium om zijn opzichters van te kunnen bezoldigen, of worden die hem toegevoegd wanneer zij bij de gemeente in betrekking zijn. Hij zie goed toe over alles en dat is geen moeielijke taak, alleen de kracht der gewoonte, omdat hij met zijn arbeid geheel vereenzelvigd is, weet hoeveel slagen de paal noodig heeft om tot rust te komen, hoe zwaar het kaphout moet zijn om niet als rietjes hunne plicht na te komen. Er is geen verontschuldiging mogelijk. Is de aannemer slecht, in staat tot alle misbruiken, de krachtige hand van den bouwmeester brenge hem tot plicht door de tal van artikelen waardoor deze aan het bestek is gebonden. Alle standen hebben personen die de stand ontsieren, dat zal bij bouwmeester en aannemer geen uitzondering zijn, maar daarvoor ook waarborgt het bestek, waartoe zou het anders noodig zijn. Het omschrijft, aantal, gehalte en verwerking der materialen, alles ten genoege der directie, wordt dat niet nageleefd, dan behoeft die directie niet te aanvaarden, of door de aanvaarding neemt zij de schuld over. Het is inbreuk maken op de persoonlijke vrijheid om dergelijke middeleeuwsche motie aan te nemen, die treft wie niet als schuldig kan worden aangemerkt. De aannemer is ons niet bekend, de vraag stellen wij, weet die man beter en handelde hij niet naar vermogen, dan heeft hij geheel geen schuld. Dergelijke toestanden zijn bestaanbaar. Doch hoe de vorm ook gekeerd en gewenteld wordt, 't komt ons voor dat zij lang niet rechtschapen gekozen is, had men den bouwmeester willen sparen, veeleer nog degeen die feitelijk buiten de zaak staat en niets meer is dan degeen die slechts heeft uit te voeren wat hem opgedragen wordt. Daar is nu een arbeidsraad. Een werkelijk mooi klusje daarvoor is, om eens deze zaak te ontwikkelen want als het op die wijze maar mag geschieden met bouwmeesters en aannemers, dan kan het morgen evenzoo met aannemers en bouwmeesters gaan en staat ons nog heel wat te wachten. 't Zijn de laatste dagen van het jaar dus wonderen zijn niet vreemd

Wedstrijd van Handwerkslieden in Nederland met daaraan verbonden Tentoonstelling van Kunstnijverheid.

Door de afdeeling *Nijverheid* der COMMISSIE VOOR VOLKSVERMAAK te Harlingen, wordt een vrije wedstrijd uitgeschreven voor Handwerkslieden in Nederland.

DOEL VAN DEN WEDSTRIJD.

Door het uitloven van prijzen in geld en daaraan verbonden Diploma's, de werklieden op te wekken proeven te leveren van hunne bekwaamheid in het handwerk, dat zij beoefenen, en zoodoende den lust tot veredeling van hun vak aan te kweeken.

Geheel in afwijking met de gewone Tentoonstellingen hier niet den patroon, maar den werkman zelf, die het werkstuk heeft vervaardigd, te bekronen.

Verder gemaakte voorwerpen, voor zoover daarvoor geschikt aan te koopen, naar door deskundigen getaxeerde waarde, en met toestemming van den vervaardiger; ten behoeve van eene aan de tentoonstelling te verbinden *verloting*, om daardoor den werkman voldoening te geven van zijn arbeid.

Bovendien kunnen de inzenders den prijs der ingezonden voorwerpen aan de Commissie opgeven, voor het geval, dat particulieren of vereenigingen deze wenschen aan te koopen.

VAKKEN VAN DEELNEMING.

Timmerlieden, Steenhouwers, Metselaars, Smeden, Stukadoors, Schilders en Decoratieschilders, Behangers en Stoffeerders, Meubelmakers, Houtsnijders, Draaiers, Koper- en Blikslagers, Zink- en Loodwerkers en voorts alle andere vakken, die wenschen mede te dingen.

BEKRONINGEN.

Bovengenoemde Vereeniging stelt een voldoend aantal prijzen in sommen van ƒ 20, ƒ 10 en ƒ 5, benevens *Diploma's* ter beschikking der Jury, voor de best gekeurde voorwerpen, uitsluitend door handwerkslieden vervaardigd.

Aan voorwerpen door leerlingen van ambachtscholen vervaardigd worden, wanneer zij eene bekroning waardig worden gekeurd *alleen* Diploma's toegekend.

BEOORDEELING.

Bij de beoordeeling der inzendingen zal worden gelet op:

Het verband tusschen het doelmatig gebruik van het werkstuk en de keuze van het materiaal;

Degelijke bewerking overeenkomstig de eischen van het materiaal;

Degelijk samenstel en goede afwerking;

Eigen vinding, zooveel mogelijk door teekeningen toegelicht.

Uitgezonderd het werk van de schilders, mag niets geverfd ingezonden worden.

TENTOONSTELLING.

Aan dezen wedstrijd wordt eene *Kunstnijverheidstentoonstelling* verbonden, waarbij door ieder Fabrikant, Patroon of Particulier kan worden ingezonden.

De Bekroningen bestaan uit Diploma's en eervolle Vermeldingen.

Voor Dameshandwerken en Kunstnaaldwerken worden Diploma's uitgeloofd.

WIJZE VAN AANGIFTE EN INZENDING.

Allen die aan dezen Wedstrijd of Kunstnijverheidstentoonstelling wenschen deel te nemen, worden verzocht zich aan te melden met duidelijke opgave van plaatsruimte, benaming, prijs en verzekeringsom van het voorwerp of voorwerpen, benevens het adres van den inzender vóór 15 Maart 1894 bij den Secretaris der Vereeniging den Heer D. C. Zijlstra te Harlingen.

Alle voorwerpen moeten vrachtvrij Harlingen worden ingezonden *uiterlijk* Dinsdag 8 Mei 1894.

Voor plaatsruimte der verschillende inzendingen wordt *niets* in rekening gebracht.

De Tentoonstelling wordt geopend op Zaterdag 12 Mei en gesloten Zondag 20 Mei 1894 d.a.v.

Inzenders hebben vrijen toegang tot de Tentoonstelling.

De toegangskaart, die ieder daartoe ontvangt, is persoonlijk.

Op franco aanvrage is dit programma *gratis* te bekomen bij den Secretaris der Vereeniging.

De Commissie voor Volksvermaak,
Afdeeling Nijverheid.

L. H. DINN, *Pres.*
F. COOL, *Penn.*
P. J. APPELDOORN Jr.
H. v. SLOOTEN.
A. FOEKENS.
J. W. SCHIPPERS.
J. F. POSTHUMA.
J. BRANBERGEN.
J. v. HULST Szn.
C. D. DONATH.
J. HARMENS.
H. L. WIJCHGEL v. SCHILDWOLDE
J. HOEKSTRA.
D. C. ZIJLSTRA, *Secr.*
S. BAKKER *Pres. Vereeniging Bouwkunst en Nijverheid.*

HARLINGEN, 1 Dec. 1893.

KERSTNACHT

DRUK v. D. OGSEMAR, AMST.